Mr. Groen van Prinsterer

ONGELOOF EN REVOLUTIE

ONGELOOF EN REVOLUTIE.

ONGELOOF EN REVOLUTIE.

Eene reeks van Historische Voorlezingen,

DOOR

MR. G. GROEN VAN PRINSTERER.

DERDE UITGAAF.

AMSTERDAM,
H. A. VAN BOTTENBURG.
1903.

Bij deze tweede uitgaaf, ter inleiding, een enkel woord slechts.

Nauwelijks zag *Ongeloof en Revolutie* het licht, toen de Revolutie van 1848 over Frankrijk en Europa losbrak.

De tekst is nagenoeg onveranderd; doch in de Aanteekeningen heb ik getracht, onder verwijzing naar mijne latere geschriften, winst te doen met de ervaring van een twintigjarig bij uitnemendheid revolutionair tijdvak.

Aldus zal kunnen blijken dat mijne overtuiging, in de hoofdgedachte eener christelijk-historische of anti-revolutionaire wereldbeschouwing, niet slechts dezelfde gebleven, maar versterkt is. De Moderne Maatschappij, met al haar uitnemendheden, in de dienstbaarheid der ongeloofstheorie geraakt zijnde, wordt telkens meer verleid tot *stelselmatige verloochening van den levenden God.*

Julij 1868. GR. v. PR.

Deze derde druk is geheel gelijk aan den tweeden.

DE UITGEVER.

Deze Voorlezingen, in den winter van 1845—1846 voor een klein getal belangstellende vrienden in mijne boekenkamer gehouden, zijn eene proeve van historisch betoog dat er natuurlijk en noodwendig verband is tusschen *ongeloof* en *revolutie;* dat de rigting welke, ten gevolge der zelfverheffing van den mensch, in staatsregt en wetenschap, niet zonder weêrspraak evenwel, heerschappij voert, uit verwerping van het Evangelie is ontstaan. — Ik heb getracht, door het bewijs der ervaring, duidelijk te maken dat deze verderfelijke rigting, om luchtkasteelen te bouwen, de grondslagen van waarheid en regt, op stelselmatige wijs, omgekeerd heeft; dat zij, in haar doorgaans hooggeroemden vooruitgang, langs de baan van wettige gevolgtrekking, naar volslagen ongodisterij en radicalisme vooruitgaat, en dat, waar men de theorie beaêmt, er tegen de juistheid der toepassing geen behoedmiddel is dan in gewelddadig stuiten van een, naar zoodanige beschouwing, allezins regtmatigen loop. Ik heb uit de doodelijkheid der vrucht, zonder gedwongenheid, meen ik, het gevolg ontleend, dat de boom waarop zij groeit, geen levensboom is; dat men niet op het kweeken, maar op het uitroeijen der giftige plant moet bedacht zijn; met andere woorden, dat, ook op politiek terrein, men niet maaijen kan dan wat men gezaaid heeft; dat geen verscheidenheid van grond in de eigenaardigheid der kiem, en geen wisseling van omstandigheden in het revolutionair gewas verandering brengt; dat veeleer de onvermijdelijkheid der mislukking uit den aard zelven der

proefneming ontspruit; en dat, vermits de verloochening van den levendigen God met verwarring, onregt en slavernij in verband is, vereeniging van vrijheid met regt en orde, buiten onderwerping aan den hoogsten Wetgever en Koning, als een steen der wijzen, vruchteloos gezocht wordt [1]).

Doch genoeg reeds! Ik zou ligt met vermetelheid voorop stellen wat, in het werk zelf, met behoedzaamheid en van lieverlede te voorschijn gebragt is: ik zou, door mijne beknopte inhoudsopgave, te weeg kunnen brengen dat de inhoud niet bruikbaar, niet leesbaar gekeurd, en dat het boek, waarin ik, voor de eerste maal met eenige uitvoerigheid [2]), het geheel mijner christelijk-historische beschouwing opgeteekend heb, met minachting of met verontwaardiging ter zijde gelegd wierd.

Ik geef het Handschrift, op enkele woorden na, onveranderd, gelijk het, in den winter van 1845 op 1846, medegedeeld werd aan een klein getal personen, wier belangstelling in de zaak, wier welwillendheid voor den spreker niet twijfelachtig was.

Spoedige openbaarmaking had ik aanvankelijk niet bedoeld. Veeleer was ik voornemens de opstellen, vrucht van langdurig onderzoek en rijp beraad, zorvuldig te herzien en ze, door voortgezette nasporing en overleg, gedachtig aan het *nonum prematur in annum*, tot meer volledigheid te brengen. Weldra ben ik overtuigd geworden dat de aard, noch van het onderwerp, noch van onzen leeftijd, dergelijk streven aanraadt, dergelijk uitstel vergunt. Waar men zich gewaagd heeft aan de behandeling eener stof,

---

[1]) [Een kort begrip van het werk vindt men in *le Parti antirévolutionnaire et confessionnel*, p. 33—41, en *Ter Nagedachtenis van Stahl*, blz. 27, vg.]

[2]) Met beknoptheid heb ik het gedaan (1831) in de *Nederlandsche Gedachten*, III. n°. 21—27.

met gewigtige vraagstukken in verband, behoort al wat naar volledigheid zweemt, tot de niet vervulbare wenschen; en, vermits over historie en staatsregt, ook hier te lande, een strijd waaraan ik mij niet onttrekken wil, gevoerd wordt; vermits deze worsteling de dierbaarste en heiligste belangen van het vaderland, van de menschheid en, regtstreeks of zijdelings, de erkenning of miskenning van het Licht der wereld en het behoud van onsterfelijke zielen betreft, zoo mogt ik, bij het gewigt der zaak en den drang van het oogenblik, uit bedenkingen eener lichtschuwe eigenliefde niet vergeten dat de ure van het gevaar de ure der voorbereiding niet is, en dat, wanneer van alle zijden het vijandelijke zwaard schittert, gebruik, niet opsiering, der wapenen te pas komt.

Na het eindigen van mijne taak, in April 1846, hebben, binnen één jaar en weinige maanden, gebeurtenissen en geschriften ruime bijdragen ter bevestiging van mijne zienswijze, in de voornaamste van haar omtrekken, geleverd.

Ik bedoel de gebeurtenissen in *Zwitzerland;* de opvolging der voorschriften van het radicalisme; de onvoorwaardelijke gestrengheid en logische naauwgezetheid, waardoor al wat ik over de versmelting van de Kerk in den revolutionairen Staat gezegd heb, door praktische toelichting aanschouwelijk en onmiskenbaar gemaakt is.

Ik bedoel de houding van den Koning van *Pruissen.* Zonder mij te vermeten over de tijdigheid en gepastheid der zamenroeping van den vereenigden Landdag [1]) oordeel te vellen, mag ik de tegenstelling opmerken van historisch en

---

[1]) Minder in den geest van Stahl dan van het *Berliner-politische Wochenblatt.*

revolutionair staatsregt, van ware en schijnbare vrijheid, van moderne constitutiën en traditionele regten, van verloochening en aanbidding van Hem die over willigen en onwilligen gebied voert; mag ik mij verblijden, wanneer een der magtigste Vorsten, als regent, in den kring der landzaten, van zijn voornemen om den Heer te dienen, met plegtigen ernst en aandoenlijken eenvoud, belijdenis aflegt; wanneer hij in den wil en in de ordeninge Gods den grondslag van het gezag, het rigtsnoer zijner pligten, den onvernietigbaren waarborg der vorstelijke verantwoordelijkheid aanschouwt; wanneer hij, met de onafhankelijkheid der landsheerlijke bevoegdheid, haar grenzen in het oog houdt; in geenen deele begeert, onder driekleurige vlag, door bloemlezing uit de nieuwerwetsche wijsheid, naar een revolutionair alvermogen, dat aan de constitutionele overheid zoo ligt in handen gespeeld wordt, te dingen; wanneer hij, ter goeder trouw, op het verleenen van vrijheden en waarborgen bedacht is, waarvan het liberalisme, met bedriegelijken ophef, de valsche munt geeft [1]).

Ik bedoel een werk, in Duitschland uitgekomen en hier te lande waarschijnlijk aan zeer weinigen bekend: *Gesprekken uit den tegenwoordigen tijd over Staat en Kerk* [2]) meester-

---

[1]) [„Friedrich-Wilhelm IV erkannte es als seinen Beruf auf der Höhe des Throns das Banner zu entfalten für die ewigen Wahrheiten des Glaubens und des Rechts wider den verneinenden Geist der Zeit. Nenne man diesen Geist Revolution, Civilisation, Rationalismus, Liberalismus, Ideën von 1789... Was ihm vor allem auszeichnet, ist, dasz er den Kampf mit *geistigen Waffen* führte... Er wollte nicht blos die Erhaltung der Güter, welche das Zeitalter anfeindet und zerstört, sondern auch den Erwerb der Güter, welche es ersehnt, und auf unrichtigen Wege anstrebt. Er wollte nicht die Freiheit, welche sein Idol ist, abwehren, sondern die falsche Freiheit durch die wahre Freiheit überwinden." Stahl.]

[2]) Gespräche aus der Gegenwart über Staat und Kirche, *Stuttgart*, 1846. [Door von Radowitz, die, raadsman van den koning van Pruissen,

lijke voorstelling van de eenheid der revolutie-begrippen; van de wijs waarop de meest uiteenloopende rigtingen, liberalen, radicalen, socialisten, maar ook doctrinairen en conservatieven, van hetzelfde middenpunt uitgaan: te weten, voorbijzage van de natuurlijke en historische eigenaardigheid der dingen; ter zijdestelling, in het staatsleven, van de goddelijke wet; vorming en hervorming, schepping en herschepping van de maatschappij uit de willekeur der menschen; afgodische eerbiediging van den Staat, als vereeniging van vrije en gelijke individuën, in wier naam de vertegenwoordiging of het bewind, onder de menigvuldigheid der vormen, altijd naar eigen goedvinden, met een centraliserend administratief beheer, over eigendom en regt, over lijf en ziel van souvereine en magtelooze bevolkingen beschikt [1].

Ik bedoel een werk, dat voorzeker ook in Nederland in veler hand is; het eerste deel van de *Geschiedenis der Omwenteling door Louise Blanc* [2]; waarin, met het eigen voorbeeld van dezen scherpzinnigen theorist, gestaafd wordt dat, door een revolutionair, aan de logica getrouw, het ideaal der leer, niet in Montesquieu, maar in Rousseau, het ideaal der praktijk, niet in der reactionairen veelsoortige list en geweld, maar in eenvoudige voortzetting van de afgebroken taak der naar algemeene broederschap strevende terroristen, gezien wordt [3].

---

in en na 1848, een belangrijk aandeel in het politiek overleg gehad heeft. Zie Laboulaye: *Études contemporaines sur l'Allemagne,* Paris, 1856, p. 299—346].

[1]) „Die wirkliche Freiheit hat nur einen einzigen Gegner, den absoluten Staat." S. 235.

[2]) *Histoire de la Révolution,* Paris 1847. [Voor de toepassing was Frankrijk, zelfs in 1848, niet rijp.]

[3]) „LA FRATERNITÉ annoncée par les penseurs de la Montagne, disparut dans une tempête et ne nous apparaît aujourd'hui encore

Ik bedoel een werk, in de beschaafde wereld reeds gelezen door bijkans iedereen die in de geschiedenis en letterkunde belang stelt; een werk waarvan ook de overdrevenheid van sommige lofspraken mij niet beletten zal de voortreffelijkheid te erkennen; in de juistheid en keurigheid en rijkdom der uitdrukking; in de aanschouwelijkheid der voorstelling, in de sierlijkheid en pracht van een stijl die boeit en wegsleept en die, ter waardige beschrijving van de Revolutie, in haar onweêrstaanlijken en tragischen afloop, met den gloed eener poëzij, waaraan menigwerf enkel rijm en versbouw ontbreekt, schrik en mededoogen, siddering en weemoed door een mengt; zoodat het in de fransche literatuur onzer dagen, ten dien opzigte, nauwelijks wedergâ heeft. Het werk van Lamartine *over de Girondijnen* [1]), dat mij, ook in verband met mijn antirevolutionair betoog, welkom geweest is. Van soortgelijke strekking als dat van Louis Blanc, en waarin ik, in de levendige voordragt der feiten, op nieuw de noodwendige opvolging en ontrolling der gevolgtrekkingen uit het revolutionair beginsel (de theorie, in de geheele reeks der stadiën van haar levenspad) terugvind, en, over de ondergeschiktheid der personen aan den invloed eener heillooze leer, over de verklaarbaarheid der daden enkel uit de rigting der begrippen, over de eenzelvigheid van terroristen en theoristen, in bijzonderheden herlees wat ik, in 't algemeen en met enkele trekken, in het midden gebragt heb. Een werk waarin ik, in de beginselen, gevoelens, en verwachtingen van den begaafden

---

que dans les lointains de l'idéal; mais tous les grands cœurs l'appellent, et déjà elle occupe et illumine la plus haute sphère des intelligences." p. 10. — Ook hij wil geenszins „l'athéisme de la loi," veeleer een godsdienst van staat naar nieuwerwetschen trant. „Il y a loin," schrijft hij, „du respect pour le culte individuel et domestique à la suppression de toute *Religion de l'État.*"

[1]) *Histoire des Girondins,* Paris 1847.

auteur opmerk wat reeds door menig schitterend voorbeeld getoond werd. Namelijk dit. Waar de gedachten niet tot de gehoorzaamheid van Christus geleid zijn, daar zal, noch kunde, noch vernuft, noch ervaring, noch bestudering van al wat in de afgrijselijkheid der Revolutie leerrijk geweest is; zal niets, in één woord, beletten dat men langs dezelfde baan naar denzelfden afgrond worde gesleept; de Rede voor onfeilbaren maatstaf houde der openbaringen Gods [1]; den staf breke over instellingen, wier grondslag in hooger dan menschelijk goedvinden ligt [2]; een schemerend lampje of een gloeijende helletoorts bewondere, als of het hemellicht was. Daar zal het mogelijk zijn dat men een Revolutie, die zelve, in bloed en tranen, in onmenschelijkheid en ongerijmdheid, het bewijs levert der onuitvoerlijkheid van haar beginsel, dat men dezen onheiligen en heilloozen opstand tegen natuur en regt, als den aanvankelijken triumf van denkbeelden roeme, heerlijk en heilig, in wier volledige toepassing het geluk der volken alleen moet worden gezocht; dat men, in dichterlijke vervoering, als of, na zooveel ondervinding, alles ware vergeten en niets aangeleerd, van de fransche omwenteling gewag make, als van een vulkaan voorzeker, maar die onvergankelijke waarheden uitslingert [3];

---

[1]) „La raison humaine est la confidente divine de la providence sur la terre. Elle est la révélation continue des vérités dont la clarté s'accroit sans cesse sur l'horizon des peuples." *Discours de M. de Lamartine à Macon*, juillet 1847.

[2]) „Nous mettrons dans l'un des plateaux de la balance les crédulités d'esprit, le droit divin des rois, les distinctions de droits entre les castes (ontwikkeling der Stenden uit de veelsoortigheid van eigendom en bedrijf), les unions simoniaques entre le sacerdoce et l'empire" (vereeniging van kerk en staat)." t. a. p.

[3]) „Dans l'autre plateau nous mettrons un peu de cette lumière que la révolution française fit jaillir d'un *volcan* sans doute, oui, mais d'un *volcan de vérités*." t. a. p. — Wanneer wij Lamartine alle de *vooroordeelen* van een *verouderd* liberalisme zien omhelzen; wanneer wij hem zien draven en voorthollen in het *spoor* waarin de geheele

als van een vuurbaak voor de menschheid, te midden der stormen welke men, op de wereldzee der menschelijke dwalingen en driften, te gemoet ziet. — Voorzeker zoodanig werk, en de weêrklank er van in veler harten, is krachtig bewijs van wat ik, als hoofdgedachte, ontwikkel; dat het ongeloof geen uitweg heeft dan in het revolutie-beginsel; dat de verscheidenheid der meeningen, door de vuurproef der logische en historische ontvouwing, terwijl al het overige verteerd wordt, in het eenvoudig contrast van goddelijke waarheid en van menschelijke eigenwijsheid versmelt; dat men, óf met onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift, christen; óf, met wegredenering dezer oorkonde, jacobijn en radicaal wordt, en dat zich aldus aanvankelijk, in enkelen die, zonder huivering consequent zijn, het karakter openbaart van den ontzachelijken strijd, voorbode, naar het getuigenis van de profetie, der wederkomst van Hem aan wien alle magt gegeven is in Hemel en op aarde, en die de toespraak „vrees niet, gij klein kuddeken; want het is uws Vaders welbehagen u het koninkrijk te geven; Ik ben met u alle de dagen tot aan de voleinding der

---

kudde der revolutionairen, door logica of fanatisme voortgezweept, zich steeds met onbesuisdheid heeft geworpen, dan zouden wij, met ongeveinsde hoogachting voor zijne talenten, mogen vragen of de qualificatie welke hij aan zijne tegenpartij geeft: „vieux parti de la routine et du préjugé," welligt beter op hem zelven toepasselijk is? — [Zie zijn pantheïstischen onzin *Grondweth. en Eensgez.*, blz. 119. — Let ook op de merkwaardige plaats in da Costa's profetisch dichtstuk (1847) *Wachter, wat is er van den nacht?*

„'t Is de oude omwentelingstem,
Weêr brullend uit haar graf. Hoor, luider dan de wetten,
Heel de oppervlakte langs van Frankrijk, met banketten
Den weêrgalm toegejuicht, en 't daverend onthaal
Van Robespierres leer in Lamartines taal!
Moet dan de vraag in bloed weêr opgelost! de twisten
Die in de wetenschap als in de boezems gisten,
Door 't vallen van de bijl weêr doorgehakt?...."

wereld," aan zijne Apostelen niet alleen, maar aan allen die door hun woord in Hem gelooven zouden, gerigt heeft.

Ik bedoel... doch mijne optelling is genoegzaam. Ongaarne zou ik voorbeelden ontleenen uit hetgeen in plaats en tijd zeer nabij is. Ter ontwikkeling van wat ik in weinige regels aangeduid heb, zou ik een tweede boek moeten schrijven.

Ik eindig met de verklaring dat ik, tegen alle wijsheid der menschen, bij het gevoel van eigen zwakheid, twee woorden, als onderpand der zege, ten leus heb; *er staat geschreven!* en *er is geschied!* een fundament tegen elk schutgevaarte, een wortel tegen iederen wervelwind van filozofisch ongeloof bestand. De Historie, die ook het vlammend schrift van den heiligen God is; de Heilige Schrift die, in de onafscheidelijkheid van gebeurtenis en leer, ook de historische schrift is. De Historie, gelijk zij, niet enkel door de reeks der daden, maar vooral door de ontplooijing der begrippen gevormd wordt; gelijk zij, door de feiten der Openbaring, haar aanvang en beteekenis en rigting en eenheid ontvangt. De Heilige Schrift, gelijk zij aan schriftgeleerdheid de wet geeft; gelijk zij, in de dwaasheid van het kruis, met het ootmoedig geloof der kinderkens de diepzinnigheid beschaamt van wijsgeer of sofist; gelijk zij getuigt van het Lam dat geslacht is; van het rijske uit den afgehouwen tronk van Isaï en den onverwinbaren Leeuw uit Judas stam, Davids zoon en Davids Heer, God en mensch, Middelaar of Regter, die, na het vruchteloos toereiken van den genadestaf, een ijzeren scepter ter verplettering van hardnekkigen in de hand heeft. Historie en Heilige Schrift, gelijk zij, onder den verbeurden zegen eener langmoedigheid die alle berekeningen overtreft, eenstemmig en vereenigd, den boet-

vaardigen zondaar wijzen op Hem die, met den glans zijner volmaaktheden, ook op nederlandschen bodem zich heeft geopenbaard: wiens belofte en bedreiging: *die Mij eeren zal Ik eeren, maar die Mij versmaden zullen ligt geacht worden,* vervuld werd, in de uitgestrektheid van den zegen, waardoor een Volk, dat nauwelijks een Volk was, tot een eersten rang onder de mogendheden verhoogd is; in de uitgestrektheid der vernedering en ellende welke de verloochening van zijn heiligen Naam over eene ondankbare nakomelingschap gebragt heeft; wiens waarschuwend woord: *Ik zal de wijsheid der wijzen doen vergaan en het verstand der verstandigen zal Ik te niet maken,* ten huidigen dage, na zooveel opgeblazenheid eener onchristelijke wetenschap en politiek, in de ijdelheid van haar glinsterende waterbellen gezien wordt; in een toestand waarvan iedereen, ook bij verscheidenheid van inzigt, het droevig aanzijn erkent; in die gesteldheid waarvoor het bezwaarlijk wordt eene juiste benaming te kiezen; in dat somber gelaat der tijden, waarvan elke trek merkteeken is der magteloosheid van den zich onafhankelijk wanenden mensch; onaandoenlijkheid voor al wat te regt goed en groot heet; miskenning en verzaking van voormalige voortreffelijkheid en luister; woelziek onvermogen, zedelijk ontzenuwd en verlamd-zijn, versterving en levenloosheid, welke, naarmate men de verlaten levensbron opzoekt of ontwijkt, het herstel, of ook, waar men door de goedertierenheid Gods niet tot bekeering geleid wordt, het verderf van weêrspannige natiën voorafgaat.

Augustus 1847.

I.

INLEIDING.

Het onderwerp dezer Voorlezingen is het betoog dat, sedert de opkomst der *Revolutie-begrippen*, de oorzaak der gebeurtenissen in de *natuurlijke ontwikkeling* dezer heillooze denkbeelden ligt.

Billijkerwijs verlangt Gij dat ik u, omtrent *keus*, *aard*, *nut* en *bestek* van dit veelomvattend onderwerp, opheldering geef.

1. De *keus*. — Zij was, onder voltooijing van het *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*, het gevolg der overweging van hetgeen sedert 1795 tot op onze dagen in Nederland gebeurd is. Met uitzondering van oogenblikken waarin de hoop op eene betere toekomst zich opdeed, was er een onmiskenbaar en somwijlen levendig besef van vernedering en achteruitgang.

Wanneer wij in de *stoffelijke* belangen, op de onbeduidendheid van den Staat, op de beperktheid van den handel, op de bezwaren der nijverheid, op het verbazend aantal behoeftigen letten, overal is er een, met voormaligen bloei en luister, bedroevend contrast.

De verachtering geldt niet enkel stoffelijke welvaart. In de *politieke vormen*, waarbij men zich heilrijke vereeniging van gezag en vrijheid ten doel gesteld heeft, treedt eene lange reeks van proefnemingen te voorschijn, niet slechts allen mislukt, maar die telkens levendiger het gevoel heb-

ben achtergelaten, dat de kracht der staatsregelingen zich meer in desorganiseren dan in regelen van den Staat openbaart.

Deze wanorde strekt zich tot het geheele weefsel der *maatschappelijke zamenleving* uit. Ik wijs u op het te niet gaan van de verscheidenheid der Stenden, gelijk zij op verkregene regten en op den aard der gezellige ontwikkeling gebouwd was; op de nadeelen der onbeperkte concurrentie; op de wegneming der banden van liefde en onderwerping uit associatie-geest en pligtbesef; op den bijkans onwederstaanbaren invloed der groote kapitalisten; op den gedurig meer dreigenden toestand van het armwezen. Reeds dit oppervlakkig overzigt wijst naar het aanzijn eener algemeene oorzaak van maatschappelijk bederf.

Maar, zegt ge, de ondervinding is welligt de beste leermeesteres geweest, en heeft ons, langs eenen moeilijken weg, naar de deugdelijkheid gebragt eener *theorie*, welke aan overleg en ervaring ontleend, het onbedriegelijke rigtsnoer wordt voor betere praktijk. Is dit zoo? werd er, uit zooveel nadeel, althans dit voordeel getrokken dat de wetenschap van het staatsregt in ontwikkeling en vastheid heeft gewonnen? Het tegendeel is waar. Nooit welligt was ieder vraagstuk zoo zeer en bij toeneming aan ongewisheid ten prooi: nooit heeft het twijfelen in de wetenschap zulk een weifelen in het handelen ten gevolge gehad. Onvermogend naar vasten regel of welberaamd ontwerp den Staat te besturen, acht men zich gelukkig, bij den dag levende, te verrigten waartoe men telkenmale door den loop der gebeurtenissen, willens of onwillens, geleid wordt. Nooit is, in gelijke mate, afkeer van alle theoriën, ten gevolge der bedriegelijkheid van vele theoriën, ontstaan.

Dezelfde twijfelzucht is zigtbaar in de grondslagen van *Godsdienst*, *zedelijkheid en regt.* De meeste verdeeldheid van begrippen: alles subjectief en individueel, Ieder heeft eigen geloof, eigen meening, bij velen zoo wankelbaar dat zij, in eigen verstand en hart, bij het veranderen der omstandigheden en wisseling van jaar en dag, telkens door eene andere even ras voorbijgaande meening afgewisseld wordt. Wij heb-

ben niet *één* kerkgeloof, niet *eenige* godsdienstige gezindten, maar, onder de bijkans algemeene benaming van christelijke belijdenis, een ontelbare menigte van opvattingen omtrent God en zijn Woord. Niet door vermeerderende overeenstemming, door afnemende belangstelling, vermindert somwijlen de hevigheid van den strijd.

Overdrijf ik misschien? oordeelt zelf. Wanneer wij achteruit staren, wat dunkt u van de schreden op de baan der volmaakbaarheid afgelegd? Verheugen we ons over nijverheid en handel? zijn we omtrent het financie-wezen onbezorgd? speelt Nederland op het tooneel van Europa een glansrijke, een eervolle rol? hebben wij, door Grondwet en Bestuur, een duurzaam verbond van vrijheid en orde getroffen? mogen we ons verblijden dat Overheid en onderdanen door de liefelijke banden van wederzijdsch vertrouwen en genegenheid zamengestrengeld zijn? is er reden om zich te beroemen over de wijs waarop de staats-inrigting ten waarborge en ter bevordering van de regten der godsdienst, der zedelijkheid, en der wetenschap verstrekt? gevoelen wij dat aan de krachten der natie die ongestoorde werking verleend wordt, zonder welke de staat een ligchaam zonder ziel is? streeft het gouvernement, met regelmatigen voortgang, naar een welgekozen doel? lost verscheidenheid der inzigten zich in hooger overeenstemming op? is de veelzijdigheid in meening met eenheid van grondstellingen gepaard? Doch ik wil, bij een onderwerp zoo ernstig, zelfs in den toon, al wat naar ironie zweemt, vermijden. Liever vraag ik: van waar die achteruitgang, die wanorde, dit algemeen verval? — Wijt gij het aan de regeringsvormen? wij hebben alle soorten gehad; democratie, aristocratie, eenhoofdig bestuur, despotisme, constitutioneel bewind: de gansche voorraadschuur der revolutionaire gouvernementen heeft ons ten dienste gestaan. — Aan de omstandigheden? ze zijn niet altijd ongunstig geweest. — Aan de verbastering van het Volk? dit was niet zoo diep gevallen dat er geen opbeuring mogelijk was. Ontbrak het aan mannen van bekwaamheid en energie? Er zijn staatslieden geweest, aan wie ik althans talent en karakter, evenmin als goede be-

doeling, ontzeg; zoodat we des te meer gedrongen worden naar de reden te zoeken, waardoor ook hunne wijsheid bedrogen en hunne veerkracht verlamd werd.

Alles wijst dus op eene *algemeene oorzaak,* aan wier invloed staatsvormen en omstandigheden en volkskarakter en handelende personen ondergeschikt zijn geweest; deze moet gezocht worden in de *begrippen,* welke den boventoon gehad hebben. „Il faut le dire, car on ne le saura jamais assez: tout sort des doctrines; les mœurs, la littérature, les constitutions, les lois, la félicité des Etats et leurs désastres, la civilisation, la barbarie, et ces crises effrayantes qui emportent les peuples ou qui les renouvellent, selon qu'il reste en eux plus ou moins de vie." [1])

De gebeurtenissen zijn de omtrekken en vormen waarin de gestadige werking van den tijdgeest zich openbaart. Dit verlang ik in den loop der revolutie-tijden, ook buiten ons land, te doen opmerken. De geschiedenis van Europa, sedert meer dan een halve eeuw, is het onvermijdelijk gevolg der dwalingen, die zich van de heerschende denkwijs meester hebben gemaakt.

2. Om van den *aard* van dit onderwerp te doen blijken, is het noodig te verklaren wat ik door REVOLUTIE en *revolutie-begrippen* versta. Met *Revolutie* bedoel ik, niet eene der menigvuldige gebeurtenissen, waardoor verplaatsing van het openbaar gezag te weeg gebragt wordt; niet enkel den omwentelingsstorm welke in Frankrijk gewoed heeft; maar de omkeering van denkwijs en gezindheid in geheel de Christenheid openbaar. Met *revolutie-begrippen* heb ik het oog op de grondstellingen van vrijheid en gelijkheid, volkssouvereiniteit, maatschappelijk verdrag, conventionele herschepping, welke men als de hoeksteenen van staatsregt en staatsgebouw vereert. [2])

---

[1]) De la Mennais.

[2]) *De* Revolutie is de ontwikkeling van een volslagen scepticisme, waarbij Gods woord en wet ter zijde gelegd is. *Grondwetherziening en Eensgezindheid* ('s Hage, 1848), blz. 363. Voorts *Narede op vijfjarigen strijd* ('s Hage, 1855), blz. 6 vg.

De overtuiging dat de menigvuldige onheilen die onze Vaderen en die wij beleefd hebben, uit deze wijsheid en uit haar bron, verwerping van het Evangelie, gevloeid zijn, is, uit versche aanschouwing van den loop der gebeurtenissen, in mij versterkt. Op nieuw heb ik gezien hoe men, waar deze theoriën post gevat hebben, in een cirkel van ellende rondgevoerd wordt.

Door strenge toepassing der Revolutie-leer wordt men, in stelselmatige getrouwheid, tot de meest buitensporige ongerijmdheden en tot de ergste gruwelen geleid. Wanneer men daarentegen, uit schrik voor revolutionaire *ontwikkeling,* die men voor *overdrijving* houdt, zonder af te zien van het beginsel, *matiging* der praktijk begeert, vervalt men, terugdeinzend voor de gevolgen zijner overtuiging, in een weifeling en willekeur, die geen rigtsnoer dan in den loop en drang der omstandigheden heeft. Zoodanig is wat men, nog in onze dagen, als diepe staatkundige wijsheid, vermeldt; het overleg der *doctrinairen*, het systema, dat, onder den naam van *juste-milieu*, thans heerschappij voert, de theorie der *conservatieven,* en het stelsel of, indien ik naar waarheid spreken moet, de *routine,* de slapheid en slaperigheid, de sleur, die ook in ons Vaderland de overhand heeft.

De gevolgen der revolutie-begrippen kunnen met vrucht bestreden worden, alleen wanneer men zich, buiten hun invloed, op het terrein der anti-revolutionaire beginselen stelt. Dit terrein is onbereikbaar, zoolang men niet erkent dat de grondslag van het regt in de wet en ordeninge Gods ligt. De Bonald heeft deze waarheid uitgedrukt, met beknoptheid en diepen zin: „la Révolution a commencé par la déclaration des droits de l'homme, elle ne finira que par la déclaration des droits de Dieu." [1])

3. Het *nut* mijner stof valt in het oog. — Zij raakt de hartader der geschillen in godsdienst en politiek. De revolutie-begrippen zijn de toepassing van het ongeloof op het

---

[1]) „Die Revolution in Europa schlieszt nur das Christenthum und der christliche Staat und die christliche Schule." Stahl.

staatsregt. Er is, tusschen het Evangelie en deze praktikale ongodisterij, een strijd op leven en dood, waarbij het denkbeeld van toenadering ongerijmd wordt, en die al wat ons heilig en dierbaar, al wat voor Kerk en Staat nuttig en onmisbaar is, omvat.

Bij de vermelding der belangrijkheid van het onderwerp beweer ik niet dat beter inzigt in het karakter van onzen tijd nuttig of aangenaam kan zijn voor den zelfzuchtige, voor den kleingeestigen egoïst. Integendeel. Immers de zegepraal der beginsels die ik aanprijs, is niet spoedig te verwachten. De dwalingen die ik bestrijd, zijn krachtig genoeg om, zelfs nadat ze op het veld der wetenschap zijn overwonnen, geruimen tijd, op het gebied der praktijk de overmacht te behouden. Kennis der waarheid is, voor wie geen offers aan de waarheid verlangt te brengen, een last. De kennis, welke de verantwoordelijkheid verhoogt, is niet begeerlijk voor hen wien het om eer of voordeel, om toejuiching van tijdgenooten te doen is. Het levenslot van de meesten uwer is genoeg gevestigd om hen over de mogelijke gevolgen eener opregte belijdenis onbezorgd te doen zijn; maar, indien een jongeling, bij het nauwelijks intreden zijner politieke loopbaan, zich tot mij vervoegde om in het anti-revolutionaire staatsregt onderrigt te ontvangen, ik zou aarzelen wat te doen. Ik zou althans trachten hem vooraf tot zelfonderzoek te brengen. Ik zou hem vragen: hebt gij de kosten berekend? zijt ge tot zelfverloochening gereed? Zoo niet, ik zou geen moed hebben hem nuttelooze wroeging te bereiden. Doch, mogt ik in hem een edeler geest ontwaren, een niet dagelijkschen maatstaf van geluk en eer, ik zou hem toeroepen: laat niets u terughouden; voor u heeft de waarheid voorregten en genoegens, waardoor het te loor gaan van elke verwachting overvloedig zal worden vergoed!

De belangrijkheid van het onderwerp valt te meer in het oog, naarmate het ons, als *Nederlanders* en als *Christenen*, om pligtvervulling te doen is.

Als *Nederlanders*. — Er is, helaas! weinig vaderlandsliefde: het denkbeeld van vaderland, in hoogeren zin, is

bijkans verloren hegaan. Gij evenwel, ik twijfel er niet aan, kent en waardeert de eigenaardige trekken van het volkskarakter. Gij zijt niet los van de herinneringen wier dierbaarheid en roem de nakomelingen aan het voorgeslacht en de inwoners dezer landen aan een der meest gezegende plekken van den aardbodem verbindt. Gij kent onze tegenwoordige gesteldheid; gij keurt roekelooze pogingen ter omverwerping van het staatsgebouw af, doch acht niet de volmaaktheid bereikbaar door het zeer geringe overblijfsel van leven in onze constitutionele instellingen te verstikken. Indien onze vlugtige blik op het vaderland een vaderlandlievende blik geweest is, zullen we ons afvragen wat we, bij het levendig besef van dezen toestand, behooren te verrigten. Is het raadzaam zich in bespiegelingen over velerlei punten, in wijzigingen van de Grondwet misschien, te verdiepen, zich in het praktikale strijdgewoel te werpen, om het naleven der meeningen die wij voor schadelijk houden, te beletten? Voorzeker dit kan, nu of in het vervolg, nuttig en plichtmatig zijn, maar boven dit alles is noodig, niet alleen de uitgestrektheid te weten, maar vooral den wortel en de *vertakkingen* van het kwaad; opdat wij, met het bederf, het geneesmiddel erkennen; opdat we, in de onbedriegelijkheid eener geloovige wetenschap. de vastheid erlangen om, bij den wind van allerlei leering, onbewogen te blijven en, in het verdedigen der waarheid, ons niet schuldig te maken aan dat onzekere geluid der bazuin, waardoor ook een waarachtig getuigenis, omdat de getuige zelf half overtuigd is, dikwerf krachteloos wordt. — De meest welgemeende pogingen dragen geene vrucht, zoolang de verwantschap der gebreken van den Staat met verderfelijke theorien niet in het oog valt. Zonder eerbiediging der beginselen welke de menschelijke waanwijsheid verversmaadt, is elke toeleg om te hervormen aan overpleistering der graven gelijk.

Voor ons, ook als *Christenen*, is het van belang met de natuur en richting van het staatsregt onzer dagen niet onbekend te zijn.

Één ding, ik weet en belijd het, één ding is noodig voor

allen. Niet als staatslieden of geleerden, als zondaars, wenschen wij zalig te worden. Eén weg, ééne waarheid is er. Ik vind de rust en de vrede mijner ziel in de blijde boodschap dat er in het schuldvoldoenend offer van den Zaligmaker, uit vrije genade, vergeving en zaligheid is voor een iegelijk die gelooft. Ik wil op geenerlei wijs den smaad dezer belijdenis ontgaan. Algemeene vermelding van christelijke beginselen is onbestemd genoeg om geen noemenswaardigen tegenstand te wekken. In verband met de Geschiedenis en het Staatsregt daarvan gewag te maken, stelt, zoolang men zich van het ondubbelzinnig preciseren eener felbestreden overtuiging onthoudt, aan geen verwijt of vermoeden van bekrompenheid bloot. Even daarom wensch ik, aan den ingang dezer Voorlezingen, te herhalen dat ik de waarheden bedoel in de Heilige Schrift opgeteekend en door den Heiligen Geest in het hart van den meest eenvoudigen Christen geprent. Vasthouding aan de waarheid eischt vasthouding aan de pligten, naar elks bijzondere standplaats en betrekking, opgelegd. Ons, mijne vrienden! voor zoover wij regtstreeks of zijdelings, door daad of gesprek, invloed op den gang der staatsaangelegenheden of op de rigting der gemoederen hebben; ons voegt het, dankbaar bij het licht van Gods Woord, in de schuilhoeken der wetenschap en in den doolhof der gebeurtenissen te dringen; om ook in deze zijne werken den Heer te bewonderen en te aanbidden; om ook alzoo verkondigers van een, in elken kring zegenrijk, Evangelie te zijn.

Eén ding is noodig; maar, wanneer wij dat ééne bezitten, moet de vrucht er van openbaar zijn in alles. Wij willen, wat de behoudenis der zielen betreft, niets weten dan Christus en dien gekruist; maar, indien wij dit weten, moet die wetenschap der liefde van Christus ons, ter verheerlijking Gods, overal waar Hij kan worden verheerlijkt, opwekken en dringen. Tot prediking van het Evangelie is ieder, aan wien het bekend gemaakt is, geroepen; want die verkondiging aan alle creaturen kan plaats hebben op velerlei wijs; geen middel mag verwaarloosd worden, dat tot verstand en gemoed den weg baant. Men kan voorze-

ker, zonder bekeering des harten, dweepen met de wonderen Gods, in de schepping en onderhouding der Natuur, in de wisselingen en uitkomsten van zijn wereldbestier, en, zoo wij het doen, Hij zelf beware ons daarvoor! het zou ter verzwaring onzer schuld strekken; doch het is, zoo wij den HEER in het Rijk der genade kennen, dubbel onverantwoordelijk Hem te miskennen in de gangen van zijn voorzienig opperbeheer, en daarin de teekenen zijner almagt en liefde, de wonderen zijner weldaden en zijner gerigten met koele onverschilligheid voorbij te willen gaan. De Hemelen vertellen Gods eer; zou het niet insgelijks een verhaal der eere Gods zijn, wanneer de geschiedenis van het revolutionaire tijdperk aanwijst dat verlaten van zijn Woord genoeg is om den afvalligen mensch, wien het, noch aan schranderheid en vernuft, noch aan begunstiging der omstandigheden ontbreekt, in een afgrond van ellende te werpen? zou het geen voorbereiding zijn voor den wijsgeer dezer eeuw om het trotsche hoofd voor het zegenend Evangelie te buigen, wanneer hem, in de aaneenschakeling van onbetwistbare feiten, de duisternis zijner verlichting en de dwaasheid zijner wijsheid, getoond wordt? Ook dit getuigenis mag evangelie-belijden, ook dit mag evangelieprediken worden genoemd.

De Christen zou ten onregte meenen dat hij, met het rigtsnoer der Heilige Schrift, de wetenschap niet behoeft. Om met ijver en naauwgezetheid in elke hem aangewezene betrekking werkzaam te zijn, moet ook hij naauwkeurige bekendheid bezitten van den aard en het werk zijner eigene taak. De vreeze des Heeren is het beginsel der wetenschap; maar het beginsel is de geheele wetenschap niet; deze wordt gevormd ook uit de overige bestanddeelen waarin zich het beginsel beligchaamt. De evangelische waarheid is de zuurdeesem; o ja, maar om het voedzame en smakelijke brood te verkrijgen, moet er bij den zuurdeesem deeg zijn. Het deeg der wetenschap is noodig, zoo men prijs op degelijkheid stelt. Onze traagheid zoeke geen bedriegelijk voorwendsel in de algenoegzaamheid van Gods Woord. Men zou aldus tot een soort van godverzoeken worden

verleid. Meent iemand dat hij, in vraagpunten van staatsregt, met de dagelijksche praktijk in verband, door een christelijk instinkt, voor het goed noemen van het kwade, voor het kwaad noemen van het goede, zal worden bewaard? Ik betwijfel de regtmatigheid van dit vertrouwen. Ik wijs op godvruchtige mannen, als Lavater, Klopstock, Stilling, P. L. van de Kasteele, welke hun opregt en levendig geloof niet behoed heeft om, bij de algemeene bedwelming, het begin der fransche revolutie als dageraad eener gulden eeuw te begroeten. Ik wijs hem op sommige van onze protestantsche vrienden in Zwitzerland en Frankrijk, die zooveel goeds schrijven en verrigten, en echter, door onbekendheid met historie en staatsregt, op politiek terrein, meeningen voorstaan van nadeelige en gevaarvolle strekking. Ik zou op hedendaagsche voorbeelden, ook hier te lande, kunnen wijzen; op verwarring van begrippen omtrent Kerk en Staat, uit gebrek aan kunde, niet aan geloof. Op misbruik, óf der les, „men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan aan de menschen," óf der evenzeer apostolische vermaning: „Alle ziele zij den Magten over haar gesteld onderworpen;" zoodat men óf door de theoriën eener valsche vrijheid medegesleept wordt, óf in eene lijdelijkheid vervalt, schadelijk voor de regten der ingezetenen niet alleen, maar ook voor de vastheid van het openbaar gezag, en die in geenen deele naar christelijke onderwerping gelijkt. [1])

Wanneer het alleen om ministeriële verantwoordelijkheid, of regtstreeksche verkiezingen, of soortgelijke, zoo het heet, overdierbare steunselen der burgerlijke vrijheid te doen ware, kon welligt de Christen, zonder pligtverzuim, onbezorgd zijn; doch hier is meer dan dit, hier is al wat den Christen ter harte behoort te gaan, op het spel. Het geldt de bestrijding van begrippen, wier noodlottige werking zich tot de heiligste belangen uitstrekt. Dat de Kerk van den Staat gescheurd is om aan den Staat overgeleverd te zijn; dat de Staat zich geregtigd keurt het christelijk onderwijs, door de inrigting der volksschool en door het weeren, zoo-

---

[1]) *Regt der Hervormde Gezindheid*, blz. 96. (Amst. 1848).

veel mogelijk, van hetgeen in anderen zin beproefd wordt, te belemmeren, zoo niet te beletten; dat de bescherming der gezindten in bescherming van het opgedrongen bestuur eens kerkgenootschaps, met verdrukking der gezindte zelve, ontaardt; dat de Kerk van Rome de grondwettige gelijkstelling tot het vestigen eener dreigende overmagt misbruikt; dat vrije en volledige verkondiging der waarheid bijkans als rustverstoring aangemerkt wordt; dat er aan de gemeenschappelijke behartigiug der heiligste aangelegenheden veelsoortige bezwaren in den weg worden gelegd; dat, waar het Evangelie zich levendig en krachtvol betoont, tegenstand en vervolging, ook om der godsdienst wille, onder de pligten der nieuwerwetsche staatkunde behoort; dit en zooveel meer, ten gevolge waarvan, bij een Volk boven vele Natiën met den zegen der zaligmakende waarheid begunstigd, deze waarheid niet dan zeer voorwaardelijk het genadebetoon eener algemeene verdraagzaamheid geniet, waaraan, vraag ik, is het te wijten? waaraan anders dan aan de heerschappij van dwalingen en van vooroordeelen omtrent natuur en doel en regeling van den Staat, die ook hier, onder schaduw van het ongeloof, als een wortel der bitterheid beroering makende, opgeschoten zijn! — Geen hevig beklag dus over de menschen: van velen geldt: „zij weten niet wat zij doen." Des te meer is het pligt den aard en de onvermijdelijke gevolgen der begrippen door opzettelijke bestudeering te kennen; om zich onbevlekt te bewaren van de wereld; om, waar het noodig is, te strijden met de wapenen des lichts; om ons en anderen waarschuwend te doen opmerken dat naleving der beginsels, aan de revolutionaire staatsregelingen ten grondslage gelegd, tot miskenning en ter zijdestelling van hooger verordeningen verleidt.

De Revolutie, in verband tot de wereldhistorie, is, in omgekeerden zin, wat de Hervorming voor de Christenheid geweest is. Gelijk deze Europa uit het bijgeloof gered heeft, zoo heeft de Omwenteling de beschaafde wereld in den afgrond van het ongeloof geworpen. Gelijk de Reformatie, strekt de Revolutie zich over elk gebied van praktijk en wetenschap

uit. Toen was onderwerping aan God, thans is opstand tegen God het beginsel. [1]) Daarom is er ook thans in de Kerk, in den Staat, in de wetenschap, één algemeene, één heilige strijd; over de éene groote vraag omtrent onvoorwaardelijke onderwerping aan de wet Gods. De beschouwing der Revolutie uit dit oogpunt is, meer dan ooit, een vereischte om onzen leeftijd te verstaan.

4. Nog een enkel woord over ontwerp en *bestek*.

Het revolutie-tijdperk, met lotwisselingen en rampen, is de *vrucht der revolutie-begrippen*.

Het eerste gedeelte van mijn betoog is *negatief*. Europa, zegt men, was, vóór het opkomen der nieuwe wijsbegeerte, aan schroomelijke wanbegrippen ten prooi; de staatsregelingen waren een zamenweefsel van zonderlinge herkomsten, en het dikwerf aangematigd gezag aldus een plaag voor de volken: verkeerdheden van allerlei aard deden uitzien en smachten naar volledige zuivering der maatschappij; zoodat, uit onmogelijkheid van hervorming, omwenteling losbrak. Niet alzoo. Noch uit de *beginsels* eener vroegere orde van zaken, noch uit de *vormen*, waarin deze grondwaarheden zich hebben ontwikkeld, noch uit de ingeslopen *misbruiken*, kan het raadsel van onzen steeds revolutionairen toestand worden verklaard.

Het *stellige* bewijs wordt aan *theorie* en *geschiedenis* ontleend.

Eerst wijs ik op de *leer*, op haar oorsprong en vorming, om u, reeds in het beginsel, de onvermijdelijkheid van den loop der Revolutie te doen erkennen.

---

[1]) „On parle souvent des analogies de la Révolution et de la Réforme: tâchons de les résumer. — „La Révolution part de la souveraineté de l'homme; la Réforme de la souveraineté de Dieu. L'une fait juger la révélation par la raison; l'outre soumet la raison aux vérités révélées. L'une débride les opinions individuelles; l'autre amène l'unité da la foi. L'une relâche les liens sociaux et jusqu'aux relations domestiques; l'autre les resserre et les sanctifie. Celle-ci triomphe par les martyres, celle-là se maintient par les massacres. L'une sort de l'abyme et l'autre descendit du Ciel." *Archives de la Maison d'Oranje-Nassau.* 1re S. I. (2e éd) p. 117*.

Daarna neem ik de *geschiedenis* bij de hand, en toon, in de lotwisselingen der Staten, dat de werking der revolutiebegrippen met den eisch der logica overeenkomt. — Gelijk uit den boom de vrucht, zal uit de vrucht de boom worden gekend.

Eigenlijk is het geheele betoog *historisch* [1]. Verhaal van wat er *geleerd*, en, dien ten gevolge, *gebeurd* is. Om de theoriën te ontzenuwen en te wederleggen, is het genoeg ze in *aard* en *werking* te beschrijven. In het lichtstelling van de *feiten*; ook van wat in de wereld der geesten voorvalt; ook van de denkbeelden en beginsels, waaruit al het overige voortvloeit, zelve *feiten* van den hoogsten rang. „C'est sur des faits que notre esprit s'exerce, il n'a que des faits pour matériaux, et quand il en découvre les lois générales, ces lois sont elles mêmes des faits qu'il constate.... En étudiant les faits l'intelligence peut s'en laisser écraser; elle peut s'abaisser, se rétrécir, se matérialiser; elle peut croire qu'il n'y a de faits que ceux qui la frappent au premier coup d'oeil, qui nous touchent de près, qui tombent, comme on dit, sous nos sens: grande et grossière erreur; il y a des faits éloignés, immenses, obscurs, sublimes, très-difficiles à atteindre, à observer, à décrire et qui n'en sont pas moins des faits, et que l'homme n'est pas moins obligé d'étudier et de connaître; et s'il les méconnaît ou s'il les oublie, sa pensée, en effet, en sera prodigieusement abaissée, et toute sa pensée portera l'empreinte de cet abaissement." [2])

Mag ik hier bijvoegen wat ik van U verlang?

Ruime toegeeflijkheid, ook vriendelijke tegenspraak en teregtwijzing voor uwen medeleerling. De geschiedenis alleen is leermeesteres. Bij haar ter schole te gaan is altijd en voor allen goed.

Laat ons allen, voor zoo ver wij in Christus ons vertrouwen gesteld hebben, gedachtig blijven aan hetgeen van

---

[1]) Over het *anti-historische* der revolutie-leer zie *Beschouwingen over staats- en volkerenregt.* IV. 2e afd.

[2]) Guizot.

Christenen geëischt wordt. De grondtrekken der heerschende gemoedsstemming zijn ongewisheid en twijfelarij, moedeloosheid, vadzige onverschilligheid, lijdelijke of baatzuchtige berusting. De Christen kent een beginsel dat vastheid aan de wetenschap geeft; dat, opgevolgd, genoegzaam zijn zou om de wankelende staatsgebouwen op onwrikbaar fundament te herstellen. Het is hem niet geoorloofd in de verdediging van regt en waarheid te verslappen, omdat zijn eigenbelang geen schâ lijdt. Zwaar zijn de pligten die de duisternis en het bederf der tijden aan hen die het licht en het zout der aarde genoemd worden, oplegt.

Dit pligtbesef verdubbelt, ook om de *gunstige verschijnselen* van onzen tijd. Het bevreemdt u immers niet dat ik van *gunstige* verschijnselen gewaag? Of is het, vergelijkenderwijs met wat de Vaderen hebben beleefd, weinig een tijdperk achter ons te hebben, rijker welligt dan eenig ander in tastbare proeven der magteloosheid van den hooghartigen mensch! een tijdperk, dat met opgeblazenheid der beloften aanving en waarin zich, aan het einde, volledigheid der teleurstelling in angstvallig huiveren voor de minste verandering verraadt! Is het weinig dat God ook thans een werk doet voor den Christen onmiskenbaar? dat zich, onder veel zwakheid en ellende, eene terugkeering tot de evangelische waarheid vertoont, welke naar herleving van doodsbeenderen gelijkt!

Ook thans zou, indien wij hierop, of geen of weinig acht gaven, het verwijt aan ons kunnen worden gerigt:

> Et quel temps fut jamais plus fertile en miracles?
> Quand Dieu par plus d'effets montra-t-il son pouvoir?
> Aura tu donc toujours des yeux pour ne point voir,
> Peuple ingrat! Quoi, toujours les plus grandes merveiles,
> Sans ébranler ton coeur, frapperont tes oreilles?

Wij leven voorwaar in een drukkende atmosfeer; maar het is desniettegenstaande vergund zich aldus, op de vleugelen des geloofs, bij het gadeslaan van de teekenen ook

dezer tijden, naar hooger kring te verheffen. Dit zij ons voorregt, en laat ons, met het oog naar Hem die wijsheid en kracht geeft, op de uitgestrektheid zijner weldaden acht geven en op den omvang onzer verantwoordelijkheid bedacht zijn!

II.

DE WETENSCHAP TEGEN DE REVOLUTIE.

Eer ik aan het uitwerken van de opgegeven schets begin, zal, tegen de hooghartigheid onzer dagen, een beroep op het bondgenootschap der voorgeslachten niet ongepast zijn. De beginselen die wij voorstaan, worden geenszins door de meerderheid van tijd- en landgenooten beaêmd: van daar somwijlen een gevoel van verlatenheid, van isolement. Het is dus niet overbodig te toonen dat het ons aan gene hulpbenden ontbreekt; dat wij strijden tegen de aanvallen eener eeuw die zich, door oppervlakkigheid evenzeer als stoutmoedigheid der oordeelvelling, onderscheidt, en dat de bedachtzame *wetenschap*, door alle tijden heen, *tegen het Staatsregt der revolutie getuigt.*

Treffend voorzeker en behartigenswaard is het gezegde van Luther: wij moeten van de waarheid Gods ter zaligheid zoo onwrikbaar zeker zijn dat, al verzette de gansche wereld zich daartegen, wij in de vrijmoedigheid der belijdenis niet zouden worden geschokt. [1]) Evenwel in de algemeenheid der bestrijding ligt eene verzoeking voor het geloof: een middel ter geloofsverlevendiging en versterking daarentegen in het zien op de wolke der getuigen

---

[1]) „Sollst du selig werden, so muszt du des Wortes Gottes also gewisz seyn,dasz, wenn gleich alle Menschen anders sagten, ja alle Engel nein dazu sprächen, du dennoch könntest allein darauf stehen, und sagen: noch weisz ich dasz disz Wort recht is."

die, van den beginne der wereld tot op dezen dag, onder tegenspraak en verdrukking, verkondigers der waarheid en kracht van de in het Paradijs gedane en aan het kruis vervulde belofte geweest zijn.

In 't algemeen moeten wij streven naar zelfstandigheid der overtuiging; niet van de wisselende meening van anderen afhankelijk zijn; geenszins gelijken naar een door den wind ginds en weder gedreven riet; doch ook niet te spoedig in eigen oordeel berusten, en ons wachten voor beslissenden en meesterachtigen toon. Niet altijd vreemd is die toon, welke de wereld onzer dagen karakteriseert, zelfs aan Christenen, die evenwel voorbeelden behoorden te zijn ook in het acht geven op de vermaning, „zijt met ootmoed bekleed." Dit treurig verschijnsel kan, behalve uit het: „wij struikelen allen dagelijks in velen," uit misverstand worden verklaard. De geloovige weet dat het Woord Gods aan al wat daarop deugdelijk gebouwd en daaruit met juistheid afgeleid is, onwrikbaarheid verleent; maar hij vergeet te dikwerf dat de deugdelijkheid van het gebouw en de juistheid der gevolgtrekking menschelijk werk is; zoodat hij, ten onregte, eigen breekbaren arbeid met den rotsteen, eigen redenering met de uitspraken des Allerhoogste vereenzelvigt, en alzoo, bij levendig besef van de onfeilbaarheid Gods, eigen feilbaarheid vergeet. Laat ons, ook in de politieke wetenschap, bij het gevoel van onwankelbaarheid van den grondslag uit God, nauwkeurige toetsing voegen van al wat uit ons is. Laat ons aan het oordeel van anderen, aan de algemeene overeenstemming, aan de publieke opinie der menschheid, binnen de grenzen van haar bevoegdheid, gewicht hechten, en ons verblijden dat de christelijk-historische waarheid in de eenparige belijdenis van vroeger tijden ondubbelzinnige bevestiging vindt.

Ik wijs u op den *Bijbel*, op de *Historie*, op de *politieke schrijvers* van vroeger en later tijd.

De BIJBEL is het boek der boeken, ook en vooral in de anti-revolutionaire boekerij. De nieuwere wijsheid ook waar

zij de Openbaring niet onbewimpeld verwerpt, meent dat hooger uitspraak in den kring van het staatsregt niet te pas komt. Wij daarentegen (zonder daarin, gelijk sommigen gedaan hebben, eene Encyclopedie te zoeken) beweren dat de Heilige Schrift de grondslagen van regt en zedelijkheid, van gezag en vrijheid, ook voor Natiën en Regeringen aanwijst. De Bijbel is de onbedriegelijke toetsteen. Onvoorwaardelijke onderwerping aan Gods Woord was steeds de waarborg van pligtmatige gehoorzaamheid en van pligtmatig verzet. Met de uitspraken der Openbaring kan geen leer van trotsche zelfvolmaking of van schromelijke losbandigheid bestaan. *Er is geschreven!* ziedaar de bijl die elken wortel van revolutionair misgewas afsnijdt.

Natuurlijk vinden de uitspraken des Bijbels weerklank, gelijk in de daden, evenzoo in de schriften van hen voor wie de Schrift, met overgifte van eigen wijsheid, leiddraad geweest is. Ten voorbeelde kies ik de Hervormers. Menige bladzijde uit de werken van Luther en Calvyn bewijst, wat hun leven bevestigt, dat zij, omtrent het gezag der overheden en de pligten der vorsten, uit de bevelen Gods verstand gekregen en alle leugenpaden gehaat hebben [1]. Van daar dat men in de eenvoudige woorden der christelijke belijdenissen doorgaans een treffend getuigenis hiervan aantreft. Zoo bijv. in Art 36 onzer Belijdenis. Evenzoo in latere tijden. Ik wijs u op de uitmuntende *Berliner Evangelische Kirchenzeitung*, die, in 1830 en 1831 [2]), getoond heeft hoe getrouwheid aan Gods Woord en Wet alleen tegen den tuimelgeest van revolutionaire woeling en het schrikachtig overhellen naar dwangmiddelen behoedt.

De revolutionaire theoriën zijn, gelijk tegen de *Openbaring,*

---

[1]) Ps. CXIX : 104.

[2]) Althans niet minder in 1848. In 1866?
Christenen door wie in dat tijdschrift een ultra-luthersche rigting betreurd wordt, zullen bezwaarlijk kunnen ontkennen de onberekenbare diensten die het gedurende vele jaren, in het moedig opvatten en volhouden van den strijd tegen ongeloof en bijgeloof bewees.

ook tegen de *Geschiedenis* gericht [1]. Hebben dan, zegt gij, de revolutionaire theoriën zich niet op de Historie beroepen? Voorzeker, en schijnbaar niet zonder grond. De oppervlakkigheid waarmeê de geschiedenis werd behandeld, was voordeelig aan elk die steunselen voor ongerijmde leerstellingen zocht. Gelijk, bij nevelachtigheid of schemerlicht, de verbeelding omtrekken, niet met juistheid zigtbaar, bijkans naar willekeur vormt, zoo had zij ook hier te vrijer spel, naarmate zij minder door nauwkeurige bekendheid der feiten werd belemmerd. Van den fakkel der nieuwere wijsheid, maakte men gretig gebruik ter toelichting van het gansche historieveld. Zoo verviel men in wat Montesquieu (schoon hij zelf er gedurig in vervalt) teregt de vruchtbaarste bron van historische dwalingen noemt, en bragt eigen voorstellingen over in volken en tijden, daaraan ten eenemale vreemd. En, gelijk de droomen teruggeven wat het denkvermogen over dag bezig gehouden heeft, is het niet vreemd dat men de trekken die de revolutionairen zich vast in geheugen en gemoed hadden geprent, in de droombeelden die zij voor historische waarheden uitventen terugvindt. De Geschiedenis werd een valsch getuige; dit valsch getuigenis een krachtig middel te meer om de openbare meening in het gareel der revolutionaire rigting te drijven. De Historie werd een museum, vol revolutionaire *specimina*, een arsenaal vol revolutionair wapentuig, ter vermoording van de waarheid. Zoo was het toen; zoo, althans zonder krachtige tegenspraak, is het nu niet meer. De Historie verkleurt, met het revolutionaire prisma bezien, doch eindelijk valt het bedriegelijk glas uit de hand en de ware toedragt der gebeurtenissen komt aan het licht. Dit is een voorregt van onzen tijd. Heilzaam was de bekendwording van vele historische bronnen, waarin het leven zelf tegen verloochening en vervalsching protesteert. Overvloedig is uit menigvuldige nasporingen gebleken, dat er in de wereldgeschiedenis, wel verre van gestadige weer-

[1] Merkwaardig is het getuigenis van Renan: „La connaissance de l'histoire manquait aux hommes de 1789."

klank, een niet afgebroken weerlegging der revolutionaire leerstellingen is. Mannen, zelfs die niet gaarne de onwaarde dier stellingen erkennen, bijv. Guizot [1]), hebben, door leerrijke geschriften, tot het verdrijven der valsche analogiën medegewerkt. Nu kan ook het getuigenis der Historie, in zijne geheele zuiverheid en zwaarte, op de schaal der oordeelvelling gelegd worden, en loopen wij minder gevaar voor de aanmatigende houding eener leer, die zich in een haar niet passend kleed van eeuwenheugende ervaring gehuld had.

Het ware belangrijk na te gaan het verband van de dwalingen der schrijvers over het staatsregt met de gebeurtenissen waarvan zij de toedragt òf zelf aanschouwd òf van de tijdgenooten gehoord hadden. Aldus zou men, in de stelsels der meestberoemden, het eigenaardig voortbrengsel van hunnen leeftijd ontdekken en tevens opmerken hoe gevaarlijk het is zich wapenloos over te geven aan de indrukken van wat ons omringt; zonder tegenwigt, zonder gedachtig te wezen aan het: „C'est par l'esprit des siècles que l'esprit du siècle doit être jugé."

Al wat tot de echte kennis van Openbaring en Geschiedenis leidt, is anti-revolutionair en strekt om de tooverkracht van den zwijmeldrank te ontgaan. Bij deze algemeene opmerking voeg ik aanwijzing van *politieke schrijvers* die met ons eensgezind zijn.

Ik beroep mij op de schriften der *Ouden.* De grieksche en latijnsche Oudheid is op onze hand. Ik weet en erken dat men te dikwerf heidensche wijsheid ten koste van christelijke waarheid, geroemd en haar schaduwzijde voorbijgezien heeft; maar op de lichtzijde dient ook te worden gelet. De meesterstukken der Oudheid zijn niet slechts blijvende modellen van smaak en stijl, maar ook onwaardeerbare bijdragen voor de wetenschap [2]). Zoo heidensche

---

[1]) Eerst na 1848, is Guizot stellig opgekomen tegen de gronddwaling der Revolutie.

[2]) [„Les lettres grecques et romaines sont pour nous, malgré nous,

wijsheid tegenover het Evangelie, dwaallicht en flikkerglans is, door de wijsheid van menigen Heiden wordt de wijsheid van vele zoogenaamde Christenen beschaamd. Naamchristenen lieten het talent hun toebetrouwd, ongebruikt; terwijl Heidenen de overblijfsels eener vroegere Openbaring, onder de dwalingen en gruwelen van bijgeloof en afgoderij niet geheel verloren, op woeker hebben gezet. Nooit is de oudheid afgedaald tot de laagte waartoe ongeloofsleer de coryfeën der nieuwerwetsche verlichting gebragt heeft. Openbaring en Historie ter zijde te stellen is het levensbeginsel der Revolutie. In de politieke geschriften der Oudheid is het regel met de *Godheid* te beginnen en met de *ervaring* te rade te gaan. Door geen zucht naar denkbeeldige voorstellingen en naar staatsvormen van eigen vinding werd Aristoteles geleid, toen hij de beschrijving van een aantal Replublieken ten grondslage zijner raadgeving gelegd heeft. Voor hen die Plato niet gelezen of niet bestudeerd hebben, moge hij niets meer zijn dan een welsprekend dweeper, omdat hij op onveranderlijke ideeën wijst, uit den wil en het wezen der Godheid afkomstig, en in de ordeningen des hemels den standaard der aardsche voorstellingen zoekt; in dezen onvergelijkelijken schrijver, voorwerp ook mijner geliefkoosde studie, is het historisch element allerwege openbaar. Te Rome was de politiek steeds op den voorgrond. Men behoeft de boeken *de Republica* van Cicero slechts open te slaan om te bemerken dat zijne staatkunde praktisch en positief was. Ik ken, bij de vele en grove afwijkingen der heidensche wijsgeeren, slechts één voorbeeld eener met revolutionaire theorie vergelijkbare rigting. Dit voorbeeld is niet vereerend, maar treffend. Het is dat der *Sofisten.* Om een der voornaamsten te noemen, Protagoras beweerde dat iets van de Goden te

---

une tradition nationale, une littérature nationale, la clef de nos idées, la racine de nos langues, le sens de nos moeurs... Si jamais l'idéal de l'humanité, esprit et âme, s'est vu réalisé,... ç'a été sous la double influence de *la culture classique et des livres sacrés.*" Vinet, *Des Études classiques.*]

weten onmogelijk is; dat er buiten de gewaarwording der zinnen geen grondslag van weten bestaat; dat de mensch zich zelven ten wet, en dat eigen inzicht de maatstaf is aller dingen; hetzelfde scepticisme, dat ook nu voor zoo velen den geheelen omvang der menschelijke kennis wankelbaar en subjectief maakt. Verwantschap der vroegere en latere schijn-filozofen of staat- en volkbedervers wordt aan dezen onuitwischbaren familie-trek herkend [1]). Terwijl Griekenland, door eene te veel en somtijds ook te weinig geprezen socratische school, voor de overheersching van volslagen godverzaking en stelselmatige onzedelijkheid bewaard bleef, heeft dezelfde leer in Europa, ik zeg niet over het Evangelie, maar over Volkeren die met het Evangelie bevoorrecht waren, de overhand behaald.

Heeft dan eenzijdige studie der Oudheid op het staatsregt in Europa niet nadeelig gewerkt? Ongetwijfeld. Later wil ik dit opzettelijk bewijzen, maar deze schadelijke werking is *republikeinsch*, niet (in den zin waarin wij thans het woord gebruiken) *revolutionair* geweest.

De eerste eeuwen onzer tijdrekening waren rijk, meer aan politieke verwarring dan aan politieke theorie, en gij verwacht niet dat ik uit latere tijden, vóór het losbreken van den revolutiestorm, een lange reeks van schrijvers u voorleg. Twee aanmerkingen slechts.

Vooreerst. Met uitzondering van Descartes, in wiens grondstellingen welligt de kiem der wijsbegeerte van de volgende eeuw bespeurd wordt, en van engelsche geleerden, wier staatsregt op de leest der engelsche deïsten geschoeid is, zou men onder de lichten der wetenschap, naauwelijks één kunnen noemen, die aan begrippen, gelijk die welke wij bestrijden, hulde gebragt heeft. Noch Baco, wiens wijsbegeerte op ervaring, in tegenoverstelling met ijdele bespiegelingen, steun zocht; noch Huig de Groot, die de historie als bron en toetssteen gebruikt; noch Leibnitz, die in het

---

[1]) Zoo de uitdrukking „staat- en volkbedervers", vergeleken met het oordeel van Grote in zijne voortreffelijke *History of Greece* te scherp is, het scepticisme van Protagoras en anderen is ontwijfelbaar.

veldwinnen der nieuwerwetsche staatstheoriën met ontzetting de voorteekenen eener naderende omwenteling zag [1]). Zij allen, wanneer men verzaking of terzijdestelling van het christelijk geloof, als voorwaarde van onbevangen onderzoek, aangeprezen had, zouden zich met de aanhaling der schriftuurplaats: „de dwaas zegt in zijn hart: daar is geen God," vergenoegd hebben.

Ten anderen. De denkwijs van het beschaafdste en invloedrijkste gedeelte der natiën toont dat de theoriën, waarin de 18e eeuw het *nec plus ultra* der politieke volmaakbaarheid stelt, vroeger ongehoord zijn geweest. Ik bepaal me bij het staatsregt. Naar verkiezing zou ik mij op alle volken, door kennis en wetenschap vermaard kunnen beroepen, doch ik wil niet buiten Nederland gaan. Gij kent de bijkans onafgebrokene reeks onzer verdeeldheden en dikwerf hooggaande twisten; de menigvuldigheid der inzigten en de hevigheid der politieke geschriften; maar, indien iemand, vóór het midden der 18e eeuw, de verwezenlijking van denkbeelden, enkel aan het brein van zoogenaamde filozofen ontleend, te berde had willen brengen; zou er, meent gij, in het met verontwaardiging afwijzen van zoodanigen gruwel, tusschen staats- en oranjegezinden verschil en niet veeleer een wedstrijd der verontwaardiging hebben bestaan? Evenzoo elders. Dergelijke leer heeft vroeger in geen volk of tijd opgang gemaakt. En, om mijne gedachte tot haar meest eenvoudige uitdrukking te brengen; zoo wij, bij alleenheersching der dwaalbegrippen, somtijds een lastig gevoel van zonderlingheid hebben en tegen den geest onzer eeuw, geïsoleerd zijn, die Eeuw zelve staat alleen en is door de zeldzaamheid van haar rigting, als uitzondering op den geheelen omvang der wereldgeschiedenis, in den volsten zin des woords, geïsoleerd.

Slaan wij het oog op de tijden, waarin de Revolutie gezegevierd heeft.

---

[1]) „Des opinions dangereuses, s'insinuant peu à peu dans l'esprit des hommes du grand monde qui règlent les autres, en se glissant dans les livres à la mode, disposent toutes choses à la révolution générale dont l'Europe est menacée."

Nooit was de alleenheersching zoo volkomen dat ze geen tegenspraak vond. De waarheid had ten allen tijde belijders. Maar wij kennen ook den hoogen toon van de voorstanders der velerlei zich snel opvolgende soorten van nieuwe wijsheid; wij weten hoe zij telkens de vermaning „frappez plutôt fort que juste", in stoutheid en schaamteloosheid van beweeren en in heftigheid van aanval, opgevolgd hebben; hoe zij hebben getracht, door afspraak en zamenspanning, al wie met hen niet was, ter zijde te schuiven, door spotternij en laster personen zoowel als geschriften van andersdenkenden in een valsch daglicht te stellen; hoe zij inzonderheid, en met vrucht, gepoogd hebben wat met hunne inzigten niet strookte, onbekend te doen blijven of in vergetelheid te brengen. Het kan ons niet bevreemden dat, in een tijd, waarin zooveel voorbereid was om aan vermeende filozofen ingang te verschaffen, de duidelijke en krachtige stem van enkele beoefenaars der wetenschap door de schelle toonen der kermistrompet overschreeuwd werd. Maar wij behoeven ons thans niet meer aldus te laten bedriegen. Wij, voor wie, op ruimen afstand, de daverende toejuiching der toenmalige wereld haar oorverdoovende kracht niet behoudt, wij kunnen ook thans nog gehoor geven aan wat in vroeger dagen ter wederlegging in het midden gebracht is. Naarmate men de literatuur der 18e eeuw, in haar wijsgeerig en politiek gedeelte, zal onderzoeken, zal het openbaar worden dat er, ook toen ze veld won, steeds, ondanks smaad en verguizing, krachtige taal gevoerd is ten behoeve van godsdienst, zedelijkheid en regt. Nederlanders! laat ons, onder hen, die in den storm pal hebben gestaan, van Alphen niet vergeten. In zijn *Predikt het Evangelie aan alle creaturen*, in den *Spectator*, en andere schriften, zult gij, ook waar meerdere beknoptheid u wenschelijk voorkomt, leerrijke wenken aantreffen; ten bewijze dat hij, toen de toepasselijkheid en kracht van het Evangelie veelzins miskend werd, vrijmoedig belijder en beoefenaar was van christelijke waarheid en wijsheid.

Daarenboven, ofschoon elders, bijv. in Duitschland en Frankrijk, dergelijk getuigenis grootendeels gesmoord werd,

dit was niet overal zoo. Één land is er, Engeland, alwaar, ofschoon het ook zetel en bakermat der ongeloovige filozofie geweest is, de weerspraak den boventoon had. Dáár was het licht der politieke wetenschap op den kandelaar; dáár was meer dan één luisterrijk protest. Het ontbrak dáár niet aan mannen, die in hooge betrekking zich tegen het naderend verderf, met woord en daad, hebben verzet. Velen mag ik niet opnoemen, van twee mag ik niet zwijgen, omdat zij, meer dan anderen regt op bewondering en dank hebben. Gij hebt ze reeds genoemd: Pitt en Burke.

Het is de plaats niet om u de verdiensten te schetsen van den staatsman, die, wat onmogelijk scheen, zijn vader, Lord Chattham, heeft overtroffen; die; geen 23 jaren oud, zelfs boven mannen in de behandeling der politieke aangelegenheden vergrijsd, waardig gekeurd werd aan het, vooral in die dagen, felgeschokte roer van Groot-Brittanje te staan; die, door de volharding van zijn karakter en de vastheid zijner grondstellingen, den revolutiegeest in Engeland ontwapend, alleen tegen Napoleon stand gehouden, en, onder de drukkende lasten van telkens hernieuwden en bijkans alle zeeën en landen omvattenden krijg, zijn Vaderland tot ongekenden trap van welvaart en glorie opgevoerd heeft. Wel behoor ik te wijzen op hetgeen van hem en zijne redevoeringen is overgebleven [1]: te meer, vermits hij politieke questiën van den dag telkens in den vollen glans der algemeene beginselen gesteld heeft; zoodat in die heerlijke gewrochten (flauw afdruksel zijner onvergelijkbare taal) hooge ernst der wetenschap gepaard is met die levendigheid der voorstelling, welke in geschriften, waarbij men lezers en geene hoorders in het oog had, zoo zelden aangetroffen wordt.

Zoo zelden! somwijlen nogtans. Dan vooral, wanneer, in een magtig genie, de warmte der overtuiging en de gloed der verbeelding door nauwkeurigheid en diepzinnigheid van onderzoek niet bekoeld is. Geen schitterender voorbeeld

---

[1]) *Speeches in the House of Commons.* Vol I—III. London 1808.
[Fox met Pitt niet gelijk te stellen. *Verscheidenheden*, blz. 92, vgg.]

dan Burke is mij bekend. Verlangt gij den aard en de werking der revolutie en de middelen, waardoor zij, met goed gevolg, bestreden had kunnen worden, te kennen, leest zijne geschriften : het beroep op de Whigs van vroeger dagen [1]), waar hij het contrast van ware en valsche vrijheid, de vrijheid waarvan Willem III beschermer, en die, waarvan jacobijnsche moordzucht voorstanderes was, aan het licht gebragt heeft; het vertoog over de fransche omwenteling [2]), waarin hij, met de kracht van Demosthenes, den banvloek uitsprak over hetgeen als zegen toegejuicht werd; de aanmerkingen over de staatkunde der Geallieërden [3]), waarin hij uit den verkeerden geest de verkeerde rigting en de noodwendige mislukking hunner maatregelen verklaart; de Brieven over den vrede met de koningmoordenaars [4]) waarin zich verontwaardiging over de toenadering tot het revolutionaire bewind, aan het einde zijns levens, met onverzwakte energie lucht gaf. Leest en herleest zijne geschriften: gij zult er in vinden nooit overtroffen helderheid van betoog, waardoor, wat voor anderen voorwerp is van raden en gissen, reeds tot zekerheid gebragt is. Vroeger zelfs dan Pitt, heeft Burke de strekking der ook in Engeland hoogeroemde dwalingen doorzien. Pitt achtte vrede niet onmogelijk, toen hij in 1792 tot oorlog werd gedwongen; doch Burke had reeds voorlang de onvermijdelijkheid beweerd eener worsteling op leven en dood[5]). Pitt, en wie zal het misduiden! achtte de onafhankelijkheid der Staten van Europa, voor jaren achtereen, verloren, toen hij, na

---

[1]) *Appeal from the new to the old Whigs.*

[2]) *Reflections on the Revolution in France.* „Mit der ganzen Kraft geschrieben, welche die Ueberzeugung eigner Gefahr des Vaterlandes dem Brittischen Demosthenes einflöszen konnte" Heeren.

[3]) *Remarks on the Policy of the Allies.*

[4]) *Letters on a Regicide Peace.*

[5]) In het najaar van 1791, met Pitt, Grenville, en Addington, in gezelschap, sprak Burke van „the propagandism of Revolution." Pitt zeide: „England and its constitution were safe to *the day of judgment.* Yes, said B. quickly — but 't is the day of *no* judgment I am afraid of."

[Van de verhouding tot de roomschgezinden sprekende, voegt Ma-

drie Coalitiën vruchteloos gevormd te hebben, op het sterfbed de verpletterende tijding der nederlaag van Austerlitz ontving[1]), doch Burke had, reeds eer Napoleon optrad, den toekomstigen despoot en, na zijn val, de wederoprigting van het aloude Vorstenhuis, door middel, niet eener opgewonden verbeelding, maar eener bijkans wiskunstige redenering, aanschouwd. Niemand had in gelijke mate de gaaf ontvangen der profetie, welke de draden der toekomst in het schijnbaar verwarde weefsel der tegenwoordige dingen opspoort en aanwijst, proefondervindelijk de waarheid toonende van hetgeen de Dichter zegt:

In 't verleden
Ligt het HEDEN;
In het NU wat worden zal [2]).

Nog een schrijver is er, wien ik niet met Burke vergelijk, veel min gelijk stel, maar echter op het veld der praktische staatskunde, den voornaamsten publicist van Duitschland zou durven noemen: von Gentz. In alle zijne geschriften bewondert men, bij belangrijkheid van inhoud, het echt klassieke van den vorm. Zijn werk over oorsprong

---

caulay er het volgende zeer opmerkelijke woord bij: „In truth Mr. Pitt's opinions on these subjects had, to a great extent, been derived from *a mind even more power ful and capacious than his own*, from the mind of Mr. Burke." *Speeches* (1854), p. 298.

Zie ook *Ter Nagedachtenis van Stahl,* blz. 36.

[1]) „After a melancholy survey of the map of Europe, he turned away saying: Hencefort we may close that map for half a century."

[2]) Eene merkwaardige hulde aan Burke was ook de belijdenis van Mackintosh, die tegen zijn vonnis over de Fransche Revolutie een geschrift, bij de uitgave zeer toegejuicht, in het licht gezonden had: „For a time seduced by the love of what I thought liberty, I ventured to oppose, without ever ceasing to venerate, that writer who had nourished my understanding with the most wholesome principles of political wisdom.... Since that time a melancholy experience has undeceived me on many subjects in which I was then the dupe of my own enthusiasm." — Aan von Gentz schreef hij: „Multum ille in sapientia civili profecisse se sciat cui Burkius valde placebit."

[Burke is niet ten onrechte genoemd „le Bossuet de la politique"]

en aard van den oorlog tegen Frankrijk [1]) verdient naast de beste voortbrengselen van Burke te staan. Sedert 1815 heeft hij op eene reeks van Congressen, in naam der Groote Mogendheden, de pen gevoerd; doch lofwaardig was hij vooral, toen, zonder hoogen rang of weidschen titel, in de dagen van Duitschlands vernedering, zijne aanklagt èn tegen den geweldenaar, èn tegen lafheid en verraderlijke baatzucht der Vorsten, èn tegen lijdelijke en kortzigtige vadzigheid der Volken gehoord werd [2]); toen zijne gretig gelezen schriften spranken en vonken hebben verspreid, die later het vuur van den heiligen volksopstand zouden doen ontgloeijen. Hij mogt de eer genieten van bij Napoleon, minder voor legers dan voor beginselen van volkerenregt beducht, een voorwerp van smaad en laster te zijn. Terwijl deze hem, om de uitgave van een meesterlijk geschrift, waarin het duitsche vaderland, ook na den noodlottigen veldtogt van 1805, ter volharding aangemaand werd, als een *vil pamphlétaire,* als een aan Engeland verkochten ellendeling liet uitschelden, schreef Mackintosh, onder de Britsche staatslieden en historiekenners vermaard, hem uit Indië dit: „Ik beäem al wat gij zegt; met al wat gij gevoelt, sympathiseer ik; ik bewonder evenzeer uwe welsprekendheid en uw verstand; vijftig malen herlas ik uwen brief; met dezelfde gewaarwording als waarmede een Romein, aan het uiterste van Mauritanië, een berigt zou hebben ontvangen van den ondergang zijnes vaderlands in den slag van Pharsalus, den dag na het onheil met den onverwinbaren geest van Cato en met de pen van Tacitus gesteld. Hij zou zich verheugd hebben dat er een zeker iets bestond, zelfs voor Cezar onbedwingbaar, waaruit nog eenmaal een bevrijder en een wreker zou kunnen opstaan [3]).

---

[1]) *Ueber den Ursprung und Charakter des Krieges gegen die Französische Revolution.* Berlin 1801.

[2]) Inzonderheid in de *Fragmente aus der neuesten Geschichte des Politischen Gleichgewichts in Europa.* De beroemde Heeren zegt er van: „Mit einer Vorrede, in einer trostlosen Zeit, mit Tacitus Feder geschrieben"

[3]) In een brief uit Bombay van 24 Dec. 1806.

Ingenomenheid met geliefde Auteurs zou mij, bij het rondzien in mijne boekerij, kunnen verleiden om te veel van uwe aandacht te vergen. Om u te wijzen op den scherpzinnigen en geestrijken Fiévée, en de reeks der Notas welke hij, van 1802—1813, op Napoleons verlangen, met vrijmoedige beoordeeling van de keizerlijke staatkunde, ingeleverd heeft [1]). Op het *Berliner Politisches Wochenblatt*, 1832—1837, schat van politieke wijsheid uit regtbeginselen ontleend [2])! Op de school waartoe een de Bonald, een le Maître hebben behoord; mannen die, ofschoon zij, helaas! de christelijke kerk met de ketterij van Rome verward hebben, evenwel, omdat zij op God zagen, verder en beter dan de meesten hunner tijdgenooten hebben gezien. Ik zou vooral de la Mennais niet vergeten, wiens schriften te bestuderen, in verband met wijziging van begrippen en wisseling van lot, belangrijk zou wezen voor de kennis der afwijkingen van het genie; welligt ook der afdwalingen van het door hoogmoed en teleurgestelde eerzucht geslingerd hart; onwederstaanbaar in redenering, wegslepend van stijl; in alles, vooral in buitensporigheden onvergelijkbaar; en die, van de hoogte eener, naar het schijnt, alleen verstandelijke overtuiging, in een diepte van twijfelarij vervallen, ook nog in zijne latere werken, waar hij niet zelden eene lasterlijke taal voert, treffende wenken daarheen werpt over al wat staatkunde en denkwijs onzer dagen karakteriseert [3]). Ik zou bij u geene verontschuldiging behoeven; geene verzekering dat ik niet overhel tot de Roomsche kerk; gij behoort niet tot hen, die waarheid enkel in medestanders waarderen, en die vergeten dat niet enkel van vrienden, dat somtijds evenzeer en meer nog van vijanden geleerd

---

[1]) *Correspondance et Relations de Fiévée avec Bonaparte* (1802—1813): Paris, 1836.

[2]) Ofschoon het, in billijke waardering der voortreffelijkheid van von Haller, zich van zijne dwaalbegrippen niet vrijgemaakt heeft.

[3]) „Ce grand esprit égaré dans ses passions, tombé parmi les malfaiteurs intellectuels de son temps, lui, qui semblait né pour être l'un de ses guides les plus sévères." Guizot.

wordt. Wij behooren, in den goeden zin des woords, *Eclectici* te zijn; met een deugdelijken toetssteen der echtheid van het metaal, overal waar het aanwezig is, te erkennen. Ik verlang evenzeer uit de schriften van een roomschgezinde die mij verkettert, nut te mogen trekken, als ik mij op liberale schrijvers beroep, waar zij, al is het door inconsequente redenering, aan beginselen die ik handhaaf, onwillekeurig hulde hebben gebragt. Hiertoe, naar ik vermeen, heb ik regt, en ik hoop mij van dat regt met onbekrompenheid te bedienen.

Thans nog een enkel woord over twee schrijvers die ik, om meer dan ééne reden, niet onvermeld mag laten: von Haller en Bilderdijk.

Geen onvoorwaardelijk lofredenaar ben ik, van niemand, van von Haller vooral niet, die, opgevoed in den schoot der evangelische Kerk, kleinzoon van een man, wiens zeldzaam vernuft door eenvoudige godsvrucht werd versierd en geheiligd, tot de roomsche kerk is afgevallen, op eene wijs niet vereerend voor zijn karakter, en later niet geschroomd heeft zijne stem bij oppervlakkigen laster tegen de Hervorming en de Hervormers te voegen [1]. Maar ik zal daarom niet ontkennen dat welligt niemand, in onze dagen, ter bestrijding van valsche stellingen in het staatsregt gelijke verdiensten gehad heeft [2]; dat het schijnbaar hoogmoedig opschrift: *Restauration der Staatswissenschaft*, in het wegnemen der bezwaren waardoor opbouw onmogelijk was, met de waarheid overeenkomt. Ik zeg, met den hoogleeraar Star Numan, dat niemand den aard der europeesche Rijken scherpzinniger ingezien en duidelijker

---

[1]) Ik bedoel hier vooral zijne *Histoire de la Réforme Protestante dans la Suisse Occidentale* (Paris 1838): beoordeeld in de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, I (2e éd.) p. 108* sqq.

[2]) Stahl was mij in 1845 nauwelijks bij name bekend. Zie *Ter Nagedachtenis van Stahl* (1862), blz. 95, vgg. en 117. vgg. — Lees ook zijn oordeel over von Haller t. a. pl. blz. 9.

opengelegd heeft [1]; met Ancillon, dat hij de gevaarlijke leeringen van een oorspronkelijk maatschappelijk verdrag en van de volkssouvereiniteit ternêergebliksemd en vergruisd heeft [2], met het *Berliner Wochenblatt*, dat men bijkans elke betere staatsregtelijke rigting in Duitschland aan het licht door hem ontstoken dank weten moet [3]. *Simplex sigillum veri.* Haller heeft ingezien dat het gansche zamenstel der nieuwere wetenschap op ééne onware veronderstelling berust; alsof de Staat door menschelijk goedvinden, dat aan den toestand der natuur een einde gemaakt had, was ontstaan. Bij het wegvallen van dit ééne dwaalbegrip, doet de Staat zich terstond in zijne eigenlijke gedaante voor, niet als kunstmatig voortbrengsel, maar als natuurproduct; als de hoogste ontwikkeling van het privaatregt, waarvan zich het evenbeeld bij alle gezellige betrekking, in meer beperkten kring, terug vindt, en die hiervan enkel verschilt door eene onafhankelijkheid, welke alleen God boven zich erkent [4]. Doch wat zou ik vruchteloos pogen in weinige zinsneden den hoofdinhoud te beschrijven! Ik

---

[1] „Nusquam in Italia exstiterunt regia illa imperia, quae in ceteris fere Europae partibus e Germanorum moribus et institutis effloruerunt, quorumque naturam nemo Hallero et perspexit sagacius et disertius declaravit." *De Machiavello.*

[2] „M. von Haller foudroye et pulvérise les fausses et dangereuses doctrines d'un contrat social originaire et de la souveraineté du peuple."

[3] Haller wordt aldaar genoemd „der Vater aller bessern staatsrechtlichen und politischen Richtungen der neuesten Zeit:

[„Das Werk Haller's war nicht blosz ein Buch, sondern es war eine machtige politische That." Von Mohl.]

[4] „Tout, dans cette science, dépend de savoir s'il faut regarder les États comme des sociétés arbitrairement formées, artificielles et distinguées de toutes les autres par leur origine et leur but; ou bien, s'ils ne sont que le degré le plus éminent de la société naturelle ou particulière, de sorte qu'ils n'en diffèrent que comme le grand diffère du petit, le complet de l'incomplet, le tout de sa partie... Si l'on ne s'était pas constamment obstiné à voir dans les États autre chose que des rapports sociaux naturels, à imaginer au dessus de ceux-ci une société de convention, et à laquelle on donnait le nom de *civile*, les vaines théories d'un contrat social originel et de la délégation du pouvoir, avec l'innombrable foule d'erreurs qui en dérivent, n'auraient jamais vu le jour." De Haller, I. 521.

herinner mij nog hoe, vóór meer dan twintig jaren, terwijl het onhistorische der nieuwere theoriën mij telkens had bevreemd en geërgerd, ik, bij de lezing van von Haller, uit de nevelen van het idealisme op den vasten bodem der wezenlijkheid overgebragt werd. Naderhand heb ik, ook waar de schrijver mij onvoldaan liet, te dezen aanzien het nut van zijnen arbeid telkens hooger gewaardeerd. — Mag ik er, met openhartigheid, nog iets bijvoegen? Het heeft mij veeltijds verdroten dat aan dit onschatbare werk hier te lande nauwelijks, naar het schijnt, eenige waarde gehecht wordt. Ook de gestadigheid mijner aansporing heeft niet gebaat. Ik heb een enkelen ontmoet die het lezen zou, bijna niemand die het gelezen, veel min die het, wat onmisbaar is, herlezen, overdacht, bestudeerd had. Zes deelen, waarvan het dunste vrij dik is, zijn, in een tijd waarin veel te lezen valt, een wezenlijk bezwaar. Niet zoo groot evenwel als het schijnt. Want, vooreerst, hebben, volgens de opmerking van Baco, eenige weinige boeken, zoo als de staf van Mozes tegenover de staven der Egyptenaars, verslindende kracht; ook dit werk is een boek dat andere boeken verteerd. Ten anderen, reeds door de lezing en overdenking van het eerste Deel, wordt men tot een levendig besef van de ijdelheid der revolutionaire theoriën gebragt. Ik weet dat weinigen zelfs tot die gedeeltelijke bestudering tijd en gelegenheid hebben; ik mag echter vragen: wat is er in Nederland van de studie van het Staatsregt geworden, wanneer zoodanig werk, dat verbazenden opgang gemaakt en op de ontwikkeling der wetenschap, meer dan eenig ander, invloed gehad heeft, enkel uit het verguizen der maandschriften, wier meeste redacteurs het nooit gezien hebben, bekend is! [1])

Nu nog Bilderdijk: want ik ben zegt men en ik zeg het ook, leerling van Bilderdijk. Gij weet dat ik hem, met de meesten uwer, den eerbied toedraag waarop de grootste dichter welligt van ons land, ten minste in onzen tijd,

[1]) [Gelijke ervaring had ik later, jaren achtereen, in het aanbevelen van Stahl.]

waarop een der grootste dichters en zeldzaamste geniën van alle landen en van alle tijden, aanspraak bezit; wij verheugen ons te mogen zeggen dat hij tot de onzen behoort; dat hij zich der waarheid niet geschaamd en, op grond zijner christelijke overtuiging, met bewonderenswaardige veerkracht en zelfopoffering, tegen de afgoden der eeuw getuigenis afgelegd heeft. Doch, terwijl ik aan den voorganger in een pligtmatigen strijd en aan den grootvorst der nederlandsche poëzy de schatting mijner hulde betaal, onderschrijf ik niet al wat hij geleerd heeft in geschiedenis en staatsregt. Onmogelijk is het dat een vernuft als het zijne, zich met eenige wetenschap inlate, zonder over haar gebied licht te verspreiden; maar ook het genie heeft feilen, die te ligter tot navolging verleiden, omdat zij de feilen van het genie zijn. Ik heb mij veroorloofd ze in de geschiedenis van het vaderland te doen opmerken [1]); ook in het staatsregt is het gebleken dat ik niet in allen deele de rigting zijner beginselen beäem. Van hem geldt wat men nog onlangs ten onregte mij toeschreef. Voor hem is „het ware beginsel van den Staat, door God zelven onmiddelijk gegeven, *monarchie,* en de hoogste ontwikkeling van den Staat *terugkeering tot dat beginsel.*" Bilderdijk, in deze exclusief-monarchale gevoelens vervallen, heeft te weinig, bijkans zou ik zeggen, ganschelijk niet, het verschil, het contrast erkend tusschen wezenlijke *monarchie*, gelijk zij op eigen en veelzins beperkt gezag der Vorsten berust, en de *autocratie*, welke, onder den naam van *monarchaal bewind*, uit de anarchie, als onvermijdelijk gevolg ontspruit. Vergramd over den telkens terugkeerenden geest van godverzaking en opstand, heeft hij inzigten en wenschen gekoesterd, en zou hij, tot bedwang van het kwaad, naar middelen hebben kunnen grijpen, die ik althans van revolutionairen oorsprong en strekking niet gaarne vrijpleiten zou. Aldus verlangde hij in 1787 de verheffing van Willem V tot Souverein, op eene wijs, die meer aan den wensch naar een krachtig bestuur, dan aan den eisch van eigenaardige

[1]) *Archives de la Maison d'Orange*, 1e Série, T. I. p. 29 sv.]

hervorming en historische teregtbrenging beantwoord zou hebben. Aldus was hij voor Napoleon (omdat hij in hem den revolutietemmer en niet tevens den zoon en levensbehouder der omwenteling zag), in de eerste jaren van zijn glansrijk beheer, met eene geestdrift bezield, aan welke men eene der voortreffelijkste proeven van zijn meesterschap in het lierdicht heeft te danken gehad. Aldus zou hij naderhand, door ingenomenheid tegen de beginselen der grondwet te ver afgeleid, misschien aan het vorstelijk gezag eene vrijheid van handelen toegekend hebben, meer overeenkomstig met de dwalingen die hij bestreed, dan met de beginselen die hij voorstond. Zoo het ons nu vergund is klippen, waarop zelfs Bilderdijk verzeild is, te ontwijken, laten we ons niet op het licht dat uit de omstandigheden oprijst, alsof wij het zelf ontstoken hadden, beroemen; laat ons het voorregt dat ons te beurt valt, gebruiken, en de waarheid, zelfs tegen Bilderdijk, in den geheelen omvang belijden, waarin zij ons bekend is [1]). — Ik ben, zegt men en gaarne zeg ik het ook, kweekeling van Bilderdijk. Doch in welken zin? Is het om mij van den pligt der dankbaarheid te kwijten? ik erken met blijdschap groote verpligting aan Bilderdijk te hebben; inzonderheid omdat hij, door de hevigheid zijner aanvallen tegen veel dat ik als ontwijfelbaar beschouwde, mij aan het twijfelen en tot een onbevangen onderzoek gebragt heeft. Is het om te deelen in den smaad die veeltijds, in naam tegen de bilderdijksche school, inderdaad tegen regt en waarheid, ook tegen de christelijke waarheid gerigt is? ik ben gereed mij op de rol der aangeklaagden of, zoo men wil, der veroordeelden, te laten schrijven. Doch er is een ander oogpunt waaruit ik, met ernst, tegen solidariteit protesteer. Men is zoo genegen, ter ontwijking van nieuwen strijd, zeer uiteenloopende gevoelens onder de denkbeelden te rangschikken eener partij die men meent

---

[1]) [„Er zijn er nog die meenen dat ik aanvankelijk een bestrijder van het *constitutionele staatsregt*, een ijveraar voor het *koningschap*, als den bijkans alleen wenschelijken en regtmatigen regeeringsvorm geweest ben; dat ik aldus tot de school van Bilderdijk behoor. Dit is zoo niet." *Aan de Kiezers*, XIX. 2. vgg]

of beweert overwonnen te hebben. Het is, op onbloedig terrein, de wensch, in grenzenlooze wreedaardigheid, door keizer Caligula geuit: dat het romeinsche volk, in letterlijken zin, eenhoofdig ware, om met de scherpte van het zwaard, in één slag te worden geveld. Gij beseft hoe men met deze Caligulas-taktiek, na ééne vermeende overwinning, voortaan, zonder gestreden te hebben, de zege behaalt. Doch ik ben niet gezind mij aan die krijgslist te onderwerpen. Liever willen wij, om onzen pligt in de dienst der waarheid te vervullen, zelfstandigheid behouden, en alzoo doen wat ook Bilderdijk ons leert [1]).

En wat ik van dezen meester betuig, zij van alle mijne onderwijzers, uit vroeger of later eeuw, gezegd. Ik wensch lessen te ontvangen; ik gevoel, in het besef eigener zwakheid, behoefte om mijne meening door achtbare regters bevestigd te zien. Tevens wensch ik van niemand afhankelijk te zijn; het *nemini me mancipavi* „aan niemand heb ik mij verslaafd", in den zin waarin het, zonder zelfverheffing, een iegelijk past, mij ten regel te stellen; bij het raadplegen van menigen schrijver, naar de Schrift bij uitnemendheid het oog gevestigd te houden, en op het gebied der wetenschap, met erkentelijk gebruik der aan anderen verleende wijsheid, de uitspraak van den Zaligmaker in gedachtenis te houden: „één is uw Meester; namelijk God."

---

[1]) [*Grondwetherziening en Eensgezindheid*, blz. 85, vg.]

III.

ANTI-REVOLUTIONAIRE BEGINSELS.

Laat ons een begin maken met het *negatief* gedeelte van mijn betoog. De Revolutie, in den aangewezen hoofdkaraktertrek is niet veroorzaakt door de verkeerdheid van het staatsregt; noch wat de *beginselen,* noch wat de *staatsvormen,* noch wat de *misbruiken* betreft.

Zij is niet verklaarbaar enkel uit reactie tegen de verderfelijkheid der *grondslagen* waarop de staatsregelingen in het voormalig Europa gebouwd waren.

Welligt gelukt het mij u hiervan te overtuigen, wanneer ik op de grondtrekken van het staatsregt in hun eenvoudigheid een vlugtigen blik werp, en daarna enkele punten verdedig, die men als bij uitstek aanstootelijk bestrijdt.

Ik sprak van de *eenvoudigheid* der grondtrekken. De dwaalbegrippen hebben de wetenschap omslagtig gemaakt.

Vraagt gij naar het *wezen* van den Staat. Men had tot kenmerk der Souvereiniteit de onafhankelijkheid van het gezag. — Vraagt gij naar den *oorsprong.* Men wist dat de Staat, niet van menschelijk maaksel, maar van goddelijke instelling, met de natuur en met de behoefte der gevallen menschheid in onafscheidelijk verband is. Zoo als, bij gelijksoortigheid der voorwerpen, het kleinste zoowel als het grootste, in verscheidenheid van omvang, overeenkomst van eigenschappen vertoont, zoo werd reeds in de eerste familie,

toen echtgenoot en vader als heerscher over de aarde gesteld was, geen beeld en gelijkenis, maar het wezen van een Staat, in de volledigheid zijner vereischten, aanschouwd. — Vraagt ge naar de *ontwikkeling* van den Staat in de verscheidenheid zijner *vormen?* Men wist dat vermenigvuldiging den stam vormt, dat natuurlijke uitbreiding van den stam een soort van aartsvaderlijk gezag, ook in de gedaante der magtigste Rijken, vertoont; dat geweld der wapenen, of uitgestrektheid van landbezit, of hulde aan geregtigheid en wijsheid, de grondslag van vermogen en heerschappij geweest is. Dat aldus de Vorst middenpunt, ziel en levensbeginsel der *monarchie* is, maar dat dikwerf ook uit eene vereeniging een *Gemeenebest* ontstaan is, alwaar de Souvereiniteit aan de Gemeente behoort, door wier goedvinden en opdragt een republikeinsch beheer zich in de hand eener gekozen Overheid bevindt. — Vraagt gij naar de *perken* van het gezag? Men dacht dat ieder binnen den kring van eigen bevoegdheid beperkt is; men kende geen beteren waarborg dan de handhaving en inscherping der goddelijke wet van geregtigheid en liefde en de daaruit voortvloeijende onschendbaarheid van verkregene vrijheden en regten. Men wist dat de Volken niet uit onmondige kinderen die gekastijd, niet uit weerlooze schapen, die ten behoeve van den eigenaar der kudde geschoren worden, bestaan; doch men had niet geleerd de liefelijke beelden van vaderlijke teederheid en herderlijke zorg, in de betrekking van regent en onderdaan, als ongepast en gevaarlijk ter zijde te stellen. Genoeg reeds ter aanwijzing van sommige regels van theoretische en practische wijsheid, gelijk zij vroeger als in de conscientie der Christenheid waren geprent.

Wie de voornaamste tegenwerpingen ter bestrijding uitkiest, toont dat hij voor geen van allen beducht is. Ik geloof die onverschrokkenheid aan den dag te leggen, wanneer ik op deze vier wijs:

1. Uit overdreven eerbied voor historische regten is de oppermagt der algemeene regtsbeginselen miskend.

2. Aan den regel „geen *imperium in imperio*" te weinig gedachtig, is men in veelsoortige botsing en verwarring geraakt.

3. De goddelijke oorsprong van het gezag is voorwendsel en steun geweest van stelselmatige dwingelandij.

4. Het gedwongen verband van Kerk en Staat heeft de schroomelijkste nadeelen gehad.

1. De akte van beschuldiging begint met de onderstelling dat men, te zeer aan de historische bestanddeelen gehecht en in de banden van het bestaande gekneld, tot miskenning der algemeene regtsbeginselen verleid werd.

Voorzeker het filozofische regt, vormkracht der hedendaagsche staatsregelingen, werd niet opgevolgd; omdat het onbekend was, en omdat, zoo het bekend geweest ware, men daarin stelselmatige aanprijzing van het onregt zou hebben gezien. Maar het is grove dwaling, wanneer onze tegenpartij zich verbeeldt dat schroomvalligheid om verandering in het bestaande te brengen, van bekrompen terzijdestelling der regtsbeginselen het gevolg was. Het is verkeerde voorstelling, wanneer zij de historische regten voor tegenstelling, niet voor afspiegeling dezer beginselen houdt, wanneer zij waant dat enkel uit de geschiedenis het regt ontleend, en dit historische staatsregt uit den bajert van al het gebeurde, zonder het alvermogen van hoogere krachten, gevormd werd. Het was de langzaam rijpende vrucht van het regtsbeginsel, dat, wel verre van zich voor de gebeurtenissen te buigen, indien ik het dus mag uitdrukken, den ongevormden klomp der omstandigheden en feiten aan zijnen regelenden en zuiverenden invloed onderwerpt. Het Regt, in wijsgeerigen zin bij uitnemendheid wezenlijk en historisch, werd niet beneden, maar boven hetgeen wij, in het dagelijksch spraakgebruik, Historie noemen, gesteld [1]). Het is uit deze heerschappijvoering van het *Regt* over de

[1]) „Wer zu seinen geschichtlichen Forschungen das sittliche Gesetz nicht mitbringt, wird nimmer im Stande seyn die Thatsachen der Geschichte richtig zu würdigen... Das höchste Princip alles Rechts steht seiner Natur nach *über* der Geschichte, und darf, weil die

feiten dat de reeks der verkregene *regten* ontspruit. Het zamenstel dezer regten, waarin de eigenaardige vorm van het staatsleven te voorschijn treedt, maakt de natuurlijke staatsregeling uit. — Of er dan niet ook veel onregt geschied is? onnoemelijk; er is geene bladzijde en bijkans geen regel der Historie, welke niet door de zonde werd bezoedeld. — Of in deze werken der ongeregtigheid niet de oorsprong ligt van de meeste der hooggeroemde historische regten? geenszins. Wachten we ons aan de voorgeslachten te willen opdringen het stelsel, dat in onze dagen zooveel opgang maakt, en waarbij men in gebeurde zaken, *les faits accomplis,* berust, zoodra de geweldenarij volbragt en het nadeeliger is aan het slachtoffer hulp, dan aan den boosdoener hulde te brengen. Deze vereenzelviging van overmagt en regt werd niet ten regel gesteld. De vrijspraak werd niet uitgereikt en de in bezitstelling niet als eigendomstitel erkend, op vertoon van bewijs dat de misdaad gelukt was. Geen regt werd uit onregt geboren. Wel kon, door een middel dat het regt zelf aan de hand geeft, ten gevolge der gepleegde daad, een nieuw regt tegenover derden ontstaan: wanneer namelijk de vrucht van het onregt, door verjaring (niet op willekeur en tijdverloop, maar op den aard der zaak en op de verandering van personen en omstandigheden gegrond) van de oorspronkelijke smet gereinigd, in den kring der onbetwistbare regten opgenomen werd. Wel verre van voor de overmagt der omstandigheden te zwichten, begreep men geen feit voor geldig te mogen houden, zoo het niet, vroeger of later, aldus met den stempel van het regt gemerkt was; evenmin achtte men zich bevoegd eenig feit ter zijde te stellen, wanneer het met dit heiligende merk tegen willekeur optrad. Zoo werd, in eerbiediging der verkregene regten, aan het gezag van de hoogste regtsbeginselen hulde betoond. — Gij ziet dat de aanklagt in lofspraak verkeerd is. Wat

---

sittliche Freiheit nur das *göttliche* Gesetz als ihre Richtschnur über sich erkennen kann, auch nur im *göttlichen* Willen gesucht werden." *Polit. Wochenblatt,* 1834. — Zie mijne *Proeve over de middelen waardoor de waarheid wordt gekend en gestaafd,* (2de druk) bl. 64—76.

zou ik dan langer met u vertoeven ter verdediging van een beginsel, waar buiten geen heiligheid en dus ook geen veiligheid van regt en eigendom is; dat zich tegen geweldig ingrijpen op den natuurlijken loop der dingen verzet: onder de voorwaarden van geleidelijke en weldadige hervorming behoort, waardoor alleen de staatsregelingen groei, wasdom en stevigheid erlangen; ter staving van het veelbeteekenende woord van Cato, waarin de oude met de nieuwere wijsheid zoo treffend contrasteert: „De inrigting van den Staat is het werk noch van één tijdperk, noch van één mensch" [1]).

2. Nu het tweede bezwaar; de verslapping van het staatsgezag, de verwarring in den Staat, ten gevolge der zelfstandigheid aan de deelen en onderdeelen toegekend.

Geen *imperium in imperio!* Nuttige waarschuwing, indien zij beteekent dat in een welgeordend Rijk of Gemeenebest, niemand volkomen onafhankelijkheid bezit. Elk ingezeten is onderdaan; alleen, of met anderen vereenigd, is hij, in al wat tot de kennisneming van het staatsgezag behoort, eenigermate aan de overheid ondergeschikt. Maar de nuttige waarschuwing wordt valsche en gevaarlijke magtspreuk, wanneer zij voor ondergeschiktheid lijdelijkheid verlangt, zelfstandigheid met onafhankelijkheid verwart, elke vrije werking voor wederspannigheid houdt; al wat zich op het staatsgebied bevindt, aan de willekeur van den Staat onderwerpt; zelfbestuur der individuën en corporatiën, niet in de afwijkingen, maar in het wezen bestrijdt, en aldus, onder den schijn eener betamelijke handhaving van het gezag, naar vernietiging van echte vrijheden leidt. Niet alzoo is de leer en de praktijk der Vaderen geweest. Ieder hoofd van een gezin, iedere corporatie, ieder stand, was, in den omvang der eigenaardige bevoegdheid, geregtigd over persoon en eigendom te beschikken, aan onderhoorigen de wet te stellen, eigen zaken te regelen naar goedvinden; een *imperium* te doen gelden, hierin alleen van het souverein gezag verschillend

---

[1]) „Scitum est illud Catonis: „„nec temporis unius, nec hominis esse constitutionem reipublicae."

dat er de onafhankelijkheid aan ontbreekt, kenmerk der Souvereiniteit [1]). De algemeene welvaart werd onafscheidelijk gerekend van de vrije ontwikkeling der *Stenden*, dat is der *Staten in den Staat*. De heiligheid van de regten der Stenden werd als hoeksteen van het staatsgebouw gewaardeerd, totdat, toen men omverwerping ten doel had, in den hoeksteen een steen des aanstoots gezien werd. In den grond der berisping herkent gij de *Centralisatie*, welke met vernietiging der regten van Provinciën en Gemeenten begint, en waar zij tot consequent-zijn genoopt wordt, ook feitelijk geenerlei regt, of werkzaamheid, of bestaan dan onder haar oppertoezigt en beheer, en als uitvloeisel van haar genadebetoon, duldt of erkent [2]). Ook hier roemen wij in het verwijt. Vrij en onbelemmerd, in de uitoefening van haar regt, zij de oppermagt, ook tot heil van de Volken; maar, met het wegvallen van de belemmering waarvan hier spraak is, vervalt het eenige middel om aan het alvermogen van den Staat paal en perken te stellen; om zich tegen een staatsleer te verzetten, die lijdelijkheid eener volksmassa en onweêrstaanbaarheid eener *staatsmachine* boven zelfwerkzaamheid en organisch leven verkiest [3]).

3. Mogt ik tot dus verre geslaagd zijn, thans, bij het derde punt, wacht ons hagchelijker strijd. Het *goddelijke recht der Overheid* wordt, vrij algemeen, uitgekreten, als verouderd misbegrip der duistere middeneeuwen; als zinneloos verdichtsel van vorstelijke sluwheid en priesterlijke baatzucht; weefsel der ongerechtigheid, met eene menigte

---

[1]) [*Grondweth. en Eensgezindh.* bl., 371.]

[2]) [Zie mijne *Adviezen* over de kieswet, de provinciale en de gemeentewet. — Zelfstandigheid (*autonomie*) is onafhankelijkheid in eigen kring *La centralisation administrative* is even verderfelijk als *la centralisation gouvernementale* onmisbaar.]

[3]) [„La centralisation administrative n'est point une conquête de la Révolution. C'est au contraire un produit de l'ancien régime." Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution*. I. 49. — Merkwaardige wenk voorzeker, doch waarbij men in het oog houde, dat deze centralizatie, in het europesche regt een *ontaarding* (vergelijk Engeland) door de revolutie werd overgenomen, als *eigenaardigheid* en uit *beginsel*.]

van dwalingen en ongerijmdheden in verband. Als verdediger te durven optreden van het *Droit divin*, was, vóór weinige jaren, wanneer men de eere der menschen boven de eere Gods liefhad, een vermetel bestaan; het was zich vrijwillig op de rei der meest achterlijke dweepers te stellen; en, ofschoon er misschien, na gebleken wankelbaarheid van elk ander fundament, wijziging der opinie is ontstaan, van zeer velen echter heeft men slechts verontwaardiging of mededogen te wachten. Dit zal mij niet beletten de voortreffelijkheid van de aangerande leer te staven, door u te doen zien de *misvorming*, den *aard*, en de *gevolgen* eener waarheid die, vermits de vreeze des Heeren het begin der wetenschap is, bij uitnemendheid met den naam van beginsel mag worden vereerd.

De *misvorming*. — Ook hier is het vooraf noodig de nevelen te verdrijven; want de overwinning is gewis, zoo we in het zonnelicht vechten. Hoe dwaas en verkeerd, zegt men, aan menschen eene hulde, die alleen aan God behoort, te brengen; de Vorsten tot eene categorie van bovenmenschelijke wezens, wien een onuitwischbaar merk van heiligheid ingedrukt is, te verheffen; de joodsche Theocratie, in de Schrift zelve exceptioneel, voor een model van alle Staten te houden; aan den vorm der Alleenheersching met redelooze voorliefde te hechten; aardschgezinde bedoelingen in het dekkleed eener uit den Hemel ontleende bevoegdheid te hullen; aan de Overheid een systematisch geweld in de hand te spelen, dat ieder onregt aan den Souverein vergunt, elken wederstand aan den onderdaan ontzegt, elke vrijheid aan den nieuwen afgod prijs geeft!

Onheil over ons, indien wij beweeren of bedoelen wat ons te laste gelegd wordt! Doch hoe nu, indien ik in de reeks van caricaturen geen enkel gelijkend afbeeldsel erken? Ik betwist niet dat de historie voorbeelden van al wat ik zoo even opeengestapeld heb, in overvloed aan de hand doet; maar ik betwist wèl dat het verdedigen eener leer het verdedigen tevens van haar menigvuldige verbasteringen oplegt. Wij zien niet, zooals men van sommige Volken verhaalt, in den wil van den Souverein eenzelvig-

heid met den wille Gods. Wij rigten niet, met de Romeiner onder de Keizers, altaren voor de Overheid op. Wij verlangen geen ongepaste overbrenging van gebruiken en verordeningen, aan het uitsluitend kenmerkende der israëlitische bedeeling ontleend. Wij droomen van geene heiligheid der dynastiën, van geen erfelijkheid als in den Huize Davids. Wij willen de toepasselijkheid eener algemeene waarheid niet ten nutte alleen van den monarchalen staatsvorm: gezind met Jacobus I te raaskallen over het alvermogen van vorstelijk gezag, of met Napoleon het beroep op God ter *bevestiging*, en niet tevens ter *regeling* en *beteugeling*, der hoogste magt te doen strekken. Wij wenschen niet de Souvereiniteit van banden te ontslaan, maar zijn overtuigd dat ondergeschiktheid van overheid en onderdanen aan bovenaardsche oppermagt de beste waarborg van wederzijdsche pligtbetrachting en de alleen genoegzame band is.

Welke is dan de *aard* en beteekenis van het *Droit divin?*

Wij vinden, ofschoon we ons ook op de ongewijde Oudheid kunnen beroepen, het eenvoudig en duidelijk antwoord in de H. Schrift. „Alle ziele zij den Magten over haar gesteld onderworpen; want er is geene magt dan van God, en de Magten die er zijn, zijn van God verordineerd" [1]).

Alle magt is van God verordineerd. — Het is niet vergund wat ons te krachtig schijnt, door zoutelooze uitlegging, naar eene door ons wenschelijk gekeurde opvatting, te verzwakken. Dus mogen we de bedoeling dezer woorden geenszins ontduiken door een wijzen op de zorg der Voorzienigheid, die het goede te voorschijn brengt uit het kwade dat zij duldt. De Magten zijn niet enkel toegelaten; zij zijn door God zelven gewild, ingesteld, geheiligd: dit is de alleen aannemelijke beteekenis van *verordineerd.*

Evenzeer behooren we ons voor eene schriftverdraaijing te wachten, waartoe misverstand of laaghartige bedoeling verleidt. *Alle Magt* moet in den gezonden zin, welken te dezer plaatse ook de herinnering aan Gods regtvaardigheid en heiligheid voorschrijft, van elk soort van *wettige* Magt

---

[1]) Rom. 13 : 1.

worden verstaan. *Magt* is niet synoniem van overmagt en geweld. Ik weet dat, toen Paulus schreef, Nero het bewind had: ik weet dat de Christen niet altijd wordt geroepen zich in geschillen over de wettigheid der bestaande magten te mengen; de uitdrukking „ook den harden," van meesters over slaven, wil ik bij analogie, van de ongeregtigheid der Overheden doen gelden, doch ik wil geene uitlegging onderschrijven, welke ons verpligten zou den booswicht die het moordtuig voorhoudt, gehoorzaam te zijn, of den gekroonden roover, die gisteren den wettigen Vorst verjaagd heeft, heden als eene van God verordineerde magt te beschouwen [1].

Duidelijk is het dat de aard der onderwerping met den aard der van God verleende magt overeenstemt. Te 's Gravenhage ben ik niet verpligt tot onderwerping aan een gezag, gelijk het te Constantinopel of ook te Petersburg wettig uitgeoefend wordt; evenmin geregtigd tot vrijheden en voorrechten die te Londen of Parijs de burger of onderdaan heeft.

Elke soort van wettige magt. — Het *Droit divin* is geen kenmerk der alleenheersching; het is aan alle regeringsvormen gemeen. Wat wij ook aan de Witt en de zijnen ten kwade duiden, dit niet, dat zij vasthoudende aan de

---

[1] „Man miszversteht diesen Ausspruch wenn man glaubt, *Gewalt* stehe hier im Gegensatz von *Recht*, und der Apostel wolle damit sagen, man solle jeder Obrigkeit gehorchen, insofern sie grade die Herrschaft in Händen hat, sey dies nun rechtmäszig oder unrechtmäszig der Fall. Gr. heiszt er wörtlich: „„Jederman sey unterthan den höherstehenden Gewalten,"" worin keine Andeutung liegt für die Entscheidung dieser Frage, ob man der rechtmäszigen, oder der blosz in Besitze befindlichen Obrigkeit gehorchen solle. Die Behauptung, man solle jeder, auch der unrechtmäszigsten Obrigkeit nicht nur weichen, sondern mit Vernachläszigung der Treue gegen die rechtmäszige, ihr als einer *von Gott geordneten* gehorchen, würde in schneidenden Widerspruch treten mit dem Gebote: *du sollst nicht stehlen*, und alle Achtung vor dem Rechte, als Gottes ausgesprochenem Willen, untergraben. Dagegen ist die Untersuchung ob eine Obrigkeit der rechtmäszige sey, oft nicht jedermans Pflicht, und ein auch unrechtmäszig angefangener Besitzstand kann allmählich zu einem rechtmäszigen werden." Von Gerlach, *das Neue Testament, nach Luthers Uebersetzung, mit erklärenden Anmerkungen* (Berlin, 1840).

Souvereiniteit der Staten van Holland, zich beijverd hebben, in Placaten en Tractaten, met keur en kracht van woorden, het republikeinsche gezag dezer magtige Aristocraten (bij de geweldige gisting der gemoederen geen overbodige zorg!) onder beveiliging van den goddelijken oorsprong hunner souvereiniteitsregten te stellen.

Alle magt is van God, Gods *Stedehouderes* en Gods *dienares*. In deze tweeledigheid der betrekking, in de tweederlei rigting, op- en nederwaarts, ligt de gansche theorie. Wij moeten aan de over ons gestelde Magt gehoorzamen, om des Heeren wil; zij moet gehoorzaam wezen aan God. „Zij is Gods dienares, u ten goede," schrijft de Apostel. De Oppermagt is eene gave Gods, die in zijn dienst, tot nut van anderen, en tot zijn eer, moet worden besteed.

Maar, zegt men, dit is met elke gave Gods het geval. Stedehouder, dienstknecht, en rentmeester Gods te zijn, is de roeping van iedereen in eigen kring. De mensch, in elken stand, in elke betrekking, heeft een talent ontvangen, ter vrije beschikking; God zal hem ter verantwoording roepen over het gebruik. De Souverein draagt het beeld Gods op aarde; gelijk de Vader bij het kind, de Regter bij den beklaagde; gelijk de eigenaar, van welke goederen ook (alle goederen zijn *gaven* en ieder eigendom is *geleend*), in den naam en naar het gebod des Heeren, wandelen moet in de goede werken die Hij voor ons bereid heeft. Het beginsel is voor allen hetzelfde, én in de regten die het verleent, én in de pligten die het oplegt, én in het rigtsnoer dat het aan de hand geeft. Waarin ligt dan het vreemde en buitengemeene dat doorgaans, met omslag en ophef, aan de Overheid toegekend wordt?

Deze tegenwerping is mij welkom. Uit het eenvoudige komt het onbetwistbare van de zaak aan het licht. Haar grondslag is te vaster, naarmate zij, wel verre van vreemd of buitengewoon te zijn, de natuurlijke toepassing eener algemeene waarheid bevat. Dit juist is een noodlottig misverstand geweest, dat het *Droit divin* en de *Legitimiteit*, door hen die er zich baatzuchtig op beriepen, als een exceptioneel regt, en door hen die er zich wrevelig tegen

verzetteden, als een hatelijk privilegie beschouwd is. Weg met die eigendunkelijke beperking! De waarheid dat de schennis van het regt schennis der goddelijke wet is, geldt, voor niemand, of voor allen. Zij geeft vastheid aan het gansche zamenstel der maatschappij. De belofte, „guerre aux châteaux, paix aux chaumières," is altijd een bedriegelijke klank. De redenering die het vorstelijk paleis sloopt, zal het kantoor van den handelaar, of het nederige dak van den landbewoner, of de schamele hut van den armoedigen daglooner niet ontzien. Het is dezelfde leer welke den troon en het erf van den minsten onderdaan beschermt.

Miskenning van dezen eenvoud der zaak heeft dikwijls aanleiding gegeven tot een ergernis waarvoor geen reden bestond. Vergunt mij twee voorbeelden; de plegtigheid der *zalving* en de formuul *Souverein bij de gratie Gods.*

De *zalving.* — Dwaze bijgeloovigheid, zoo dikwerf, zonder opregte aanroeping van Gods naam, aan de daad zelve geheimzinnige waarde toegekend werd. Sluwe kunstenarij, in zoo ver zij ten doel had de magt van de Geestelijkheid boven den Souverein, of de willekeur van den Vorst boven regt en billijkheid te stellen. Maar wanneer zij, volgens het oorspronkelijk doel, geschiedde, om de bevolking in den Souverein een lasthebber en afgezant der hoogste Majesteit te doen erkennen; om den Vorst op de onmisbaarheid van hooger bijstand te wijzen; om, in het gevoel van eigen nietigheid en onwaarde, hem een wijs en verstandig hart te leeren vragen, ten einde zoo groot een volk te kunnen rigten; om hem in statelijken vorm de verbindtenis tot handhaving der wetten van liefde en geregtigheid te doen afleggen; om dubbele kracht te verleenen aan de toezeggingen, door hem te dezer gelegenheid gedaan; dan was die plegtigheid geen ijdele vertooning; dan gaf het gebed om hulp en zegen geen minderen waarborg dan de beloften van revolutionaire overheden en representanten ter handhaving van fraai bewerkte Constitutiën, vooral door rekbaarheid uitmuntend en die men dikwerf alleen daarom niet verbreekt, omdat men ze, waar het te pas komt, verbuigt.

Dus is het ook met de woorden *Souverein bij de gratie Gods.* Vleitaal en begeerlijkheid vinden overal voedsel voor hoogmoed en geweld; doch, zoo het hart zich voor hoogere waarheid opent, leest het in dit kernachtige woord de vermaning om, door ootmoedige pligtbetrachting, dankbaarheid voor de gave die men uit genade ontvangen heeft, te bewijzen. — In die formuul wordt de theorie van het *Droit divin* zamengetrokken. Mogt zij ten allen dage, niet in naam slechts, maar in waarheid de leus der Overheid zijn; gelijk zij strekt ter inscherping van pligten en regten, van regten wier handhaving onder de rei der pligten behoort!

De *gevolgen* der leer zijn u reeds in het oog gevallen. In dit kenmerk van het gezag ligt het behoedmiddel tegen elk valsch *criterium* dat men in de plaats zou willen stellen. Aan niemand verantwoordelijk dan aan God, weet de Souverein, dat hij aan God verantwoordelijk is; meester in den kring van eigen regten, weet hij dat hem de eerbiediging der regten van anderen opgelegd is [1]). De regten en de vrijheden der bevolking kunnen niet worden miskend, zonder het recht van den Souverein aan het wankelen te brengen. De onderdaan gehoorzaamt, niet uit oogendienst, om menschen te behagen, maar om Gods wille; als dienst-

---

[1]) Op de Overheid in 't algemeen is toepasselijk wat Bossuet, naar aanleiding van den 81en Psalm, van de koningen zegt: „C'est Dieu qui parle. Je l'ai dit: „Vous êtes des Dieux, et vous êtes tous enfans du Très-haut: mais vous mourrez comme des hommes, et vous tomberez comme les grands. Je l'ai dit: Vous êtes des Dieux. C'est à dire: Vous avez dans vôtre autorité, vous portez sur vôtre front un caractère divin. Vous êtes les enfans du Très-haut. C'est luy qui a établi vôtre puissance, pour le bien du genre humain. Mais, ô Dieux de chair et de sang: ô Dieux de boue et de poussiere! Vous mourrez comme des hommes, vous tomberez comme les grands. La grandeur sépare les hommes pour un peu de temps; une chute fatale à la fin les égale tous. — O rois! Exercez donc hardiment vôtre puissance; car elle est divine, et salutaire au genre humain: mais exercez-la avec humilité. Elle vous est appliquée par le dehors. Au fond, elle vous laisse mortels; elle vous laisse pécheurs; et vous charge devant Dieu d'un plus grand compte."

knecht van den eeuwigen Koning, die over de koningen der aarde gebied voert. Wat vernederen zou, verheft. De gehoorzaamheid, uit onderwerping aan God geboren, wordt naar de wetten Gods, geregeld en beperkt. Zij is niet met overgifte van eigene regten en vrijheden gepaard. Zij berust op het: „geef den Keizer wat des Keizers is," waaruit niet volgt: „geef den Keizer ook wat den Keizer niet toebehoort," maar dat veeleer in het „geef Gode wat Gods is," zijn grond heeft. „Zij sluit de *vis inertiae* niet uit, die het geweld kan afmatten, noch het regt van bescheiden oordeelvelling, noch het regt van standvastige weigering en kloekmoedigen wederstand; ofschoon die wederstand niet onbegrensd is, en het onregt geen bevoegdheid geeft tot verbreken van heilige betrekking. Dit hebben onze vrome vaderen geweten, toen zij, eerst na veertigjarige lijdelijkheid en lijden, met schroom en ter verdediging, de wapens opvatteden en, in heilige naauwgezetheid, alles, behalve Gods Woord, veil zouden gehad hebben om getrouw te blijven, aan een opperheer, zelfs gelijk Filips was. — Wat zal ik over dezen grondslag van staatkundige wijsheid meer zeggen? het gezag wordt bevestigd, de willekeur beteugeld, de gehoorzaamheid geadeld, de vrijheid beschermd, de hoofdwaarheid verkondigd, welke, in de menigvuldigheid der toepassing, cement is van het staatsgebouw. „Toute véritable législation provient de Dieu, principe éternel de l'ordre et pouvoir général de la société des êtres intelligents. Sortez de lá, je ne vois que des volontés arbitraires et l'empire dégradant de la force; je ne vois que des hommes qui maîtrisent insolemment d'autres hommes, je ne vois que des esclaves et des tyrans." [1]) De stelling die een legioen van heillooze dwalingen scheen te bevatten, is de bron waaruit een stroom van heilrijke waarheden vloeit.

---

[1]) De la Mennais. — [„Qui n'obéït qu'aux hommes, sans égard à Dieu, obéït mal et n'obéira pas longtemps. L'anarchie n'a point de recrues à faire dans les rangs des hommes de conscience, elle en fait d'innombrables parmi les partisans de l'obéissance implicite. Esclaves aujourd'hui, rebelles demain." Vinet.]

„Ainsi toutes les vérités sociales découlent de cette première et grande vérité, que *tout pouvoir vient de Dieu.*" [1])

4. Eén punt blijft er, om het gewigt van het onderwerp en de menigvuldigheid en heftigheid der aanvallen, in dubbele mate opmerkenswaard; *de vereeniging van Kerk en Staat.* Wij hebben hier te doen met velerlei vijanden, ook met vijanden die vrienden, met hen die, ondanks politieke dwaling, medechristenen zijn.

Laat ons, naar de regels van het krijgsbeleid, ook hier in het oog houden waarin de kern onzer kracht ligt, namelijk in de onopgesmukte voorstelling der waarheid, zoo dikwerf door verdichtsel en drogrede onkenbaar. — De Souverein (in de monarchie de Vorst, in de Republiek de Gemeente) is tot handelen geroepen; dit handelen moet naar de voorschriften der zedelijkheid ingerigt zijn; de zedelijkheid, zal zij grond en beteekenis hebben, moet een steunpunt bezitten in een geloof, aan welks getrouwe belijdenis de Souverein, ter handhaving van regt, deugd en orde, bescherming en begunstiging verleent. Dus vereeniging van Kerk en Staat. — De Souverein is de stedehouder Gods; derhalve gehouden God te belijden, openlijk te vereeren en te dienen; anderen tot uitoefening van de godsdienst behulpzaam te zijn, en, zoo ver zijn regtmatig gezag strekt, de wet van God tot rigtsnoer zijner daden en verordeningen te stellen. Dus vereeniging van Kerk en Staat. — De God van Hemel en aarde spreekt in zijne grimmigheid tot de Vorsten die de banden van den Heer en van zijnen Gezalfden verscheuren en hunne touwen van

[1]) De la Mennais. — [Geen keus dan *le Droit divin* of *le contrat social*, de *geopenbaarde Souvereiniteit Gods* of de *revolutionaire Volks-souvereiniteit.* — Ook de praktische Revolutie heeft aan een *Droit divin*, hoedanig dan ook, behoefte, om de wankelbaarheid van bloot menschelijk gezag. *Grondwetherziening en Eensgezindheid,* bl. 113 vgg, 366, 532—551. — De Reformatie heeft het *Droit divin* gehandhaafd, als waarborg van de *zelfstandigheid* der Overheid tegen de *theocratie der Middeneeuwen,* en de nog steeds voortdurende beweeringen van het ultramontisme, blz. 502.]

zich werpen: „Nu dan, gij Koningen! handelt verstandiglijk; laat u tuchtigen gij regters der aarde. Dient den Heer met vreeze en verheugt u met beving." Dus, tenzij we God willen tergen, als of wij sterker waren dan Hij, vereeniging van Kerk en Staat. — De Kerk is geroepen het licht en het zout en de zuurdeesem der wereld te zijn; zij behoort geen martelaarschap en ook geen vernedering te zoeken; zij vermag niet zich aan den Staat, waar deze medewerking verlangt, te onttrekken; het past haar, uit eigen beweging, voor het Evangelie naar gezag en invloed, opdat de geboden Gods nageleefd mogen worden, te dingen. Dus, hetzij men op de roeping van den Staat of op de bestemming van de Kerk let, vereeniging van Kerk en Staat.

Wat beteekent, zegt men, voor den Staat de ondersteuning der Kerk, te duur menigwerf betaald! Waarom zou de Kerk den steun van den Staat behoeven? zij bloeit onder de verdrukking; zij is tegen wereldsche gunsten en begeerlijkheden niet bestand; het Evangelie is sterk genoeg zonder menschelijke hulp. — Alle deze *loci communes* doen niets ter zake, zoodra de pligtmatigheid onbetwijfelbaar is. De wijs en uitgestrektheid der toepassing moge zwarigheid hebben, dit kan nimmer leiden tot verloochening van het beginsel. De vereeniging met eene valsche godsdienst zal (ofschoon zij Griekenland en Rome lang tegen twijfelarij en godverzaking behoed heeft) schroomelijke nadeelen te weeg brengen; het zou ongerijmd wezen aan het beginsel te wijten wat gevolg is der dwaling die er meê vermengd was. Het beginsel kan in de toepassing aanleiding geven tot verkeerdheid; het wegcijferen der pligten is niet vergund, omdat, ten gevolge der menschelijke verdorvenheid, zelfs de beoefening van iedere pligt aanleiding tot zonde en ongeregtigheid wordt.

Het is u niet onbekend, de bestrijding van dit beginsel is aan de orde van den dag. — De Kerk, zegt men, is heilig en de Staat onheilig; de Kerk is de Gemeente Gods, de Staat is de wereld die in het booze ligt. Wat samenstemming tusschen Christus en Belial! — Meent niet dat

ik den bestrijderen te sterke bewoordingen in den mond leg. Gij kunt dergelijke uitdrukkingen en de strengste boetpredikatiën tegen de voorstanders der vereeniging vinden in menig boek of vlugschrift dezer dagen, dat de vereeniging als het *delenda Carthago* bestrijdt. Nog onlangs [1]) heeft een ijverig Christen [2]) hier te lande verklaard, dat, met uitzondering van het oude Israël, alle Staten uit den duivel zijn; en de voortreffelijke Vinet, in zijn alom bekende werk [3]), schroomt niet te beweren dat de oorsprong van dit wanbegrip bij den Satan moet worden gezocht: „Le prince de l'erreur, le pére du mensonge pourrait seul nous dire le secret de cette confusion dont il fut le véritable auteur."

Ook waar ik een zijner meest geliefkoosde meeningen niet beaêm, spreek ik met hoogachting van dezen schrijver, geloovig en ootmoedig Christen, die een eersten rang onder de nuttige leden der Kerk en onder de sieraden der fransche letterkunde bekleedt. Het geschrift, aan eene dwaling gewijd, is nuttig in tweederlei opzigt: vooreerst, is het aan waarheden, gewigtig van inhoud en sierlijk uitgedrukt, rijk; ten anderen, is de verdediging volledig en tot in de uiterste gevolgtrekkingen zich gelijk blijvend; zoodat men het gansche heir der argumenten, in volle kracht, bijeenvindt en telkens uitloopend op de kern van het vraagpunt, met afsnijding van alle bijzaken en nietsbeduidendheden, waarin zich de redenering aan minder scherpzinnige tegenstanders verwart en verliest.

Volgens Vinet, is de vereeniging ten allen tijde, in alle omstandigheden, onder elken regeeringsvorm, een gruwel. [4])

In den revolutionairen Staat, ook voor mij. Ik heb een afkeer van de vereeniging, in Nederland sedert 1795 scheiding

---

[1]) Vóór 1847.

[2]) De predikant Scholte in het Tijdschrift *de Reformatie.*

[3]) *Essai sur la manifestation des convictions religieuses et sur la séparation de l'Église et de l'État.* Paris 1841. [2e druk 1853. — Zie ook in verband met de wederlegging door de Rougemont, *Ontwerp v. wet*, blz. 173, en *Ter Nagedachtenis van Stahl,* blz. 431, vgg.]

[4]) De scheiding dus *een dogme.*

genoemd, die de Kerk in de uitoefening van wettige regten beperkt, in eigenaardigen invloed belemmert, onder voogdij stelt, en, met verbreking van liefelijker band, in kluisters legt. Aan deze slavernij behoort de Kerk zich te ontwringen, zelfstandigheid te hernemen, geen betrekking op zoodanigen Staat te verlangen, betrekking enkel van overheersching en dwang.

Van vereeniging, door verlies van zelfstandigheid gekocht, heb ik een afkeer: maar, terwijl ik deze exceptionele veroordeeling wettig, verzet ik mij tegen de algemeenheid van het vonnis, ongegrond en ongerijmd; ik zou er bijvoegen onverklaarbaar en raadselachtig, zoo ik niet meende den sleutel van dit geheim gevonden te hebben.

Waarin? in eene valsche notie van den Staat; in het beoordeelen van wat vroeger geschied is, naar begrippen, in die tijden onbekend.

Laat mij u dit, „ex uno disce omnes," uit Vinet bewijzen. Zijne voorstelling van den Staat is het radicale denkbeeld eener algemeenheid van individuën, naar wier goedvinden de geconcentreerde massa bestuurd wordt [1]). Om nu de werking van een radicalisme, dat de vrijheden der Kerk verzwelgen zou, te ontduiken, wringt hij de redenering in wonderlijke bogten; begeert dat de Staat enkel met stoffelijke belangen te doen hebbe; vergelijkt den Staat met een mensch, neen! met een automaat, zonder hart of geweten [2]). Deze kunstgreep is onmisbaar om de ontzettende *corollaria* zijner beschouwing van den Staat te ontgaan. Met de hem eigen scherpzinnigheid, voorziet hij dat, in zoodanigen Staat, de Overheid, ook in de godsdienst, haar strekking naar revolutionair alvermogen behoudt; dat zij dus, tot de Kerk in betrekking geraakt, zich eene soort van apostolische zending aanmatigen zal; de bevolking ook in heilige aangelegenheden zal vertegenwoordigen,

---

[1]) De Staat is ook voor hem altijd *la société civile*, waarin „les personnes réelles dont un peuple est composé ont mis en commun ce qu'elles pouvaient mettre en commun:" p. 215.

[2]) „Nous ne refusons pas cette formule; l'État c'est l'homme, moins sa conscience:" p. 256.

beheeren, en reglementeren; dat ze, waar zij het noodig of nuttig acht, haar inzigt en gevoelen tot algemeen rigtsnoer en, met verkrachting der gewetensregten, tot nationaal geweten, onder gouvernementsmerk, zal verheffen. De Staat der vorige tijden heeft geenerlei gelijkenis met den Staat, gelijk Vinet zich dien voorstelt. Van daar dat wij de waarborgen, die hij verlangt, niet behoeven en hij tegen ons vruchteloos zijne pijlen verschiet. — „Constateer de apostolische zending van den Staat en ik ben ter onderwerping van mijne godsdienst aan zoodanigen Staat volkomen bereid [1]." Wij protesteren met u tegen die zending en verlangen geen onderwerping van dien aard. — „Bewijs mij dat de Staat mijn vertegenwoordiger is, en ik zal den Staat als godsdienst-opperhoofd erkennen [2]." Wij gelooven niet dat in godsdienstzaken, deze vertegenwoordiging of dit oppergezag te pas komt. — „De godsdienst behoort niet onder administratie der Overheid te worden gesteld [3]." Wij reiken u in het ijveren daartegen de hand. — „De conscientie der Overheid zou de conscientie zijn van het volk [4]." Wij ijzen met u van de gedachte. — Aldus zijn en blijven wij schootvrij; omdat Vinet een Staat treft en bedoelt, waarvan de grondtrekken met ons staatsbegrip in tegenspraak zijn.

Voorts is Vinet te dikwerf in den verleidelijken betoogtrant vervallen, die de verkeerdheden der toepassing op rekening der beginselen brengt. Alsdan heeft de oratorie vrij spel. De huichelarij, de baatzucht, de onverdraagzaamheid, de dweeperij roept ze, als waren wij daarmede in verbond getreden, uit het schimmenrijk op. „Umbras evocat

---

[1]) Si l'État pouvait constater sa mission apostolique, je n'aurais pas de répugnance à lui soumettre ma religion:" p. 253.

[2]) „Faites que je croie que l'État me représente, et je l'accepterai pour mon chef religieux:" p. 254.

[3]) Vinet spreekt van „l'idée de mettre la religion en régie:" p. 265.

[4]) Si la vérité n'a pas son sceau dans le nombre, je suis en droit de ne point distinguer si un gouvernement réside en plusieurs hommes ou en un seul; et je vois dans tous les cas *un* homme (qu'il ait plusieurs complices ou qu'il n'en ait point) obliger un peuple à revêtir sa conscience:" p. 275.

Orco." Doch de oproeping van dit schimmenheir is tegen ons overtollig; want ik stel mij geen partij voor de dwaasheid en boosheid der menschen; ik verdedig enkel het beginsel en wat daarmede in noodwendig verband is.

Dan eerst zouden dergelijke beschuldigingen tegen mij gelden, zoo het bleek dat de misbruiken in den aard der vereeniging gegrond zijn. Ziedaar dan ook wat menigeen beweert. De Souverein zal steeds de overmagt dienstbaar maken ter bereiking zijner oogmerken. De financiële betrekking zal overal het voorwendsel zijn van inzage en beheer. De Geestelijken zullen ten allen tijde door eer- en gunstbewijs worden gewonnen. Waar de Kerk in vereeniging met den staat is, kan geene zelfstandigheid in geloofszaken bestaan.

De Overheid heeft zich te dikwerf van haar magt ten onregte bediend en niet enkel in onze dagen de hoedanigheid van betaalmeester, waar schuld [1]) betaald werd, ter verkrijging van meesterschap over de Kerk gebruikt. De Geestelijkheid bleef voor wapenen die blinken of klinken, niet altijd ontrefbaar. Maar zij kan ook de verzoekingen weêrstaan; de pogingen van den Staat kunnen afdoenden tegenstand ontmoeten; niet ieder Souverein zal eene Kerk willen overheerschen, omdat hij met haar belijdenis instemt. De godvruchtige en beroemde Chalmers, die zelf deze stelling zoo uitnemend in praktijk bragt, heeft gezegd: eene Kerk kan in tijdelijke zaken van den Staat afhankelijk wezen, zonder dat er in geestelijke dingen een zweem van afhankelijkheid zij; ze behoeft niet van het burgerlijk gezag, met haar onderhoud, ook haar godgeleerdheid te ontvangen [2]).

---

[1]) Tractementen voor eene Kerk wier goederen de Staat eigendunkelijk en wederregtelijk genationalizeerd had.

[2]) „There might be an entire dependence on the state in things temporal, without even the shadow of a dependence upon it in things ecclesiastical. Although the church should receive its maintenance, and all its maintenance, from the civil power, it follows not that it therefore receives its theology from the same quarter; or that this theology should acquire thereby the slightest taint or infusion of secularity."

Niet de eenige of voorname band ligt in de regelmatige geldbetaling. De diensten van de Kerk en de verpligtingen van den Staat laten zich niet opwegen in zilver of in goud. De betaling kan ophouden en de vereeniging voortduren, wanneer op het kerkgeloof in het ontwerpen van wetten en inrigtingen gelet wordt. Om kort te gaan, mogelijkheid is geen noodzakelijkheid der misbruiken; zij zijn de natuurlijke vrucht niet eener vereeniging als, vóór de Revolutie, bij alle Volken aangetroffen werd.

Vinet, gelijk dit ook met andere eerbiedwaardige christelijke tegenstanders het geval schijnt, is meer op de bloemrijke velden der wijsgeerige bespiegeling dan in de dorre woestijnen van het historisch onderzoek te huis. Wij bemerkten het in de jammerlijke misvatting omtrent den vroegeren historischen Staat. Hier evenzeer. Als de Kerk vereenigd is met den Staat, zegepraalt, zegt men, laaghartigheid en baatzucht over elk hooger beginsel. Hebben dan de gedenkboeken onzer Vaderen uitingen niet van veêrkracht, alleen van zwakheid, voorbeelden enkel van pligtverzuim en nooit van pligtbetrachting tot ons overgebragt? Men gaat te ver door te beweeren dat nooit geschieden *kan* wat dikwerf geschied *is*. Ik weet niet in hoe ver de zwitsersche kantons de nagedachtenis van Calvijn, die de zelfstandigheid, noch van den Staat, noch vooral van de Kerk, miskende en prijsgaf, door flaauwhartigen afstand van wat aan de Kerk toekomt, hebben onteerd. Ik begeef mij niet in een onderzoek of in de luthersche Gemeenten, of in de anglikaansche Kerken, onder het toezigt van den *summus episcopus*, sommige regten verloren zijn gegaan. Maar wij, die behooren tot een der oorspronkelijk zuiverste Kerken der Reformatie, wij althans kunnen uit de geschiedenis dezer Kerk de getuigen oproepen wier daden de mogelijkheid eener onwrikbare vasthouding aan de regten der Kerk tegen de aanmatigingen van het wereldlijk beheer luisterrijk hebben gestaafd. Ik wijs u op Groot-Brittanje; waar, ook nu, de vrije Kerk van Schotland de voordeelen der vereeniging, hoe hoog zij die schatte, op het voorbeeld van denzelfden zoo even genoemden apostolischen leidsman, aan echte zelfstandigheid ten offer gebragt

heeft. In de 17e eeuw is bijna de geheele historie van Engeland begrepen in de worsteling der moedige Puriteinen tegen den dwang eener roomschgezinde caesaropapie. Buitensporigheden hebben eene zaak, in oorsprong goed en edel, dikwerf ontsierd, maar niet altijd; voorzeker niet, toen, na de Restauratie in 1660, de geloovigen in Schotland, om handhaving van presbyteriaanschen kerkvorm tegen een ondankbaren en gewetenloozen koning, overgeleverd zijn aan eene twintigjarige vervolging ten bloede toe, die niet ophield, eer, met de komst van Oranje, overmagt en willekeur verdween [1]). De getuigen, in woord en daad, zijn ook op vaderlandschen bodem. Ik zou Trigland kunnen opslaan, waarin onze vriend van der Kemp, beter dan ik, de menigvuldige plaatsen zou aanwijzen, in welke deze bekwame en trouwhartige schrijver, met klaarheid en juistheid, in overeenstemming met onze bijbelsche kerkleer, de grenzen van Kerk en Staat afbakent, den aard der onderlinge verhouding en der wederzijdsche pligten aanwijst [2]). Vooral zou ik mij op daden beroepen, ten bewijze dat de Kerk in Nederland niet gewoon was te buigen, wanneer zij met het uitgetogen zwaard der scherpe ordonnantiën en placaten bedreigd werd. De bejammerenswaardige tijden der remonstrantsche twisten waren slechts een deel van den gesta-

---

[1]) Hierover kan men treffende bijzonderheden vinden in de meesterlijke beoordeeling der *Tales of my Landlord* van Walter Scott, in *Miscellaneous Writings of* Th. M'crie (Edinb. 1841), p. 259—450.

[2]) Bij v. „Het hoogste gezag in het kerkelyke komt alleen den Heere J. C. toe, als het Geestelyk Hoofd en Koning zyner Kerke. Indien men daaronder de Hooge Overheid zoude stellen, onmiddellyk, met eene gebiedende magt, als den zienlyken Regeerder der Kercke hier op aarde, soo souden wy wel haest eenen Politycken Paus hebben, jae soo veel Pausen als er Hooge Overheden syn." bl. 440. — „In de regieringe der Kercke te spreecken en volgens de Kercke te helpen regieren, dat is suyver kerckelyk en kan derhalve niet gheschieden dan uyt kracht van een kerckelyk ampt; maar het ampt der Overheydt is geen kerckelyk ampt." bl. 448. — „Als de Overheydt, wanneer het haar belieft, mach tegenwoordig syn in de kerkelycke vergaderingen, om daer te hooren en te sien, dat bewyst dat de Gereformeerde den Overheden niet en willen maken tot blinde executeurs van hare kercklycke decreten." bl. 454.

digen strijd, niet enkel met Maurits, maar ook met iederen Willem aan het hoofd, voor de vrijheden van de Kerk tegen de heerschzucht van sommige Regenten. [1])

Doch het is tijd met een algemeene opmerking te sluiten.

Nooit, zoo men de Sofisten uitzondert, nooit, eer de dageraad der Revolutie aanbrak, zijn de waarheden die ik op den voorgrond gesteld heb, betwijfeld. Met verwondering en schaamte, schrijft von Gentz, ontwaart men hoe in de Republieken der Oudheid omtrent de hoogste waarheden der staatkunde en den standaard van echte wetgeving, inzigten algemeen waren, die thans bij de zoogenoemde christelijke volken schijnen verloren te gaan. Hoe ver moeten wij van het standpunt, waarop zelfs een Cicero stond zijn afgeweken, wanneer ellendige wijsneuzen de bron der wetgeving, gelijk die in den wille Gods ligt, verzaken, het laatste heiligdom der menschheid ontwijden, en wie zich op den hoogsten Regter beroept, als droomer en dweeper

---

[1]) Over de vereeniging van Staat en Kerk zie o. a. *Ontwerp v. w.*, blz. 179, vgg. — Geen *scheiding*, maar *onderscheiding* en gemeen overleg, in wederzijdsche onafhankelijkheid. *L'État laïque* tegenover het ultramontanisme. — Over Vinet zie t. a. pl. en *Ter Naged.*, bl. 48, vgg.; vooral de Rougemont, *Les individualistes* (Neufchatel, 1844). — Met den voorrang der christelijke kerk vervalt de mogelijkheid om de vrijheid van geweten tegen de onverdraagzaamheid van het ongeloof te behouden. Het ongeloof wordt godsdienst van Staat. „Es ist überall ein religiöser Princip das der Staat acceptirt; und wo er dessen sich entledigt, da ist nicht etwa die Meinung diese dass er sich gleichmässig, d. h. indifferent zu aller Religion verhalte, sondern dieser Indifferentismus ist in Wahrheit immer ein positiver Rationalismus oder Deïsmus oder Materialismus." Palmer. *Evangelische Paedagogie.* s. 457. Met de tolerantie van 1793. — De bedenkingen van Vinet zijn gerigt tegen het socialistische staatsbegrip, en in zoo verre juist; want van vereeniging met den anti-christelijken staat zal wel voor den Christen geen spraak zijn. Doch het christelijk *individualisme* zal, waar men de openbare instellingen prijs geeft, niet behoeden tegen het *humanisme*, tegen de kerk der menschelijkheid, tegen de *nationale* kerk der *moderne* wijsheid. *Grondwetherz. en Eensg.*, blz. 118, vgg. Zie ook *Studiën ter Schoolweth.* Bijlage. — Leerrijk is, als altijd, Stahl, *Der Christliche Staat,* Berlin 1858.

verachten [1])! Bij de Ouden waren de stellingen die ik verdedig elementair; wij hebben in onzen tijd aan elementair onderwijs behoefte; de *elementa* zijn *fundamenta.* Deze is juist de verderfelijke rigting der nieuwere wijsbegeerte dat zij het alfabet der wetenschap verleert, de grondslagen der wetenschap vernielt.

De Revolutie is, noch regtstreeks, noch zijdelings, veroorzaakt door beginsels, eeuwig en onwankelbaar als het wezen Gods en die, ook wanneer daarnevens op het zand gebouwd wordt, de grondzuilen blijven van vrijheid, regt, en orde, voor den Staat, voor de Kerk, en voor de geheele inrigting der Maatschappij.

---

[1]) „Es ist eine merkwürdige und niederschlagende Wahrheit, dasz in den Republiken des Alterthums, dasz länge vor dem Aufgange jener Sonne, aus der das umgewandelte Europa seine ganze Herrlichkeit geschöpft hat, über die obersten Grundsätze politischer und legislativer Weisheit, und das Verhältnisz der Staaten zu dem Urbilde aller ächten Gesetzgebung, Ansichten obwalteten, die aus der Gemeinschaft der christlichen Völker mehr und mehr verschwinden zu wollen drohen. Mit einem seltsamen Gefühl von Verwunderung und Schaam liest man heute wie Männer, die auf dem damals glänzendsten Schauplatz der Erde die wichtigsten Geschäfte geführt hatten, über diese groszen Gegenstände dachten. Cicero schreibet: „„Hanc video sapientissimorum hominum fuisse sententiam legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum, sed aeternum quiddam, quod universum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientiâ. Ita principem legem illam et ultimam, mentem esse docebant omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei."" — Wie weit müssen wir uns von diesem erhabenen Standpunkte entfernt haben, wenn armselige Sophisten sich öffentlich erkühnen dürfen, jener höchsten Quelle der Gesetzgebung Hohn zu sprechen, das letzte Heiligthum der Menschheit — *conscientiam generis humani* — zu entweihen, und den, der an diese oberste Instanz appellirt, als einen fanatischen Traümer zurück zu weisen!" V. Gentz.

IV.

HISTORISCHE STAATSVORMEN.

Het staatsregt van Europa heeft gesteund op historische ontwikkeling, organisch leven, souvereiniteit Gods, onderwerping, in woord en daad, aan zijne wet. De deugdelijkheid dezer beginselen waarborgt niet de deugdelijkheid van den vorm. Ook goede fundamenten kunnen ten grondslage zijn van een mistimmerd gebouw. Was, misschien ondanks de voortreffelijkheid der algemeene beginsels, de aard der *regeringsvormen* zoo gebrekkig, dat er eene Revolutie ter omkeering, niet der grondstellingen, maar der staatsregelingen, vereischt werd?

Dit is bij velen uitgemaakt. Het souverein gezag werd, zegt men, dwingelandij; het goddelijke regt der Overheid de steun eener alleenheersching, waarbij de vrijheid óf niet, óf in voorregten van Geestelijkheid en Adel bestond. De staatsregelingen waren het zamenstel van eigendunkelijke bepalingen, waarin overmagt en geweld zich, als in een geheiligd dekkleed der ongeregtigheid, gehuld had. Doch gij behoeft geene verdere opsomming dezer verwijten. Uit de herinneringen uwer politieke lectuur weet ge dat het aan geen afkeer en verachting ontbreekt.

Voorzeker is het dus niet overbodig dat ik *den aard en de strekking der europesche staatsvormen* met u beschouw. Alleen wanneer wij met de beteekenis en den wettigen omvang van het gezag in die vormen naauwkeurig bekend zijn, leeren wij inzien hoe ver de stelselzucht der geleerden

reeds vroeg van de waarheid der geschiedenis afweek, en hoe verkeerdelijk door de revolutionairen hun doel, als grondwettig herstel van het aloude staatswezen, uitgebazuind werd. Misverstand hieromtrent heeft, in 1789, ingang, onder historische firma, aan anarchieke denkbeelden verleend; in 1815, bij de pogingen tot wederopbouw der Staten, den schijn der instellingen, die men herriep, met het wezen verward; in lateren tijd en ook in onze dagen, de middelen miskend, waardoor, zelfs in een gedesorganiseerden toestand, wederaanknooping der draden van het historische volksbestaan, zonder willekeur of botsing, met inachtneming der veranderde omstandigheden mogelijk ware geweest.

Ik zal pogen, eerst het *wezen*, en daarna de *waarde* der voormalige staatsvormen te schetsen.

Het *wezen*, het gemeenschappelijk karakter waardoor zich deze soort van regeringsvormen onderscheidt, is: de Staat was *getemperde Monarchie.*

Gij werpt mij immers niet tegen, dat ik, Nederlander, het republikeinsche Nederland vergeet. Monarchale heerschappij heeft in Nederland de grondslagen van den Staat gelegd; zelfs in het Gemeenebest was hiervan eenig spoor. De Republiek geleek naar eene monarchie met een afwezigen Vorst; veel van hetgeen, tegen revolutionaire dwaling, de monarchale staatsinrigting karakteriseert, geldt, met geringe wijziging, ook van de Gemeenebesten uit vroeger tijd. Maar, dat alles daargelaten: waar het om den gang der europesche ontwikkeling te doen is, mogen wij niet, uit voorliefde voor Nederland, het oog nagenoeg bij uitsluiting op het plekje gronds onzer inwoning gevestigd houden, noch wat uitzondering is, ten regel stellen.

De Staat was getemperde *Monarchie.*

Monarchie, niet in naam alleen, maar inderdaad — Wat is *monarchie?* Historische vraag, waarbij we met latere theoriën niet te doen hebben; weshalve ik u met ernst verzoek niets van wat ik omtrent het vorstelijk gezag zeg, naar den Staat onzer dagen (op geheel anderen grond gebouwd) over te brengen. Wat moet, wanneer wij te rade

gaan met de natuur der dingen, in de geschiedenis openbaar, door eene monarchie, welke aan dezen naam van Alleenheersching beantwoordt, worden verstaan?

Laat ons nagaan hoe velerlei regeringsvormen er kunnen zijn. Wij kennen de verdeeling in monarchiën, aristocratiën, democratiën; in zuivere en gemengde regeringsvormen; maar, wanneer men aan geen schijnbare of ondergeschikte verscheidenheden hecht, ontwaart men slechts tweederlei staatsvorm, *Vorstendom* en *Gemeente*, heerschappij van *persoon* of *vereeniging; Monarchie* of *Republiek*. Het oppergezag is het *eigendom*, in het gemeenebest van de gemeente, in de monarchie van den Vorst. In dit eigendom van het gezag ligt het kenmerkend verschil. Ziet nu waaruit het misverstand ontspruit. In de republiek zijn, bij democratische en aristocratische ingelijks monarchale bestanddeelen; er is eene strekking om veel dat beslissing, vooral dat uitvoering betreft, onder eenhoofdigheid te brengen. Dit bedoelt Cicero, als hij in de boeken *de Republica* van een koninklijk element, van iets uitstekends en vorstelijks (wij zouden, gedachtig aan onze republiek, van Eminent Hoofd spreken) als wenschelijk en onmisbaar, gewag maakt. [1]) Zoo te Rome de Consuls, te Carthago de Suffeten. Er was in republieken somtijds eene koninklijke magistratuur; bijv. te Sparta. Er was dikwerf eenhoofdige dwang; de lange rei van tyrannen der Oudheid, waaronder eenigermate de romeinsche keizers geteld mogen worden, levert er overvloedig bewijs van. Noch die verdrukking, noch de eenhoofdigheid van hetgeen men thans uitvoerende magt noemt, is eigenlijk monarchie. Deze is alleen, waar de Vorst uit eigen hoofde, in eigen naam, gebied voert; waar hij, ik herhaal het, eigenaar van het gezag is. Niet; want wij behooren, waar zoo dikwerf valsche aantijgingen gemaakt zijn, op de nauwkeurigheid der uitdrukkingen te letten; niet als of de Vorst eigenaar van de onderdanen was: hij

---

[1]) „Placet esse quoddam in rep. praestans et regale; esse aliud auctoritate principum partum ac tributum; esse quasdam res servatas judicio voluntatique multitudinis." *Cic.*, *De Rep.* I. 45.

is eigenaar der Souvereiniteit [1]). — De monarchie is geene vereeniging van menschen, die zich een opperhoofd kiest; zij is heerschappij van één persoon, die een eigen en dus ook een erfelijk gezag heeft; een magtig en aanzienlijk en onafhankelijk Heer, die aan anderen gebiedt, en aan niemand zijner medemenschen gehoorzaamheid schuldig is; en om wien zich allengskens, niet eene associatie van burgers, maar eene aggregatie, eene agglomeratie van onderhoorigen gevormd heeft.

Ik wil nog stoutmoediger zijn. Dit gezag is volledig, of, om eene meer gewone bewoording te kiezen, *absoluut.* Niet in den despotischen zin, waarin de geweldhebber geenerlei pligten of regelen erkent; niet in den revolutionairen zin, waarin de Overheid, in naam van het oppermagtige volk, geen goddelijke wet of menschelijk regt ter beperking van haar willekeur kent; maar gebonden aan verordeningen van hoogeren oorsprong, van alle andere tusschenkomst vrij, door geene splitsing van magt, door geen toezigt of mederegentschap van onderdanen verdeeld of verlamd. Men betwiste niet aan de monarchie wat een eigenschap is van elke souvereiniteit [2]).

Ik vrees niet, wetende dat ik tot u, als tot verstandigen, spreek, mijne vermetelheid nog verder te drijven. Ik wil mij, ter kenschetsing van de vorstelijke magt, bedienen van een gezegde, dat doorgaans geldt voor het kort begrip van het onzinnigste despotisme. *L'État, c'est moi!* Vreeselijk is dit, wanneer, naar de revolutie-leer, het regt en het aanzijn van allen in den Staat opgelost en zoodanig

---

[1]) Het gezag is, kort en juist „une propriété de puissance, et non pas une puissance de propriété."

„Es war (1789) der gerade Gegensatz zu den Principiën des Feudalstaates. Dieser betrachtete die politische Macht als Privateigenthum des jedesmaligen Inhabers." *Von Sybel*, I, 213.

[2]) „L'autorité souveraine est essentiellement *absolue*, mais ne doit jamais être *dissolue.*" Moreau, *Discours sur l'Hist. de France*, I. 2. — „Plusieurs affectent de confondre le Gouvernement *absolu* et le Gouvernement *arbitraire;* mais il n'y a rien de plus distingué." Bossuet, *l. l.* IV. 1.

alvernietigend vermogen in het ijzeren juk van een geweldenaar, die zich vertegenwoordiger der Natie noemt, zaamgetrokken is; maar onschadelijk en juist, naar den aard eener wezenlijke monarchie. Of Lodewijk XIV de uitdrukking gebruikt, en welke beteekenis hij er aan gehecht heeft laat ik daar; dit beweer ik dat ze, wel opgevat, allezins geschikt is om de monarchie van gemeenebestelijke inrigting ([1]) te onderkennen. Dan is zij de toepassing der algemeene waarheid dat het vormend beginsel van den Staat in de souvereiniteit ligt. „La puissance souveraine est le principe fondamental et générateur de l'état" [2]). Het wegvallen van den souvereinen vorst in de monarchie, van de souvereine corporatie in het gemeenebest, is vernietiging van den staat. — Laat ons een oogenblik de hedendaagsche voorstelling vergeten. Rome was de romeinsche staat. Neem Rome weg: er is geen staat meer; er zijn zoovele staten als Rome wingewesten had. Breng dit over op de Monarchie. Neem den Vorst weg, en er is geen staat meer; er zijn, naar de strengheid der redenering, zoo vele staten als er personen of corporatiën waren, die geen anderen opperheer kenden dan den weggevallen Vorst. Wij kunnen niet te angstvallig zijn in spraakgebruik en definitie. Eene valsche terminologie was dikwerf het middel om het wezen der dingen op den achtergrond te stellen. Toen eene gevaarlijke wijsbegeerte in de gemoederen sloop, sprak men het Opperwezen, omdat men ongaarne sprak van den levendigen God die zich in zijn Woord openbaart; van christendom en chistelijk beginsel, omdat het wezenlijk Evangelie, al behoudt men deze en soortgelijke fraaije bewoordingen, te niet gaat, zoodra de persoon van den Zaligmaker in de schaduw raakt. Evenzoo op politiek terrein. De benamingen van *Staat* en *Gouvernement* hebben krachtig medegewerkt om, in den Vorst, eerst het hoofd en later den dienaar van den Staat te doen aanschouwen. Ik ben

---

[1]) „L'État c'est moi, disait Louis XIV et il avait raison." Tocqueville, I. 143. Vergelijk Stahl, III. 240.

[2]) Ancillon, *Nouveaux Essais*, II. 194.

geen voorstander van Lodewijk XIV : zijne scherpzinnigheid evenwel verdient allen lof, zoo hij, bij het opkomen van valsche theoriën, door dit ééne woord, „de Staat ben ik, *Yo el Rey,*" den nevel der nieuwe kunsttermen verdreven en de monarchie in het licht gesteld heeft, gelijk zij sedert eeuwen ook in Frankrijk bestond.

Ook in Frankrijk bestond! Is er dan, zoodanige alleenheersching in Frankrijk en in Europa geweest? is niet veeleer het tegendeel waar, bewezen, verkondigd, overbekend? weet men niet dat de europésche Rijken oorspronkelijk volksregeringen waren, in welke het ciceroniaansche *aliquid praestans et regale* de overhand behaald heeft; zoodat de vorsten, die van het vertrouwen der volken en van de omstandigheden misbruik gemaakt hebben, even gelijk de romeinsche keizers, zoo men op den oorsprong der dynastiën en op den aard der overgeërfde magt let, tyrannen zijn van een verbasterd gemeenebest?

Dit gevoelen was en is nog, ofschoon met meer uitzonderingen, algemeen. Het is dat van schier alle vermaarde publicisten uit de 18e eeuw en van velen ook in later tijd. Om enkelen te noemen, van Mably, wat meer zegt, van Montesquieu en zijne tallooze navolgers of copisten; naderhand van Mme de Stael en van Chateaubriand; in onze dagen van Thiers en van Mignet. Doch wat zou ik door een veeltal namen, u in den waan brengen, als of het getal der tegenstanders buitengewoon groot, evenwel beperkt ware. Ik herzeg: onze meening wordt gelogenstraft door ieder die in de revolutionaire periode opgang gemaakt heeft. Voor de regtbank der publieke opinie kan zij geen oogenblik bestaan; de periodieke drukpers heeft ze onnoemelijke malen gebrandmerkt, als historische dwaling verbonden met gevaarlijke politieke ketterij.

Gij verlangt te vernemen wie ik tegen deze strijdbare helden tot bondgenoot heb. Wie? ik schroom bijna het te zeggen. Wie ik tot medestanders heb, vraagt gij. Alle deskundigen; allen die, omdat zij de quaestie met onbevangenheid en nauwkeurigheid onderzochten, bevoegd zijn oordeel te vellen.

Wanneer ik eene reeks van mannen gelijk ik zoo even aangeduid heb, onbevoegd noem, gevoelt gij dat ik reikhals mij vrij te pleiten van oppervlakkige veroordeeling en overmoed.

Verre van mij de verdiensten der tegenpartij te miskennen. Auteurs, die over een deel der nakomelingschap heerschappij gevoerd hebben, zijn niet van kundigheden, vooral niet van glansrijke talenten, misdeeld. Alleen zij het mij geoorloofd te zeggen, ook waar zij in het beschrijven van latere gebeurtenissen uitgemunt hebben, dat ik hen, in de vroegere historie, niet als kenners, maar, gedeeltelijk ten minste, als onkundige dillettanten beschouw. Al wat prijselijk is prijs ik en literarische gaven verhef ik; alleen moet ik mij het regt voorbehouden, ook in de literatuur, het onderscheid der *genres* niet uit het oog te verliezen, noch mij voor geschiedenis te laten opdringen wat, in het wezen anti-historisch, in den vorm historische of politische roman is.

Deze aanklagt vordert bewijs.

De schrijvers die ik bedoel, zijn meestendeels met de bronnen weinig bekend. Er is een tijd voor alle dingen, maar er is niet voor alle dingen tijd. Wie zich bij voorkeur in de aangelegenheden van den dag mengt; de gezindheden en meeningen der tijdgenooten bestudeert; geen arbeid te zwaar acht om, door meesterschap over de taal, meesterschap over het gemoed te verkrijgen, zal niet ligt uren en althans niet, gelijk vereischt wordt, jaren aan een onderzoek, ter bereiking zijner oogmerken bijkans overbodig, verspillen. Dit geldt zelfs van Montesquieu die, omdat hij in *l'Esprit des Loix* een soort van historische lappendeken gemaakt had, zich voor grondig historiebeoefenaar, met algemeene toejuiching, uitgaf [1]).

Daarbij hebben zij, van de toepasselijkheid hunner begrippen op het verledene overtuigd, aan die denkbeelden

[1]) „Il a trop plané au dessus de tous les Gouvernements de l'Univers; il les voit de trop loin, et, pour défricher les premiers siècles de notre Histoire, il faut ramper à travers des broussailles." Moreau.

geassimileerd al wat hun ten halve bekend was, zoodat het in hun brein valsche rigting, gewaande volledigheid, hersenschimmige gedaante verkreeg [1]).

Ik heb, om u gerust en mij zelven in veiligheid te stellen, nog meer. De schrijvers die in de Rijken van Europa de ontaarding der Republiek aanschouwen, geraken, zoodra zij de ontwikkeling hunner denkbeelden beproeven, in hevigen strijd. Wat de een beweert, ontkent de ander, en *vice versâ.* Wat de een onaanneemlijk acht, is voor een ander ontwijfelbaar. Zoo worden zij gelijk aan de gewapende mannen die, volgens de oude fabelleer, Cadmus hadden omringd. Zij beleedigen, zij bevechten, zij vernietigen elkander; het is een collectieve zelfmoord; we zijn overwinnaars, nadat we enkel toeschouwers geweest zijn.

Ik wil u in de gelegenheid stellen zelf de juistheid na te gaan mijner aanklagt, uit enkele staaltjes der oppervlakkigheid van hen die men als toongevers in de behandeling van historische vraagstukken gevolgd heeft.

De eenparigheid omtrent het aanzijn van een republikeinschen Staat *(démocratie royale)*, als grondslag van het frankische Rijk, steunt op het beweren dat de Kroon bij keus en opdragt over moest gaan. Intusschen blijkt dat de Kroon steeds erfelijk geweest is; dat de Vorst naar goedvinden over het eigendom van elk gedeelte van zijn territoir beschikte; dat het, bij gebrek aan uiterste wilsbepaling, als gemeenschappelijk erfgoed, onder de prinsen van den bloede verdeeld werd.

Een tweede proef. — Men stelt als gewis dat er, van de vroegste tijden af, eene bijkans onafgebroken reeks van nationale vergaderingen bestaan heeft; doorloopende historische lijn nevens het vorstelijke gezag. Straks zien wij hoe weinig die naam op de Stenden toepasselijk is. Thans doe ik opmerken, dat men die nationale aaneenschakeling onderstelt in eeuwen, toen er geen Natie bestond. Maar wat hebben wij dan te denken van de wijdberoemde

---

[1]) Dit, en veel van hetgeen volgt, is meer uitvoerig behandeld in *Archives de la Maison d'Orange-Nassau,* I. (2e édit.) 76* en volgg.

Maart- en *Meivelden*, van de volksvergaderingen, waar, onder den vrijen hemel, over de aangelegenheden der Franken beraadslaagd en bij meerderheid beslist werd; Comitiën, in wier eenvoudigen afloop en heilzame strekking Lodewijk XVIII, blijkens de voorrede van zijn Charter, het type der constitutionele regering terugvond? Wat wij daarvan moeten denken? dat ze nooit hebben bestaan. Gij meent welligt dat wij menigvuldige en uitvoerige beschrijvingen in de Annalisten van die dagen bezitten. Niet ééne. Slechts ééne plaats is er, die van zoodanig Meiveld gewag maakt. En zij werpt de hypothese omver. Aldaar is sprake enkel van wapenschouwing, die geen betrekking op wetten of algemeene beraadslagingen heeft.

Wilt gij nog een voorbeeld? Deze schrijvers verkondigen, als axioma, dat de wetgevende magt tusschen Koning en Volk minstens gedeeld was. Hier voor beweeren zij een stellig en onwederlegbaar bewijs te hebben in eene ordinantie der 9e eeuw; „de wet wordt gemaakt door toestemming van het Volk en afkondiging van den Vorst" [1]). En inderdaad: wat kan bij de oppervlakkige lezing van dezen losgerukten volzin duidelijker zijn! de Vorst mogt niets bepalen zonder toestemming van het Volk. Doch de inzage van het stuk leert dat deze zinsnede eene louter stedelijke en judiciële zaak, de bijeenkomst der stedelingen voor een regtsgeding, betreft [2]). — Toch is zij de hoeksteen gebleven van het betoog [3]).

Geen daad of persoon die zijn ware gedaante en karakter behoudt. Karel de Groote, in den volsten zin alleenheerscher, voorgelicht door wijze raadslieden, van bekwame ambtenaren gediend, van dappere legerhoofden omringd,

---

[1]) „Lex fit consensu populi et constitutione Regis."

[2]) „Iedere regtszaak wordt in staat van wijzen gebragt door de getuigenis der aanwezigen en krachtens de bevelen die in naam des Konings uitgevaardigd zijn."

[3]) Een blad, hetwelk, om de buitengemeene bekwaamheid der redactie en om de magt der partij die het vertegenwoordigt, grooten invloed heeft, of althans gehad heeft, de *Gazette de France* heeft, in historische artikelen over den aard van het vorstelijk gezag, sedert eene reeks van jaren, altijd met deze zinsnede geschermd.

heeft zich, met voorbeeldelooze werkzaamheid en veerkracht, wetgever en oppergebieder betoond. Welnu! ook hij is, onder de kunstbewerking der moderne republikeinschgezinden, het hoofd van een Gemeenebest geworden; een opper-magistraat, die de toestemming zijner onderdanen voor uitvaarding der Capitulariën nederig verzocht.

Wat er met de historie van ons eigen Land, in de beschrijving van het grafelijk gezag, plaats had, is u bekend. Hiervan breng ik u één voorbeeld te binnen, van eene alles te boven gaande fantazerende stoutheid. Vóór de 15e eeuw waren in Holland geen bijeenkomsten der Staten bekend. Desniettemin beweerden de Staten van Holland in 1587 dat de Souvereiniteit des Lands sedert 800 jaren van wege de Staten, aan de Graven en Gravinnen opgedragen was. Derhalve de lasthebber had den last ontvangen, zes honderd jaren eer de lastgever bestond. Niet mannen van den tweeden rang zijn in dergelijke dwalingen vervallen. Wie stond hooger in de algemeene schatting dan de Groot, en wat verdient lager dan zijn geschrift *Antiquitate Reipublicae Batavae* te staan?

De geschiedenis was, onder zoo menigen aanval, geen weerlooze prooi. Er zijn, nevens de onbevoegden, deskundigen geweest, welke, met ernst en nauwgezetheid, uit liefde tot de wetenschap, zich aan haar beoefening gewijd en, door studie der bronnen, meer bijkans in vroeger eeuw dan in hun eigen dagen geleefd hebben. Welnu! we geven immers meer crediet aan het eenvoudig getuigenis van één geloofwaardig man, die een verafgelegen land zelf bezocht heeft, dan aan de zwierige beschrijving van een aantal geografen, die hunne kennis, aan het hoekje van den haard, uit gebrekkige boeken hebben ontleend; laat ons evenzoo meer gewigt stellen in het bescheiden oordeel van den echten historie-onderzoeker dan in de orakeltaal van hen wier vastheid van overtuiging uit onbekendheid met den feitelijken bodem hunner fraaije geschiedenissen ontspruit. Bij grondige wetenschap is, in de hoofdpunten, onderlinge overeenstemming. Zelfs geen verkeerde rigting der eeuw kon iemand van de geleerden, die ik op het oog

heb, in twijfel doen trekken wat hij dagelijks in de oude gedenkschriften en staatsstukken, met wier overweging of uitgaven hij zich bezig hield, geprent vond. Zoodanig was de vermaarde school der Benedictijners, aan wier verbazenden arbeid en volharding wij eene reeks gewigtige werken over de geschiedenis van Frankrijk te danken hebben. Zoodanig de rijkshistoriograaf onder Lodewijk XVI, Moreau, die zich, door het diepgaande zijner navorsching, van revolutionaire dwalingen onbesmet bewaard heeft, en wiens geschriften, volgens het veelbeteekenend oordeel van Kluit, over den oorsprong en de ontwikkeling der fransche monarchie meer dan een gansche vleet van boeken licht hebben verspreid. Zoodanig Guizot, wiens schranderheid en ernstige bestudering der bronnen hem doorgaans tegen het wringen der gebeurtenissen op de leest van politieke vooringenomenheden behoed heeft. Zoodanig in Nederland Kluit, die door geene verguizing in het streven naar de waarheid zich liet afschrikken. De uitkomst zijner studiën kwam met de geliefkoosde bespiegelingen niet overeen. Daar zijne kunde ontwijfelbaar was, werd zijne eerlijkheid verdacht: zijn doel was, zeide men, struikelblokken in den weg van patriotsche ontwikkeling en vrijheidszin te leggen. Zeventig jaren vervlogen; de man, die aan den laster ten doel stond, wordt als moedige ijsbreker erkend, als leidsman gevolgd, en, al heeft de verscheidenheid van gevoelens niet opgehouden, door allen, als model van echte historie-onderzoekers, naar waarde geschat.

De Staat in Europa was eene *getemperde* monarchie. — Monarchie, dus hadden wij op den Vorst, *getemperd*, dus hebben wij op de *Stenden* te letten. — Ik wijs u vooral op Frankrijk, vermits in het frankische Rijk de wortel ligt, welks vertakkingen zich over den européschen bodem hebben verspreid. Zonder mij met afwijkingen en misvormingen bezig te houden, vestig ik uwe aandacht op de doorgaande strekking, op wat in den regel plaats had en, in de vorming van den Staat, bezielend en karakteristiek was.

De Koning was meester en eigenaar van het souverein

gezag in wetgeving, regtspleging en bestuur. Geboren *landsheer*, de natuurlijke en erfelijke Heer, de souvereine Prins en Vorst, in eigen naam Regent, omdat de Staat door zijne persoonlijke betrekking op onderdanen en corporatiën gevormd werd; omdat de zaken van den Staat zaken waren van zijn Huis en Dynastie, zoodat het beheer van den Staat met het beheer zijner huishoudelijke belangen gelijk stond. Een Koning, die eigen Domeinen, eigen geldmiddelen, eigen vrienden en vijanden had; die zelf krijg voerde en vrede sloot, niet omdat dit regt hem nuttigheidshalve toegekend werd, maar omdat oorlog en vrede zijne persoonlijke zaak was; die gunsten en voorregten verleende, niet *opdat* hij Souverein zou worden, maar *omdat* hij Souverein was: wiens gezag, hoewel hij niet vermogt buiten den kring zijner eigene regten te gaan, daar binnen aanspraak op eerbiediging en gehoorzaamheid had. Ik kan in geene ontwikkeling treden van de wijs waarop de monarchiën van Europa uit de puinhoopen van het romeinsche Rijk opgerezen zijn. Verovering, krijgsregt, herinneringen uit het keizerlijk bewind hebben daartoe medegewerkt. Dit slechts houde men steeds in het oog; het voorname fundament lag in landbezit en grondeigendom; een eigen, persoonlijk, individueel gezag was er; „Le caractère distinctif et fondamental de la royauté, c'est qu'elle était un pouvoir personnel, non un pouvoir public; une force en présence d'autres forces, non une magistrature au milieu de la société."[1]) Ik kan evenmin in bijzonderheden de lotwisselingen nagaan van het monarchaal beginsel: hoe het vorstelijk gezag onder de *Rois fainéants*, en onder de zwakke opvolgers van Karel den Groote, bijkans te niet ging; hoe beurtelings hierarchie en leenroerigheid den Vorst nagenoeg van invloed en magt beroofden, hoe de Kroon, in het slijk gevallen, eerst door de veerkracht der Karolingers en later door de opkomst der steden en haar vereeniging

---

[1]) Guizot. [„La royauté qui devait sortir de ce chaos fécond, devait être, elle fut en effet, en premier lieu, strictement *héréditaire*. La royauté fut, en second lieu, la conséquence d'un droit *personnel* et comme une extension de la propriété." Renan. — Even als von Haller]

met den Vorst, tegen de onafhankelijk geworden Rijksgrooten, weder opgebeurd werd. Genoeg zoo we, bij alle verscheidenheden der Historie, de voortduring, de eenzelvigheid, de onvernietigbaarheid van het beginsel opmerken. Het lag in de natuur van den Staat [1]). Het was er mede, als met den leeuw die, telkens in gevaar van onder de baren bedolven te worden, telkens uit de baren verrijst. [2]) Door alle eeuwen heen was regtens en werd feitelijk telkens op nieuw toepasselijk wat Bossuet schrijft: „Le Prince ne doit rendre compte à personne de ce qu'il ordonne. Quand le Prince a jugé, il n'y a point d'autre jugement. Il n'y a point de force coactive contre le Prince. L'autorité royale doit être invincible. Le peuple doit craindre le Prince, mais le Prince ne doit craindre que de faire mal." — Of wel, met één woord: l'autorité royale est absolue;" de Vorst, eigenaar der Souvereiniteit, had vrije beschikking over dit eigen, hem door Gods genade ten deel gevallen, gezag.

Er was dus eene monarchie. Doch op welken grond mag eene alleenheersching, waarin aan den Vorst volstrekte en onbedwingbare magt toegekend wordt, *getemperde* monarchie worden genoemd?

Omdat de Vorst, alvermogend in de sfeer zijner eigen regten, niets tegen de regten van anderen vermogt; omdat hij door de regten der *Stenden* beperkt werd.

Als men van de beperking der vorstelijke magt door Stenden gewag maakt, denkt men ligt aan Staten-Generaal, wier vereenigde werking tegen het geweld der Kroon heilzaam gewigt in de schaal legt. Nemen wij het woord in meer ruimen zin. Stenden zijn al wat tegenover den Vorst zelfstandigheid heeft. De beperking van den Souverein ligt reeds in dit afzonderlijk bestaan; in de verpligting, door regt en zedelijkheid, aan den Vorst opgelegd, om alle regten te eerbiedigen en te beschermen; om, met ter zijdestelling van willekeur en dwang, aan ontwikkeling en zelfwerk-

---

[1]) „Naturam expellas furcâ, tamen usque recurret."
[2]) Luctor et emergo.

zaamheid bevorderlijk te zijn; om geen belemmering te brengen in de historische werking der natuur, waardoor, uit de eenvoudigste bestanddeelen der zamenleving, de maatschappij zich in de verscheidenheid van omtrekken en vormen crystalliseert. Er was, bij verschil van regten, gelijkheid van regt. Ieder vrij man, elk vermogend landbezitter, ieder geestelijke, elk edelman moest, uit eigen hoofde, worden ontzien. Uit de individuën werden, door gelijkheid van doel of betrekking, vereenigingen gevormd; geen Souverein was bevoegd deze gemeenschappelijke behartiging van eigen zaken te beletten. Het beginsel van associatie en corporatie verkreeg vrijen loop. Gilden, Gemeenten, Steden werden, met veelzins gewijzigde inrigting van lidmaatschap en burgerregt, gevormd. Aldus ontvingen de Stenden, in dit zamenweefsel van velerlei regten en belangen, een meer aanschouwelijken vorm; de Adel, de Geestelijkheid, later de Derde Stand. Aldus was er vastheid voor den Staat; aldus waren er steunsels voor vrijheid, eigendom en regt; steunsels ook voor den Vorst, steunsels des te meer waard, naarmate zij steviger zijn. Laat ons dan, in het onderzoek naar de heilzame tempering van het gezag, niet zoo zeer op kunstmatige inrigtingen letten, als op de eigenaardige vorming der Maatschappij.

Aan de *Vergaderingen* der Stenden moet niet te veel en ook niet te weinig worden gehecht. Deze Vergaderingen zijn niet, gelijk de Stenden zelve, een integrerend bestanddeel van den staatsvorm; de bijeenroeping was niet het gevolg eener regelmatige tusschenkomst in het beheer: zij was telkens een buitengewone maatregel, die kon achterblijven, zonder dat uit deze weglating verandering van zaken ontstond. En hoedanig nu was het doel en het werk en de roeping dezer bijeenkomsten? Ik zou kunnen wijzen op Willem *den Goede,* die, omdat de onderdanen tienmaal meer geven wilden dan hij had gevraagd, niets wilde ontvangen, van nu af aan overtuigd dat ze hem zouden bijstaan als hij hulp behoefde; deze vrijgevigheid en goedheid was geen dagelijksch verschijnsel. Ik zou u te Gend kunnen brengen, waar de Staten het *Groot Pri-*

vilegie aan de jeugdige en weerlooze Maria, met hulp van een bloedgierig gepeupel, afdwongen, of te Brugge, waar aartshertog Maximiliaan maanden achtereen gevangen gehouden werd. De verregaande ruwheid der majesteitschennis kan, evenmin als de ongemeene hartelijkheid der bevolking jegens één van de Landsheeren, tot maatstaf strekken der burgerlijke regten of der vorstelijke bevoegdheid.

Om den aard der Vergaderingen te leeren kennen, zij men aan de tweederlei hoedanigheid der Stenden gedachtig.

Als *onderdanen*; door den Vorst opontboden, tot gehoorzaamheid gehouden, die niet de alleminste aanspraak hadden op beschikking over regeringszaken, op deelgenootschap aan de wetgeving, op initiatief of gemeen overleg. Geenszins als een nationaal ligchaam; maar als Stenden, elk in afzonderlijke bevoegdheid.

Als *eigenaars*. Het regt van eigendom was grondslag èn van het vorstelijk gezag, èn van de veelsoortige vrijheid der bevolking. De Vorst was niet bevoegd naar welgevallen krijgsdienst te bevelen en belastingen te heffen. Daarom had hij niet enkel aan gehoorzaamheid, maar dikwerf, vooral bij tegenspoed en gevaar, aan welwillendheid en hulpvaardigheid behoefte. De Staten konden de beurs gesloten houden; de Vorst kon over geen penning willekeurig beschikken. De oproeping stond doorgaans met financiële noodkreet gelijk; hun financiële invloed was derhalve groot en desniettemin beperkt. De Vorst, in geldelijke verlegenheid geraakt, kon alsdan bezwaarlijk in onregtvaardigheden volharden; want de spreuk „Point de redressement de griefs, point de subsides," werd magtspreuk, in letterlijken zin. Evenwel de Stenden konden niet zoo ligt als men somtijds onderstelt, de gelegenheid ter verkorting van de vorstelijke regten misbruiken. *Subsidiën*, onderstand, bijdragen, hulpgelden werden gevraagd; niet als nu in den constitutionelen regeeringsvorm waar de weigering van de gelden den geregelden loop van zaken stremt en onmisbaar den geheelen staat met slooping of burgeroorlog bedreigt. De Vorst, die eigen domeinen en eigen opbrengsten en eigen crediet had, was niet spoedig

gereed om zich, ten koste van regt en eer, uit verlegenheid te redden. Zoo somwijlen dergelijke losprijs gevorderd en betaald is, behoort dit niet onder de regtmatige gevolgen der instelling. — In die bijeenkomsten was, geenszins een hefboom, ter omverwerping van den vorstelijken zetel; maar, tegen heerschzucht en begeerlijkheid van den Alleenheerscher, een uitmuntend bolwerk.

Zoo wij verpligt waren ons, ter waardeering van dezen européschen Staatsvorm, naar het oordeel der revolutionaire tegenpartij te voegen, dan hadden wij het geding verloren, dan zoude deze vorm *ipso jure* nietig en van onwaarde gekeurd worden. Hoe durven wij spreken over onafhankelijkheid van den Vorst, indien de genade van het Volk de eenige bron van wettig gezag is? Wat beteekent dergelijk gebeuzel over het onderscheid der Stenden, indien gelijkheid van allen de kern is der onvervreemdbare regten van den Mensch! Doch ik kom tegen het vonnis der revolutionaire wijsheid bij u in hooger beroep. Laat ons de gehalte van de europésche monarchiën eerst met de vroegere staatsvormen vergelijken, daarna toetsen aan het oordeel van hen wier wijsheid meer dan twintig eeuwen verduurd heeft.

Met de vroegere staatsvormen bedoel ik de *aziatische monarchiën* en de *republieken der Oudheid.*

De aziatische monarchiën. — Ik weet dat er in de beoordeeling veel overdrijving en misverstand geweest is. Dat de dwingelandij zich vooral aan het Hof, onder de naastbestaanden en beambten van den Autocraat, in haar onregtvaardigheid en in de toomeloosheid der hartstogten ontwikkelt; dat willekeur door godsdienst en zeden, door vrees voor misnoegen en opstand, in toom gehouden wordt. Desniettemin, bij de herinnering aan het ontaarden van aartsvaderlijk gezag in despotieke magt, aan den aard dezer Rijken aan de regering, van ondervorsten en satrapen, door wie de beklagenswaardige en weêrlooze bevolking uitgemergeld wordt; aan een heerschappij, waar opstand,

brandstichting en moord het petitieregt vervangt, aan de innerlijke zwakheid van die schijnbaar magtige Staten, waarin zooveel in het wezen stationair en in de vormen bouwvallig is; bij de herinnering aan dit alles geloof ik, zonder européschen hoogmoed, te kunnen beweren dat de europésche staatsvormen, onder den invloed der christelijke beginsels, in de rei der politieke gewrochten op hoogeren rang staan.

Aanzienlijk en schitterend waren de Republieken der Oudheid. En van waar ging die verbazende magt uit? van den zeer beperkten kring eener *Stad.* Zelfs Rome, dat naar wereldheerschappij dong, was eene Stad met haar gebied. Hieruit wordt haar gansche inrigting verklaard. Ik verdiep mij niet in duistere vragen over den aard der stedelijke alleenheersching, waarmede doorgaans de geschiedenis dezer Gemeenebesten aanvangt. Zooveel is duidelijk, dat zamenwoning eenheid van belangen en onderling overleg te weeg bragt; dat spoedig het denkbeeld van Gemeente en burgerij en deelgenootschap aan de staats- of stadsaangelegenheden ontstond. Maar hoedanig is het beheer dezer Staten, hoedanig lot en leven der burgerijen geweest? Wij bewonderen in Tyrus en Carthago, in Athene en Rome, veerkracht in handel en krijg; maar wij weten ook hoe, bij verschil der belangen en barnen der driften, onophoudelijk bijna worsteling der democratische en aristocratische bestanddeelen gezien werd. Aan instellingen ontbrak het niet, de Aristocratie had in den Senaat, of in soortgelijk ligchaam van aanzienlijken en gegoeden, regelmatige werking; aan het Volk werd wettige magt en invloed door Comitiën verleend, en voor eenheid van bestuur door veelvermogende magistraten gezorgd. Maar tusschen deze verschillende magten de grenslijn met juistheid te trekken, met nadruk te handhaven, en aan de orde van den Staat de vastheid te geven, waardoor zij een dam vormt tegen begeerlijkheid en heerschzucht, ziedaar het moeijelijke problema, in de geschiedenis dezer Republieken onopgelost. Gij weet dat de toedragt der gebeurtenissen, onder velerlei wijziging, hoofdzakelijk dezelfde verschijnselen vertoont;

den telkens wederkeerenden voortgang en afloop der krankheid in het organisme van den Staat gehuisvest; de overgangen van Aristocratie en Oligarchie, van deze tot vrijen volksgezind beheer; de tooneelen van partijwoede en wraakoefening die deze afwisselingen vergezeld hebben; de triumf der menigte, de toenemende losbandigheid, de dorst naar vrijheid en naar bloed, bij elken teug onleschbaarder nog; de wanhoop en afmatting, die den behendigen volksleider of zegevierenden veldheer den weg baant naar het plegtanker der vertwijfeling, de tyrannie. Waarlijk wij behoeven den voorbijgaanden glans niet te benijden, wanneer wij bedenken dat deze reeks van overgangen, met een ontzettenden nasleep van ellende, tot de eigenaardigheid van een ziektetoestand behoort, waartegen dwingelandij alleen het rampzalig geneesmiddel aan de hand geeft.

Doch er is meer. Ik wil u de waarde der europesche staatsvormen doen opmerken, in de bespiegelingen en wenschen van beroemde mannen der oudheid die zelf deze vormen niet hebben gekend. De wijgeeren en staatslieden van Griekenland en Rome zochten wat uit de natuurlijke ontwikkeling van het christelijk en germaansch beginsel ontstaan is. Deze heeft bezwaren uit den weg geruimd, welke voor hen onoverkomelijk geweest zijn. Immers, vragen wij naar de oorzaak waardoor alles in de monarchiën van het Oosten in onveranderlijken vorm gegoten, in de republieken der Oudheid daarentegen vlottend en ligtbewegelijk was, wij vinden die in het gemis, hetzij aan den eerbied voor regt en vrijheid, hetzij aan de onwrikbaarheid van het eenhoofdig gezag, wier vereeniging en harmonie de europésche Staten, in aard en strekking, karakteriseert. Deze staatsvorm is de verwezenlijking van hetgeen de Ouden, als het toppunt van hun verlangen, te vergeefs hebben begeerd. Ik zal u niet de ondienst bewijzen mij met een tooi van geleerdheid te omhangen; ik zou met plaatsen uit Isocratis en Plato en anderen u kunnen overstelpen. Slechts twee gezegden, het eene van Cicero, wanneer hij aan Scipio, die eigenlijk voor hem optreedt, in den mond legt: „zoo ik kiezen moet, kies ik de Monarchie;

eigenlijk keur ik noch Monarchie, noch Aristocratie, noch Democratie op zich zelve goed; boven alle verkies ik den staatsvorm, uit alle zamengesteld"[1]. De andere uitspraak van een niet minder bevoegden regter, van Tacitus: „De natiën en steden werden door het volk, of door de aanzienlijksten, of door opperhoofden bestuurd. Het valt ligter een staat met geregelde zamenwerking dezer drie elementen te prijzen dan te vormen. Wierd die geboren, het zou niet voor lang zijn"[2]. En toch die vereeniging is langdurig geweest. In menigen Staat wordt, door alle verbasteringen heen, de nuttige werking dezer mengeling aanschouwd. In Groot-Britannie vooral, waar de welverdiende roem der staatsregeling minder ligt in haar eigenaardigen oorsprong dan in het gemeenschappelijk erfgoed, den gemeenschappelijken aanleg der europésche Rijken. Voor de Ouden was geen bestendigheid van monarchie met eerbiediging der volksvrijheden bereikbaar. Elke poging mislukte, omdat het aan den vasten bodem ontbrak der zelfstandigheid van het vorstelijk gezag. Wat *une Monarchie entourée d'institutions Républicaines* beteekent, heeft de ervaring der laatste jaren geleerd; deze *meilleure des Républiques* vond spoedig in de willekeur van één persoon of van eene faktie haar graf. Natuurlijk; een zetel op de volkssouvereiniteit gebouwd, kan enkel door despotisme worden geschraagd. Eene staatsregeling, in historischen bodem geworteld, is tegen de stormen der vrijheid bestand. In Engeland is gebleken dat, onder bescherming van een onwankelbaren troon de vrijheid beter welligt dan in een republikeinschen staatsvorm gedijt; dat er de monarchie, zonder gevaar, in republikeinschen geest kan worden bestierd. Overeenkomstig het gezegde van Bolingbroke, door Burke beaêmd: „het is ligter veel wat tot de republiek behoort op een monarchie te

---

[1] „E tribus nullum ipsum per se separatim probo; anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus. Sed si unum ac simplex probandum sit, regium probem atque in primis laudem."

[2] „Delecta ex his et consociata reipublicae forma laudari facilius quam evenire et, si evenit, haud diuturna esse potest."

enten, dan iets wat naar monarchie zweemt in republikeinsche vormen te brengen" [1]).

Voorzeker het gebrekkige der europésche staatsvormen was geen oorzaak der Revolutie. Zij waren, onder de hand des tijds en de begunstiging der omstandigheden, afdruksels van het ideaal dat zich de politieke wijsheid in vroeger eeuw gevormd had. In de grondtrekken dezer staatsregelingen, met het volksleven vereenzelvigd, ligt de veroordeeling van elke revolutie. Geen omkeering werd vereischt, hervorming zou mogelijk geweest zijn. Te regt verwijt Burke aan de Franschen, na gewag te hebben gemaakt van 1688 (onmisbaar geworden behoedmiddel tegen revolutie): „Gij hadt uit dit voorbeeld nut kunnen trekken. Uwe privilegiën, buiten werking, waren niet in vergetelheid geraakt: uwe staatsregeling niet vernietigd; de grondslagen waren in hun geheel. Gij hadt op de oude fundamenten kunnen voortbouwen. In uwe stenden hadt gij de zamenvoeging en verscheidenheid der belangen; noodig, zoowel in de politieke als in de physieke wereld, voor de harmonie van het geheel. In het verschil der belangen was de heilzame belemmering van overhaaste besluiten. De vrijheid had zoo menigen waarborg als er in de stenden verschillende zienswijs was, uit eigen standpunt. Alle deze voordeelen waren u in den voormaligen staatsvorm te beurt gevallen; doch gij hebt liever van meet af willen beginnen, omdat gij uwe voorregten veracht hebt" [2]). —

---

[1]) „You can better ingraft any description of Republic on a monarchy „than any thing of monarchy upon the republican forms." *Reflections on the Revol. in Fr.* [„Maar ook: „We are members of a *monarchy*, and we must preserve religiously the true legal rights of the Sovereign, which form the key-stone." *Verscheidenh.* blz. 264.]

[De geheele geschiedenis van Nederland, in verband met de historie van het Stamhuis van Oranje, bewijst dat de nederlandsche monarchie, in historischen oorsprong, met republikeinschen zin en geest doorvoed is. *Adviezen*, II, 417. Ook 173.]

[2]) „You might, if you pleased, have profited of our example and have given to your recovered freedom a correspondent dignity. Your privileges, though discontinued, were not lost to memory. Your con-

Dit verwijt heeft ook Nederland verdiend. Ik vlecht geen krans voor eene staatsregeling, ontaard in een zamenstel der prerogatieven van de stedelijke magistratuur; maar ik beweer dat, door het opsporen der historische grondtrekken, elke wenschelijke verbetering verkrijgbaar waren geweest. Door versterking van het stadhouderlijk gezag, eenheid van het algemeen bewind; door eerbiediging der historische regten van allen, eerbied voor de regten der burgerijen, der Hervormde Kerk, der kleinere Steden, der Landgewesten: eerbied voor menigvuldige regten, die de overmacht, óf van de Staten, óf van Holland, óf van Amsterdam miskend had. Door ontwikkeling van het beginsel van verdraagzaamheid, de meerdere gelijkheid vereenigbaar met de veiligheid van Kerk en Staat [1]. Doch wij vergaten de spreuk: „Gelukkig die zijne voorregten waardeert" [2]. Ook wij hadden liever een revolutionairen, dan een historischen Staat; liever eene bataafsche Republiek dan een nederlandsch Gemeenebest.

---

stitution, it is true, whilst you were out of possession, suffered waste and dilapidation; but you possessed in some parts the walls, and in all the foundation of a noble and venerable castle. You might have repaired those walls; you might have built on those old foundations. . . . . In your old states you possessed that variety of parts corresponding with the various descriptions of which your community was happily composed; you had all that combination an all that opposition of interests, you had the action and counteraction which, in the natural and in the political world, from the reciprocal struggle of discordant powers, draws out the harmony of the universe. . . . . You had all these advantages in your ancient States; but you choose to act as if you had never been moulded into civil society and had every thing to begin a new. You began ill, because you began by despising every thing that belong to you."

[1] „Il falloit retremper l'État dans son principe."

[2] „Felices nimium si sua bona nôrint Agricolae."

V.

MISBRUIKEN.

De Revolutie is noch aan verkeerdheid der vroegere beginsels van het staatsregt, noch aan de ondeugdzaamheid der staatsvormen te wijten. Doch waren misschien door *misbruiken* de staatsvormen zoo verbasterd en had het bederf zich van de edele deelen van het ligchaam zoo geheel meester gemaakt, dat herstel onmogelijk, dat de Staat evenmin tegen het geneesmiddel als tegen de kwaal zelve bestand, en elk streven naar hervorming van omwenteling de kiem was?

Ik acht dat de toetsing dezer misbruiken veeleer het tegendeel bewijst.

Alleen die misbruiken komen hier in aanmerking *welke zich met de staatsvormen vereenzelvigd hebben.* Gaarne begin ik met een teeken van onpartijdigen zin, door, in naam der voorgeslachten, schuld te belijden. Een lang en zwart zondenregister kan, gelijk van ons, van hen ter tafel worden gebragt. Het is altijd, ook in de nieuwere historie, als van oudsher: „wij en onze Vaderen hebben gezondigd." Hoe meer wij den revolutietijd naderen, hoe grooter zedenbederf. Vorsten en Volken schenen, door het volkomen worden der ongeregtigheid, rijp voor de oordeelen Gods. Doch hier is enkel van het bederf der staatsinrigting spraak. Was het vorstelijk gezag in grenzenloos despotisme ontaard? elke waarborg van regten en vrijheden verloren? de

onderlinge verhouding der stenden ondragelijk en ongerijmd? zuchtte men onder het juk van een autocraat, van een trotschen adel, van eene bijgeloovige en vervolgzieke geestelijkheid?

De voorstelling dezer met den politischen toestand zaamgevlochten misbruiken is dikwerf logenachtig.

Bij het opsommen der verkeerdheden verzweeg men al datgene waardoor zij werden opgewogen en verzacht. Altijd werd het kwade, nooit het goede vermeld. Tafereelen werden gevormd, waarvoor men beelden en kleuren ontleend had enkel aan wat onregtvaardig, misdadig en schandelijk was.

Overdrevenheid was blijkbaar in opeenstapeling van wat tot lang vervlogene tijden behoort. Men zocht ijverig in vroeger eeuwen naar punten van beschuldiging rond. De rampzaligheden van het leenstelsel, de aanmatigingen der hierarchie, de vervolgingen van staatswege, om der godsdienst wille, ten behoeve van het bijgeloof; de oorlogen dien ten gevolge, de inquisitie en de dragonnades, de uitmergeling van het landvolk door de landsheeren, de willekeur van Vorsten, die zich met goed en bloed der onderdanen, ten dienste van eer- en baatzucht, gemest hebben. Hier tegen heeft men, noch de zegenrijke vruchten, zelfs van een verbasterd christendom, in zoo ver het christelijk was, noch de diensten van geestelijkheid en adel, noch de daden van brave en volklievende vorsten in rekening gebragt. Men heeft, door tallooze anachronismen, eene ongeloofelijke massa van misdrijven verzameld, om hen op wie het gemunt was, onder een aanklagt, die over duizend jaren had moeten verdeeld worden, te verpletten.

Dit was onregt. Dubbel onregt; omdat enkel het kwade en niet de voorvaderlijke verdienstelijkheid toegerekend werd. De verontwaardiging was blijkbaar grootendeels kunstmatig opgewekt. Negen tienden der aldus opgehoopte lasten waren geen oorzaak meer van druk. De achttiende eeuw had geen smart van wat de tiende onder het ijzeren juk der feodaliteit, of de zestiende, ten gevolge der religie-

oorlogen en der willekeurige bevelen van tyrannieke vorsten, verduurd had. Wel is het gelukt smart te doen ontstaan, door al deze tijdperken van leed in het geheugen te herroepen; door ze met levendigheid aanschouwelijk te maken en te vertegenwoordigen; door de misdrijven, die, sedert den geweldigen jager Nimrod, vorsten en aanzienlijken en priesters gepleegd hadden, in één punt zamen te brengen; door aldus, met het vuur der tong, uit deze ontvlambare stoffen een vlam te doen opgaan, waarin vorsten en overheden en geestelijken der achttiende eeuw zouden worden verteerd.

Misbruiken zijn ondergeschikte oorzaken der Revolutie geweest. Ik laat ten volle den invloed gelden van het verkeerde met de staatsregelingen vermengd; doch met de Revolutiebegrippen waren deze misbruiken, in de nadeelige werking, niet vergelijkbaar.

Men heeft zich in het *bestaan*, de *grootte* en de *zwaarte* der misbruiken vergist.

In het *bestaan*. — Door misverstand omtrent den *oorsprong* en de *uitgestrektheid* der regten die de staatsregeling gaf.

Omtrent den *oorsprong*. — Aldus scheen misbruik wat regt was. Verkeerde voorstellingen omtrent het staatsregt, door welke de souverein tot hoogste ambtenaar verlaagd en de bevolking tot souvereine corporatie verhoogd werd, hebben verbitterd. De helft der declamatiën tegen Adel en Geestelijkheid valt weg, zoo men in het oog houdt dat het geene instellingen waren ten algemeenen nutte, verantwoordelijk voor aanbetrouwde magt, maar corporatiën wier vrije beschikking op eigendomsregt gegrond was. Evenzoo met het vorstelijk gezag. Veel, in een opperste magistraat onverschoonlijk, behoeft geene verontschuldiging in hem die op eigen naam gebied voert [1]). De kreet tegen heerlijke regten en per-

[1]) Dezen volzin heeft iemand *wettiging van wandaden* genoemd.

soonlijke dienstbaarheden zou niet zoo dikwerf aangeheven zijn, indien men steeds geweten en bedacht had dat de meeste dezer verpligtingen voorwaarden waren eener uitgifte van gronden, uit onverpligte goedwilligheid geschied; zoodat men te dikwerf voor een overblijfsel van hatelijken dwang heeft gehouden wat blijvend teeken van ontvangen gunstbewijs was. Ik zal de onvoorzichtigheid der koningen van Frankrijk niet roemen, die, meer dan 150 jaren, de stenden niet bijeengeroepen en het krachtigste middel van toenadering tusschen troon en natie, uit kwalijkbegrepen eigenbelang, verzuimd hebben; doch de kritiek zal minder scherp zijn, wanneer wij weten dat deze verwaarloozing van wat hun te doen en ook te laten vrij stond, geen inbreuk op de staatsregeling was. Om nog een voorbeeld te noemen, ik prijs den jeugdigen Lodewijk XIV niet, die, gelaarsd en gespoord, met de zweep in de hand, zijn goedvinden aan het verbaasde Parlement meêdeelt, maar desniettemin zal het invloed hebben op de mate onzer berisping, wanneer wij weten dat deze *cavalière* behandeling plaats had jegens een ligchaam dat den Koning vertegenwoordigde; geen magt had dan van hem ontleend; welks registreren van de wetten geen andere beteekenis had dan bekendmaking dat zij van den souverein uitgevaardigd en met alle kenmerken van dit wetgevend gezag voorzien waren; welks bevoegdheid en verpligting om met eerbiedige vrijmoedigheid remonstrantiën in het midden te brengen, nooit de perken van raadgeving te buiten mocht gaan, nooit eenige blijvende hinderpaal aan den wil des Vorst mogt leggen; een ligchaam, om vooral ook dit niet te vergeten, dat vóór weinige jaren, met onrust en burgerkrijg, naar de regten eener soort van volksvertegenwoordiging gestreeft had.

Ik sprak van misverstand aangaande de regten en voorregten der staatsregeling, ook in hun *uitgestrektheid.* — Men heeft zich als grenzenloos voorgesteld wat begrensd was, en alzoo met heftigheid tegen misbruiken geijverd die enkel in de verbeelding hebben bestaan. Ik wil niet ophalen wat tegen Adel en Geestelijkheid gezegd is; genoeg zij het te doen opmerken dat de willekeur en de

magt dezer stenden, sedert de herrijzing van het vorstelijk gezag en de opkomst der steden, alles behalve onbeperkt was. Ik wijs u op het vorstelijk gezag; niet onder Lodewijk bij de lange rei der Heiligen gevoegd; niet onder Lodewijk XII, vader des volks genoemd, niet onder Hendrik IV, aan wien zooveel lof te beurt viel; maar op het vorstelijk gezag, vertegenwoordigd door den koning, op wien, meer dan op eenig ander, de schuld gelegd wordt van, door dwingelandij, de Revolutie voorbereid te hebben. Ik ben er ver af de gedeeltelijke waarheid hiervan te ontkennen; ik weet dat niemand gelijk Lodewijk XIV aan de vestiging van administratieve eenheid is bevorderlijk geweest, en dat de meer energieke werking van zijn wettig gezag veelzins, ten behoeve zijner eerzucht, tot het opleggen van zware lasten en tot het plegen van onregtvaardigheden misbruikt is. Doch, bij het breed uitmeten zijner dwingelandij, vergeet men wat haar *jure* en *facto* beperkt heeft. Men vergelijkt hem met de oorstersche despoten en vergeet dat zelfs hun willekeur voornamelijk het Hof treft en in veelsoortige regten tegenstand ontmoet. Europa stond hierin bij Azië althans niet achter. Daarom schrijft Heeren te regt: „Het geweld des Konings was in Frankrijk op verre na geen zuiver despotisme. Hiervoor was het staatswezen veel te ingewikkeld. Welke grenzen werden niet, door de bevoorregte stenden, door herkomsten en plaatselijke regten, aan des Vorsten welbehagen gesteld! Voor enkelen kon de willekeur geducht zijn, niet voor de Natie, zelfs niet ligt voor eenig aanzienlijk ligchaam. Zoo kon volksgeest ontstaan, door den luister van het tijdperk verhoogd" [1]). Zoo we niet wisten hoe men door revolutionaire vooroordeelen kan worden verblind, zouden we ook hier verbaasd staan bij

---

[1]) „Die königliche Gewalt blieb noch weit von einen Despotismus entfernt. Zu diesem war die Verfassung viel *zu verwickelt*. Welche Grenzen setzten nicht Adel und Geistlichkeit, welche nicht Herkommen und örtliche Rechte der königlichen Willkühr? Sie konnte Einzelnen furchtbar werden; nicht einmal leicht einzelnen mächtigen Corps. So konnte trotz ihr sich *Nationalgeist* erhalten, den der Glanz des Zeitalters erhöhte."

de wonderlijke misvattingen van beroemde en verdienstelijke auteurs. Zoo schreef Mme de Stael: „Louis XIV a pensé que les propriétés de ses sujets lui appartenoient." Welke grond is er om in den niet onverstandigen monarch een zinneloos denkbeeld te onderstellen, van welks onjuistheid de proefneming hem spoedig zou overtuigd hebben! [1]) In het uitvaren tegen de alleenheersching ziet men de vroegere organisatie van staat en maatschappij voorbij. Waar het eigen bevoegdheid, privaatregten, regten van corporatiën, gemeenten, gewesten gold, was dikwerf en doorgaans de Vorst, hoe magtig, magteloos; de onderdaan, hoe gehoorzaam, weigerachtig en onverwinbaar. Geene voorwendselen, aan algemeen belang of staats-welzijn en alvermogen ontleend, waren bij de hand om den tegenstand te bedwingen. Wèl toen de theorie der vrijheid in gebruik raakte. Een treffelijk schrijver, bij het vermelden van de opheffing der voorregten van sommige corporatiën door Lodewijk XVI (in 1776, op aanraden van revolutie-gezinde staatslieden), maakt de zeer juiste opmerking: „Zoo werden, met de grondstellingen der nieuwe wijsbegeerte, binnen het jaar, eene menigte van inrigtingen en bevoegdheden vernietigd die de meest onbeperkte monarch in den loop der roemrijkste regering nauwelijks zou gewaagd hebben aan te tasten. Zoodanig ingrijpen in de regten van één enkelen Groote, ontstak burgeroorlogen, die aan honderdduizenden het leven en aan den gewelddadigen Vorst de Kroon hebben gekost" [2]).

---

[1]) [Evenwel de theorie dat van staatswege het *bezit* der landen, niet het *eigendom* toegekend was, zoodat de Staat eigenaar bleef, is openlijk in de edicten van Lodewijk VIV geleerd. — „Cette doctrine avait pris sa source dans la législation féodale; mais elle ne fùt professée en France que dans le temps où la féodalité mourait et jamais les cours de justice ne l'admirent. C'est l'idée-mère du socialisme moderne." Tocqueville, *l'Ancien Régime,* p. 288.]

[2]) *Geschichte der Staatsveränderung in Frankreich unter Ludwig XVI oder Entstehung, Fortschritte und Wirkungen der sogenannten neuen Philosophie in diesem Lande:* Leipz. 1827 (I. 187.) Een werk, tot Junij 1791 voortgezet, dat van ongemeene belezenheid en oordeelkunde getuigt.

Ook omtrent de *grootte* der misbruiken heeft men zich vergist.

Veel dat te voren regtmatig misnoegen gaf, was verminderd in omvang en kracht. De verhouding der Stenden gewijzigd; de Adel, door het schitterende en kostbare hofleven, in rijkdom en aanzien gedaald. Het was de tijd niet meer dat de Geestelijkheid, aan den Vorst zoowel als aan het Volk, de wet gaf. Van de diensten uit het vroeger lijfeigenschap ontsproten was weinig over. Hier en daar slechts bleef men gebonden aan erfelijke lasten, waarvoor het erfelijk bezit van landerijen gekocht was. Op vele plaatsen waren zij te niet gegaan. Zoo spreekt men veel van de *main-morte*; eene usantie, volgens welke het genot der gronden met drukkende voorwaarden bezwaard was, terwijl bovendien het goed, zoo de inwonende familie uitstierf, aan den oorspronkelijken eigenaar terugviel. Het is onbillijk bij voorwaardelijk verleende voorregten, enkel op den last der voorwaarde en geenszins op het daaraan verbonden voorregt te letten; bovendien was het getal der *main-mortables* tot $1^1/_2$ millioen, wier toestand niets met lijfeigenschap gemeen had, versmolten. Men doet het voorkomen als of de bevoorregte Stenden vrij waren van de meest geduchte belasting, *Taille* genaamd. Behalve in een klein gedeelte der zuidelijke gewesten, waren alle goederen, zonder aanneming van den persoon des eigenaars, daaraan onderworpen. Zoo heeft men menige noodkreet doen opgaan over *la Corvée*, de verplichting om aan de openbare wegen te arbeiden; schrikbeeld, waarvan de benaming op elken ondragelijken last overgebragt is. De arme landbewoner zal, dikwerf, door onbillijkheid in de toepassing, hieronder gezucht hebben; maar in verscheidene gewesten was gehoudenis tot arbeid met matige geldopbrengst verwisseld, of kon een dagloonersgezin met tijdbesteding van acht dagen in het jaar volstaan. — Wilt gij nog een voorbeeld hoe men overdreven en vergroot heeft! ik wijs u de Bastille! Wat is er niet al van die staatsgevangenis verhaald; van de menigte slagtoffers die argwaan en gewetenlooze haat en nijd daarin had geworpen; van de akeligheden

in den kerker verduurd, van de gruwelen daarin gepleegd! reeds het aanzijn van deze vrijheidmoordende veste gold voor genoegzame regtvaardiging van den opstand en de vermeestering voor waardige inwijding van het revolutiewerk. Ik vraag niet naar vorige tijden; ik wil niets ontnemen aan den afschuw die de herinnering aan de *lettres de cachet* en andere dwangmiddelen verwekt. Maar veel waarover de verontwaardiging ontbrandt, was in onbruik geraakt. Dumourier werd op de Bastille in hechtenis gezet. Hoe groot was der gevangen talrijke schaar? negentien, somtijds zeven. Toen, op 14 Julij 1789, het groote feit volbragt was, toen, na verovering van het volktergende kasteel, de rampzaligen die de willekeur ingekerkerd had, zouden verlost worden, wie vond men? van de zeven slagtoffers der vorstelijke of ministriële wraakzucht vier om valsche wissels, een wegens verkwisting, een om waanzinnigheid; foltertuigen kwamen niet te voorschijn, met hoeveel begeerlijkheid gezocht. — Ook uit ons vaderland wijs ik u eene proeve van gelijke overdrijving, de jammerkreet over de *drostendiensten* in Overijsel. Gij weet hoe van der Capellen hierdoor den eersten steen van het gebouw zijner revolutionaire vermaardheid gelegd heeft. Leest zijn vertoog: „Men is in een eigenlyken zin een *slaaf* van hem, dien men gedwongen is te dienen. De tyd hoe lang, of wanneer, kan het weezen der zaake niet veranderen. Sommigen zyn slaaven voor hun leeven, anderen voor een bepaalden tijd, en onze boeren zyn 't geduurende die twee dagen des jaars, op welken zy, even als de negerslaven in de volkplantingen, om *allerlei* werk, 't veragtelykste niet uitgezonderd, voor de Heeren Drosten te verrigten, met *straf en boete geprest* worden.... Door dezelfde hand geschaapen, met dezelfde vermogens van ziel en lichaam begaafd, door dezelfde begeerte genoopt, door dezelfde behoeften geperst, aan dezelfde zwakheden, aan denzelfden dood, aan 't zelfde toekomstig Oordeel onderworpen, en voor het aangezigt van den GROOTEN SCHEPPER van Hemel en Aarde in 't stof kruipende, zyn zich alle Menschen onderling gelyk. — Is de fortuin den eenen gunstig, den

anderen eene stiefmoeder geweest; is de een de grenzen van het ongemeeten rijk der waarheden eene hair breedte dieper doorgedrongen dan de ander; kan iemand eenige ponden zwaarte meer tillen dan zyn nabuur, dat kan geen weezenlyk onderscheid tusschen hen maaken, noch hem, die ryker, kundiger of sterker is, eenig regt geeven om zynen min bedeelden, min kundigen, min sterken natuurgenoot, als zyn eigendom te beheerschen en te gebruiken. — De Natuur, derhalve kent geen *meesters* en *slaaven*. — En daar het heil en welzyn van alle de leden des geheelen volks, de eerste, de hoogste wet, de uiterste bedoeling is der maatschappy, zoo kan zy, met geene mogelykheid, ondersteld worden, eenigen eisch, eenigen toeleg, eenige zoo genaamde voorregten, hoe ook verkreegen — hoe lang ook geoefend — te wettigen, waar door de heerschzugtige zich zelven boven de wolken plaatzende, zynen medeburger het stof onder zijne voeten zou doen likken; of waar door het der nooit verzaade hebzugt zou gelukken zich met het zweet van anderen, ja dikwerf van de zulken die zelve onder de nypendste armoede gebukt gaan, te mogen voeden." — Tot zoo ver van de Capellen. Vergunt mij u de opgaaf der uitgestrektheid van het kwaad met cijfers, wier taal minder wegsleept, maar somtijds meer afdoet. De boeren waren tot deze diensten gehouden twee dagen in het jaar, een handdienst was met vijf stuivers, een wagendienst met een gulden afkoopbaar. Dit was de ongehoorde geweldenarij, waarbij Filips II, en Vargas, en het lot der negerslaven, en, laat er mij bijvoegen, van de zijde des redenaars, het oproerstoken in Nederland te pas kwam, althans te passe gebragt werd. Waarschijnlijk zou de gloed van 's mans verontwaardiging bekoeld zijn, indien hij eenige jaren had kunnen vooruitzien; indien hij de gevolgen zijner beginselen aanschouwd had; indien hij, met drostendiensten, de diensten had kunnen vergelijken, weldra, ten behoeve van de dwingelandij zijner fransche vrienden, aan de rampzalige landbevolking ontperst.

Ook van de *zwaarte* der misbruiken moet ik spreken.

Bij gelijke grootte kan een last, naar omstandigheden, zwaar of ligt vallen. In de eerste helft der 18e eeuw, werd de druk der misbruiken aanmerkelijk verligt.

Wanneer vooral zijn misbruiken drukkend? als men in de uitoefening der vermeende regten met gestrengheid te werk gaat. Het tegendeel had plaats. Nooit was er, althans in praktijk, minder grond om te klagen over dwingelandij en ongelijkheid. De publieke opinie was reeds meesteres. De nieuwe wijsbegeerte gaf reeds den toon. De Koning werd schroomvallig in het gebruik ook van onbetwistbare regten. De Edelen begonnen in de privilegiën, waarop zij vroeger trotsch waren, het schandelijk merk van voorvaderlijke ongeregtigheid te zien. De rijks-grooten bogen voor financiers, letterkundigen hadden grooter magt dan Hertogen en Prinsen [1]). In maatschappelijke benamingen en vormen mogt er dwang en ongelijkheid bestaan; er was, in de zamenleving, veel vrijheid en gelijkheid.

Wanneer vooral zijn misbruiken drukkend? als er geen uitzigt is op bevrijding. Het vooruitzigt kon niet gunstiger zijn. Afschaffing van misbruiken was, zoo niet roeping, hoofdgedachte der Eeuw. Alles zou men herzien, hervormen, zuiveren, volmaken. Vorsten en wijsgeeren verlangden slechts misbruiken te ontdekken, om de wegneming voor te bereiden: groote en kleine filozofen (ieder scribent dong naar filozofische vermaardheid) waren op algemeene zuivering bedacht. De ketenen knellen nauwelijks meer, terwijl ze los worden gemaakt [2]).

De toestand van Frankrijk wordt geschilderd, als of er overal kwijning, achteruitgang en toenemend bederf was. Necker, geen vriend van misbruik of vijand van verbete-

---

[1]) [„Vers le milieu du dixhuitième siècle, les hommes de lettres devinrent les principaux hommes politiques du pays." Tocqueville, p. 211. — „Les auteurs n'étaient persécutés que dans la mesure qui fait plaindre, et non dans celle qui fait trembler." p. 233.]

[2]) [Evenwel is de wenk van Tocqueville opmerkelijk: „Le joug des institutions du moyen âge a paru le plus insupportable là où il était en réalité le moins lourd." p. 33. „Ce n'est pas toujours en allant de mal en pis que l'on tombe en révolution." p. 269.]

ring, heeft het land zijner keus en inwoning, als nauwelijks met eenig ander in welvaart en overvloed vergelijkbaar, gemaald [1]). Ik ben gereed dit proza als lierzang te beschouwen en veel op rekening eener dichterlijke vervoering te stellen. Het voornaamste echter is waar en wordt van elders op onwrikbare gronden bevestigd. Ook levert, ten bewijze van het niet zoo gansch verwerpelijke der fransche monarchie, Burke eene krachtige schildering van haar opmerkenswaardigen bloei [2]).

Ook in Nederland behoort, zegt men, de bron onzer rampen in de staatsregeling te worden gezocht. Haar on-

---

[1]) „Betrachte ich dieses Frankreich, das in den nachtheiligen Schilderungen welche jetzt davon entworfen werden, kaum zu erkennen ist, so sehe ich eine Masse von Wohlstand, vor der selbst die Einbildungskraft staunt; ich sehe ein Bevölkerung die jedes Jahr in merkwürdigem Verhältnisse zunimmt... In Frankreich ist für mehr als 500 Millionen Thaler, mehr als die Hälfte alles gemünzten Geldes in Europa, im Umlauf, es theilt in weinigstens gleichem Verhältnisse mit den übrigen europäischen Völkern den Handel beider Welten... England allein wagt es, sich mit Frankreich in der Laufbahn der Künste und Wissenschaften zu messen... Gewisz ist, dasz seit langer Zeit der Ruhm und das Glück Frankreichs, seine Siege und sein Wohlstand oft den Neid und beständig die Aufmerksamkeit von ganz Europa erregt haben." Necker, *Gesch. der Staatsv.* I. 137.

[2]) „To hear some men speak of the late monarchy of France, you would imagine that they were talking of Persia bleeding under the ferocious sword of Taehmas Kouli Khan; or at least describing the barbarous anarchic despotism of Turkey... Facts do not support this resemblance." — Na de toegenomen bevolking en welvaart vermeld en op den geheelen toestand van Frankrijk een blik geworpen te hebben, schrijft hij: „Causes thus powerful to acquire and to retain, cannot be found in discouraged industry, insecure property and a positively destructive government... I behold in all this something which awes and commands the imagination, which checks the mind on the brink of precipitate and indiscriminate censure, and which demands that we should very seriously examine what and how great are the latent vices that could authorise us at once to level so spacious a fabric with the ground. I do not recognise, in this view of things, the despotism of Turkey. Nor do I discern the character of a government, that has been, on the whole, so oppressive, or so corrupt, or so negligent, as to be utterly unfit for all Reformation."

dragelijkheid moest eene staatsomkeering bewerken. Niemand kan meer dan ik betreuren dat de staatsregeling, miskend en verbasterd, vooral door ter zijdestelling der gezeten burgerij, alle veêrkracht en volksgeest, voor zoo ver die van politieke instellingen afhankelijk zijn, uitgedoofd en de magt in een steeds kleiner kring van stedelijke regenten zaamgetrokken had; maar, wanneer ik de jaren vóór 1780 aanschouw, toen langdurige vrede den hoorn des overvloeds over het Gemeenebest uitgestort had; toen men minder om verkrijgen dan om plaatsen van geld in verlegenheid was; toen er een Eldorado, waarop wij met bijkans wanhopige bewondering terugzien, bestond; dan vermoed ik dat de misbruiken niet zoo groot als zij der latere wijsheid voorkomen, geweest zijn. De ondragelijkheid werd niet door hen op wie de last drukte, bespeurd; zij was dikwerf voor de slagtoffers een geheim, van hun ellende onbewust, totdat men ze aangewezen en betoogd had. Zelfs zij welke later door dit betoog uitmuntenden, schijnen, terwijl zij het juk droegen, het harde zoo weinig te hebben gevoeld, dat zij veeleer een loflied hebben gezongen op de aangenaamheden van hun toestand. Pieter Paulus betuigde dat het „voor de gemeene zaak allerheilzaamst was, zoo de Stadhouderlijke Regering op den tegenwoordigen voet tot in de laatste nageslachten mogt blijven stand houden;" en Simon Stijl verklaarde dat „J. de Witt geen denkbeeld kon hebben van eene zoo vreedzame en beminnelijke Regering als die, waarin wij thans het opperste geluk van ons vaderland stellen en waarvan het voorbeeld nog heden bezwaarlijk in de geschiedenissen te vinden is." — Zonderlinge ondragelijkheid voorzeker, aan wier nut en zegen door de keur der revolutionaire staatslieden de hulde van bewondering en dankbaarheid gebragt wordt.

Al ware het getal en gewigt der misbruiken grooter dan mij voorkomt, ook dan nog beweer ik dat zij geenszins de Revolutie voortgebragt hebben.

Uit de gesteldheid van Frankrijk tot de noodzakelijkheid der Omwenteling te besluiten, schrijft Necker, is eene rede-

neering die door de geheele vroegere historie gelogenstraft wordt. „Je ne sais à quelle époque de l'Histoire de France on n'auroit pas pu présenter une grande insurrection nationale comme une conséquence inévitable des événemens antérieurs. On eût dit, après le Gouvernement féodal, que le peuple, justement irrité de sa longue servitude, avoit dû reprendre toute son énergie et donner des lois á son tour. On eût dit qu'après les Croisades, lassé des sacrifices dont les prédications monastiques avoient imposé l'obligation, il avoit dû secouer le joug de l'église et briser jusques au frein des opinions religieuses.... On eût dit qu'après les guerres civiles dont la France avoit été le théâtre sous le régne des derniers Valois, la Nation n'avoit pu s'abstenir de reconnoître tous les dangers attachés á la Royauté, á ce rang unique et suprême, qui maintiendroit éternellement les rivalités et les combats des hommes, ambitieux de parvenir au commandement. Enfin, après l'épuisement absolu d'hommes et d'argent, où se trouvoit le Royaume á la mort de Louis XIV, on eût dit pareillement d'une Révolution nationale, qu'elle devoit arriver nécessairement á la suite des orgueilleux projets d'un Monarque entièrement occupé de lui-même, et qui avoit sacrifié la fortune et le bonheur du Peuple au désir d'élever encore un des siens au rang des Rois. Oui, l'on peut, après tous les événemens et avec un esprit médiocre, trouver une cause du présent dans le passé" [1])

Houdt vooral ook in het oog dat de Revolutie, die men als gevolg van ongehoorde verdrukking voorstelt, geenszins door hen die onderdrukt werden, losbrak. Zij is het werk, niet van het Volk, maar van de Aanzienlijken geweest. Aldus in Nederland. De Omwenteling werd door de Regenten tegen den Stadhouder begonnen; totdat, eerst later, ook een gedeelte van het volk door klinkende woorden en zelfs door klinkende munt, opgewonden en met losgelaten toom aan het hollen gebragt werd. Aldus in Frankrijk. De aanval werd, niet door het Volk tegen de bevoorregte Stenden

---

[1]) *De la Révolution Française,* (Paris, 1797).

maar door de Stenden tegen den Koning gerigt; er werd tijd en moeite, onrust en verwarring, ten gevolge der verslapping van het vorstelijk gezag, vereischt om bij het Volk dat, zeide men, geplaagd, getergd, in boeijen gekneld, smachtend naar verlossing uitzag, de overtuiging van ellende, de behoefte aan verandering, den wensch naar omkeering te doen ontstaan [1]).

Eindelijk, wanneer wij op den aard der Revolutie letten, niet enkel wijziging van staatsvormen, afschaffing van misbruiken, maar verandering der maatschappij, niet enkel *politieke*, maar vooral *sociale* omwenteling, dan blijkt het dat de misbruiken, al waren zij genoegzaam om Revolutie te bewerken, evenwel *zoodanige* Revolutie niet hebben bewerkt. Er zou geen evenredigheid zijn tusschen oorzaak en gevolg, geen analogie tusschen kiem en vrucht.

Quod erat probandum. Nog één woord evenwel over eene redeneering, waarbij, op geheel andere wijs, de omwenteling enkel uit politieke oorzaken afgeleid wordt, in een zeer opmerkenswaardig geschrift [2]). De schrijver is nog onbekend, maar uitstekend, *in paucis praestantissimus.* Ik geef u eene proef zijner schranderheid, uit onze eigen ervaring ontleend.

---

[1]) „Wenn nun gefragt wird, ob die trostlosen Zustände des Gemeinwesens, ob namentlich die Zerrüttung des dem Ruin entgegeneilenden Staatshaushaltes an sich und nach ihrer materieller Natur so schlimme Schäden waren, dasz daraus nothwendig ein heiszer Brand entstehen muszte; so ist zunächst auszer allem Zweifel dasz Frankreich überhaupt nicht arm war, und dasz, wen die Privilegirte Ständo in Anspruch genommen wurden, leicht geholfen werden konnte; dasz auch nicht von bitterer Noth und Entblöszheit des mit Steuern belasteten Volkes im Allgemeinen die Rede sein kann. Aber wäre dies auch der Fall gewesen, so kann ein Blick auf Spanien unter Karel II darthun, dasz es wohl noch schlimmere Zustände gegeben und das Volk dennoch in Leiden und Dulden ausgeharrt hat; es kann aus den gesammten Laufe der Geschichte die Lehre entnommen werden, dasz eine Regung der Völker gegen hergebrachte, wenn auch noch so ungerechte, Einrichtungen und Autoritäten nicht ohne geistigen Anstosz Statt findet." Wachsmuth, *Gesch. Frankreichs im Revolutionszeitalter.*

[2]) *De nos Réformes* (Leipzig, 1829).

Gij herinnert u hoe men in 1828 overal en ook hier te lande gestemd was. De groote meerderheid was, volgens den geliefden kunstterm en eeretitel, zeer *liberaal*: verontwaardigd over de regering der Bourbons; over hun dwaas en misdadig pogen om den voortgang en het geluk der menschheid te stuiten; gesticht over de naauwgezetheid waarmeê de schaar der vrijzinnigen voor een Charter, welks handhaving hun eenig doel heette, als voor het palladium der vrijheid, in de bres stond; hoog ingenomen met den moed en belangeloosheid eener oppositie, waarvan men niet inzag dat zij weinig te vreezen had en zeer veel te winnen, en die nog niet bekend gemaakt had dat ijveren voor het wettig bestaan der Constitutionele Monarchie vertooning, comedie-spel was. En hoe liet te dier tijd, de tot mijn verdriet naamloos gebleven schrijver zich uit? Toen de sirenenzang van het liberalisme, bij de vreeselijke vertrapping zijner regten, begeerig naar een weinig meer vrijheid, tot loon van opregtheid en trouw, met aandoening gehoord werd, schreef hij: „La royauté devient une simple magistrature, le prince n'est plus qu'un fonctionnaire public, et comme les hommes ne savent borner ni leur ambition, ni leur amourpropre, ils se feront bientôt à l'idée que le prince peut disparaître et que chaque citoyen remplira tout aussi bien sa place. Les bouleversemens, la guerre civile et étrangère, la perte de nos bonnes et braves dynasties, et finalement le despotisme du sabre que nous invoquerons comme un bienfait du ciel, seront les conséquences de ces tristes erreurs. Tout cela s'est déjà vu; mais les révolutions s'oublient, le mal qu'elles ont fait n'a pas frappé tout le monde, les passions sont de toute éternité, et plus d'un exemple de fortune est là, qui peut secrétement faire désirer des commotions." — Velen onder de ultra-liberalen droomden van de Republiek. „Lorsque nous soutenons que les courans populaires et l'opinion publique nous poussent à des tendances républicaines, nous sommes loin de croire qu'en Europe la république proprement dite puisse s'établir sur les ruines de nos monarchies; mais il n'est pas moins vrai quelle peut

momentanément éclipser la royauté et troubler l'état pendant quelque temps, au point de supplanter nos dynasties légitimes, pour ensuite, par la force et la marche naturelle des choses, rétablir la monarchie sous des dynasties nouvelles à l'ombre de la tyrannie. Le plus adroit nous gouvernera et nous serons trop heureux d'obéir." — En wat is er gebeurd! heeft niet de Republiek (welligt in meer letterlijken zin dan de Schrijver bedoelde, *momentanément*) van 29 Julij tot op 7 Aug. 1830, de monarchie in de schaduw gesteld en aan de wettige dynastie den voet geligt? Is niet, door der zaken natuurlijken loop, het eenhoofdig gezag, onder schaduw der dwingelandij, wedergekeerd? heeft niet Lodewijk-Filips den bijnaam van *le plus adroit,* den bij uitnemenheid behendige, verdiend? en is het niet zoo, dat, met uitzondering der radicalen, Frankrijk en geheel Europa over het voortduren zijner feitelijke overmacht juicht? — Vergeeft mij dezen uitstap, om de onbekendheid van het werk, niet overbodig; ten bewijze dat de meening van zoodanigen schrijver omtrent de oorzaken ook der vroegere omwenteling behartiging verdient. Volgens hem is zij, van verzwakking en magteloosheid der bevoorregte standen het gevolg. Wat was er in het begin der 18e eeuw van geestelijkheid en adel, van hun aanmatigingen, van hun magt en invloed? Een naam, een schaduw, een schijn! Hooge geboorte werd niet geteld; ontzag voor de godsdienst was er niet; hoeveel te minder voor haar onwaardige bedienaars! De edelen leefden, hetzij aan het Hof van het overschot der voormalige schatten, hetzij in het afgelegen landkasteel, om den toestand te verbeteren of te verbergen, waarin eigen verkwisting of de weelderigheid der Vaderen hen gebragt had. De aristocratische zuilen van den troon waren innerlijk verteerd. Wat ten schild en wapen gediend had, was blinkend en nutteloos sieraad. Aan het zinken van den adel, aan het gedurig dalen van de magt der Kerk, was de gestadige en verbazende aanwas van den Derden Stand evenredig; zoodat *le Tiers-État*, lang vóór dat Sieyes de volks-onweerstaanbaarheid uitriep, naar overmagt en schier naar oppermagt

en alvermogen begon te dingen. De Koning, vroeger door tusschenkomst der hoogere standen tegen de volksdriften beschermd, stond nu, door het wegsmelten der krachten van al wat intermediair was, tegen de ongeregelde en toomelooze bevolking, nagenoeg alleen, om bij de eerste botsing te bezwijken, en de wanorde der democratie te laten heerschen op de puinhoopen van den Staat. — Veel in deze beschouwing is juist. De onbestendigheid van een Rijk waar, door het wegzinken der aristocratische bestanddeelen, alles effen gemaakt is, de onvermijdelijkheid van wanorde of dwinglandij, wordt teregt met krachtige trekken geschetst. Desniettemin vereenig ik mij niet met de hoofdgedachte. Zelfs deze voortreffelijke schrijver is, door gelijkheid der namen, bij ongelijkheid der dingen, eenigermate misleid. Zijne opmerking geldt van den Staat, zoo als die, na het wegvallen van beter fundament, op de *trias politica* berust; kunstmatige bijeenvoeging van individuën onder drieledig bewind, zamengesteld uit hetgeen men monarchaal, aristocratisch en democratisch gelieft te noemen, zóódat elk bestanddeel, indien de machine behoorlijk werkt, schadelijke botsing der twee overigen belet. Neem de aristocratie weg; de troon is weerlooze prooi van het volksgeweld. — Vroeger niet alzoo. Neem den adel weg; de Koning, van den magtigen steun der aristocratie beroofd, zou niet met hetgeen wij door democratie verstaan, handgemeen geworden en in onmiddellijke aanraking tot een bandeloos gepeupel gebragt zijn; hij zou ook elders dan bij den adel zelfstandigheid en kracht gezien, weêrstand en ondersteuning ontmoet hebben; Provinciën, Steden, Gemeenten, Corporatiën, tweeden ringmuur achter den ingestorten wand; nieuwe Aristocratie; niet minder stevig bolwerk van tusschenligchamen, ter bescherming van volksvrijheden tegen den willekeur des Vorsten, of van de regten van den troon tegen de woelingen van het Volk [1]).

---

[1]) [Uit Tocqueville's *l'Ancien Régime* heb ik gezien, dat de centralisatie, reeds lang vóór het losbarsten van *de* Revolutie, *eene* revolutie, bij den eersten schok, bijkans onvermijdelijk gemaakt had. „Rien,

Van het staatsregt alleen maakte ik gewag. Doch ook omtrent het *volkenregt* is de vraag niet overtollig: lag daarin welligt, gedeeltelijk althans, een oorzaak der Revolutie? was misschien heb- en roofzucht zoo zeer, ten verderve der Natiën, drijfveer dat er, als in iederen Staat, ook in het staten-stelsel eene ommekeer vereischt werd?

Laat ons, ook hier letten op *beginsel, vorm, misbruik.*

Het *beginsel.* Hetzelfde als in het staatsregt; heiligheid van regt, gegrond in den wille Gods. Gelijk Souverein bij de gratie Gods geen ijdele klank was, evenmin boven ieder tractaat, het plegtige *In den Naam der H. Drieëenheid.* Stervelingen en zondaars, voor Hem, bij wien geen aanneming des persoons is; stedehouders van den Koning der koningen, geroepen boven anderen tot onderhouding en handhaving zijner wetten, wezen zij elkander, bij het verzegelen hunner beloften, op den God des evangelies die geregtigheid, vrede, en broederliefde gebiedt; op den Heer der heirscharen, die de raadslagen der boozen vernietigt, magtig is door velen of door weinigen te verlossen, die tot den goddeloozen geweldenaar zegt: „om uw woeden tegen Mij, zal Ik mijnen haak in uwen neus leggen en mijn gebit in uwe lippen;" die niet beschaamd laat worden wie in Christus op Hem betrouwt, zeer sterke rotssteen en onverwinbare burgt voor ieder die, vóór en boven alle verbintenissen der menschen, met Hem, God van hemel en van aarde, Potentaat der potentaten, een vast verbond heeft gemaakt.

En nu dit regtsgevoel, eerbied voor de heiligheid van al wat eigendom is, verpligting om den zwakste, zoodra hij door overmagt bedreigd werd, ter hulpe te snellen, in welken *vorm* werden zij openbaar? Gij weet het; in een stelsel, zoo als ieder systema dat op de waarheid gebouwd is, reeds feitelijk aanwezig, eer het in de wetenschap beredeneerd werd. In het instinktmatig hulpbetoon dat bij

n'était plus organisé pour gêner le gouvernement, rien, non plus, pour l'aider. De telle sorte que l'édifice entier de la grandeur de ces princes put s'écrouler tout ensemble et en un moment, dès que la société qui lui servait de base s'agita."]

gemeenschappelijk gevaar zamenvoeging te weeg brengt; in het stelsel van *evenwigt* (*le système de l'équilibre* of de *la balance des pouvoirs*), misschien juister het stelsel der tegenwigten (*des contrepoids* of *des contreforces*) genoemd; ten gevolge waarvan op de onafhankelijkheid of wezenlijke regten van een staat, zonder bondgenootschappelijken wederstand in het leven te roepen, geen inbreuk kon worden gemaakt.

Nu de *misbruiken.* — Verstaat men hierdoor de reeks der overtredingen door eerzuchtige Vorsten tegen deze regtsbeginselen begaan, dan ligt een veeltal grieven voor de hand. Evenwel op den duur hebben, vóór de 18e eeuw, de beginsels getriumfeerd. Zij hebben belet de suprematie eener heerschzuchtige Mogendheid en de vernietiging ook van den kleinsten Staat. Het streven naar oppermagt, hoe menigwerf beproefd, is telkens verijdeld. Willem I en Maurits hebben, met Elizabeth en Hendrik IV, Spanje bedwongen; de krachtige hand van Richelieu, ook aan Gustaaf Adolf en aan Frederik Hendrik gereikt, verbrak den trots van Oostenrijk; de ontzettende magt en onbegrensde begeerlijkheid van Lodewijk XIV is, na veertigjarigen krijg, dank zij der alliantie van half-Europa en der veerkracht van Willem III, gestuit. Verwonderenswaard is het, zoo als von Genz opmerkt [1]), dat, in drie eeuwen, niet één Staat te niet ging. Voor de revolutionaire ver-

---

[1]) „Es ist gewisz eine merkwürdige Erscheinung dasz im Laufe der drei thatenvollsten Jahrhunderte, unter so vielen gewaltigen Kriegen, so mannigfaltigen und entscheidenden Unterhandlungen, so haüfigen Schwankungen der Macht, so groszen und umfassenden Revolutionen, in einer so lebendigen Gährung aller gesellschaftlichen, bürgerlichen, religiösen und politischen Verhältnisse, auch nicht *ein* unabhängiger Staat durch gewaltsame Mittel vernichtet werden könnte. Man sah, obgleich allenthalben von riesenhaften Staatskörpern umringt, weder die *Schweiz* noch *Holland,* noch irgend einen der *teutschen* geistlichen oder weltlichen *Fürste,* noch die geringfügigste der *Reichsstädte,* noch *Venedig,* noch *Genua,* noch die kleinern italienischen Republieken, noch das sich selbst überlassene *Malta,* noch das blühende, aber ohnmächtige *Genf,* zwischen Frankreich und Savoyen gedrängt, noch die *savoyische* Macht selbst, hier von Oester-

woesting van Europa is in de schadelijkheid en schandelijkheid van het voormalige volkenregt geen oorzaak of beweegreden geweest.

Nog de beginsels, noch de staatsvormen, noch de misbruiken hebben de Revolutie bewerkt. De beginsels waren onveranderlijke wetten die de Formeerder en Onderhouder aller dingen aan zijne schepselen en onderdanen ten regel voorschrijft; de staatsvormen hadden tot grondtrek onwrikbaarheid van het souverein gezag, voorwaarde van een ruim en onschadelijk genot der vrijheid; de misbruiken, groot en menigvuldig, waren niet menigvuldig en groot genoeg om de Revolutie, aan wier voorbereiding zij dienstbaar werden gemaakt, tot stand te kunnen brengen. — *Un effet sans cause* is eene ongerijmdheid; maar ook ongegerijmd is het een gevolg te willen afleiden uit een oorzaak die daaraan niet geëvenredigd is. De wortel van het revolutionaire kwaad moet dieper dan aan de politische oppervlakte worden gezocht.

Welligt vermoedt gij, dat ik niet ongunstig genoeg over het bederf der staatsregelingen en over de kracht der misbruiken denk. Het zij zoo. Gij meent, dat deze misbruiken, op zich zelf, eene omwenteling zouden bewerkt hebben; dat de verontwaarding der volken menig adelijk slot vernield, menigen priesterstaf verbroken, menigen vorstelijken

---

reich, dort von Frankreich bedroht, noch das von dem spanischen Gebiete auf allen Seiten eingeschloszene *Portugal,* noch nach der ungeheuren Entwicklung und ausbreitung der russischen und preussischen Macht die *schwedische* oder *dänische* verschwunden. Verschiedene dieser Staaten behaupteten sich allerdings durch eigenen Muth und Kraft, oder durch überlegene Weisheit, oder durch das Gedächtnisz rühmlicher Thaten, wodurch sie in frühern Zeiten zu Unabhängigkeit und Würde gelangt waren. Die meisten aber, wo nicht alle, würden zum groszen Verderben für das Ganze schon längst zu Grunde gegangen seyn, wenn das gemeinschaftliche Interesse Europa's, und die groszen, erleuchteten Grundsätze, nach welchen dieses Interesse so lange verwaltet worden ist, sie nicht gestützt und befestigt hätten.

zetel omvergeworpen, Europa in burgertwisten en oorlogen zou hebben gestort. Ik onderschrijf het. In de verbastering der europesche Staten was aanleiding genoeg om, zoo hervormende wijsheid ontbrak, schrikbarende uitbarsting te bewerken. Maar eene omwenteling is niet *de* Revolutie. Om deze stelselmatige ommekeer van maatschappelijk organisme en gezellig leven, om *deze* Revolutie te doen ontstaan, is meer dan de grootste en talrijkste misbruiken noodig geweest. Eene Omwenteling wier geschiedenis op elke bladzijde de sporen van theoretische ontwikkeling vertoont, heeft een *theoretischen oorsprong.*

Welke zijn die theoriën geweest? hoedanig was haar werking? is zij de bezielende kracht der Historie tot op onzen tijd?

VI.

VERBASTERING VAN HET STAATSREGT.

Mijne Inleiding heeft, zoo ik wensch, getoond wat de oorzaak der Revolutie *niet* was. Ik heb bestreden dat de Omwenteling, in haar eigenaardige afschuwelijkheid, te wijten is aan een juk, zoo ondragelijk, dat we ons minder te verwonderen hebben over het einde dan over de langdurigheid van der Natiën geduld. Indien in sommige Staten bederf der staatsregeling oorzaak van fellen tegenstand was, ze werd, als een beek in de breede rivier, opgenomen in den revolutionairen golfslag. De Revolutie heeft een eigen leven, uit leerstellingen; uit de *theorie der vrijheid,* welke, aan de hand eener zoogenaamde wijsgeerte, al wat met de gewaande vrijheid niet overeenstemde, verdrong.

Thans moet ik de theorie zelve beschouwen, voorwerp van hooge ingenomenheid of diepen afkeer. Men acht haar doodelijk of rekent ze onmisbaar voor het geluk van de Volken. De een beweert dat zij gevaarlijk wordt, alleen door verkeerdheden der toepassing; de ander dat verderfeheid aan het licht komt, zoodra toepassing beproefd wordt. — Ons is het noch om panegyricum, noch om hekeldicht te doen. Aan het historische standpunt getrouw, oordeel ik niet, maar beschrijf. De theorie wil ik nagaan in oorsprong en werking. Mij is het steeds voorgekomen dat het eenvoudig levensverhaal de geloofwaardigste karakterschets bevat. Uit een *biografisch* overzigt zal duidelijk worden dat het leven dezer theorie voortduurt, en dat ook ons de

magt drukt van beginselen, wier ter zijdestelling de eerste voorwaarde is om aan herstel van een vernederd en kwijnend vaderland met vrucht werkzaam te zijn.

Deze levensbeschrijving der theorie is tweeledig, daar zij eerst haar *oorsprong*, vervolgens haar *werking* ten onderwerp heeft.

Oorsprong. — Ik wensch te doen zien dat men in een toestand is geraakt, waarin het revolutionair beginsel van lieverlede de overhand verkreeg; dat de Revolutie-leer geen eigendunkelijk gewrocht is van menschelijk vernuft, maar het natuurlijk organisme van dit beginsel, en dat in de worsteling tegen het historische en onveranderlijke wezen der dingen, de kiem ligt der historie van het revolutie-tijdperk.

Slechts vlugtige omtrekken geef ik, maar ik geef ze *aan u*; daarom, terwijl ik op uw eigen nader onderzoek reken, zal ik, ter aanduiding van den gang mijner redenering, met de *vier* volgende punten kunnen volstaan.

I. De *verbastering van het staatsregt* is aan de opkomst van het revolutie-beginsel bevorderlijk geweest.

II. De *Reformatie* is geen oorzaak der Revolutie.

III. De Revolutie-leer is de openbaarwording van *het ongeloof in stelselmatigen vorm.*

IV. De levensbeschrijving der Revolutie is de geschiedenis der worsteling *van haar beginsel tegen natuur en regt.*

De opkomst van het revolutie-beginsel is met *de verbastering van het Staatsregt* in verband.

Ik wijs op *a.* de *wezenlijkheid* der republikeinsche ontaarding; *b.* haar *oorzaken; c.* de valsche *notie van den Staat; d.* de *algemeenheid* dezer dwaling; *e.* haar *tweederlei rigting;* en, als gevolgtrekking, *f.* den *invloed* ter voorbereiding van de Revolutie. — Een onderwerp van te meer belang, om de gehechtheid aan het wanbegrip dat ik vooral bestrijd;

de verkeerde opvatting van het wezen van den Staat, vooroordeel ook van onzen tijd, voorwendsel van revolutionaire willekeur en geweld, krachtig beletsel op den weg naar vrijheid en regt.

a. Dat verbastering van het staatsregt *bestaan heeft*, vordert geen vermoeijend betoog. Wij zijn het eens omtrent den historischen aard der europésche Rijken; patrimoniële vorstendommen, heerlijkheden, waarin de alleenheersching, getemperd en beperkt, binnen den omvang van eigen regten en erfelijk gezag, alleenheersching *heette* en *was*. Wij keuren af dat men deze monarchiën beschrijft als magtige republieken onder eenhoofdig bewind. Deze dwalingen waren aan de dwalingen der bespiegelende wetenschap verwant. Het *jus constitutum* werd verwrongen, om de verkeerde denkbeelden die men zich van het *jus constituendum* gevormd had. Er was een theoretisch staatsregt, volgens hetwelk iedere staat, onder elken naam en gedaante, regtens eene gemeenschap, letterlijk *res publica* werd; zoodat, het wezen der monarchie (*res Regis*, *res propria*, niet *res populi*, niet *res publica*) te niet ging. — Zelfs waar alles monarchaal was, hield men aldus van lieverlede de Republiek voor normalen en wettigen toestand.

b. Hoe is dit mogelijk geweest? Dit zal blijken, wanneer wij de *oorzaken* dezer zonderlinge verandering nagaan. Misschien is de oplossing van het raadsel niet bezwaarlijk, zoodra we acht geven hoe zich in de middeneeuwen de wetenschap gevormd heeft. Haar opkomst in het nieuwer Europa is herleving, voortzetting van het leven der oudheid. Germaansche ruwheid week voor romeinsche beschaving. Die gezegevierd hadden met het zwaard, hebben voor de meerderheid van kennis en verlichting onder gedaan. Niet slechts werden romeinsche instellingen en zeden, als gewigtig bestanddeel, met de europésche ontwikkeling vermengd; de geest der oudheid werd, bijkans uitsluitenderwijs heerschend op het terrein der bespiegelende kennis. En

wat was het natuurlijke gevolg? dat het tegenwoordige, met het verledene vergeleken, voorwerp van minachting werd. De geleerden leefden in de oudheid; werden met haar denkbeelden en voorstellingen doorvoed; met de *historie*, met de *taal*, met het *regt*, met de *politiek* der oudheid. De oudheid wees, als hadden er nooit monarchiën bestaan, telkens op de republiek.

De *historie*. — Men wendde gaarne het oog van de duistere en verwarde tijden, welke den val van het romeinsche Rijk vergezeld of gevolgd hadden, af, om in vroeger eeuw op belangrijker of althans bevalliger onderwerpen te zien. Men schoof de dorre voordragt van onwetende en bijgeloovige annalisten ter zijde, om zich te verlustigen in de geschiedschrijvers van Griekenland en Rome, zoo gewichtig van inhoud, zoo boeijend in vorm. Deze maakten melding van magtige en bloeijende Rijken, maar wat was het voorname onderwerp hunner geschriften? wat was het, waardoor men aangetrokken, getroffen, tot bewondering en naijver gewekt werd? Immers de levensloop der republieken; Tyrus, gebiederes der zee; Sparta, waar ieder burger krijgsman en ieder krijgsman held was; Carthago, dat, door handel en gezag, de verst afgelegen gewesten cijnsbaar gemaakt had; Athene, waar de oorlogsroem door de heerlijkheid der kunst verhoogd, en de olijftak met lauweren bekranst was; Rome, dat allen vroegeren luister door den glans zijner wapenen had verdoofd, een reeks van veelvermogende Staten vernietigd, de halve wereld in ketenen gelegd. Aan de gebreken werd naauwelijks gedacht. Men vergat dat, in die vermaarde gemeenebesten, voor velen burgerregt en voor zeer velen slaafsche dienstbaarheid was, zelden staatsburgerlijke vrijheid en dikwerf losbandigheid of tyranny, en dat in de historiebeschrijving menigmaal waarheid, maar ook vooral bij redenaars en dichters, ophef en grootspraak geweest was. De voorspoed, het heil, de glorie van republieken werd het voorwerp van eenzijdige beschouwing; in republieken zocht men den model-staat; de volmaking der menschheid onder republikeinschen vorm.

De *taal*. — Het latijn, meer nog dan daarna het fransch

uitsluitend en algemeen, was de spraak der geleerdheid en beschaving, der diplomatie, der briefwisseling, het voertuig, in den Staat en in de Kerk, voor al wat niet populair en (dit stond toen gelijk) triviaal was. Het latijn was voor de germaansche natiën, bij onbekendheid met eigen schatten, onmisbaar. Wie zou, daar een werktuig uit eigen erts nog niet gesmeed was, of althans in zijn ruwen vorm bijkans onbruikbaar geacht werd, zich niet bij voorkeur van een fijngeslepen instrument hebben bediend! Ook de behandeling van staats- en volkenregt geschiedde altijd in het latijn. Deze algemeenheid van het latijn was voor de ontwikkeling der volken van belang. De kleur der uitdrukking staat tot de vorming der gedachte in verband. Het wezen der dingen werd gewijzigd door het latijnsche koloriet. In het staatsregt werd overneming der woorden met overneming der velerlei denkbeelden die zich daaraan hechteden vergezeld. De taal had zich onder republikeinschen invloed ontwikkeld; zoo was er, ter aanduiding van politische vormen, bij schraalheid aan uitdrukkingen op vorstendommen toepasselijk, overvloed van republikeinsche zegswijzen. De gansche terminologie, hoe oneigenaardig en vreemd, werd echter, gemakshalve en om de voorkeur die men aan de Republiek gaf, doorgaans zonder opzet ingevoerd en genaturalizeerd. De Staat, eene monarchie, heette *respublica* of *civitas;* de bevolking, die uit onderdanen bestond, *liber populus:* de stenden, die als vasallen of eigenaars, tot raad- of geldgeving geroepen, onderworpen bleven aan den monarch, de stenden, door wier zamenstelling en beraadslaging zelve het denkbeeld van volk, in den republikeinschen zin, uitgesloten werd, kregen den naam van volksvergadering, *comitia:* de domeinen of eigendommen van den Vorst waren *patrimonium populi,* volks- of nationaal-goed; zijn geld *aerarium publicum*, openbare schatkist; de bedieningen door hem ingesteld, *munera publica*, openbare ambten [1]). — Aan de verkeerde bena-

[1]) „Ainsi l'on prit insensiblement l'habitude d'exprimer par les mêmes mots, des idées ou des rapports absolument opposés, de confondre par conséquent les uns avec les autres, et de tirer de là une

mingen knoopte men verkeerde begrippen; zoodat de etymologische beteekenis de historische beteekenis verdrong.

Het *regt.* — De voortreffelijkheid der romeinsche wetten had de natiën door welke het gebied van Rome overheerd werd, tot willige en dankbare leerlingen gemaakt. Eigen overleveringen en gewoonten werden daaraan ondergeschikt. Privaat en publiek regt waren bij de Romeinen naauw vereenigd; aldus werd men, ook door hun regtswezen, tot republikeinsche voorstellingen gebragt. De hoogste bloei der regtswetenschap was gelijktijdig met de staatsontaarding onder keizerlijk bewind; zoodat in de schriften der vermaarde juristen de keizer, die alle gewigtige ambten en bedieningen der Republiek in zich had vereenigd, hoofdpersoon, zijn wil het rigtsnoer, en zijn gezag het middenpunt was. Deze voorstelling werd op de Vorsten van het nieuwere Europa toegepast[1]). Vooral, nadat in het frankische Rijk Karel de Groote den titel van Imperator en Caesar en Augustus aanvaard had, was het alsof de lijn der romeinsche keizers in hem en zijn nakomelingen voortgezet wierd. Gereede aanleiding dus om den monarch in het licht der romeinsche inrigtingen te stellen; om het christelijk-germaansche staatsregt te verwringen; om, voor den aard en de uitgestrektheid van het gezag, regels en voorschriften te ontleenen aan een toestand van achteruitgang en bederf. Maar deze bedorven toestand was republikeinsch. Men mogt in het caezaristische Rome het heilzaam gezag van een opperhoofd, of het heillooze juk van een tyran zien, dit Rome was voortzetting van een gemeenebest onder eenhoofdigen vorm. De magt van den opper-

---

foule de conclusions erronées. La corruption du langage, l'imperfection des signes furent de tout temps, et sont encore anjourd'hui la source d'erreurs infinies; au lieu de changer le mot pour l'approprier à la chose, on appliqua de force à la chose le sens du mot impropre dont on se servait pour la désigner." Von Haller, I. 99.

[1]) [„L'idée avait toujours préoccupé tout le moyen âge allemand que le *saint-empire* est la continuation de *l'empire romain.* Tocqueville, *l'Ancien régime* p. 345.]

magistraat, op keizerlijken zetel, dragelijk of ondragelijk, naarmate van de persoonlijkheid der regenten, was in den grond republikeinsch despotisme, ondersteund door militair geweld. Straks scheen ook de monarch, in de europésche rijken, opperbestuurder of tyran van een gemeenebest. Misverstand, dat aanleiding gaf om het hoogste gezag óf, als onbeperkt, telkens te willen uitzetten, óf, in naam der vrijheid, telkens te bestrijden; gevaarlijk misverstand waarbij de vorst, in schijn of althans enkel feitelijk verhoogd, inderdaad en regtens tot republikeinsche overheid en magistraats-persoon verlaagd werd [1]).

De *politieke wetenschap.* — De Ouden hebben Vorstendom en Gemeenebest niet verward. Eene monarchie noemden zij niet *respublica*, maar *regnum*, *principatus*, *dominatus*. Zij maakten onderscheid tusschen burgers (*sives*) en onderdanen (*subditi*). Wanneer zij onder de keizers van republiek spraken, het was niet uit onbekendheid met het verschil, maar dewijl de staat metterdaad gemeenebest en de magt des keizers een opgedragen of aangematigd gezag was. Doch, ofschoon zij, waar het op nauwkeurigheid der definitie aankwam, de kenmerken van een vorstendom niet voorbijgezien hebben, de wetenschap had bij hen een uitsluitend republikeinsche rigting. Geen wonder; want de republiek was bij Romeinen en Grieken, de monarchie bij verachte Barbaren in zwang. Deze werd *pro memoriâ* in de classificatie opgenomen; evenwel hield de wetenschap zich doorgaans met de vormen welke bij hen, die men beschaafde natiën noemde, bestaan hadden, bezig; als of enkel aan gemeenebesten aandacht behoorde te worden gewijd. Het hoofdwerk, dat van Plato zoowel als dat van Cicero, over het staatsregt, heet de *Republicâ*. Zoo was het bij de ouden. Evenzoo bij hen die hun voet-

---

[1]) [„La législation nationale fut peu à peu transformée de telle façon qu'elle devint méconnaissable. Elle était remplacée par un, je ne sais quoi, qui était encore germanique par le nom et romain par le fait. . . . Le droit romain, qui a perfectionné partout la société *civile,* partout a tendu à dégrader la société *politique,* parcequ'il a été principalement l'oeuvre d'un peuple très civilisé et *très-asservi.* Tocqueville, l. l.]

spoor hebben gedrukt. Denkt aan den vermaarden Machiavel.

Het oordeel over hem, hoe verschillend, komt hierin overeen, dat zijn invloed, evenzeer als zijn kunde en scherpzinnigheid, buitengemeen was. En, hoedanig? immers republikeinsch! Of leefde hij niet in eene republiek? was hij niet met den geest van Rome doortrokken? is niet de studie van Livius zijn oefenschool geweest? is niet zijn *Prinseps* (dat is, de burger, door misdaden of verdiensten, van het oppergezag meester) de tyran der oudheid? is dergelijk een prinselijk opperhoofd niet *aliquid praestans et regale in Republicâ?* is het derhalve niet onbetwistbaar, dat ook zijne geschriften, in verband met die zijner beroemde oude leermeesters, tot het republicaniseren van de wetenschap hebben medegewerkt?

Reeds aldus is het niet onverklaarbaar dat de geleerden, door historische kennis, spraakgebruik, regtsstudie, staatkunde, op vreemd gebied overgebracht zijn; doch, ook buiten de wetenschap, zijn er oorzaken geweest, waardoor, bij geleerden en ongeleerden, het republicanisme in zwang geraakt is. De verwarring der begrippen is niet enkel aan antieke rigting te wijten. Eigen ontwikkeling der europésche volken heeft overhelling naar republikeinsche denkbeelden versterkt. Let op den zedelijken invloed en den voorrang, althans tot in de 15e eeuw, van Italië, waar de onafhankelijkheid der steden in het aanzijn van magtige republieken werd bewaard. Op den bloei, het vermogen, den overmoed der steden, wier inwendig en eigen beheer, te midden eener monarchie, alle kenmerken der republiek had, en menigwerf de geheele reeks der wisselingen van een republikeinschen regeringsvorm doorliep. Op de menigvuldigheid der Corporatiën en Gilden, waar het belang der leden en gildebroeders op gemeenebestelijken voet werd beheerd. Op de verlegenheid der vorsten, door krijg, of geldverspilling, of veelsoortigen tegenspoed, zoodat dikwerf herhaalde toevlugtneming tot de goedwilligheid der onderzaten, medewerkte om den eerbied voor het souverein gezag, door openbaarmaking van financiële afhankelijkheid, te doen ver-

flaauwen. Voegt dit alles te zamen; overweegt de vereenigde werking dezer omstandigheden, in verband met den vreemdsoortigen griekschlatijnschen gang der beschaving, en het zal u niet raadselachtig zijn hoe een begrip, aan den aard der europésche monarchiën vreemd, zich van de algemeene denkwijs heeft meester gemaakt.

c. Ik kom tot den *normalen vorm* en het *kort begrip* van het verbasterde staatsregt; tot de valsche *voorstelling van den staat.*

Wij kunnen reeds *a priori* den aard en den vorm dezer dwaling ontdekken. Men leefde in monarchiën en droomde van republiek. Verbeelding en wezenlijkheid overeen te brengen, is behoefte van den menschelijken geest. Slechts ééne oplossing van het problema was er, en langs alle de wegen welke de wetenschap insloeg, werd men naar die eene uitkomst geleid; naar het besluit dat ook iedere monarchie oorspronkelijk republiek is. — Maar hoe kon dit beweren met de historische gesteldheid der dingen worden gerijmd? hoe zou men, bij ondervinding of besef dat menig deel der geschiedenis zich niet alzoo liet verbuigen, de onwettigheid volhouden van het kenmerk en wezen der monarchie? hoe vooral, bij den wensch of de noodzakelijkheid om desniettemin den monarchalen vorm te behouden, de republikeinsche inrigting en geest ter bezieling aanprijzen ook van dezen vorm? Alleen wanneer de welgevallige denkwijs door een woord dat in republikeinsche strekking alle regeringsvormen omvatte, geformuleerd wierd; wanneer het gelukte zoodanig theoretisch begrip te vinden, zoodanige definitie van den staat, waarbij zelfs de monarchie, in den grond der zaak gemeenebest werd, en waaraan, als proefsteen, de regtmatigheid van elken historischen staat zou worden ter toetse gebragt.

Dergelijke formuul ontwikkelde zich uit de behoefte zelf. De historische wezenlijkheid bezweek onder speculatieve droombeelden, de ervaring werd tot zwijgen gebragt. Aldus verrees de valsche notie van den *staat*, welke, tot op den huidigen dag, schroomelijke verwarring en buitensporigheid

en ellende bewerkt heeft. Zij is deze: de staat, elke staat moet als *associatie* worden beschouwd. Gij verstaat mij; ik bestrijd niet dat een staat associatie zijn kan, en dikwerf geweest is: dit ware soortgelijke eenzijdigheid als ik in anderen afkeur; ik zou dan het wettig aanzijn van elke republiek ontkennen. Dit betreur ik, dat men het kenmerkend verschil voorbijgezien, monarchale *eenheid* met republikeinsche *vereeniging* verward, *aggregatie* voor *associatie* gehouden, van elken staat een genootschap, eene maatschappij, eene gemeente gemaakt, de monarchie weggeredeneerd, en de rijken van Europa aan tweedragt en ontbinding prijs gegeven heeft.

Zoodra men op deze misvatting in haar corollariën let, ontwaart men hoe zij het aanzijn aan eene geheele revolutionaire theorie geeft. Is de vorst alleenheerscher in een republiek, van waar dan zijn gezag? bij opdragt. Van wie? van de meerderheid der burgers. Op hoedanige wijs? bij overeenkomst en maatschappelijk verdrag. Waartoe? om te waken voor het algemeen belang. Op welke voorwaarden? van gemeen overleg en verantwoordelijkheid. Voor hoelang? tot de gunst verbeurd is, of het mandaat ingetrokken wordt.

d. Het gewigt dezer dwaling zal duidelijker worden, wanneer wij letten op haar *algemeenheid.*

De dwaling was voor de beoefenaars der wetenschap een *axioma* geworden. Geen verder onderzoek kwam te pas. Natuurlijk! waar valsche begrippen insloopen, ontbrak het nooit aan scribenten, door wie zij, met praal van redenering en vertoon van kundigheden, in stelselmatigen vorm gehuld werd. Allerlei systemata werden op den eenigen grondslag gebouwd; niemand had twijfel aan de deugdelijkheid van het ondergeschoven fundament. Het denkbeeld van een *pactum sociale*, staatsverdrag, als levensvoorwaarde van iederen staat, werd zoo zeer hoofdwaarheid, *primum verum*, dat iedereen daarin het punt van uitgang der wetenschap zag. Vooral in de politieke geschriften der 16e en 17e eeuw. Welligt zijn er uitzonderingen, zoo als

Filmer in zijn werk *de Patriarcha;* over 't algemeen waren de geleerden verzwolgen in den maalstroom; „apparent rari nantes in gurgite vasto." Verwacht geene lastige optelling van namen en boeken. Eén voorbeeld zij genoeg. Maar welk een! van De Groot. Ik verlang niet (wat ook Bilderdijk niet, ten minste niet altijd, heeft gedaan) den roemwaardigen man uit de lijst van hen op wie Nederland roem draagt, te schrappen. Ik wensch hem onder de groote mannen, mits niet onder de kleine afgoden, van Nederland te blijven tellen. Om zijne feilen in de praktijk, waarover men ook meermalen een al te hard oordeel geveld heeft, vergete men niet dat het licht zijner politieke wijsheid, langen tijd en niet ten onregte, aan vorsten en volken ten baken verstrekt heeft. Met Haller [1]) breng ik hem hoogen lof. Des te eerder besluiten wij dat, waar *hij* gedwaald heeft, de dwaling algemeen was. Ook hij is in het misbegrip gevallen. Niet enkel in het geschrift *de Antiquitate Reipublicae Batavae,* waar hij zich, niet publicist, niet jurist, maar, in den geest der Heeren Staten van Holland, genealogist van hun Groot-Mogenden, bijkans duizend jaren vóór dat zij bestaan hadden, betoond heeft. Niet in deze onrijpe vrucht zijner jeugd alleen, maar in het doorwrochte werk waaraan hij zijne beste krachten gewijd en voor een onnoemelijk getal navolgers den weg afgebakend heeft; in het beroemde meesterwerk *de Jure Belli ac Pacis.* Telkens zegeviert het valsche denkbeeld over beter inzigten, waarvan het echter blijkt dat zij bij den schrijver geenszins verloren zijn geraakt. Meermalen vindt men bij hem naauwkeurige begrippen omtrent wezen en oorsprong der monar-

---

[1]) „Grotius sera difficilement surpassé dans le droit particulier naturel, dans le droit des gens qui n'en est que l'application, et dans le droit criminel. . . . Ceux qui de nos jours ont écrit sur le droit de la nature et des gens ne sont pas dignes de lui être comparés, et quand un sophiste ignorant, comme J. J. Rousseau, croit se débarrasser de lui en disant d'un ton doctoral, qu'il établissait le droit par le fait, on ne peut qu'en sourire de petié, comme à la vue d'une taupe qui voudrait prescrire au soleil la manière dont il doit èclairer le monde." von Haller, I. 39.

chie. „Il peut arriver qu'un père de famille, qui possède une grande étendue de terres, n'y veuille recevoir que ceux qui se résoudront á dépendre absolument de lui; ou que quelqu'un, aiant un grand nombre d'esclaves, les affranchisse á condition qu'ils le reconnaîtront pour leur Souverain, et qu'ils lui paieront des tailles et des impôts." Uitdrukkelijk vermeldt hij de *patrimoniële* rijken. „Il y a quelques Rois qui possédent la Couronne en pleine propriété. Il y a des Souverainetez que l'on possède en pleine propriété, c'est à dire, dont le Souverain est maitre comme de son patrimoine. Rien n'empêche qu'un Roi n'ait un droit de propriété sur certains peuples, en vertu duquel il pourra les aliéner, s'il veut." Hij doet opmerken dat, door inwilligingen en beloften van den Souverein, de souvereiniteit zelve geenerlei verandering ondergaat. „*La Souveraineté n'est pas moins Souveraineté, quoique le Souverain, lors de son installation, s'engage solennellement envers ses sujets, ou envers Dieu, à certaines shoses qui regardent même le Gouvernement de l'État*... La vérité de ce que je dis, paroît par l'exemple d'un *Père de Famille*, qui a promis à sa Famille quelque chose qui regarde sa direction; car, quoiqu'il doive tenir sa parole, il ne cesse pas pour cela d'être le Chef et le Souverain en quelque manière de sa Famille, autant que le permet le but et la constitution de cette petite Société. Un mari de même ne perd rien de son autorité sur la femme, pour lui avoir promis quelque chose qu'il ne sauroit se dispenser d'accomplir." — Hij verwerpt de meening dat de Souvereiniteit altijd bij het Volk is. „Il faut réfuter l'opinion de ceux qui prétendent que *la Puissance Souveraine appartient toujours et sans exeeptions au Peuple*, en sorte qu'il ait droit de réprimer et de punir les Rois, toutes les fois qu'ils abusent de leur autorité. Il n'y point de personne sage et éclairée qui ne voie combien une telle pensée a causé de maux, et en peut encore causer, si une fois les esprits en sont bien persuadés." — Vragen wij nu hoe dezelfde man, wiens ongemeene scherpzinnigheid aldus in het oog valt, den staat definieert, ook bij hem is de staat een ligchaam van vrije men-

schen vereenigd ten algemeenen nutte[1]). „L'Etat est un corps parfait de personnes libres, qui se sont jointes ensemble, pour jouir paisiblement de leurs droits et pour leur utilité commune." Wat hij souvereiniteit noemt, berustte nu bij één of meer personen, naar de verschillende zeden en volksgewoonten, dit verschil in vorm maakt in het wezen geen verschil; de monarchie is aldus, ook in het systeem dezer hoofdgedachte, wijziging der republiek; elke staat eene associatie, vereeniging van vrije burgers. Zij heeft in overeenkomst haar oorsprong, in algemeen belang haar rigting en doel. — Zoudt ge, na deze aanwijzing, uit andere auteurs citaten verlangen, of zijt ge overtuigd dat voor de meesten de waarheid verborgen is gebleven, waar zelfs de Groot ze voorbijzag?

De dwaling was algemeen onder de geleerden, maar niet onder geleerden alleen. Dit laat zich begrijpen. Want, vooreerst, de werking der oorzaken van de ontaarding der politieke voorstellingen was geenszins binnen de studeercellen beperkt; ten anderen, bestond toen, minder dan in onze dagen, scheiding tusschen theorie en praktijk; weshalve de invloed der wetenschap, die zich ten allen tijde een weg ter onderwerping van de maatschappij baant, spoediger bespeurd werd. En inderdaad de valsche notie van den Staat vindt men overal. Bij de wijsgeeren. Gij behoeft slechts de schriften van Locke, die zoovele bewonderaars en navolgers had, open te slaan om hem, bepaaldelijk in zijne *Two Treatises of Government*, aan de geliefkoosde hersenschim hulde te zien brengen. Bij de geschiedschrijvers, de dichters; zij was met de literatuur vereenzelvigd; zij was populair; zij behoorde onder de *loci communes*, met wier prachtige omschrijving de welsprekendheid zich te goed deed. Lessen hieruit ontleend vinden wij zelfs in de schriften van welmeenende geestelijken, door wie Lodewijk XIV omringd was; zelfs in de toespraken bij plegtige gelegenheden tot

---

[1]) [Over de betrekking van de Groot tot het staatsregt van *de Revolutie* zie Stahl's *Geschichte der Rechtsphil.* I. 163—175, gedeeltelijk overgenomen in *Grondwetherziening en Eensgezindheid,* blz. 515–518.]

hem gerigt. De Vorst werd, waar er nog een zweem was der pligtmatige vrijmoedigheid van den evangeliedienaar, niet gewezen op den goddelijken oorsprong zoowel van de beperktheid als van den omvang zijner rechten; althans de vermaningen werden met republikeinsche begrippen op zonderlinge wijze vermengd. Zoo was het met Fénélon; zoo met Massillon[1]).

e. De aard, de algemeenheid, de gevaarlijkheid der dwaling zal nog duidelijker zijn, wanneer op haar *tweederlei rigting* gelet wordt.

De onvermijdelijkheid dezer dubbele rigting komt, zoodra men het politische leerstuk van naderbij gadeslaat, aan het licht. Wanneer de staat voor vereeniging van burgers onder een opgedragen gezag doorgaat, dan wordt gelet óf op het regt van hen die zich vereenigd hebben, en dan is men gereed den vorst, in hoedanigheid van ambtenaar, tot verantwoording en ondergeschiktheid te roepen; óf op het belang des vorsten en de wenschelijkheid van orde en bestendigheid in het bestuur, en dan helt men over om, met versterking van het gezag, lastige wederstreving te bedwingen. Volgens beide gevoelens, is *opdragt* de grondslag van den staat; de een beweert wat de ander ontkent, namelijk dat de opdragt tevens geweest is *afstand.* Waar men van het staatsverdrag ter regeling van het staatsbestier uitgaat, heeft men voor zich losbandigheid of dwingelandij; de keus wordt door neiging, karakter en omstandigheden bepaald.

Vergunt mij u dit aanschouwelijk te maken in twee

---

[1]) Fénélon zeide in zijne *Directions pour la conscience d'un Roi:* „C'est un contrat fait avec les peuples pour les rendre vos sujets; commencerezvous par violer votre titre fondamental? Ils ne vous doivent l'obéissance qui suivant ce contrat, et si vous le violez, vous ne méritez plus qu'ils l'observent." — En Massillon in een predicatie: „Oui, Sire, c'est le choix de la nation qui mit d'abord le sceptre entre les mains de vos ancêtres, . . . le royaume devint ensuite l'héritage de leurs successeurs, mais ils le durent originairement au consentement libre des sujets'

publicisten, Hobbes en Sidney; land en tijdgenooten, maar door de gebeurtenissen die zij beleefd hebben, in tegenovergestelden zin, geleid. Verontwaardigd beiden, maar Hobbes over den puriteinschen vrijheidsgeest, die zich niet ontzien had de hand aan den geheiligden persoon des konings te leggen; Sidney over de laaghartige gedragingen van vorsten die de regten der bevolking niet geteld en met beloften en eeden gespeeld hadden, waren zij begeerig om de willekeur, de een van de volksdriften [1]), de ander van het koninklijk gezag, aan den band van politieke instellingen te leggen.

Zie het stelsel van Hobbes; eenvoudig, maar in dien eenvoud ontzettend. Hij gaat van den natuurtoestand uit. De menschen, oorspronkelijk vrij, waren aldus rampzalig door onderlingen strijd. Oorlog was er van allen tegen allen. Om uit die ellende te raken hebben zij een staatsverdrag gesloten; een verdrag waarbij de staat gevormd is. Maar blijven ze nu vrije menschen in die burgerlijke maatschappij? hebben zij het regt den souverein hunner keus aan den leiband hunner wispelturigheid en driften te houden? neen voorwaar; dit zou terugkeeren zijn tot de vroegere verwarring; een bestendigen van het kwaad waartegen de maatschappij ten geneesmiddel dient. De opdragt is overdragt, is afstand, is onherroepelijke abdicatie geweest. Het collectief gezag der burgers is, eens voor altijd, in de magt der vorsten geraakt. Merk nu waarheen Hobbes, door de onweêrstaanbaarheid eener valsche redenering, gebragt is. De vorst werd meester van het gezag. En van welk gezag? niet volgens het historische staatsregt, door de vrijheden van onderdanen evenzeer als door de regten van burgers, beperkt; integendeel, van een gezag dat vrije en volledige beschikking heeft over al wat het bereikt. De schijnbaar meest buitensporige is hier de juiste uitdrukking van het

---

[1]) [In tegenovergestelde rigting geldt, ook van Sidney, wat Stahl zegt van Hobbes: „Er wurde auf seine absolutistiche Lehre auch noch durch einen praktischen Beweggrund geführt." *Rechtsphilos*, I. 180. — Hierboven, bldz. 21.]

stelselmatig betoog. De vereeniging der burgers is de staat; de wil dezer vereeniging, door de uitspraak der meerderheid kenbaar gemaakt, de algemeene wil; en vermits die vrije wil zich in het gouvernement opgelost heeft, geldt voortaan, als ware zij de wil van allen, de willekeur van het bewind. De staat is een verslindend gedierte, *Leviathan*, waarvan de souverein de ziel is, terwijl onderdanen of burgers ledematen van het monsterachtig geheel zijn. Verbeeld u niet dat hier sprake is van stoffelijk belang. De op- en overdragt is onvoorwaardelijk en alomvattend; eigendom en leven, wil en zielskrachten zijn ter beschikking van de Overheid; wederstand en afkeuring misdadig; ja zelfs, daar men, opgenomen in de algemeenheid, gerekend wordt ter vorming van den algemeenen wil medegewerkt te hebben, is de afkeuring, waarbij men dus tegen eigen wil en daad protesteert, onredelijk en zinneloos verzet. Het bevel van den souverein is reeds, dewijl het zijn bevel is, regtvaardig en wettig; zijn goedvinden is de toetssteen van waarheid en regt. Aldus heeft Hobbes uit het staatsverdrag een despotisme gesponnen, dat, om gedrochtelijke slaafschheid, *servilisme*, het opschrift *nec plus ultra* verdient.

Nu Algernon Sidney. Grooten roem heeft hij verkregen, als deelgenoot en slagtoffer eener samenzwering, onder de eerbiedwaardigste martelaren der vrijheid geteld. Wij loopen thans minder gevaar door dezen glans te worden verblind; sedert men op de aristocratische overhelling van zijn karakter gelet en ook ontdekt heeft dat deze fiere Engelschman, deze felle vorsten-bestrijder, deze belangelooze patroon der vrijheid, met de bereidvaardigheid der baatzucht, van Lodewijk XIV geldelijken onderstand genoot. Wat heeft, in tegenstelling met den despotischgezinden Hobbes, de vrijzinnige Sidney geleerd? Gelijkheid is er in hun beginsel; slechts in de gevolgtrekking contrast. Voorzeker, zegt ook Sidney, de staat is door overeenkomst gevormd; de souvereiniteit is maaksel, creatuur van het volk. Maar nu verder. Zou Hobbes gelijk hebben? zou het schepsel aan die het geschapen heeft, de wet stellen? Neen; opdragt is geen afstand, de vereeniging, die de macht aan den zoogenaam-

den souverein verleent, is en blijft souverein; met elke eigenschap der souvereiniteit, met het regt om het gezag van den ambtenaar, of zaakwaarnemer, of gelastigde, of rentmeester, of dienaar, te regelen, te beperken, te hernemen, zonder maatstaf dan wat haar belieft. Hobbes heeft het regt der volken, Sidney het regt der overheid vernietigd. Maar, gelijk Hobbes de echtheid van het vorstelijk gezag, waarvan hij zich verdediger waant, tegen de valsche munt van despotisch alvermogen verruilt, evenzoo is het bedriegelijke schijn, wat Sidney als vrijheid uitvent. Geene bevestiging der historische vrijheden en regten, ter beperking van overmagt en geweld; maar eene algemeene vrijheid, die de regten bedreigt, niet enkel van den souverein, maar van allen, ten behoeve van hen die zich als vertegenwoordigers doen gelden van den algemeenen wil. Langs beide wegen komt men tot dwingelandij, hetzij door vorsten of door factiën uitgeoefend. — Vraagt men hoe dergelijke leerstellingen, waarin zich het merk van ongerechtigheid en ongerijmdheid overal vertoont, opgang hebben gemaakt? zoodra de valsche definitie van den staat was aangenomen, werd dit onvermijdelijk. In beide schrijvers was, met middelmatige bekwaamheid, logische naauwgezetheid. Aldus levert ons dit tweetal de dubbele reeks syllogismen, welke, naar de dubbele opvatting, waarvoor zij vatbaar is, in de verderfelijke definitie van den staat, als *associatie,* reeds ligt.

Dezelfde strijd heeft de beoefenaars van de wetenschap verdeeld. Niet allen zijn even consequent. Sommigen hebben geweifeld, en, voor beide uitersten bevreesd, zonder eenheid van beginsel, ten halve in de verderfelijke gevolgen der beide opvattingen gedeeld. [1]) Zoo was Puffendorf, wiens werk, hoewel het menigen lichtstraal bevat, op de onderstelling der *societas civillis* gebouwd is; en die, terwijl hij zich tegen Hobbes verzet, den souverein het regt toekent om, voor het heil van den staat, over eigendom en leven te be-

---

[1]) „Les jurisconsultes et les publicistes Allemands s'imaginaient qu'il ne s'agissait d'autre chose que d'interprêter le principe nouveau et plausible (de l'existence d'un contrat social), de manière à tranquilliser les Princes et les peuples, et d'éviter. comme ils le disoient

schikken. Zoo Boehmer, aan wien weinigen in scherpzinnigheid en kunde gelijk zijn, en die, ofschoon hij tegen het staatsverdrag twijfelingen oppert, telkens op grond van het welzijn van den staat, aan het eigen en persoonlijk gezag van den souverein, onder den titel van staatsgezag, eene uitbreiding geeft, die gelijken tred met vermeende staatsbehoefte houdt. — Doch er was ook meer stoutmoedige eenzijdigheid van hen die, bij minder kunde, minder bezwaar hadden. Aldus heeft zich eene dubbele lijn publicisten gevormd (naar mate men de magt, òf der vorsten, òf der volken, voorstond), die zich onderling met de hatelijke benamingen van *machiavellistae* of *monarchomachi* hebben begroet. Alle deze schrijvers, wat ze ook stichteden, hebben op denzelfden grondslag gebouwd; alle hun steunpunt in dezelfde heillooze dwaling gezocht, zoodat ze ook door de menigvuldigheid en hevigheid der twisten, in schijnbare onbetwistbaarheid won. Aldus heeft gang zoowel als oorsprong der wetenschap, invloed der oudheid zoowel als loop der gebeurtenissen in lateren tijd, zamengewerkt om aan het begrip van den staat, als *genootschap*, eene kracht te verleenen, thans nog in wetenschap en praktijk openbaar.

f. Nog iets over den *invloed* der verbastering van het staatsregt op het ontstaan der Revolutie.

Ook hier houde men het onderscheid tusschen de vroegere omwentelingen en *de* Revolutie bij uitnemendheid in het oog. De invloed op *revolutiën* is groot en onberekenbaar geweest. Van verbastering van het staatsregt was verbastering der staatkunde, der staatsregelingen, der staten zelve, het gevolg. De gansche historie werd naar verkeerde opvattingen verwrongen; het ware doel dezer kunstbewerking was niet binnen historisch onderzoek beperkt. De zienswijs met betrekking tot het verledene gaf verkeerde richting

---

de très-bonne foi, les deux excès, du *machiavélisme* qui change les Souverains en tyrans et du *monarchomachisme* c'est-à-dire de l'esprit révolutionnaire, qui fait des peuples les assassins des rois. Mais ils ne réfléchirent pas que l'erreur fondamentale ou la cause de ces deux écueils, se trouvait dans le faux principe même, et non dans les conséquences qui en dérivent." v. Haller.

aan de handelwijze voor het vervolg. In fantasmagorisch zwerven waande men nog getrouw te zijn gebleven aan de historische lijn. Men waande ter handhaving van historische regten zich in de weer te stellen, terwijl men op de jagt naar droombeelden geraakt was. De ontwikkeling der europesche rijken werd door een heterogeen element gestoord; elke politische betrekking door misbegrip omtrent den staat vervalscht. De vorsten, die zich opperhoofden van den staat achteden, gingen anders en dikwerf willekeuriger te werk dan indien zij, gelijk te voren, in eigen oog, slechts veelvermogende regenten, uit eigen hoofde, geweest waren. De onderdanen, als burgers eener staatsgemeenschap, voerden hoogeren toon, omdat de vorst, in hun schattting, niet dan een staatsambtenaar was. De omwentelingen der zestiende of zeventiende eeuw dragen bijkans allerwege dit revolutionnair-republikeinsche merk. Of was het, om met Nederland te beginnen, hier te lande niet onmiskenbaar? Ik weet dat men dikwerf het godsdienstig beginsel voorbijziet; doch wij behoeven, om aan de werking van het geloof regt te doen wedervaren, het oog niet voor de werking ook der wereldsche staatkunde te sluiten. In den geheelen loop der nederlandsche beroerten, is er gestadige worsteling van het traditionele en monarchale tegen het speculatieve en republikeinsche. Strijd tusschen de veldwinnende wanbegrippen en het echte wezen en karakter van den staat, reeds in den aanvankelijken wederstand tegen Filips II merkbaar, duidelijker nog in de aanmatigingen der Staten, tegen den Koning niet slechts maar ook tegen Matthias en Anjou, niet het minst tegen Willem I, is daarna, in de merkwaardige jaren van Leicesters bewind, voortgezet en, door de inrigting van het Stadhouderschap, van lieverlede ten gunste van het nieuwe systema beslist. Ook in Engeland had de godsdienst meer invloed dan gewoonlijk door de historieschrijvers erkend werd; doch tevens was er miskenning van den aard der souvereiniteit, overdrijving der volksregten, idealistische voorstelling van een gemeenebestelijk staatsbeheer. Dit bleek vooral in de omwenteling van 1640, ook in 1688, ook in de wijs waarop, ongeveer

een eeuw later, aan de overzijde der zee, de nakomelingen van hen die met de puriteinsche godsvrucht ook algemeen-republikeinsche voorstellingen naar Noord-Amerika hadden overgebragt, zich gedragen hebben in hun dikwerf kwalijk begrepen en kwalijk beschreven strijd. — Wat zou ik verder aanwijzen wat de gansche toedragt en ontwikkeling der gebeurtenissen u voorlegt? Was die werking algemeen, zij was tevens noodlottig. Er kon in den Staat geen eendragt en harmonie zijn, omdat wederzijdsche eerbiediging van regten ontbrak. De verscheidenheid van standpunt bragt mede dat, over en weer, door stelselmatig overschrijden van eigen regt, het regt van anderen te niet ging; dat Overheid en bevolking, ieder voor zich, in den grond der zaak, volledige onderwerping begeerde en naar onbegrensde oppermagt dong; dat er onrust was, en gestadige spanning, en onvermijdelijke botsing. De theorie was vijandschap tusschen vorst en onderdaan; daar de onderdaan in den vorst bijkans een geweldenaar, de vorst in den onderdaan bijkans een opstandeling zag. Zoo deze tweedragt niet door overlevering en gewoonte langen tijd geneutralizeerd was, vroeger reeds zou men gezien hebben wat het zinrijk gezegde van Burke, met het oog op de revolutie-begrippen, voorspelt: „De koning wordt uit staatkunde tyran, als de onderdaan uit beginsel rebel wordt.”

Van *revolutiën* sprak ik; maar hoe was het met de groote omkeering van denkbeelden, die het onderwerp is van onze beschouwing? is *de Revolutie* het gevolg der verbastering van het staatsregt?

Oppervlakkig is de minste twijfeling vreemd. Immers, zegt men, de revolutionaire theoriën zijn die welke door u zoo even aangeduid zijn, volkssouvereiniteit, maatschappelijk verdrag, verantwoordelijkheid der overheid, en, zoodra er volksongenoegen is, heiligheid van den opstand. De Revolutie is voortzetting, volmaking van wat in de vroegere omwentelingen was begonnen; algemeenmaking en *popula-*

---

[1]) „Kings will be tyrants from policy, when subjects are rebels from principle.”

rizering van wat te voren het *wetenschappelijk* eigendom van het verlicht en beschaafd gedeelte van sommige natiën was. De Revoluitie is niet anders dan verwezenlijking der republikeinsche denkbeelden onder constitutionele vormen; met te niet doening van al wat vroeger aan volledige toepassing in den weg gestaan had.

Ik twijfel of dit beweren juist is.

Deze theoriën zijn gepopularizeerd; dit is buiten geschil. Maar hoe? door de wetenschap alleen? heeft de studie der geleerden zich van de volksovertuiging meester gemaakt? of wel zijn de natiën in een toestand geraakt, ten gevolge waarvan de wetenschap zelve, in de uitbreiding en opscherping van de reeds buiten haar verkregen uitkomsten, eene openbaarmaking te meer werd van de algemeene denkwijs? De wetenschap, ten ware zij weêrklank van het volksgevoelen is, verkrijgt niet ligt populariteit. Indien ze kan gezegd worden de maatschappij te vormen, zij wordt meer nog zelve door de maatschappij gewijzigd en gevormd. Ook op haar is de spreuk toepasselijk: „la littérature est l'expression de la société."

Mijn twijfeling wordt bevestigd, wanneer ik de *republikeinsche* met de *revolutionaire* theoriën vergelijk. De overeenkomst is treffend, maar gelijkvormigheid is geen gelijkheid. In de 18e eeuw vinden wij terug wat wij in de vorige eeuwen gezien hebben; doch wij ontvangen het, ofschoon in dezelfde gedaante, door een ander beginsel tot hoogeren graad van verderfelijkheid bezield. Vroeger hadden wij met politische dwaling, thans hebben wij met sociaal wanbegrip te doen. Vroeger kon de werking, door hooger beginsels, gestuit of ten minste verzacht worden; nu geldt het wanbegrip, met verzaking van de godsdienst, zelf voor hoogste beginsel. Wanneer het stelsel van Sidney of Hobbes, bij analogie of gevolgtrekking, ingreep op de regten en pligten van burgerlijken omgang en familieleven, werd dit wroeten in de ingewanden der maatschappij als laakbare anomalie beschouwd; zij stuitte af op het instinkt en geweten van volken en vorsten. Wat anomalie, wat abnormaal was, is, in de Revolutie, wettig en normaal geworden. Het instinkt

en het geweten zijn toegeschroeid. De *sociale* revolutie heeft niet enkel *politischen*, de *populair* geworden revolutie heeft niet enkel *wetenschappelijken* grond. Wij zullen nimmer haar wezenlijk karakter begrijpen, zoo we niet in het oog houden dat zij het gewrocht is van eene meer algemeene oorzaak; van eene wereldcrisis, tevens crisis in de geschiedenis der christelijke kerk; tijdperk van verval en afval, van strijd tegen het Evangelie, op het gebied der wetenschap en praktijk; van systematisch ongeloof, waarvan het merk in eene reeks van politische stelsels en van gruweldaden geprent is [1]).

De bedenking is welligt opgerezen of ik niet, bij de verbastering van het staatsregt, omtrent den nadeeligen invloed der Hervorming een partijdig stilzwijgen bewaard heb. Mannen op wier oordeel ik prijs stel, meenen dat ik over 't algemeen te weinig let op het *democratisch beginsel in de geneefsche kerkhervorming;* grondslag van een christelijk

[1]) Over de *historische staatsvormen,* in haar *monarchalen* oorsprong (4e lezing) en *caesaristisch-republikeinsche* ontwikkeling, zie ook de *Prolégomènes* van de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau,* 1e S. Tome I. (2e édit.), p. 76*—94*.

Omtrent de valsche notie van den *staat* (blz. 116—126), is zeer merkwaardig eene beoordeeling der *Mémoires* van Guizot (*Revue des Deux-Mondes,* Juin 1859 p. 179—209) door Renan. Daarin toont hij den onberekenbaren en schadelijken invloed der overneming van het antieke *staats*begrip. „L'état ancien est *absolu.* On partait de cette idée que la communauté peut tout sur ceux qui la composent, qu'il n'y a pas de résistance légitime contre *l'état,* que l'individu n'a le droit de se développer que selon la loi de *l'état.*" — Dit was *l'idolâtrie de l'état.* Bij Grieken en Romeinen verklaarbaar en gewettigd door het exclusief-nationale der heidensche godsdiensten, ten gevolge waarvan er niet vereeniging slechts, maar ineensmelting van kerk en staat was." — Les publicistes du 16e siècle reprennent. . . . les principes de l'état à la manière grecque et romaine. . . . La pure conception de l'antiquité reprend le dessus. L'état redevient souverain absolu. . . . La vraie cause des révolutions est *la notion de l'état* qui est résultée de l'action combinée de Richelieu, de Louis XIV, de la république et de ce qui a suivi. On ne sortira de l'ère des révolutions qu'en réformant cette idée; on ne réforme l'idée de l'état qu'en la

liberalisme, hemelsbreed verschillend van het liberalisme der ongeloovige filozofie. Zij gaan verder en beweeren dat ik, door Von Haller geïnfluenceerd, een legitimistisch stelsel voorsta, dat eerder in *le faubourg St. Germain* dan in het oude Holland t'huis hoort.

Verwacht geene uitvoerige zelfverdediging. Beklagenswaard ben ik, zoo veeljarige moeite aan historie en staatsregt besteed mij tot een politicus gevormd heeft in den bekrompen zin der fransche legitimisten; tot ijverig voorstander van een stelsel, den vrijen Nederlander onwaard. Apologie zou te ver leiden; ook is, tegen dergelijke aanklagt, de geheele reeks dezer voorlezingen een pleitmemorie. Een enkel woord evenwel over het democratisch kerkbeginsel van Genève en zijn politisch-republikeinsche werking. Hier althans heb ik Von Haller niet tot leidsman [1]).

Wat bedoelt men door dit beginsel? den *consistorialen*

---

corrigeant par l'idée de la liberté." — Renan ziet echter het karakter van de Revolutie in haar atheistische strekking en algemeenheid voorbij: „la révolution française ne fut pas un fait général." Vandaar dat hij slechts een politisch misbegrip ontwaart in de logische gevolgtrekking eener anti-christelijke theorie. Het eerste stelt hij met zijne gewone scherpzinnige klaarheid in het licht. De staat werd overneming van „le Césarisme démocratique de l'époque romaine." Doch, op zijn standpunt, ontgaat hem dat deze *cesaristische* staat slechts historisch verschijnsel en regerings*vorm* is, de *revolutionaire* staat daarentegen de incarnatie eener ongeloofsleer, die op staatsvergoding, als *dogma,* uitloopt. „La révolution n'est pas un fait particulier à la France, un fait *gaulois,* comme M. Renan l'imagine, mais le fait le plus universel du monde moderne." *Le parti antirév.* p. 39.]

[1]) Ik zou niet durven ontkennen dat misverstand van den aard en het wezen eener Kerk tot de algemeenwording van het republicanisme heeft medegewerkt; maar Von Haller miskent het beginsel der Reformatie, wanneer hij, sprekende over „le système républicain des consistoires ou synodes," zich dus uitlaat: „La nature des choses ne laissa donc qu'un seul parti à prendre; celui d'avoir recours à l'autorité séculière, de reconnaître autant d'églises chrétiennes qu'il y a de souverains temporels, de faire évêques suprêmes, et par conséquent papes, les différens princes, d'introduire enfin, au lieu de la papauté, la Césaro-Papie, qui place l'église dans la situation la plus précaire, et expose la religion méme à n'être plus que le jouet d'intérêts purement temporels."

vorm, met eenige wijziging ook elders, waar het calvinisme de overhand had. De kerkinrigting te Genève was niet democratisch, maar veeleer aristocratisch, of beter nog, theocratisch. De Protestanten, ook naar de calvinistische kerkorde, hebben zich aan de pauselijke tiranny ontwrongen, niet om voor de wisselvallige meeningen eener meerderheid te bukken, maar om aan den eenigen Meester onvoorwaardelijk onderdanig te zijn; om, naar het rigtsnoer des Bijbels, te leven onder het gezag van Hem die, onzigtbaar, door Woord en Geest nabij, hoofd der Gemeente en Koning zijner Kerk is. Grooten invloed kan de schijn eener gemeenebestelijke inrigting in een kerkeraad of consistorie niet gehad hebben, daar men, sedert lang en telkens, in corporatiën van menigerlei aard, niet enkel schijn, maar wezen van het republikeinsch beheer ontmoette. De wederkaatsing van een republikeinsch ideaal was zoo menigvuldig, dat de opkomst der consistoriën slechts onbeduidend toevoegsel zijn kon. Reeds Marnix heeft met leedwezen opgemerkt dat de naam der *consistoriën* hatelijk was; doch bij wie en waarom? bij de tegenstanders der Kerk, omdat in hun oog pligtmatig beschermen tegen aristocratische albemoeijing met democratisch oproerstoken gelijk stond.

De grond der aanklagt ligt dieper. Al is de kerkorde vrijgepleit, het calvinisme blijft verdacht. De republikeinsche geest van het kleine Genève, gelijk het door Calvijn bezield werd, heeft zich door zijne leerlingen en geloofsgenooten aan andere landen medegedeeld. Republikeinsche rigting was er bij de Calvinisten, in de wetenschap evenzeer als in de praktijk.

Ik ontduik de tegenwerping niet. Ik weet wat door calvinistische geleerden, Languet en Hottoman en anderen, in republikeinschen geest te boek is gesteld. Ik ken de geschiedenis der Hugenoten en Puriteinen; de vraag blijft: is wat men bedoelt, aan het Calvinisme, of aan Calvinisten, aan belijdenis of belijders te wijten?

Aan Calvinisten. Eenigermate; evenwel ten gevolge, niet van kerkgeloof of kerkinrigting, maar van de omstandigheden, waarin zij verkeerd hebben. Zij leefden gedeeltelijk

in landen, door politischen invloed, reeds vroeger en zonder hun toedoen gerepublikanizeerd. Zij leefden, van wege hun geloof, doorgaans in de verdrukking; menigwerf, door vervolging ten bloede toe, tot zelfverdediging genoopt; aldus meer dan anderen gezind om ook in krachtigen weêrstand pligtmatige handhaving van volksregten te zien. Languet en zijne medestanders, geleerden en kinderen van hun tijd, hebben zich, evenmin als roomschgezinde publicisten, van de heerschende vooroordeelen vrijgewaard; doch niet de godsdienst was oorzaak eener dwaling, die zij met de felste vervolgers van hun geloof gemeen hadden. Dwaling; want ook wij mogen bij hen niet lofwaardig christelijk liberalisme noemen, wat bij anderen, ook naar ons inzien, jammerlijke verwarring van begrippen omtrent de historische betrekking van vorst en onderdaan geweest is.

Niet aan het calvinisme. Waar de aanklagt het calvinisme geldt, heeft Calvijn regt van spreken; en wat is het staatsregt van Calvijn? Burger van Genève, gaf hij aan de republiek de voorkeur; doch hij gaf aan onderdanen den raad niet om naar de regten van *burgers* te staan. In zijn hoofdwerk schrijft hij: „Si ceux qui par la volonté de Dieu vivent sous des Princes et sont leurs *sujets naturels*, transférent cela à eux, pour être tentés de faire quelque révolte ou changement, ce sera non seulement une folle spéculation et inutile, mais aussi méchante et pernicieuse." Wij behoeven slechts onze calvinistische kerkbelijdenis te raadplegen, waar ook van *koningen* en *prinsen* door God verordend, gewag wordt gemaakt. Doch wat spreek ik van belijdenissen en geschriften? Calvijn was geloovig christen; niemand heeft zich, meer dan hij, met naauwgezetheid gehouden aan de Heilige Schrift. Van hem was geene schriftverdraaijing te wachten, die aan republikeinsche misvorming van het staatsregt voet geeft. Schriftmatigheid was de leus van het calvinisme in alles. Wanneer wij in onze calvinistische voorvaderen moed en volharding wenschen te prijzen, laat ons de bron hunner voortreffelijkheid zoeken in hun ongeveinsde godsvrucht, waarbij men, omdat men God vreest, voor aardsche magten, die men om zijnent wil eerbiedigt, onbevreesd is. Laat ons

het steunsel hunner zielskracht erkennen in het doorvoed zijn met de zielespijs van Gods Woord, die tegen laaghartigheid evenzeer als tegen hooghartigheid versterkt. Laat ons de onverschrokkenheid, op slagvelden en raadzalen, zoowel als op moordschavotten, afleiden uit hun gewapend zijn met het zwaard des Geestes, met den Bijbel, waarmede men, ter nakoming van de bevelen Gods tegenover medestervelingen, geen gevaar ontziet, geen gevaar kent, bij de belofte: „zijt getrouw tot den dood en Ik zal u geven de kroone des levens."

Voorzeker de calvinistische leer heeft nooit naar republicanisme geleid. Niet enkel op de leer, ook op de daad mag ik mij beroepen. Misschien heb ik reeds te veel toegegeven, toen ik zeide dat de Calvinisten, om de omstandigheden, somwijlen tot gevoelens die met de eerbiediging der overheid niet strooken, verleid zijn. Althans, zoo dit bij sommigen het geval geweest is, het tegendeel had evenzeer bij anderen plaats. Ook hier is het noodig voorstellingen, uit de geaccrediteerde voordragt der historie ontleend, te herzien. Verwonderenswaard, alleen door geloofskracht verklaarbaar was, bij de aanvoerders der Calvinisten in Frankrijk en elders, geduld, langmoedigheid, begeerte naar verzoening, ontwijking van rebellie, beperking van tegenstand binnen eene zelfverdediging die met de pligtmatige belijdenis van Gods Woord in verband stond; te meer opmerkelijk in mannen, zoo als Coligny, met republikeinsche leerstellingen, die hun zeer te stade zouden gekomen zijn, bekend. Zoo dikwerf de Calvinisten tot het opvatten der wapenen tegen den vorst werden gedwongen, ontstond er tegen hen, die zich daartoe, in republikeinschen geest, onbezwaard achtten, evangelisch verzet van den kant der zoogenaamde ultra-calvinisten. Ter zijdestelling van het regt der overheid en wereldsche behartiging van tijdelijk belang keurden zij af met de uiterste naauwgezetheid. — Zoo was het in Frankrijk. Teederheid van geweten gaf aan hen die staatkundig overleg meer dan christelijke naauwgezetheid ten rigtsnoer schenen te hebben, den dubbelzinnigen naam van *Politieken*. Zoo was het elders, zoo was

het ook in Nederland, waar het calvinisme de overhand en de geloofsvervolging overmaat van felheid gehad heeft. En wat zien wij? matiging, zelfbeheersching, verzoenlijkheid, en, bepaaldelijk bij de strenge calvinisten, weêrzin tegen al wat met het gebod „Alle ziele zij den Magten over haar gesteld onderworpen" in tegenspraak scheen. Dikwerf waren Jan van Nassau en Datheen niet te bewegen tot hetgeen zelfs Willem I of Marnix oorbaar en onberispelijk achtte. Brengt u den naam van Datheen, beeldenstorm en onlusten te Gent, en onhandelbaarheid der Hervormden jegens de Roomschgezinden te binnen. Ik verdedig dergelijke buitensporigheden niet; maar ze waren het gevolg der overtuiging dat God wegruiming der ergernissen, naar het voorschrift van zijn Woord, zoowel van het volk als van de overheid, eischte; gelijk de handelwijs der schotsche protestanten met Maria Stuart in verband stond met het denkbeeld dat, in een theocratischen staat (en die was er, meenden zij, regtens overal) moord en overspel, ook waar het misdrijf door vorsten gepleegd is, volgens de goddelijke wet, moet worden gestraft. De verdediging neem ik niet op mij; doch ijver zonder verstand of een te ver gedreven theocratisme heeft met den invloed van republikeinsche staatsbegrippen niets gemeen. — Maar, zegt iemand, de Acte van Afzwering van 1581, met haar theoriën van den voor het volk geschapen vorst, en wat dies meer zij! Gij vermoedt welligt dat ik dit bezwaar, als zijnde het moeijelijkste, het laatste bijgebracht heb. Integendeel; geen tegenwerping, die ik gemakkelijker wederleg. Wanneer men deze belangrijke Acte, het staatsstuk, de daad, waarvan de onafhankelijkheid der Vereenigde-Nederlanden dagteekent, aanvoert, gelijk de Gerlache in 1830, *nemine contradicente,* in de Tweede Kamer, ten bewijze van „le dogme de la souveraineté populaire, *issue en quelque sorte du Calvinisme*", [1]) is het genoeg te doen opmerken dat de uit-

[1]) *Histoire du Royaume des Pays-Bas depuis* 1814 *jusqu'en* 1830 *par* de Gerlache (1839. I. p. 494). — Een werk, voor de kennis der omkeering van zaken belangrijk, doch waarbij een geest des onderscheids te pas komt. *(Archives de la Maison d'Orange-Nassau,* I. (2 éd.) 51*.)

drukkingen waarop men doelt, ten onregte uit het calvinisme werden afgeleid. De naauwgezette partij heeft, zelfs na veeljarig lijden, dezen beslissenden stap, niet om het gevaar, maar uit pligtbesef, met leedwezen en bekommering aanschouwd. Strenge Calvinisten deinsden hiervoor terug, maar republikeinsche theoriën kwamen, ter doordrijving van de staatsregterlijke breuk, op den voorgrond. Om den Roomschen, talrijk in den lande, te believen, werd de drangreden die, in het oog der Hervormden, alleen den afval regtvaardigen kon (het weigeren van gewetensvrijheid om God te blijven dienen) in de schaduw gesteld [1].

De verdediging der Reformatie ga ik thans beproeven, tegen scherper verwijt. Immers van de Hervorming wordt beweerd, niet enkel dat zij eene republikeinsche rigting gesteund heeft, maar dat zij de oorzaak geweest is van *de* Revolutie [2].

---

[1] [Vergelijk *Verscheidenheden*, bl. 99, vgg. — „On avoit par ménagement envers les catholiques, omis on du moins voilé le motif principal, et, à vrai dire, le seul qui rendit l'abjuration inévitable, le refus constant de tolérer l'existence publique des Églises Réformées." *Archives*, 1e Série, VII. 589.]

[2] [Tusschen deze beoordeeling van het calvinisme en die van Stahl, ijverig lutheraan, is eene nuance misschien, geen wezenlijk verschil. De loop der omstandigheden bragt meê dat, in de Gereformeerde kerk, de hervorming, zoo als Stahl schrijft, „einen entschieden politischen Character" aangenomen heeft. Ook is het bekend dat de grondslag der kerkinrigting („dasz nach unabänderlicher göttlicher Ordnung, *jure divino*, die Christliche Gemeinde der Heiligen die oberste Gewalt in kirchlichen Dingen haben müsse"), vooral waar de kerk aan vervolging van staatswege bloot stond, uitgestrekt werd tot de stelling „dasz die Gemeinde der Heiligen, das Volk Gottes, überhaupt, und daher auch für den bürgerlichen Zustand, von Gotteswegen die oberste Gewalt habe und deszhalb Könige die Gottes Gebot widerstehen, abzusetzen, zu richten und zu strafen befugt, ja verpflichtet sey." *Geschichte der Rechtsphil.* S. 291. — In zoover is het aannemelijk dat ook het calvinisme of protestantisme de bron was van „die praktische Wendung und die Energie", waardoor het Natuurregt op de leer van Rousseau en van de Revolutie uitliep. „Aus dieser Lehre gingen die mächtigen Bewegungen in Schottland und England, ging in England namentlich die Staatsumwälzung hervor, die man, *unbe-*

schadet tiefbegründete Verschiedenheit, dennoch mit Recht als die Vorlaüferin der französischen zu betrachten pflegt." t.a.p. — Doch Stahl, onpartijdig evenzeer als scherpzinnig, vermeldt tevens dat de eigenaardigheid der hervormde kerkorganisatie, met die der Luthersche kerk vergeleken, ook een zeer weldadigen invloed uitoefent op de ontwikkeling van het staatsregt, en tot de wenschelijkheid van gemeen overleg tusschen vorst en onderdanen leidt. Wanneer van Alleenheersching in den eigenlijken zin spraak is, geeft, volgens hem, de Luthersche kerk „für monarchische Loyalität das stärkste Fundament;" daarentegen ligt in de Gereformeerde kerk de oorsprong van de engelsche monarchie, van de noord-amerikaansche democratie, en van het welbegrepen constitutionele staatsregt, dat is van de *aan Gods ordening gebonden* staatsburgerlijke regtsgemeenschap onder elken regeringsvorm. De Gereformeerde Kerk, het calvinisme, moge in strekking *republikeinsch* zijn, het is in beginsel met nadruk *anti-revolutionair*. — „Die ächte reformirte Kirche nach dem Vorgange *Calvin's* ist dem Revolutionären ausdrücklich entgegen; aber sie neigt zum Republicanischen und pflegt überwiegend das Moment der gesetzlichen Ordnung vor der persönlichen Autorität und dem Bande zu ihr. Die reformirte Kirche hat demnach einen wesentlichen Antheil an Begründung der ächten bürgerlichen und politischen Freiheit der neuen Weltepoche, aber einen nicht minder wesentlichen an Erschütterung der monarchischen Autorität. Aus dem Puritanismus ist die constitutionelle Monarchie Englands und die Democratie Nord-America's hervorgegangen, welche die ganze politische Bewegung in Europa so mächtig bestimmten. Namentlich, was in der constitutionellen Monarchie Englands Bürgschaft des gesetzlichen, nach öffentlicher Nothwendigkeit geordneten Gemeinwesens ist, und nicht minder, was in ihr Uebermacht der parlamentarischen und zuletzt der Wählermajoritäten ueber die Krone ist, beides ist hauptsächlich das Werk der puritanischen Parthey." *Die lutherische Kirche und die Union* (1859). S. 62. — Ook elders, waar Stahl in zijne analogien tusschen *puritanisme* en *revolutie*, m.i., misschien te ver gaat, stelt hij, te midden van schijnbare *verwantschap*, de *tegenstrijdigheid* der beginselen in het licht. „Dennoch wäre es ein Irrthum, dasz der Puritanismus schon desselben Geistes sei, wie die Revolution. Nach ihrem innersten Geiste sind Puritanismus und Revolution sich nicht *verwandt*, sondern *entgegengesetzt*. Die Revolution stelt alles auf den Willen des Menschen und zum Zweck des Menschen. Der Puritanismus stelt alles auf Gottes Gebot und zur Ehre Gottes". *Die Parteien in Staat und Kirche*. S. 53. —

Vergelijk, over de schitterende uitkomsten van puriteinsche veerkracht, *Archives de la Maison d'Orange,* S. II. Tome II. p. cxxxix.]

VII.

HERVORMING [1]).

Ligt in de *Reformatie* de oorzaak der *Revolutie?* Zeer velen hebben dit beweerd.

Bijkans alle Roomschen die waarlijk roomschgezind zijn. Mannen op het gebied der wetenschap beroemd; de gansche school van de Bonald, le Maître, de la Mennais. Hun redenering is aan de onze nagenoeg gelijk. Ook voor hen is de omwenteling niet uit louter stoffelijke oorzaken verklaarbaar. Ook zij zoeken haar oorsprong in de ontwikkeling van ideën; ook zij beweeren dat de revolutionaire theorie niet enkel aan verbastering van het staatsregt is te wijten. Ook zij betoogen dat de politieke brandstof door het ongeloof werd aangeblazen tot revolutionairen gloed. Maar wie draagt, volgens hen, van dit ongeloof de schuld? de Hervorming. Waarom? omdat zij de souvereiniteit der rede, en alzoo een beginsel van ongeloof en van opstand, op den voorgrond gesteld heeft. Elders [2]) heb ik een aantal plaatsen aangehaald uit hunne geschriften; ik vergenoeg mij thans met een citaat uit de la Mennais: „La Réforme ne fut, dès son origine, qu'un système de philosophie anarchique et un monstrueux attentat contre le pouvoir

---

[1]) [Vergelijk met deze lezing het vertoog *Principe et conséquences de la Réforme;* in *Archives de la Maison d'Orange-Nassau,* 1e Série I. (2e éd.) *Prolégomènes*, p. 94*—118*.

[2]) *Archives*, t. a. pl. p. 106*, svv.

général qui régit la société des intelligences. Elle fit reculer l'esprit humain jusqu'au paganisme. [1])

Dezelfde stelling wordt verdedigd, doch in anderen zin, door al wie zich op den naam van *liberaal* verheft; zoowel pseudo-roomschen, door uiterlijken band aan Rome gehecht, als protestanten, voor wie de kracht en waarde der Hervorming enkel in het protesterend element ligt. Volgens hen allen is de strekking der Revolutie weldadig, al hebben misbruiken en gruwelen haar afzigtelijk gemaakt; het zonnelicht is niet te miskennen, al is het in de nevelen van den morgenstond gehuld. De Revolutie, ten doel aan doorgaans kleingeestigen laster, heeft menige verkeerdheid weggenomen, menige verbetering bewerkt; zij zal het bij toeneming doen, naarmate zij uitbreiding en regeling ontvangt. Van waar deze heilzame rigting? de menschelijke geest, van boeijen losgemaakt, overwon alle beletselen op den weg naar waarheid en vrijheid. En van wanneer dagteekent die emancipatie? van den gezegenden tijd der Hervorming, toen de vrijheid van onderzoek het eerste en gewigtigste geloofsartikel werd. — Van dezen gang der redenering zijn tallooze voorbeelden overbekend. Ik noem slechts Cousin en Guizot. De eerste schrijft: „La philosophie indépendante commence avec le seizième siècle, grandit avec le dix-septième, et triomphe avec le dix-huitième. Le seizième siècle est le commencement de la révolution philosophique, faible à la fois, ardente et aveugle, comme tout ce qui commence; le dix-septième l'asseoit et la régularise, le dix-huitième la généralise et la répand. Tels sont les trois périodes de la révolution qui a enfanté la philosophie moderne." [2]) — Guizot beweert: „la Réforme est une grande tentative d'affranchissement de la pensée humaine; et, pour appeler les choses par leur nom, une insurrection de l'esprit humain contre le pouvoir absolu dans l'ordre spirituel... La crise du seizième siècle n'était pas simple-

---

[1]) *l. l.* p. 111. Telkens maakt hij gewag van „l'intime connexion du Protestantisme avec la Philosophie moderne." I. 57.

[2]) *Hist. de la Philosophie du* 18e *siècle.* I. 61.

ment réformatrice; elle était essentiellement révolutionnaire. Il est impossible de lui enlever ce caractère, ses mérites et ses vices." [1]) En wilt gij meer lofredenaars, ik noem u allen, die in godgeleerdheid of wijsbegeerte, historie of letterkunde, zonder Christenen in het hart te zijn, van de Hervorming melding hebben gemaakt: alle filozofen die geen christen-wijsgeeren geweest zijn, alle neologen, alle rationalisten; ik noem, om het tegenwoordig belang der zaak, de theologische school die in ons vaderland, welligt ook om van haar oppervlakkigheid zelve, thans zooveel opgang maakt, de zoogenaamde Groninger-school, die zich niet ontziet vrijheid van onderzoek, zonder perk of maat, als de leus der Hervorming van de zestiende eeuw en als hedendaagsch model, te beschrijven.

De stelling is onwederlegbaar, indien de onderstelling juist is. Dan zie ik ter verdediging der Reformatie geen kans. Berust zij op ter zijdestelling van gezag en op vrijheid van onderzoek, dan geldt het gezegde: „Tout système religieux fondé sur l'exclusion de l'autorité, renferme en son sein l'athéisme, et l'enfante tôt ou tard. L'anarchie politique n'est qu'une des faces de l'anarchie religieuse." [2]) Er is dan onmiskenbare overeenkomst en verwantschap, zedelijke *analogie* en *genealogie* tusschen het beginsel van Luther en de leer door Voltaire en Rousseau gepredikt, door Robespierre en Marat in praktijk gebragt.

Doch is de hypothese waar? neen. Het is thans niet moeijelijk haar onjuistheid te doen inzien.

Vroeger wel, om de menigvuldigheid en alleenheersching der vooroordeelen op historisch gebied. Nu daarentegen is het tijdperk der Hervorming zoo zeer, door uitgave van stukken en geloofsherleving, toegelicht dat men weldra het

---

[1]) *Cours d'Histoire moderne*, L. 12. p. 18 et 22. — [Later (1850) erkent en verklaart hij dat de Hervorming ook nog uit een ander en hooger beginsel ontspruit. „Ce n'était pas uniquement pour secouer un frein, c'était aussi pour professer et pratiquer une foi, que la réforme du 16e siècle a éclaté et persévéré; le mouvement a été, dans son principe, *essentiellement religieux*."]

[2]) De la Mennais.

misverstand, langen tijd algemeen en verschoonlijk, niet ter goeder trouw zal kunnen begaan. Is dit zoo, dan mag ik mij te minder onttrekken aan het wederleggen eener dwaling, die, onder den vorm van beschuldiging of lofspraak, de Hervorming, van zegen, in vloek der Christenheid zou herscheppen, en die, omtrent oorsprong en geneesmiddel der Revolutie, voorstellingen wettigt, welke met gronddenkbeeld en hoofdbedoeling dezer voorlezingen in tegenspraak zijn.

Let op het *beginsel* der Hervorming, op haar *leer* en op haar *werking*.

Het *beginsel*. — Is het *vrijheid?* De Hervorming, gelijk het Evangelie, predikt vrijheid; maar 'vrijheid in *onderwerping* gegrond. Onderwerping aan Gods Woord en wet, onderwerping aan elke waarheid uit Gods Woord afgeleid; aan elk gezag van Gods gezag ontleend. Vrijheid ter pligtbetrachting, vrijheid van der menschen willekeur, om den wille Gods gehoorzaam te zijn. — De Hervorming wil vrij zijn van menschelijke traditie, waar deze den Bijbel weêrspreekt; vrij van menschelijk bevel, waar dit tegen de bevelen Gods strijdt. Zij wil biddend onderzoek van Gods Woord; niet om de Openbaring voor de Rede, maar om de vermetelheid van het verstand voor het hooger licht der Openbaring te doen zwichten. Wetende dat alle Schrift van God ingegeven is, geeft zij den Bijbel aan allen in de hand, niet omdat zij op der menschen eigen wijsheid rekening maakt, maar dewijl zij op de belofte des Heiligen Geestes vertrouwt, en de natuurlijke mensch niet begrijpt de dingen die des Geestes Gods zijn. De Hervorming wil vrijheid, niet om aan Vorsten of Overheden de wet te stellen; niet om zich politische voorregten te verschaffen; niet om de vrijheid te hebben, als deksel der boosheid, maar als dienstknechten Gods. Vrijheid om God te dienen, om den Heer te belijden. Geen vrijheid om in elken staat elk gevoelen uit te spreken en aan te prijzen, maar vrijheid om, waar de overheid zich christelijk noemt, de geboden

van Christus te onderhouden, of, zoo pligtvervulling belet wordt, naar elders, ter opvolging van wat de conscientie voorschrijft, te wijken. De Christen weet: „indien de Zoon u zal vrijgemaakt hebben, zult gij waarlijk vrij zijn." Vrij van den vloek der wet, vrij van de heerschappij der zonde, vrij van het verderf. Waar over Aardsche Magten spraak is, kent hij eene vrijheid ook in het dienen; vrijheid om, in elke betrekking, dienstknecht van God en, in zijn dienst, dienaar en onderdaan ook van de menschen te zijn. — Is dit beginsel van geloof en gehoorzaamheid twijfelachtig? is de uitdrukking daarvan in de schriften der Hervormers of in de belijdenissen der evangelische Kerken dubbelzinnig? Deze laatsten althans zijn eenstemmig. Het is geen toetsen van Gods Woord aan het menschelijk verstand, wanneer men verklaart dat geener menschen schriften bij de goddelijke schriftuur zijn te gelijken, omdat „alle menschen uit hen zelven leugenaars zijn en ijdeler als de ijdelheid zelve." Geen aanprijzen van losbandigheid, wanneer men verklaart dat „ieder, wie hij ook zij, schuldig is zich den overheden te onderwerpen en hun te gehoorzamen in alle dingen, die niet strijden tegen Gods Woord." [1] [2]).

Is welligt de *leer* der Hervorming, de leer uit den Bijbel ontleend, revolutionair? Ik behoef wel niet, met woordenomhaal, het tegendeel te betuigen. Dit slechts. Ik bedoel niet enkele plaatsen, waar men tot geloof aan Gods Woord en tot onderdanigheid aan menschelijke ordening, om des

---

[1]) *Belijdenis der Ned. Geref. Kerk,* Art. 7 en 16.

[2]) [Ook thans nog wordt niet zelden, zelfs door geloovige protestanten, aan de roomsche kerk, bij tegenstelling, geschiktheid ter handhaving van het *gezag* toegekend. — „Le protestantisme, dit-on souvent, a l'esprit de *liberté*, le catholicisme ä l'esprit *d'autorité*. C'est une erreur. On méconnait ainsi le fondement, le caractère, l'oeuvre de la Réforme. Elle n'a point opposé la liberté à l'autorité, elle a renversé une autorité arbitraire et fausse, en rétablissant l'autorité de la Parole et du St. Esprit." *Le parti antirév.* p. 71. — „Es ist dem französischen Geist, welcher abstracte Allgemeinheiten liebt, gelaüfig den Gegensatz zwischen Katholicismus und Protestantismus so darzustellen. So Guizot ofter, so besonders Vinet." Luthardt, *Apologetische Vorträge,* 1867. S. 122.

Heeren wil, opgewekt wordt. Ik heb den ganschen inhoud van het Evangelie, den geheelen geest van bijbelsch onderwijs, in het oog. Een leer die op het volslagen bederf van den mensch wijst, voedt geen zelfverheffing. Een leer die op het voorbeeld doet staren van Hem die gekomen is om te dienen en zijne ziel te stellen tot een rantsoen voor velen, spoort niet aan om naar onafhankelijkheid en meesterschap te dingen. Een leer die in ootmoedige liefde het kenmerk aanprijst van christelijken wandel, predikt geen losbandigheid. Een leer die ons burgerschap in de hemelen plaatst en ons drijft om, buiten het land der vreemdelingschap, de toekomende en blijvende stad te zoeken, zal niet met een aardschgezinde drift, welke doorgaans revolutionaire pogingen kenmerkt, doen jagen naar eene volkomenheid van bezit en genot, hier beneden onbereikbaar. De leer des Bijbels, om welke te belijden en te beleven het bloed van de martelaren der Hervorming gevloeid heeft, maakt afkeerig van al wat naar ongeloof en ongehoorzaamheid gelijkt.

Nu de *werking?* — Op de tijden der Hervorming past, wat de Apostel van het woord der waarheid, namelijk des Evangelies, aan de Colossensen schrijft: „het brengt vruchten voort, van dien dag af dat gij gehoord en de genade Gods in waarheid bekend hebt."

De geschiedenis der Hervorming geeft overvloed van bewijzen aan de hand. Doch, om deze bewijzen te kennen en te waarderen, wordt eenige studie vereischt. Indien ons in deze dagen, door den voortgang der wetenschap en het popularizeren van haar uitkomsten, groote voorregten ten deel vallen, wij hebben ook met eigenaardige gevaren uit de popularizering eener gebrekkige of valsche wetenschap te strijden. Daaronder mag ik niet verzwijgen dat de lastertaal van Rome thans, ook in Nederland, de schaamteloosheid der meest duistere tijden evenaart en welligt overtreft. Ik vrees dat duizendwerf herhaalde leugen dikwerf op welmeenende Protestanten indruk te weeg brengt. Zij gelooven niet alles; er is veel waarvan zij het onge-

rijmde doorzien; maar er is een en ander waarover men in twijfel raakt; aan de zijde der Protestanten is, zegt men, niet alles even voortreffelijk geweest, en, zonder verder in de toedragt der zaak te dringen, geeft men zich over aan een kwalijk begrepen edelmoedigheid, die de schaal doet neigen naar de zijde van den tegenstander en van het onregt. Ik wensch onpartijdigheid, ik wensch ze volkomen; de meesten uwer weten dat ik over het vergoêlijken der misdaden van de Roomschen tijdens de Hervorming mij een scherp en onverdiend verwijt heb berokkend [1]. Ik ben, evenzeer als iemand, voor het „*audiatuur et altera pars;*" mits inderdaad de wederpartij gehoord, en, na rijp beraad, het vonnis worde geveld. Ook op het gebied der historie moet de regter, (bijkans iedereen werpt zich op tot regter) te werk gaan, gelijk een kundigen en billijken regter betaamt. Ziedaar wat menigmaal geen plaats heeft. Men hoort niet, of men hoort vlugtig, zonder rigtsnoer van eigen beginsels, zonder schat van eigen kennis, beurtelings door elken voorbijgaanden indruk overmeesterd ; als weleer achtbare leden onzer voormalige dorpsregtbanken, bij wie, tot hun eigen verbazing, telkens de laatste spreker gelijk had. In onzen tijd, waar men vergeet dat het brood der wetenschap in het zweet des aanschijns verdiend wordt; waarin men zoo gaarne, door het niet al te diep gaan, genoegelijk studeert; als een landbouwer, die gaarne alles zou doen, behalve graven en spitten; in onzen tijd wordt de gedachte dat er van weêrszijde gedwaald en vergroot is, een reden, niet om naar volledigheid van onderzoek te streven, maar om, met een hooren aan niethooren gelijk, in halve bekendheid vadzig te berusten. — Zoo is het, naar ik ducht, bij de menigvuldigheid van den laster, ook met de tijden der Hervorming. Onderzoekt wat latere studie aan het licht gebragt heeft; vergelijkt het, ik zeg niet, met de aanklagt

---

[1] [Over deze vergoelijking der misdaden van Granvelle, van Filips II, en van Alva, zie mijn *Antwoord aan Mr. M. C. van Hall* (1844) blz. 70—104, en voorts in 't algemeen, over mijne verhouding tot de R.-catholijken, o.a. *Narede op vijfjarigen strijd* (1855), bl. 24—34.]

der Roomschen, maar met de meeningen welke in ons midden in zwang zijn, gij zult erkennen dat dikwerf de Protestanten, door onbekendheid met de feiten, de voortreffelijkheid der Hervorming, zoo in het karakter der Hervormers als in den loop der gebeurtenissen, te laag hebben geschat.

In *de Hervormers.* — Men heeft te weinig op de gehoorzaamheid, de lijdzaamheid, de lijdelijkheid dezer christenen gelet. Men heeft van de meesten hunner indrukwekkende figuren van strijdbare helden gemaakt. Waar ze niet, gelijk een Zwinglius, tot het dragen der wapenen werden geroepen, zijn zij enkel geloofshelden geweest. Zij streden, maar met het zwaard des Geestes; zij streden ten bloede toe; maar om, als martelaren, hun eigen bloed te doen vergieten. Hun moed was ootmoed, hun geloofsvertrouwen met naauwgezette pligtbetrachting vergezeld. Zie Luther. Ik begeef mij in geene wederlegging der aantijgingen tegen hem of tegen Calvijn opeengestapeld, als behoefde men, naarmate de voortreffelijkheid grooter was geweest, des te afschuwelijker laster. Doch ook zij die hooge achting aan de hervormers toedragen, wij zelven, wanneer wij, naar protestantsche reminiscentiën, het beeld van een Luther ontwerpen, loopen gevaar daarin een trek van werkzaamheid in eigen kracht, van bedrijvigheid, van doordrijving en onbesuisdheid, te leggen, die er alle gelijkenis aan ontneemt. Wanneer Luther den keurvorst van Saxen, die zich onvermogend ter zijner verdediging verklaart, het berigt zendt: „ik zal niet door u, maar gij zult door mij worden beschermd:" wanneer hij, aan zijne vrienden, bekommerd om het gevaar dat hem te Worms wacht, in zijn populair-naïven stijl ten antwoord geeft: „ik ga naar Worms, al zouden er zooveel duivels als pannen op de daken zijn," dan leent somtijds de verbeelding aan dergelijke gezegden een houding en toon, waarbij de uitdrukking van nederig geloofsvertrouwen ons ontgaat. Wij staren op de onversaagdheid van den gedaagde voor den naam van Christus, tegen al wat de wereld magtigs en schitterends heeft, en letten te weinig op den heeten

gemoedsstrijd, waarin hij opgebeurd en gesterkt werd door de gedachte: „Ik kan niet anders, God helpe mij." Wij bewonderen den man die vorsten getrotseerd heeft, en bedenken niet dat we ons zeer oneigenaardig van het woord *trotseren* bedienen, en dat hij steeds, waar gehoorzaamheid aan God het voorschreef of vergunde, tot onvoorwaardelijke onderwerping bereid was. — Eén trek. De keizer was gezind de duitsche vorsten, om de belijdenis van het evangelie, te overvallen; zij wisten het; zij waren magtig hem, door een verdedigend verbond, te stuiten. En waarom niet? zelfbehoud is pligt; het geldt de zake Gods; hun regt schijnt naar de rijkswetten gewis; Luther, dien de keizer opeischt, moet worden beschermd. Wat raadt Luther zelf? Hij aarzelt; hij vreest met de zaak des geloofs staatsbelang te mengen; de keizer is en blijft de hoogste overheid: hij aarzelt niet meer; hij raadt dat men den keizer, ook waar deze geweld oefent, naar goeddunken late verrigten wat hij eenmaal voor God verantwoorden zal. Zijnentwege zij niemand bekommerd: hij zal voor den keizer verschijnen; wie gelooft, moet weten dat hij, om het geloof, in lijden kan worden gebragt. Wat dunkt u? misschien ging hij, in naauwgezetheid, verder dan het duitsch en christelijk staatsregt voorschreef; hij ging althans niet in een geest van weêrspannigheid te werk [1]. Zoo gaarne zou ik u soortgelijke bijzonderheden in het geheugen herroepen; u toonen hoe omzigtig en, wat eigen meening betrof, hoe schroomvallig hij in den geheelen gang van zijn reformatorische werkzaamheid was; dat hij eerst dan met vasten tred vooruitging, wanneer Gods Woord het licht op het pad was, en dat er bij hem geen zelfvertrouwen dan geworteld in geloofsvertrouwen bestond [2]. Zoo gaarne zou ik gewag maken van Calvijn,

---

[1] [„Die Kraft dieses Geistes würde gebrochen gewesen seyn, wenn eine Rücksicht ihn gefesselt hätte von einen nicht *durchaus religiösen* Inhalt." Ranke, *Deutsche Geschichte,* I. 478. — „Es ist eine *lutherische Maxime* die ganze Ueberzeugung auszusprechen ohne staatsmännische oder pastorale Klugheit." Stahl.]

[2] [Vergeving der zonde en zaligheid, uit vrije genade door het

van Knox, wier gelaatstrekken doorgaans, ook onder protestantsche karakterteekening, misvormd zijn; maar dit eerherstel is geen werk van een oogenblik; het moet, om volledig en duurzaam te zijn, met eigen onderzoek gepaard gaan. Leest de geschiedenis der hervorming van mijn eerwaardigen vriend Merle d'Aubigné [1], waarin het eenvoudig verhaal menig vooroordeel afsnijdt; leest de merkwaardige schriften van Ranke, waarin uit de diepte der navorsching menige lichtstraal verrijst; leest de biografiën van Calvijn door Henry [2], van Knox door M'crie; leest, zoo gij uit de eerste en zuivere bron verlangt te scheppen, de leerrijke geschriften der Hervormers zelven; gij zult, door de deugdelijkheid uwer oordeelvelling, medewerken om den roem der hollandsche degelijkheid staande te houden of te herwinnen; de revolutionaire trek zal uit de achtbare beeltenissen uitgewischt zijn met uwe eigen hand.

Ik zwijg van vaderlandsche staatslieden en helden, omtrent wier inborst en drijfveeren even zonderling misverstand plaats heeft [3]. Niet enkel het karakter van sommige menschen, het karakter der gebeurtenissen heeft men miskend. De historie verkleurt dikwerf, onder den invloed der veelsoortige verkeerdheden van den bedorven mensche-

---

geloof alleen, ziedaar wat het levensbeginsel van Luther en van de gansche kerkhervorming geweest is. Door onvoorwaardelijke en onwankelbare trouw aan de eenmaal erkende evangelie-waarheid, werd hij telkens verder dan hij bedoelde geleid. „Fremd war ihm die Absicht, mit der vorgefundenen Kirche zu brechen. Er wolte mehr nicht, als innerhalb der Kirche das Evangelium frei verkündigen. Gegen seinen Willen würde er Schritt voor Schritt aus ihr herausgedrängt." Stahl, *Der Protestant, als politisches Princip.* S 79.]

[1] *Histoire de la Reformation;* populair en leerrijk in de uitvoerigheid eener door den geestverwant der Hervormers aan de bronnen ontleende beschrijving.

[2] [Thans vooral die van Stähelin. (1863). „Als die Grundlage seines Wesens erscheint bei Calvin *die logische Anlage und das Gewissen,* erfüllt von der rückhaltslosen Hingabe an Gott und in den unbedingten Dienst seines Willens gestellt."]

[3] [Over Willem I zie bijv. *Handboek*, §. 151—154 en *Archives,* Tome VIII. p. XLVIII—LIV.]

lijken aanleg. Wij zijn geneigd de eer der menschen lief te hebben, meer dan de eere Gods. Wat groot is voor de menschen, treft ons meer dan waarin God welbehagen heeft. Deze vooringenomenheid verleid om in de daden een vrijheidszin, die er niet in lag, te leggen en het ootmoedig-christelijke voorbij te zien, ten einde alleen naar het schitterende den opgetogen blik gevestigd te houden. Zoo wij valschen tooi en ophef terzijde gesteld hadden, de verdediging der oorlogen die de Hervorming vergezeld hebben, zou ligter zijn gevallen. Aan wie zijn deze beroeringen te wijten? aan den afgrijselijken dwang der roomsche Kerk in verbond met wereldlijk geweld. Zoo de protestanten onrust en krijg hebben gesticht, hij is de twistzoeker niet die den slag des moordenaars, door hem van zich af te stooten, ontwijkt. Hoedanig is, aan de zijde der protestanten, het karakter der worsteling? wij zagen het in ons vaderland; elders was het insgelijks; verzoenlijkheid, vergevensgezindheid, begeerte om bij gehoorzaamheid aan God gehoorzaamheid aan den strengen landsheer te voegen. En wanneer is de tegenstand begonnen? gelijktijdig met onregt en verdrukking? zoodra er gunstige kans was? neen; in Frankrijk, zoowel als in de Nederlanden, heeft de vervolging, zonder wederstand dan des gebeds en der evangelieprediking, 40 jaren gewoed. Zelfs nadat het aangroeijend getal tot openlijken tegenweer in de gelegenheid gesteld had, zou men in lijdelijkheid volhard hebben, zoo niet de weerstand, in Frankrijk van de prinsen van den bloede, tijdens de minderjarigheid des konings, in Nederland van den prins van Oranje tegen Alva, een bewijs en teeken opgeleverd had dat de hand des Heeren, na beproefd en getuchtigd te hebben, ter verlossing van zijn volk uitgestrekt werd. Ik zou niet eindigen, zoo ik toonen wilde hoe menige teregtwijzingen vroeger oordeel in later ontdekkingen ontvangt. Nog één voorbeeld ontleend aan eene gebeurtenis welke over den dageraad der Hervorming een donker floers heeft geworpen; den ontzettenden *Boerenkrijg*, waardoor, weinige jaren na het te voorschijn treden van Luther, een aanmerkelijk deel van

Duitschland verwoest is. Tot dus ver hebben wij verontschuldigingen bijgebragt, billijk en regtmatig; opstand en anarchie is met het beginsel der reformatie in strijd; weshalve misbruik en overdrijving, als b.v. de gruwelen te Munster en elders, niet aan de natuur zelve eener goede zaak kunnen worden te laste gelegd. Bij den boerenkrijg past geen verontschuldiging, maar lofspraak. Het blijkt nu dat de vlam geruimen tijd vóór de Hervorming gesmeuld had; dat geenszins de evangelieprediking met daden die op razernij uitliepen, in verband stond; dat zoo politische wangevoelens ook christenleeraars tot het vermengen der waarheid uit God met eene rigting uit den booze verleid hebben, Luther, door den dollen overmoed te bestraffen, aan het evangelie getrouw en zich zelven gelijk bleef; dat de aangevangen reformatie, wel verre van de bevolking opgeruid te hebben, niet in buitensporigheid, maar wel in billijkheid van sommige der eischen van de fel getergde landlieden, zigtbaar geweest is. Nog meer. Het loopend vuur is door de Hervorming gebluscht. De betuiging van Luther: „zonder ons zou men het oproer niet gedempt hebben," is geen ijdele ophef. Het éene woord door de Hervorming weder in de harte geprent: „Alle ziele zij den Magten over haar gesteld onderworpen," vermogt meer dan de heldhaftigheid der edelen en de krijgsheiren der vorsten. Munzer en de zijnen, schrijft Ranke, hebben het sterkste en zuiverste element van wederstand in de reformatorische opvatting ontmoet [1].

Doch waartoe enkele personen en daden vermeld, als of er angstvallig naar gronden van verdediging rondgezocht wierd! Wij, aan wie het evangelische beginsel der Reformatie bekend is; wij, voor wie het licht der opgeklaarde kennis menigen nevel van laster of vooroordeel of onkunde weggevaagd heeft; wij, die, beter nog dan de Hervormers,

---

[1] „In der reformatorischen Bewegung selbst war das stärkste und in sich wahrhaftigste Element Münzer entgegen." Ranke *Deutsche Gesch.* II. 212.

in de schijnbare verwarring hunner eeuw, de eenheid van Gods werk en de uitgebreidheid van Gods zegen kunnen opmerken; wij die in de Reformatie de herleving der christelijke waarheid erkennen, door de uitstorting des Heiligen Geestes, zoo als die, in gelijke mate, sedert de tijden der Apostelen niet gezien was; wij behoeven en behooren niet langer haar in de nederige houding te plaatsen welke den aangeklaagde, eer zijn onschuld gebleken is, betaamt. Wij mogen en moeten aanwijzen wat zij in de wereldgeschiedenis geweest is. Het vermoeden dat de Reformatie revolutionair was, beantwoord ik aldus:

1. De Reformatie heeft in de zestiende eeuw het revolutionair ongeloof gestuit.

2. Alleen door het verflaauwen van den geest der Hervorming, heeft, in de achttiende eeuw, het revolutionair ongeloof de overhand behaald.

Wanneer men de voorstellingen der roomschgezinden leest, is het als of de Reformatie het zaad van ongeloof en opstand wierp in een akker zonder onkruid; als of de beweging der gemoederen op een toestand van rust en orde gevolgd was [1]). Het tegendeel is waar. Zoo er rust was, het was de rust des bijgeloofs, eene doodelijke rust; doch ook die rust was niet ongestoord. Terwijl men van het bijgeloof gewag maakt, vergeet men dat dit, als gewoonlijk, van ongeloof vergezeld was; dat beider werking zich theoretisch en praktisch geopenbaard had, en dat de gesteldheid van Europa, ook in woelziek streven en jagen naar verandering en omkeering, met het onheilspellend gelaat der 18ᵉ eeuw sprekende gelijkenis had.

De opkomst en voortgang van het ongeloof is reeds uit de natuur zelve van het bedorven pausdom bewijsbaar; eene god-onteerende kerkverbastering leidt naar ongodisterij.

---

[1]) „Malgré des désordres partiels et de légères déviations, l'Europe s'avançoit vers la perfection où le Christianisme appelle les peuples comme les individus, lorsque la Réforme vint subitement arrêter ses progrès, et la précipiter dans un abime." De la Mennais, I, 23.

Doch wat wij reeds *a priori* beweren, wordt door den toestand van de zoogenaamde christenheid der 15e eeuw, op droevige wijze gestaafd. Bijbel en openbaring was bijna onbekend. De christelijke waarheden stonden bij geleerden en letterkundigen voor de liefelijke herinneringen uit de grieksche fabelleer achter. Ook bij een deel der geestelijkheid was het schitterend kleed der ceremoniën te doorzigtig om twijfelarij en godverloochening te bedekken. Behoeven wij naar blijken van het ongeloof te vragen, waar eene kerkvergadering het niet overtollig achtte de pligtmatigheid te verkondigen van het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel?

Het gevolg van zoodanigen toestand was in het staatsregt openbaar.

In het staatsregt van het kerkelijk Rome zelf. In het eigenbelang en de oppermagt van den pauselijken Stoel. Gij herinnert u de pauselijke verklaring van de twee zwaarden der Kerk, het geestelijke om *door* haar, het stoffelijke om (in de hand der vorsten en krijgslieden) *onder* en *voor* haar te worden gebruikt [1]. In deze theorie blijft Rome zich gelijk; in de toepassing gaat zij naar omstandigheden te werk; gereed, de dwingelandij der vorsten te ondersteunen, of den oproergeest der volken in beweging te brengen [2]. Ik zou wenschen u de ontwikkeling hiervan te toonen in eene sluwe politiek; ik zou u de te weinig bekende theoriën willen voorleggen der Jesuiten, waardoor zij, in het regtvaardigen en aanprijzen van den konings-

---

[1] [„An die Stelle des römischen Rechts ist die römische Kirche getreten. Der Kreis ihrer Macht umfasst nicht blosz die Völker, sie beherrscht auch die Verhältnisse des Lebens und die Gewissen. Sie hat manche Wandlungen erlebt und Veränderungen erfahren; aber *in ihren Ansprüchen ist sie sich stets gleich geblieben.* — Luthardt, *Apologetische Vorträge* 1867. 125.]

[2] [Voorts bijv. de vergelijking door Innocentius III van paus en koning met *zon* en *maan.* „Sicut luna lumen a sole sortitur, quae revera minor est illo quantitate et qualitate, situ pariter et effectu, sic regalis potestas ab auctoritate pontificali suae sortitur dignitatis splendorem."]

moord, ook aan de volkssouvereiniteit, behoudens oppertoezigt van den Paus, reeds in de 15e eeuw, gelijk in onzen tijd de la Mennais, hulde hebben gebragt[1]. Doch ik bepaal me bij de opmerking dat dit staatsregt de kiem van het ongeloof in zich bevatte. De souvereiniteit Gods werd verloochend voor de souvereineit van den Paus, de stedehouder werd rebel, de godsdienst afgoderij, en het dienstbaar maken van kerk en staat vereenigd aan overheersching en conscientiedwang deed een afkeer van godsdienst en een verwerping van gezag ontstaan, waardoor men de vreeselijkste toestanden te gemoet ging.

Het ongeloof gaf den toon. Met de erkentenis van Gods gezag, gelijk het ten regtstitel en gedragsregel verstrekt, ging de vastheid van den troon en de waarborg der volksvrijheden te niet. Van de onzekerheid der wederzijdsche regten was, na het miskennen van de bijbelsche voorschriften, het streven naar zekerheid buiten Gods Woord en het veldwinnen der theoriën van republikeinsche vrijheid en despotische oppermagt het gevolg.

De praktische werking van het ongeloof was, aan het einde der middeneeuwen, grooter en algemeener dan men gemeenlijk onderstelt. In sommige rijken was een zweem van orde. Maar hoedanig? willekeur en geweld. In Frankrijk een Lodewijk XI, overmagtig door wreedaardige sluwheid. In Engeland een Hendrik VII, die voor de willekeur zijner opvolgers den weg baant. In Spanje en in de Nederlanden een Karel V, die, om de losbandigheid tegen te gaan, zich weinig aan de vrijheden gelegen laat liggen, en de weêrbarstige steden aan band legt. In Duitschland was regeringloosheid. Aan den keizer werd naauwelijks gehoorzaamheid betoond. Leest hierover Ranke in zijne *Deutsche Geschichte*, een der belangrijkste zijner belangrijke werken. Gij kunt er in zien, kort vóór de Hervorming, schroomelijke gisting in de steden, bij de edelen, en onder het landvolk.

---

[1]) *Archives de la Maison d'Orange-Nassau* I. (2e éd.) 116*. — [Over de *Empörungslehr* der Jesuiten, Stahl, aangehaald *Grondweth. en Eensgezindheid*, 503.]

En niet in Duitschland alleen. De ontkieming van jammer en verderf werd overal zigtbaar. Voor de magten geen eerbied, geen liefde, geen trouw. Bijkans overal ongewisheid der betrekkingen, losgelatenheid der driften, buitensporig jagen naar vrijheid en woeling, zoo niet opstand. Het traditionele was voorwerp van minachting geworden, verlangen naar groote veranderingen algemeen. De instellingen schenen verouderd, afgesleten, verderfelijk; bouwvallen op wier wegruiming men bedacht was. Voorbereidselen eener nabij zijnde ontbinding werden bespeurd. Zoodanig was de christenheid, onder pauselijke geloofs- en regtsleer. Niet dat wij dit bij uitsluiting aan Rome verwijten; doch het had althans tegen de krankheid noch behoed-, noch geneesmiddel, en de akeligheid der uitbarstingen waardoor sommige landen werden geteisterd, bewijst waarheen de ontwikkeling der anarchische begrippen, zonder buitengewone omstandigheden, zou hebben geleid.

En welke zijn die omstandigheden geweest? Wij zijn gewoon ze in één woord, *de Hervorming*, te omvatten [1]). Te midden van ongeloof en opstand heeft zij het beginsel des geloofs en der gehoorzaamheid geworpen, waaruit heil en orde, door vereeniging van vrijheid en onderwerping, ontspruit. Wij weten hoe op een langdurig martelaarschap een eeuw van religiekrijg gevolgd is; hoe de geest des kwaads, ook op protestantschen bodem, openbaar was in menige wangestalte, ongerijmd van leer en gruwelijk van bedrijf; doch wanneer wij het geheel overzien, wat is de uitkomst? zelfs onder de bloedige tooneelen, de weldadige en verzachtende werking van het evangelie, die het onmiskenbaar voortstreven naar eene betere orde van zaken mogelijk maakt. En aan den eindpaal, bij den vrede van Westfalen, heeft Europa een ongekende hoogte van welvaart, orde,

---

[1]) [„La Réformation fut religieuse, non seulement par son opposition dogmatique à la religion du temps, mais par son opposition à l'incrédulité, tous les jours plus fière et plus hardie. Au point où en était venu le catholicisme, l'Europe entière allait s'abimant dans l'impiété; et le sacerdoce romain, bien loin de la retenir, la précipitait." Vinet.]

en beschaving bereikt. Dit is het werk en de zegen der Hervorming. Vraagt men naar het staatsregt, ik acht het bewijsbaar dat eene staatsregeling als die van Groot-Brittanje, de vrucht is der Reformatie. Hier te lande ware het juk der aristocratie, zonder de temperende kracht der christelijke zeden èn van de patriciërs èn van de burgerij, ondragelijk geweest. Doch ik wijs u in het algemeen op het beginsel, waarin de gansche Hervorming opgesloten ligt. Onderwerping aan God heeft het wankelend gezag der overheid geschraagd; onderwerping aan God de vrijheden der onderdanen met het schild der heiligheid van verkregene regten bedekt [1]); onderwerping aan God, waaruit de onschendbaarheid der van God verordineerde magten, zoowel als de ware verhouding tusschen Staat en Kerk en het geheele christelijk staatsregt afgeleid werd, heeft de voortwerking van revolutionairen zuurdeesem gestuit [2]). Te weinig evenwel is het gezegd dat het kwaad gestuit is, waar zedelijke herschepping plaats had. Ik waardeer de zamenwerking van gunstige omstandigheden, drukkunst, ontdekking van Amerika, herleving der letteren, een gelijktijdigheid kort vóór de Reformatie, opmerkenswaard; doch, evenmin als tijdens Caesar-Augustus, glans van wetenschappen en kunsten of uitbreiding van het romeinsche gebied, zonder de geboorte van het kind te Bethlehem, den voortgang der verbastering zou belet hebben, evenmin zou, vijftien eeuwen daarna, kunst, of geleerdheid, of wapenroem, of overbrenging van européschen invloed naar overzeesche gewesten, zonder de herrijzing der bijkans verdwenen evangeliewaarheid, afdoende verandering ten goede hebben gebragt. Wij moeten hooger opzien. Wanneer, in de eerste eeuwen onzer tijdrekening, uit romeinsch bederf en barbaarsche woestheid, eene andere

---

[1]) [„Der Protestantismus als politisches Princip hat zwei grosse politische Folgerungen; das *selbstständische göttliche Recht der Fürsten und die höhere, politische Freiheit der Völker*." Stahl, t. a. p. S. 18.]

[2]) [Het *droit divin* der wereldlijke overheid, het *bij de gratie Gods*, de zelfstandigheid van den staat tegenover de kerk, ten gevolge van eigen onmiddellijke onderwerping aan God, is de christelijk-protestantsche leer tegenover het ultramontanisme.]

en betere orde van zaken te voorschijn treedt, erkennen wij in dit wonder de wonderkracht van het evangelie en blijkbaren zegen. „Dit is het verbond dat ik met hen maken zal na die dagen: Ik zal mijne wetten geven in hunne harten." Evenzoo aan het einde der middeneeuwen. Toen althans was de gesteldheid van Europa geen bevestiging van de leer der *perfectibiliteit*, die zoo begeerig den oorsprong van het licht in de zelfvolmaking der duisternis zoekt. Bijgeloof en ongeloof hadden de instellingen, door het verzaken der waarheid, ontzield. Voortwerken der krankheid zou ondergang der staten, ontbinding der maatschappijen, toenemend bederf der natiën, zegepraal der duisternis geweest zijn. De Heer sprak: Er zij licht, en er was licht! De zon der Geregtigheid blonk en brak door de wolken; de Hervorming spreidde leven en warmte in alle deelen der verstorven maatschappij; uit de zegepraal der waarheid zag men weldra de voorregten en zegeningen oprijzen waardoor het nieuwer Europa, onder veel onvolkomenheid, gekenmerkt is geweest. — Tot hoe lang? totdat de invloed der Hervorming, door het verflaauwen van evangelischen zin, wederom te niet ging [1]).

Deze treurige verandering heeft voor het revolutionair ongeloof den weg gebaand.

Hoe dan? Op zeer natuurlijke wijs. Het evangelie, het zout der wereld, door de Roomschen uitgeworpen, is ook bij de Protestanten zouteloos geworden, tot algemeen bederf.

Nemen wij ten voorbeelde het Rijk, waar de Revolutie een alles overweldigend vermogen gehad heeft, *Frankrijk*. Ook dáár heeft de Hervorming op de roomsche kerk ten goede gewerkt; door ten minste een deel der waarheid weder te voorschijn te brengen en naijver in christelijk

---

[1]) [„Die Reformation hat den Geist der Verneinung weit zurückgeworfen. . . . Mehr als dreihundert Jahre brauchte er, um wieder da anzulangen wo er jenes Mal gestanden — nur freilich bereichert mit dem Ertrag der Entwicklung die er inzwischen durch gemacht." Luthardt, S. 9.]

liefdebetoon te wekken. Ook in Frankrijk is de roomsche kerk, eenigermate door de Reformatie gereformeerd. De roemwaardige pogingen van een François de Sales, mogen, even als vroeger in Italië van cardinaal Borromeo, als gevolg der algemeene schok die de Hervorming gaf, worden gewaardeerd. Het protestantisme was eene magt in wetenschap en staat. Groot en welverdiend was de naam van kennis en geleerdheid door hervormde academiën behaald. Het nut van dit oorlogvoeren op het veld der redenering was voor de roomsche kerk onberekenbaar. Zij werd voor dieper afval behoed en, ook waar ze haar doling niet erkende, in de aanhankelijkheid aan de overgebleven waarheid bevestigd. Het is welligt niet vermetel te beweeren dat, zonder het protestantisme, geen Bossuet en geen Fénélon zou hebben bestaan [1]). Maar de tijd kwam waarin men dragonnades boven argumenten verkoos. De Protestanten werden over de grenzen gejaagd, of tot zwijgen gebragt. Desniettemin scheen in de roomsche kerk zelve uitzigt op redding. De Hervorming had zich in haar eigen boezem geopenbaard; de verdediging der Vrije Genade, die den wortel der roomsche wanbegrippen afsnijdt en, met eenvoudigheid aangenomen, de dwalingen van het pausdom bijkans onschadelijk maakt. Om zich tegen den heilzamen invloed van het Jansenisme staande te houden, zou de verbasterde kerk andermaal eene rampzalige zuivering ondergaan. Waar de zinspreuk is *servitus Dei vera libertas*; waar als redmiddel van den verloren zondaar de algenoegzaamheid der genade Gods erkend wordt; waar de opregtheid van het geloof zich in de overgave van het leven vertoont, moet de vijand zich voor de waarheid buigen, of wel den Heer

---

[1]) [„C'est à la Réformation, que le dix-septième siècle a dû Bossuet, Fénélon, Pascal, comme il lui a dû Abbadie et Saurin." Vinet.

Albert de Broglie schrijft van den theologischen strijd tegen de Calvinisten, zoolang het Edict van Nantes werd gehandhaafd: „Cette rude gymnastique développa chez les défenseurs du catholicisme français une virilité morale dont la sève s'est communiquée à la littérature, aux arts, au développement tout entier de cette grande époque." I. 205.]

andermaal kruisigen in het vervolgen zijner belijders. Men deed het laatste. Daar ziet ge den oorsprong van menig verschijnsel dat voorbereiding was der Revolutie. Van den fellen haat tegen de Jesuiten; van het redeneren over de politiek, toen gedachtenwisseling over godsdienst niet vergund werd; van toenemend zedenbederf en afkeer tegen de geestelijkheid; van de ongeloovige rigting der wetenschap, toen zij niet langer in *Port-Royal* een evangelisch tegenwigt had. De roomsche kerk, na dezen tweeden jammerlijken triumf, werd magteloos. De uitwendige vorm hield stand; uit politische berekening en met vervolgzieken dwang. Zoodanige kerk kon den voortgang van het ongeloof, dat door haar veeleer gekweekt werd, niet beletten [1].

Ik behoef u niet de gesteldheid van Spanje, Italie, en het roomschgezinde deel van Duitschland te schetsen. Uitdrijving of verdrukking der protestanten was de leus en het protestantisme weinig- of nietsbeduidend. Minder overbodig is het u op het roomsche element in Engeland te wijzen. De roomschgezinde strekking, die zich heden in het puseysme vertoont en waartoe het veldwinnen der remonstrantsche begrippen, zoo het niet gestuit ware, ook de vaderlandsche hervorming zou hebben gebragt, was veelvermogend in de anglikaansche kerk. Ik herinner u hoe de overhelling naar Rome tegenover puriteinsche eenvoudigheid en regtzinnigheid gezien en onder de voornaamste oorzaken der onlusten tijdens Karel I geteld wordt; hoe diezelfde toenadering, na de restauratie, door den roomschgezinden Karel II begunstigd en met huichelarij,

---

[1] [„Es ist ein auf ewig merkwürdiges Phänomen, welchen Einflusz die religiösen Bestrebungen Ludwigs XIV auf den fransösischen, ja auf den europäischen Geist überhaupt hervorgebracht haben. Er hatte die aüsserste Gewalt angewandt, göttliche und menschliche Gesetze verletzt, um den Protestantismus auszurotten, und selbst alle abweichenden Meinungen innerhalb des Katholicismus zu vernichten; sein ganzes Bestreben war gewesen, seinem Reiche eine volkommen und orthodox-katholische Haltung zu geben. . . . Der reprimirte Geist warf sich in eine zügellose Bewegung." Ranke, *Fürsten u. V.* IV. 187.]

zedenbederf en onverschilligheid gepaard was; hoe bij de anglikaansche geestelijkheid, minder uit godsdienstigen zin dan uit zucht om haar eigen gezag staande te houden, reactie ontstond; hoe, op den aldus giftigen bodem, de rampzalige oogst kwam der deïstische geschriften, die het ongeloof hebben verbreid. — Aanklagt tegen de Roomschen is geen vrijspraak der Protestanten. Aan hen waren de woorden Gods toebetrouwd; hoe hebben zij dat kostelijk erfgoed bewaard? De opwekking is, in zuiverheid en levenwekkende kracht, kortstondig geweest. Veel verkeerdheid, veel verflaauwing was er. De geschiedenis der Protestanten is, gelijk die van het oude godsvolk, van ieder volk en van elken zondaar, verval en achteruitgang, zoodra men niet door Gods Geest opgebeurd, staande gehouden, voortgeleid werd. Reeds in het midden der 16e eeuw had de Reformatie, naauwelijks begonnen, haar toppunt bereikt. Reeds toen werd de kracht der roomschgezinde tegenwerking zigtbaar. Reeds toen begon die herovering waardoor menig gewest, vroeger door den glans der Hervorming verlicht, andermaal door de duisternis van het Pausdom bedekt werd. Maar hoe was het, waar de Hervorming het veld behield, hoe in haar eigen kring, met christelijk geloof en geloofsleven gesteld? Droevig voorzeker. Het loste zich bijkans op in polemiek. Bestrijding der dwaalbegrippen is onmisbaar; maar wee der Kerk, die haar taak met polemizeren afgedaan acht! Haar strijd ontaardt dan in spitsvindig en liefdeloos ophalen van verscheidenheden, met voorbijzage van overeenkomst; de liefde gaat verloren, en, waar de liefde verloren gaat, is het geloof in levensgevaar. Gij kent de eindelooze twisten der protestantsche wereld, van theologen en van het theologiserende volk; en, schoon ik het goede en christelijke element, voorzeker hier te lande dikwerf onmiskenbaar, niet misken, zijn ze ook hier geenszins met die overvloeijende mate van liefde gevoerd, zonder welke zij schade brengen aan de ziel ook van hem die overwint. De levendigheid van het geloof hield niet gelijken tred met orthodoxe nauwgezetheid; hoe minder levendig het geloof, des te meer gehechtheid aan

uiterlijken vorm en verslaving aan letterlijke opvatting van eenmaal aangenomen belijdenisschriften. Vijand der formulieren ben ik niet; des te meer vijand der vadzigheid die ze tot oorkussen, der bekrompenheid, die ze tot steunsel, zelfs tegen den Bijbel, misbruikt. Ik ben voorstander van formulieren; ik erken dat ze noodig zijn, als geloofsuitdrukking en kenmerk der Gemeente, ter handhaving van eenheid en orde. Toen sommige mijner vrienden gemeend hebben, bij het verwoesten onzer Kerk, niet langer te mogen zwijgen, heb ik onder het althans niet voorbarige protest volgaarne en herhaaldelijk mijne naamteekening gevoegd [1]). Des te meer ben ik geregtigd, zonder vrees voor misverstand, overdrijving te misprijzen. Doof voor het getier van hen die, door losbandigheid, met een ijdel beroep op Gods Woord, de christelijke gemeente onder de dienstbaarheid van elken onchristelijken dienaar der Kerk pogen te brengen [2]), mag ik, bij het waarderen der formulieren, des te vrijmoediger tegen de verkeerde toepassing

[1]) [*Het Adres aan de Synode* in 1842. Protest (jaren achtereen in velerlei vormen herhaald) tegen een grenzenloos *quâtenus* in het oneindige rekbaar, waarvan de eigenaardige strekking en de logische vrucht thans in een godverzaking, zelfs op kerkelijk terrein onverlet, in het oog valt. Eene, naar den *actuëlen toestand* gewijzigde, handhaving van formulieren of belijdenis, als gemeentelijk verband tegenover een opgedrongen kerkvorm (*confessioneel* tegenover *reglementair*), ziedaar wat ik, van 1837 tot heden (1867), voorgestaan heb. Schier gelijktijdig met de uitgaaf van *Ongeloof en Revolutie*, schreef ik (1847) in de voorrede van *het Regt der Hervormde gezindheid:* „Ik verlang eerbiediging van het geloof der kerk, niet gelijk het zich in de godgeleerdheid der vaderen met dogmatische scherpzinnigheid heeft ontwikkeld, maar gelijk het zich, ook nu, in de harten der geloovigen levendig betoont."]

[2]) [Vasthouding aan het kerkregtelijk beginsel is de voorwaarde van zachtmoedige wijsheid in de praktijk. Aldus ook Stahl.

„Die Kirchenzucht in dem blosz negativen Charakter *als Gewissenswahrung der Kirche* (sie will nicht Theil nehmen an der Sünde und sie nicht gut heiszen) ist eine unabweisbare Anförderung zu allen Zeiten." Met de zoogenaamde leervrijheid „schützt man in der That nicht blosz den Einzelnen in seiner Freiheit, wie man vorgibt, sondern man macht ihm die Kirche zur Sklavin seiner Meinungen und Launen." *Ueber Kirchenzucht*, S. 100. Maar: „die Zuchtmittel der Kirche sollen

in vroeger eeuw getuigen. Doode regtzinnigheid verscheen. Talrijk waren de formulierknechten. De waarheid werd enkel in de formulieren gezocht; Gods Woord vervangen, verdrongen, tot magazijn van bewijsplaatsen verlaagd. Het scheen als of de leus van de Hervormde Kerk tevens de voorwaarde van christelijke betrekking, en het formulier, tot in de kleinste bijzonderheden, het zaligmakend geloof was. Niet op den Bijbel, op het formulier, werd de broederhand gereikt. De hatelijke bejegening is bekend, in Duitschland aan Spener en Franke, in Engeland aan Wesley en Whitefield, in Nederland aan meer dan één leeraar der moravische broederschap ten deel gevallen. — Geen land werd, in gelijke mate als Nederland, door de ontfermingen Gods, ten zetel van het protestantisme uitverkoren en afgezonderd. Eilieve, zegt mij: was op dezen bevoorregten bodem geloofsijver en liefde minder spoedig dan elders verflaauwd? Gij zult wel eens de boetpredikatiën ingezien hebben, wier onafgebroken reeks, van den beginne af der Hervorming, van den evangelischen ernst der godsgezanten, ja, maar tevens van den geringen invloed der beloften en bedreigingen Gods getuigenis aflegt. En daarna, in de eeuw die aan de Revolutie onmiddellijk voorafging? Gij zijt met den stand van kerk en godgeleerdheid en volksleven, in den aanvang der 18e eeuw, niet onbekend. Wat dunkt u? Ik zou ongaarne het goede voorbijzien of verkleinen. Ik weet dat bij onze godgeleerden een schat van wetenschap, en dat er, vooral bij den middenstand, een verheugend overblijfsel van godsvrucht en van zedelijkheid

---

nur eintreten gegen das *äuszerste* Aergernisz, das kein Uebersehen und keine mildere Deutung mehr zuläszt." S. 104. „Die Lösung der Schwierigkeit in Bezug auf den Zwiespalt der Geltung der öffentlichen Lehre mit dem individuellen Wissen und Gewissen kann nicht in irgend einer Umgestaltung des Bekenntnisses, einer Festsetzung über seine verschiedene Theile gesucht werden, sondern nur in einer freien und milden rein evangelischen Handhabung desselben ... Es darf *grundsätzlich* so wenig als möglich aufgegeben, es soll *thatsächlich* so viel als möglich übersehen werden. Das ist Sache der Weisheit des Kirchenregiments." *Die Kirchenverfassung nach Lehre und Recht der Protestanten*, 2e Ausg. 1862, S. 93.]

was; maar, wanneer men vraagt naar het geloof dat aan den alles doortrekkenden zuurdeesem gelijk is; wanneer men onderzoekt of het aan eene valsche en verleidelijke en populair gemaakte wijsbegeerte eenigen degelijken wederstand heeft kunnen bieden, dan erken ik dat het tegendeel in het oog valt. Althans, wanneer ik denk aan de uitgewerkte systemata der kerkleer, wier vorm en betoogtrant met den eisch van letterkunde en beschaving weinig overeenstemt; aan de heirlegers van vertoogen en preeken, voor wier deelen en onderdeelen het alfabet van elke oude en nieuwe taal te kort schiet; aan zifterij der woorden, waaronder de kracht des Woords te niet gaat; aan kerkelijke ligtgeraaktheid, waardoor de heiligheid der Openbaring op elken tittel en jota van menschelijke meeningen en vooroordeelen wordt overgebragt; aan dwaze opgewondenheid waarmeê, van alle zijden door de schroomelijkste wanbegrippen overvleugeld, men dikwerf aan punten van ondergeschikt belang de levenskrachten heeft gewijd, dan ontwaar ik, in al den orthodoxen ijver en toestel, het zwaard niet meer dat een oordeeler is der gedachten en overleggingen des harten; dan zijn dit de wapenen niet van den apostolischen krijg, ook in de hand der Hervormers, krachtig door God tot nederwerping der sterkten: dan vraag ik niet langer waarom twijfelarij en zedenbederf bij velen de overhand verkreeg [1]; dan bevreemdt het mij niet, zoo dergelijke doode regtzinnigheid, in de engten van het kerkelijk terrein verschanst, ook aldaar in de tijden des gevaars krachteloos was.

Oorzaak der Revolutie heeft de Reformatie niet kunnen zijn, vermits zij van een tegenovergesteld beginsel uitging; van objectieve geloofseenheid, niet van de verscheidenheid

---

[1]) Met de Luthersche kerk in Duitschland was het als hier te lande met de Gereformeerde, „In einen wirklichen und schweren Irrthum auf praktischen Gebiete verfiel sie, als sie eine Periode lang ihr ganzes Streben in die Rechtgläubigkeit oder richtiger Rechtlehrigkeit setzte, statt in der lebendigen Glauben. Das ist die Periode der starren Orthodoxie." Stahl, *die Lutherische Kirche*, S. 77.

der subjectieve gevoelens; van de onfeilbaarheid der Openbaring, niet van de oppermagt des verstands; van de souvereiniteit Gods, niet van de souvereiniteit van den mensch [1]). De Reformatie heeft aan de verwarring der midden-eeuwen een einde gemaakt en tegen de overheersching van het ongeloof behoed. Door het verminderen en bijkans te niet gaan van haar invloed, werd Europa voor de Omwenteling rijp. Eén middel slechts is er van leven en herleving ook voor de volken; het Woord des Levens. Laat ons in de heilvolle werking der Reformatie de vervulling der profetie erkennen: „Mijn Woord zal doen wat Mij behaagt en het zal voorspoedig zijn waartoe Ik het zende." — Door prediking van het evangelie, als hefboom, is de wereldhistorie aan Gods raadsbesluit dienstbaar. Daarin lag, ook voor de Hervorming, het geheim van haar kracht. Niet in de diepzinnigheid der wijsbegeerte, niet in de bespiegelingen der wetenschappelijke godgeleerdheid, niet in stelselmatig betoog en ijverige polemiek; dit alles is nuttig, noodig, onschatbaar ter voortwandeling op den geopenden weg; maar de weg wordt gebaand door verkondiging van de liefde Gods. Het is in de verkondiging dezer liefde dat de sleutel van het heiligdom ligt. Bekeert u en gelooft het evangelie; gelooft in den Heere Jezus Christus en gij zult zalig worden, gij en uw huis; zijn bloed reinigt van alle zonde; die in den Zoon gelooft, heeft het eeuwige leven; deze taal is het, waarvan de Heer zegt: „Ik zal u mond en wijsheid geven, welke niet zullen kunnen tegenspreken noch wederstaan allen die zich tegen u zetten." Daarin ligt de vreugd en de roem der geloovigen altijd. — Bij het definiëren van christelijk geloof is er menigmaal overdreven nauwgezetheid. Althans ik vermeet mij niet de mate van kennis te bepalen die tot zielebehoud vereischt wordt [2]). Desniettemin zijn er waarheden, wier aanneming alleen een regt inzigt van de leer der zaligheid geeft, in de geschiedenis der Kerk met onuitwischbare

---

[1]) Zie de tegenstelling hierboven, blz. 12, vg.

[2]) [Stahl, waar hij in de kerkleer „die Unterscheidung fundamentaler und nicht fundamentaler Lehren" misprijst, voegt er met treffende juistheid bij: „Für die einzelne Seele ist nichts fundamental

trekken geprent; de onfeilbaarheid der H. Schrift, de godheid van den Zaligmaker, de persoonlijkheid des H. Geestes, het geheele bederf onzer natuur, de voldoening voor onze zonden, de toerekening der geregtigheid van Christus, de noodzakelijkheid der wedergeboorte en der heiligmaking. Waarheden in het ééne noodige, *Vrede door het bloed des Kruises* zamengevat; in de vereeniging met Christus door het geloof, die in onze dagen bij zeer velen ongerijmd mysticisme heet, die tijdens de Hervorming onze eenige troost, beide in leven en in sterven, genoemd werd. Deze waarheden zijn het wier eenzelvigheid, in de symbolische schriften der evangelische gezindten, van de eenigheid des Geestes, in verscheidenheid van vorm en uitdrukking, getuigenis draagt. Deze hebben, niet door kracht of geweld, maar door den Geest des Heeren, in de zestiende eeuw, de wereld die in het booze ligt en den Antichrist van Rome en den Duivel overwonnen, en bij de goederen des eeuwigen levens aan een iegelijk die gelooft, voor de volken onberekenbaren zegen van tijdelijke voorregten gevoegd. Dat ze nooit verouderd zijn, blijkt, zoo dikwerf het Gode behaagt de wonderen die zijn Geest toen gewerkt heeft, te vernieuwen. De overhand zullen zij behouden: vroeg of laat; eenmaal althans in de openbaring van den Heere Jezus van den hemel met de Engelen zijner kracht. — Doch ik zwijg van de verborgenheden der toekomst, en keer tot de ervaring terug. De verloochening dezer waarheden was oorzaak en begin der Revolutie. Het ongeloof heeft het onverwinnelijk evangelie niet overwonnen; maar, toen het geloof geweken was, bleek het dat doode vormen tegen de vurige pijlen des Boozen een bedriegelijk schild zijn. Toen werd in het onchristelijk geworden christelijk Europa bewaarheid wat de Heiland zegt: „Wanneer de onreine geest van den mensch uitgegaan is, zoo gaat hij door dorre plaatsen, zoekende rust, en vindt ze niet. Dan

---

als blosz der letzte glimmende Glaubensfunke, den nur Gott versteht und der sich in keinen Artikel formuliren läszt." — Elders: „die Gemeinschaft der Heiligen ist lediglich gebunden an das verborgene Leben in Christus."]

zegt hij: ik zal wederkeeren in mijn huis, van waar ik uitgegaan ben, en komende vindt hij het ledig, met bezemen gekeerd en versierd. Dan gaat hij heen en neemt met zich zeven andere geesten, boozer dan hij zelf; en ingegaan zijnde wonen zij aldaar, en het laatste van dien mensch wordt erger dan het eerste. Alzoo zal het ook met dit boos geslacht zijn!" — Inderdaad het laatste is erger dan het eerste geweest. Door alleenheersching van het ongeloof was onvermijdelijkheid der Omwenteling daar.

De revolutie-leer is het ongeloof in stelselmatigen vorm. Van gevolgtrekking tot gevolgtrekking, werd men op den weg der rampzaligheid geleid. Voortsnellen naar den afgrond is niet te beletten, na het verbreken der betrekking die aan den Hemel verbindt.

VIII.

ONGELOOF.

Thans zijn wij aan den aanvang der ontwikkeling van mijne hoofdgedachte; namelijk dat de oorzaak der Revolutie in het *ongeloof* ligt.

Met al haar verscheidenheden van theoretische en praktikale rigtingen en gedaanten, is de Revolutie gevolg, toepassing, ontplooijing van het ongeloof. Door theoretisch en praktikaal ongeloof werd de filozofie en de revolutie der 18e eeuw gevormd. Eene geheele reeks van dwaalbegrippen en gruwelen *moest* volgen op een reeks van syllogismen, toen eenmaal het ongeloof den boventoon had.

Meent niet dat ik *fatalisme* verkondig. Of was Newton fatalist in het beweeren dat, volgens de zwaartekracht, de appel, van den steel losgeraakt, *moet* vallen? Er zijn krachten en wetten, als in de stoffelijke wereld, even zoo in het rijk der zedelijkheid [1]). Dit onwederstaanbare van den gang der gebeurtenissen neemt de persoonlijke verantwoordelijkheid niet weg. Niemand is genoodzaakt voor

---

[1]) „Aussi souvent qu'une forte impulsion, donnée à tout un peuple, le tire avec violence des ornières de l'habitude, et le précipite dans la carrière des mouvemens, on n'est plus le maître de les arrêter ni de les diriger; il faut que la série de ces mouvemens s'exécute, et le remède au mal ne se trouve que dans les développemens du mal qui ne cesse que lorsqu'il a parcouru toutes ses phases. Dans ce sens, on peut dire avec vérité que les révolutions mènent leurs coryphées et leurs auteurs." Ancillon.

den afgod zijner eeuw te buigen [1]). Niet het onvermogen om te wederstaan, de bereidvaardigheid om mede te werken, zal worden ten laste gelegd [2]).

Om ons, in dien zin, van de onveranderlijkheid der Revolutie te overtuigen, is een vlugtige blik op den toestand van Europa in de vorige eeuw genoegzaam. Gezag werd met absolutisme, vrijheid met willekeur verward. De staatsregelingen verbasterd, de zeden bedorven, de godsdienst schijnheiligheid of bijgeloof en doode vorm. Wat anders kon men te gemoet zien dan ineenstorting van het ondermijnd gebouw?

Doch in deze algemeene opmerking ligt niet de kern en het doel van mijn betoog. Wat ik verlang te bewijzen is dat in het atheïsme, in de goddeloosheid, in het *zonder God zijn*, de vormkracht ligt van het revolutionaire tijdperk, waartoe ook onze leeftijd behoort. Deze trek is, in wezen en werking, in leer en leven der omwenteling geprent. Uit de ongeloovige natuur der Revolutie bewijs ik de noodwendigheid van haar levensloop, en wederkeerig in den levensloop vind ik het doorgaande merkteeken van den ongeloovigen oorsprong. — Met de levensbeschrijving maak ik nog geen begin; aan biografisch moet *fysiologisch* onderzoek [3]) voorafgaan. Ik wensch met u de algemeene

---

[1]) [Dan geldt het *non possumus* van den christen. — „*Ik* kan niet anders," was het woord van Luther en de martelaarsleus. Thans zegt men: „*het* kan niet anders."]

[2]) [„Il y a des circonstances où les hommes les plus courageux n'ont aucun moyen de se montrer activement, mais il n'en existe aucune qui puisse obliger à rien faire de contraire à sa conscience." Mme de Stael.]

[3]) Wat ik door *fysiologisch* onderzoek versta, zal welligt duidelijker zijn, bij de lezing en overweging der volgende merkwaardige regelen van Guizot: „Les faits proprement dits, les événements extérieurs, visibles, sont le corps de l'histoire; ce sont les membres, les os, les muscles, les organes, les élémens matériels du passé; leur connoissance et leur description constituent ce qu'on pourrait appeler *l'anatomie* historique. Mais, pour la société, comme pour l'individu, l'anatomie n'est pas toute la science. Non seulement les faits subsistent, mais ils tiennent les uns aux autres; ils se succèdent et s'engendrent par l'action de certaines forces; qui agissent sous l'empire de certaines

wetten op te sporen, onder wier heerschappij de achttiende eeuw zich gevormd heeft; ten einde daarna blijke dat ze met deze wetten in overeenstemt. Het is mij om de *natuurlijke historie* der ook thans nog toongevende wanbegrippen te doen.

Eer ik mij op het getuigenis der historie zelve beroep, zal de logica u, naar ik acht, aanschouwelijk maken dat het *atheïsme* in de godsdienst, het *radicalisme* in de politiek, niet is overdrijving, misbruik, afwijking, maar gevolg en toepassing van het beginsel dat, namens de oppermagt der rede, den God der openbaring ter zij stelt.

Het karakter der achttiende *eeuw* ligt, ter beoordeeling, voor ons. Geen al te strenge tijdrekenkundige nauwgezetheid. Ik begin niet met 1700, om met 1800 te sluiten; ik bedoel het tijdperk der wereldhistorische gedaante-wisseling, die, na lange voorbereiding, in 1789 haar geboortejaar had. Welk een onderwerp, hoe belangrijk, hoe moeijelijk, voor hoe velerlei zienswijze vatbaar! Ik misprijs wat, voor velen, ook thans nog, voorwerp van bewondering is: hoe ligt kan dus het vermoeden tegen mij oprijzen van hoogmoed, van oppervlakkigheid, van eigenwaan, van vermetele geringschatting ook waar hoogschatting betaamt! Ik heb dus meer dan ooit behoefte u te herinneren aan de menigvuldigheid onzer strijdgenooten in vroegeren en lateren tijd, aan de onwrikbaarheid onzer beginselen, aan het historische der beschouwing.

Het is mij niet om eene acte van beschuldiging te doen. Ik verlang billijk vonnis. Ook die eeuw had veel goeds. Geen tijdperk, hoe laag gezonken, was ooit van deugden en talenten ontbloot. Zelfs hebben droevige tijden eigenaardigen luister; want de glans van het voortreffelijke wordt door de duisternis van het omringende verhoogd, de flikkering der sterren door de donkerheid der nacht.

---

lois. Il y a en un mot une organisation et une vie des sociétés comme de l'individu. Cette organisation a aussi sa science, la science des lois cachées qui président au cours des événemens. *C'est la physiologie de l'histoire.*"

Doch ik geef nog meer dan dezen weinig beduidenden lof. De 18e eeuw heeft *vergelijkenderwijs* veel dat haar gunstig onderscheidt. Zij behoort althans niet tot de tijden wier vadsigheid verachtelijk is. Haar streven was eene poging om zich op te heffen uit het slijk. De geest der eeuw heeft aan de bekrompenheid en dorheid en baatzucht een einde gemaakt, door welke de voorafgaande jaren, ook hier te lande, werden gekenmerkt.

Zij had geen ongelijk naar verbetering te staan. Ook wanneer gij al het overdrevene ter zij stelt, bleef er overvloedig reden van misnoegen over de richting der overheid en de verbastering van den staatsvorm. Overvloedige grond om gewigtige hervormingen, in naam van regtsgevoel en menschelijkheid, te verlangen.

Zij had, in haar ijver naar verbetering, buitengemeene en, althans in den beginne, belangelooze veerkracht. Alle krachten en gaven, op meer dan gewone wijs, gewekt en gespannen, werden met hooggeklommen geestdrift aan den triumf, niet van belangen, maar van beginselen gewijd [1]).

Aan fraaije woorden en treffende denkbeelden ontbrak het niet.

Zij heeft, waar zij in de keus van beginsels mistastte, en van het pad der hervorming op den weg der omwenteling geraakte, verontschuldiging gehad. Immers wat was er geworden van de warmte en gloed der evangelische vroeger in geloofsdaden vruchtbare gezindheid? bekrompen bijgeloof, vervolgzieke huichelarij, traditionele aanhankelijkheid aan een leer in leerstukken verbrokkeld. Is het miskennen der waarheid niet te wijten, ook aan het tijdperk dat ze onkenbaar gemaakt had?

Verder kan ik in mijne apologie niet gaan. Het beginsel,

---

[1]) [Ook Guizot, na te hebben gezegd: „Le 18e siècle a prêché le doute, l'égoisme, le matérialisme", voegt er, m. i. zeer te regt, bij: „En dépit de sa tendance critique et destructive, c'était un siècle ardent et sincère, un siècle de foi et de désintéressement. Il avait foi dans la vérité, dans l'humanité.... Il s'est abusé, égaré dans cette double confiance." *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps.* II. 425].

souvereiniteit van den mensch, onafhankelijkheid van de souvereiniteit Gods, is radicaal valsch. Er was *un élan de l'esprit humain.* Ik voeg er niet bij: „son élan étoit très beau, très bon, très utile." [1]). Een vaart, die zich aan den vasten bodem der onveranderlijke beginselen ontrukt, om zonder steunpunt in het ijdel ruim der bespiegeling te zweven, eene versnelde beweging van zoo ligtvaardigen aard, vergelijk ik met den vermetelen sprong uit de opperste verdieping, in rampzalig vertrouwen op kunstvlerken gewaagd.

Een gulden eeuw verwachtte men, een ijzeren kwam. Voortgang en beweging wekt minder afkeer dan droomerigheid met enkel stilstand of slenter; men ziet liever vlietend water dan een moeras. Desniettemin energie, kwalijk bestuurd, wordt te heilloozer, naarmate zij krachtiger is; het grootsche van den bergstroom vermindert de ijselijkheid niet der werking waarmeê de vernielende stortvloed het land overdekt.

Er was, in godsdienst, zedelijkheid, en staatsregt, niet vooruitgang, maar achteruitgang. Men roemt de verlichting, *le progrès des lumières.* Ten onregte. Overvloed van vuurwerk en fakkellicht was er, aan zonnelicht gebrek. Geen menschelijke wijsheid maakt den akker vruchtbaar buiten het licht der zon [2]). De arbeid van verstand en genie, in het voortbrengen van denkbeelden en in het vormen van stelsels is ijdel, wanneer men zich aan de stralen der wijsheid die van boven is, onttrekt, en het verschil van vrijheid en onafhankelijkheid, op het gebied der wijsbegeerte, miskent [3]).

---

[1]) Guizot, *Cours d'Histoire moderne.* L. 14. p. 39.

[2]) Men leze de geestige *Parabel* van Claudius over den akkerbouw: toen de wijsgeerige landlieden, van de overtolligheid van „die Einflüsse des Himmels" overtuigd, den akker omheinden en door een gewelf bedekten met een geschilderden hemel. „Und die Saat wollte nicht wachsen! und sie bauten, und pflügten, und düngten, und ackerten hin und her. — Und die Saat wollte nicht wachsen! und sie ackerten hin und her."

[3]) „Toute force doit être soumise à des lois... Il en est de même pour les forces de l'intelligence. Ses lois, à elle, sont les principes éternels... Les idées, sans les principes, sont un levier sans point

Om den noodlottigen invloed dezer eeuw te schatten, houde men in het oog dat zij zelfs het goede tot kwaad gemaakt heeft [1]). Ik bedoel niet den overvloed van stoffelijke welvaart haar ten deel gevallen, en dien zij, rijk aan beloften en rijker nog in teleurstellingen, niet zelden verspeeld heeft; ik bedoel de denkbeelden van regt, vrijheid, verdraagzaamheid, menschelijkheid, zedelijkheid, waarin, gelijk Satan als een Engel des lichts, de eeuw zich aanvankelijk gehuld heeft. Vruchten, niet op eigen akker, op christelijken bodem geteeld. Alleen in het evangelie vindt men ze in haar echtheid [2]). De klassieke oudheid heeft er eene flaauwe afschaduwing van. Alleen de evangelieverkondiging gaf daaraan eene populariteit, in de heidensche wereld onbekend. Deze rijke erfenis, door de orthodoxie niet bewaard, is in de magt der wijsbegeerte gevallen. Wat heeft zij er van gemaakt? ondanks grootspraak, zijn deze schatten, onder haar beheer, te niet gegaan. Geen wonder. Men wilde de gevolgtrekkingen behouden, terwijl men de beginselen verwierp; gelijk men rekent op genot der wateren, wier bron men gestopt heeft, of op schaduw der boomen, na het afsnijden van den wortel. Die rekening is ten allen tijde misrekening geweest. Ook hier; de planten, aan de oevers van den evangeliestroom in heerlijken bloei,

---

d'appui. Les principes, sans les idées, sont un point d'appui sans levier... Il y a entre l'indépendance des esprits, et la liberté des esprits, la même différence qu'entre un vaisseau sans ancre et sans pilote, flottant au gré de tous les vents, et un vaisseau qui marche contre le vent, et même contre les orages et les tempêtes, sous la direction de la boussole, et les ordres d'un pilote éclairé... Relativement aux principes, les sciences morales et politiques ont plutôt souffert que prospéré, sous l'empire des fausses méthodes qu'on leur a appliquées. En voulant les perfectionner, on les a détériorées; en prétendant les asseoir sur la base de la démonstration, on les a ébranlées, et dans le dessein de les approfondir, on est descendu avec elles dans l'abîme du doute, et elles ont disparu." Ancillon.

[1]) [„Alle Güter werden zu Uebeln, wenn der Mensch sie ausserhalb Gottes Ordnung eigenmächtig sich aneignet." Stahl.]

[2]) [Délivrées d'un funeste alliage, les idées modernes appartiennent à l'Évangile." *Le Parti antirévolutionnaire*, p. 58.]

moesten, overgebragt in een land droog en zonder water, verdorren. Maar neen; ook aldus is er flaauwheid, onjuistheid in de vergelijking; op den giftigen akker der ongodisterij, ontaardden zij in schadelijke gewassen, wier doodelijk venijn zich onder schitterende kleuren en liefelijken wasem verbergt. Tooverwoorden, waarmeê de volkomenheid van wijsheid en geluk zou worden te voorschijn geroepen, telkens uitgebazuind, bleven klanken; de uitkomst is het tegendeel der voorspiegeling geweest. Voor regt onregt, voor vrijheid dwang, voor verdraagzaamheid vervolging, voor humaniteit onmenschelijkheid, voor zedelijkheid zedenbederf.

Ik onderschrijf niet het eindvonnis van Guizot: „S'il fallait se résumer, exprimer une opinion définitive, je me hâterais de dire que le dix-huitième siècle me paraît un des plus grands siècles de l'histoire, celui peut-être qui a rendu à l'humanité les plus grands services, qui lui a fait faire le plus de progrès et les progrès les plus généraux; appelé à prononcer dans sa cause comme ministère public, si je puis me servir de cette expression, c'est en sa faveur que je donnerais mes conclusions" [1] Ik spreek niet met Cousin van „les développements nouveaux que ce siècle a ajouté à ce que léguaient les siècles précédens" [2]; want het afbreken van den schakel der tijden, het onzinnig streven naar eene geheel nieuwe schepping is haar merk. „La maladie, la manie de tout analyser a fait dire du siècle qu'il étoit plutôt raisonneur que raisonnable [3]." De 18e eeuw toont hoe veel, maar ook hoe weinig het men-

---

[1]) *Hist. moderne.* L. 14. p. 39. — [Later en beter: „Le 18e siècle a été certainement le plus tentateur et le plus séducteur des siècles, car il a promis à la fois satisfaction à toutes les grandeurs et à toutes les faiblesses de l'humanité; il l'a en même temps élevée et énervée, flattant tour à tour ses plus nobles sentiments et ses plus terrestres penchants, l'énivrant d'espérances sublimes et la berçant de molles complaisances." *Memoires*, I. 6.]

[2]) *Hist. de la Philosophie du* 18e *siècle, p. 28.* [Vergelijk *Handboek*, 3e uitgaaf, § 824, 825, 846.]

[3]) Ancillon.

schelijk vernuft, aan zich zelf overgelaten, vermag [1]). Schijnbare vooruitgang werd door wezenlijk verderf gevolgd; op de ruimste schaal bevestiging, in omgekeerden zin, der belofte: Alle dingen zullen toegeworpen worden dengene, die eerst het koningrijk Gods en zijne geregtigheid zoekt.

Aldus vervalt in het beoordeelen van *personen* onbillijke hardheid. Ook van personen geldt: „Il faut les juger d'après leur date." Er is eene atmosferische bedwelming, voor toerekenbaarheid, bij onwillekeurige dronkenschap vergelijkbaar. Koelheid te midden eener algemeene opgewondenheid, is zeldzaam [2]). Men is gereed aan schrijvers en drijvers der revolutie, aan Montesquieu, Voltaire, en Rousseau, ongodisterij en rebellie, aan Robespierre en Napoleon anarchie en despotisme te wijten; te regt; in zoo ver, door woord en daad, een groot deel der verantwoordelijkheid op hen rust; doch zij waren ook werktuigen van den tijdgeest. De schrijvers drukten in woorden uit wat in aller gedachte reeds bestond; tolken meer dan leermeesters der publieke meening; leermeesters, enkel door eene schrede verder, waar buitendien geen stilstand mogelijk was, te brengen. Evenzoo de magthebbers der revolutie. Gedragen door den geest der eeuw, onderworpen aan haar rigting, eer voorgangers dan leidslieden; leidslieden althans in een spoor, uit eigen beweging door allen gevolgd; leidslieden zelve geleid, voortgedreven en voortgestuwd [3]). Dit moeten wij in gedachtenis houden, om hun karakter niet overmatig te bezwaren, om hunne talenten niet overmatig te verheffen; om aard en verband en kracht

---

[1]) [„Nous vivons à une èpoque de confusion et d'obscurité morale comme sociale." Guizot, t. a. p. 304.]

[2]) Men have been sometimes led by degrees, sometimes hurried into things, of which, if they could have seen the whole together, they never would have permitted the most remote approach." Burke.

[3]) „On a eu le tort fréquent de trop attribuer aux desseins prémédités des hommes, ce qui n'est que la conséquence et l'effet naturel des choses. — En général les hommes, même les plus forts, ne sont jamais que des instruments à peu près passifs d'une cause supérieure indépendante de leur pensée et de leur volonté propre: placés au milieu du mouvement qui emporte la société, ils le hâtent mais ne le produisent pas." De la Mennais.

der dwaalbegrippen te leeren kennen; en tevens om de verantwoordelijkheid te berekenen van anderen die, ofschoon voor uitersten bevreesd, evenwel hulde brengen aan het beginsel, en aldus, niet enkel voor de dwaling, *quâtenus* hun eigen redenering en praktijk gaat, maar tevens voor de reeks der dwalingen en verkeerdheden die uit het beginsel voortvloeien, aansprakelijk zijn [1]). Een der meest gewigtige ook politieke waarschuwingen is het *Principiïs obsta!*

Ook de achttiende eeuw is geen tusschenvak dat men overspringen mag. Ik wil de voordeelen niet miskennen of ongebruikt laten, die een orkaan in de zedelijke wereld ook door afbraak bewerkt heeft; maar geenerlei capitulatie is geoorloofd omtrent den bedriegelijken grondslag voor herbouw. Het heil der toekomst ligt niet in wijziging, matiging, regeling van verderfelijke beginsels, evenmin in ijverloosheid en doodsche berusting; maar enkel in het voorstaan van de hoogste waarheid, wier aanneming de *conditio sine quâ non* is om, met afsnijding van het kwade en aanwending van het goede ons door de vaderen overgeleverd, op den eenigen weg te geraken, welke naar het geluk der volkeren leidt.

Na mij, zoo ik hoop, van bekrompen oordeelvelling vrijgepleit te hebben, kom ik tot het betoog dat de Revolutie stelselmatig ongeloof is, evangelieverzaking met den aankleve van dien.

Mijn betoog betreft *godsdienst* en *politiek* [2]).

La Mennais schrijft: „Il y a des vérités et des erreurs

---

[1]) [Men moet persoonlijken invloed ook niet al te gering schatten. „L'influence des individus, de leur pensée propre et de leur libre volonté est infiniment plus grande que ne le suppose aujourd'hui l'impertinence philosophique de quelques uns de leurs critiques. L'histoire n'est point un drame arrêté dès qu'il commence, et les personnages qui y paraissent font eux-mêmes en grande partie le rôle qu'ils jouent et le dénoument vers lequel ils marchent." Guizot, t. a. p. II. 263.]

[2]) [„Nous sommes le parti *antirévolutionnaire;* c. à d. nous combattons la plus fondamentale des erreurs à la fois religieuses et politiques." *Le parti antirévolutionnaire,* p. 76, sv.]

à la fois religieuses et politiques, parce que la religion et la société ont le même principe, qui est Dieu, et le même terme, qui est l'homme. Ainsi une erreur fondamentale en religion est aussi une erreur fondamentale en politique, et réciproquement." Treffend is in de geschiedenis der Revolutie dit onderling verband. Dezelfde trappen in het bederf van de godsdienst, in de misvorming van het staatsregt, in de voortwandeling der praktijk. In de godsdienst Voltaire, Diderot, La Mettrie, in het staatsrecht Montesquieu, Rousseau, Condorcet, in de praktijk, Necker, Mirabeau, Robespierre, Marat [1]).

De revolutie-leer is de *religie van het ongeloof*, tot al wat op geloof berust in negatieve betrekking. In de algemeenheid ook eener valsche wijsbegeerte, „rerum divinarum et humanarum scientia." Letten wij dus, eerst op de *filozofie der* 18e *eeuw,* daarna op het *staatsregt.*

Het beginsel dezer wijsbegeerte was de *souvereiniteit der Rede*, en de uitkomst godverzaking en materialisme.

De oppermacht der Rede, als axioma, werd voorop gesteld. Waar de Rede onbedorven geacht werd, kon de openbaring niets *boven* haar bereik, althans niets *tegen* haar uitspraak bevatten. Zoo werd de Rede toetssteen der waarheid. Zoo werd in den Bijbel, met een bloot menschelijken keursteen, het godewaardige Gods Woord gezocht. Zoo werd dit door het *placet* eener eigendunkelijke wijsheid gehomologeerd en de Heilige Schrift, om heilig te zijn, met het merk van menschelijk goedvinden geijkt. Voor den Christen is hierin reeds aanranding van de regten Gods, streven naar godverloochening en zelfvergoding, onmiskenbaar.

Om de werking te berekenen van dezen *rationalistischen* stelregel, herinnert u dat de wijsgeer gelooft enkel wat

---

[1]) [Wanneer men gewag maakt van *verwantschap van theorie en logische aaneenschakeling van begrippen,* plaatst men noodwendig op één lijn dengene die, welligt onwetend, de kiem der theorie omdraagt, en den dweeper of aterling die voor de schrikkelijkste gevolgtrekkingen niet terugdeinst. *Aan de Kiezers, XIV.* 19.]

hij begrijpt, wat hem wijsheid voorkomt, terwijl de apostolische uitspraak is: „De natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn: want zij zijn hem dwaasheid, en hij kan ze niet verstaan, omdat ze geestelijk onderscheiden worden" [1]. Dus verwerpt de wijsgeer en houdt voor dwaasheid alle de waarheden door den Heiligen Geest geleerd. Zoo hij ze niet openlijk weêrspreekt en bespot, hij houdt ze voor beelden, zegswijzen, leenspreuken; hij verzacht het harde der bijbeltaal door uitdrukkingen in zijn oog gepast; hij verwringt de Openbaring of verminkt ze; veelsoortige kunstbewerking vernietigt al wat tot de leer der zaligheid behoort. Ziedaar de noodwendigheid dezer *accommodatie-leer*. Ik treed in geene bijzonderheden. Immers wij weten hoe aldus de godheid van den Zaligmaker goddelijkheid, de zonde zwakheid, het bederf onvolkomenheid, het schuldvoldoenend offer voorbeeldig liefdebetoon, de heiligmaking zedelijke volmaking, de toorne Gods een heilig ongenoegen, het eeuwig verderf van voor het aangezicht des Heeren eene vaderlijke kastijding, en de God der Openbaring aan den God der Natuur, aan den onbekenden God gelijk werd.

Hoe ver gaat dit? zoo ver als aan ieders individuële opvatting behaagt. Zoodra men wat met het verstand niet kan worden gerijmd, *ongerijmd* noemt, is er geen eindpaal dan eigen willekeur. Gij vergt geen optelling der systemata van het rationalisme en van de neologie. Zij zijn ontelbaar, doch aaneengeschakeld door de voortgaande werking der twijfelarij. Hoe kan het anders? Hoe zou iemand die de godheid des Heeren, om haar onbegrijpelijkheid, ontkent, niet op den weg zijn om aan al wat in zijne verschijning bovennatuurlijk en wonderdadig is, geloof te ontzeggen; om in het treden op de wateren der zee eene wandeling bij maanlicht aan den oever, in zijn sterven een schijndood, of wel kortaf, met ter zijdestelling van den historischen Christus, in de vier Evangeliën viervoudige verdichting of mythe te zien!

[1] [„Met begrijpen zal 't niet gaan; Neem het onbegrepen aan." Beets.]

Aldus voert verzaking van de kracht en geest der evangelie-waarheid naar een christelijk deïsme. Laat ons zien of men daar een blijvend rustpunt ontmoet. Men gewaagt van Christus, van God, van zedelijkheid, met ijdelen ophef en nutteloos woorden-geschal. Er is een Christus, menigerlei Christus zelfs is er, maar *de* Christus niet meer; een leeraar, een voorbeeld, een hemeling welligt, opgevoed in hoogere sferen van wijsheid en deugd, geen Zone Gods, geen Middelaar Gods en der menschen. Wat baat dit? „Tous ceux qui cherchent Dieu sans Jésus-Crist ne trouvent aucune lumière qui les satisfasse ou qui leur soit véritablement utile. Car, ou ils n'arrivent pas jusqu'à connoître qu'il y a un Dieu, ou, s'ils y arrivent, c'est inutilement pour eux; parcequ'ils se forment un moyen de communiquer sans médiateur avec ce Dieu qu'ils ont connu sans mediateur. De sorte qu'ils tombent ou dans l'athéisme, ou dans le déisme, qui sont deux choses que la religion chrétienne abhorre presque également. En Jésus-Christ est tout notre bonheur, notre vertu, notre vie, notre lumière, notre espérance; et hors de lui il n'y a que vice, misère, ténèbres, désespoir, et nous ne voyons qu'obscurité et confusion dans la nature de Dieu et dans notre propre nature."

Maar overdrijft niet welligt de geloovige en scherpzinnige Pascal, wanneer hij aldus deïsme en atheïsme op één lijn stelt? De belijdenis van het deïsme kan immers, waar ze veel verwerpt, met eerbied voor den overigen inhoud der openbaring gepaard gaan; al miskent ze God, in de wet en in het evangelie, zij vereert Hem in de natuur. — Zelfbedrog dat valsche rust geeft! De openbaring moet, waar de rede zich boven haar verheft, weldra zamenraapsel van legenden en fabelen zijn; maar ook de natuur wordt, waar men voor de openbaring blind is, uit natuurkrachten verklaard; de godheid is louter abstractie, denkbeeld, denkbeeldige godheid. Zoo men, om te gelooven, moet begrijpen, wat onbegrijpelijker, wat ongelooflijker dan God! Niet ten onregte schrijft de la Mennais: „Lorsqu'on vient à examiner de près le systême des déistes, on n'y trouve qu'incohé-

rence et contradiction. La nature tient à chacun d'eux un langage différent. Ils ne sauroient convenir d'aucun culte, d'aucun symbole. Forcés de tout accorder à la raison ou de lui tout refuser, les dogmes leur échappent, la morale leur échappe, et, quoi qu'ils fassent, ils sont poussés jusqu'à la tolérance de l'athéisme." Bossuet gaf eene juiste definitie: „le déisme n'est qu'un athéisme déguisé [1]. — Eene difinitie welke de Bijbel reeds gaf: „gij waart zonder Christus; — geen hope hebbende en *zonder God* in de wereld" [2].

„La morale leur échappe," is dit waar? moet met het dogmatieke ook het praktikale vervallen? voorzeker. Wij weten en belijden dat er geene christelijke deugdbetrachting zonder levendig geloof in Christus, verbonden aan historische feiten (noem ze al dan niet leerstukken), zijn kan. Ofschoon dit leerstellige bij velen, die eenheid van wortel en stam en vruchten miskennen, in minachting geraakt, weinigen, hier te lande althans, zullen beweeren dat het geloof aan God, als grondslag der zedelijkheid, kan worden gemist [3]. Wèl is de zedelijkheid voorwerp van hoogachting geweest zelfs voor godloochenaars. Ook zij zullen niet ongaarne zeggen: „l'essentiel de la Religion consiste en pratique; il faut être homme de bien, miséricordieux, humain, charitable." — Jammer slechts dat deze betuiging niet baat. „L'expérience prouve que, dès que l'on considère la morale indépendamment de la religion, la morale devient aussi problématique que la religion même. La morale du déisme est toute d'opinion, toute de phrases, ainsi que sa doctrine. L'athée n'a qu'un seul devoir, qui est

---

[1] [Ook Vinet schrijft: „Le déisme n'est qu'un athéisme édulcoré."]

[2] Ef. II. 12.

[3] [La morale *indépendante* is het ideaal der hedendaagsche wijsheid. Edoch: „Pour le peuple, la morale séparée de la religion n'est rien, absolument rien. Il ne rattachera jamais solidement l'idée de devoir qu'à l'idée de Dieu. . . . Vouloir donner au peuple de la morale *indépendamment de la religion,* c'est, à mon avis, la plus chimérique des chimères. Au fait, il n'y a ni pour les riches ni pour les pauvres de vraie morale sans religion; toutefois les premiers ont quelques moyens de s'imaginer le contraire; mais cette ILLUSION ne descend pas plus bas." Vinet."]

de n'en connoitre aucum. Il n'y a proprement, dit un philosophe, célèbre, qu'un devoir ; c'est de se rendre heureux. On sera libre de tout faire, comme on est libre de tout croire et de tout nier" [1]).

Pligtbetrachting is er niet meer dan uit welbegrepen eigenbelang, en, waar men aan God niet gelooft, hoedanig kunnen daar de voorschriften van het eigenbelang zijn? De deugd is naam, schijn, *duperie*. Ook gezag en regt, wat is het? een uitvinding der sluwheid van de zwaksten, om den verheven aanleg van het genie aan banden te leggen. „Naturae vivere convenienter oportet;" deze natuurlijke rigting strookt met de wijsheid, volgens den Apostel, niet van boven, maar aardsch, natuurlijk, duivelsch [2]). „On concilie les devoirs de l'homme avec ses penchants ou plutôt on fait de ses penchants l'unique règle de ses devoirs."

Ook de laatste plank die men zou willen aangrijpen, gaat in deze schipbreuk der waarheden te niet. Vruchteloos zou men de onsterfelijkheid der ziel, vruchteloos eenig kenmerkend verschil van goed en kwaad willen behouden. De wijsbegeerte behoudt alleen wat positief is; ze houdt voor positief alleen wat stoffelijk is, wat onder het bereik der zintuigen valt. De Christen gaat blijmoedig lijden en dood te gemoet, niet aanmerkende de dingen die men ziet, maar de dingen die men niet ziet; want de dingen die men ziet, zijn tijdelijk, maar de dingen die men niet ziet zijn eeuwig [3]). Niet alzoo de wijsgeer; ook hier, door omgekeerde verhouding, echt revolutionair. Voor hem zijn de dingen welke men niet ziet en die eeuwig zijn, droomerijen; alleen de zigtbare en tijdelijke hebben een wezenlijk bestaan. Zoo spreekt Bolingbroke van „ceux qui prétendent qu'il existe un instinct ou sens moral, au moyen duquel les hommes distinguent ce qui est moralement bon de ce qui est moralement mauvais, de sorte qu'il en résulte une sensation intellectuelle agréable ou pénible. Cela peut,

---

[1]) De la Mennais.
[2]) Jacob. II. 15.
[3]) 2 Cor. IV. 18.

ajoute-t-il, s'acquérir, jusqu'à un certain point, par une longue habitude, et par une sorte de dévotion philosophique, mais d'en faire une faculté naturelle, c'est une fantasque illusion." — Er blijft niets over dan: „Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij" [1]).

Dus wordt men naar den afgrond gesleept. Aan de heerschappij der Rede moet gehoorzaamheid worden betoond. Velen willen zich niet tot elken prijs gelijk blijven; zij aarzelen, en zouden gaarne op de helling blijven staan. Zij geraken met het beginsel in tegenspraak. „L'inconséquence est toujours la compagne de l'erreur, parce que l'homme ne se détache jamais de toutes les vérités à la fois, et que celles qu'il retient, incompatibles avec l'erreur, le forcent de se contredire inévitablement. On n'évite l'athéisme, où conduit le système, qu'en multipliant les contradictions" [2]). Maar voor dergelijk willekeurig verzet is de eisch der syllogismen te sterk. Tot de kracht der dwaling behoort niet slechts dat zij een element van waarheid opneemt en misbruikt, zoodat de verderfelijke stelling een bedriegelijken schijn heeft. Wegslepend wordt ze vooral ook, omdat de gansche ontwikkeling van een valsch beginsel, zoodra het aangenomen is, betrekkelijke waarheid verkrijgt. Wat velen vermijden, wordt door anderen, als onvermijdelijk uitvloeisel van wat voorafging, verrigt. Waar de meesten schoorvoetend en weifelend voorttreden, wordt door anderen gerend; de nietsontziende geestdrijverij is de gezellin der volkomenheid van overtuiging. Hierin ligt het geheim der zegevierende kracht. Waar alles eene zaak werd van opinie, van verstandelijke opvatting, staan alle meeningen gelijk, en de overhand behaalt die zienswijze welke, met de bedorvenheid van het ongeloovige hart, ook den zamenhang der redenering en de onbetwistbaarheid der gevolgtrekking tot bondgenoot heeft. Hoe zou er dan eenige

---

[1]) [„Tout point d'arrêt dans le rationalisme est arbitraire." Renan. — „Une fois qu'on a repoussé la révélation, une fois qu'on ne veut écouter que la raison, le déisme est une lâcheté de la pensée: il faut aller jusqu'au panthéisme." De Pressensé.]

[2]) De la Mennais.

waarheid onaangerand blijven? De hoogste waarheid die uit God is, blijft immers de grondslag van alle waarheden op het gebied van geloof en zedelijkheid. Loochen den grondslag: de reeks van dwalingen, uit die ééne dwaling voortgekomen, verkrijgt het karakter van waarheid, terwijl elke waarheid onwaarheid, wanbegrip, vooroordeel, bijgeloof wordt. [1])

Ik zou u thans in de schriften der engelsche sofisten, in de aanvallen van Voltaire, in de deïstische stellingen van Rousseau, in de ongodisterij van Diderot, in het materialisme van Helvetius, in *l'homme-machine* van la Mettrie, in *l'homme-statue* van Condillac, voortgang, afdaling, hellevaart der ongeloovige wijsbegeerte kunnen aanwijzen; doch ik houd dit voor overbodig. Liever doe ik opmerken dat de ontkentenis der waarheid met werkzamen tegenzin, met niet enkel bespiegelenden haat, met vervolgzieke vijandschap gepaard gaat. De schadelijkheid van evangelie en geloof is, uit het oogpunt der ongeloovige wijsbegeerte, niet twijfelachtig. Ontken de geopenbaarde waarheid, bijgeloof wordt ze dan, het ergste beletsel op den weg naar verlichting en zelfvolmaking. „Les révélations" schrijft Rousseau, „ne font que dégrader Dieu, en lui donnant les passions humaines. Loin d'éclaircir les notions du grand Être, je vois que les dogmes particuliers les embrouillent; que, loin de les ennoblir, ils les avilissent; qu'aux mystères inconcevables qui l'environnent, ils ajoutent des contradictions absurdes; qu'ils rendent l'homme orgueilleux,

---

[1]) [Regt, zedelijkheid en geloof zijn vooroordeelen, waardoor de vrije loop der algemeene volmaakbaarheid gestremd wordt. Het meest opmerkelijke dezer leerstellingen, en tevens het meest geduchte, is, zoodra men op de bron van het algemeen aangenomen Revolutiebeginsel gelieft te letten, niet haar dwaasheid, maar haar onbetwistbare juistheid. Waar geen geloof is aan den levendigen God, hebben socialisten, communisten, atheïsten, hebben de voorstanders der Republiek met de bloedkleur gelijk. Alleen wanneer men deze revolutionaire regtmatigheid in het oog houdt, wordt het fanatisme verklaarbaar, dat het verwezenlijken dezer leer als de edelste taak, het bestrijden als het strafwaardigste misdrijf beschouwt. *Grondwetherz. en Eensgezindheid,* blz. 51.]

intolérant, cruel; qu'au lieu d'établir la paix sur la terre, ils y portent le fer et le feu. Je me demande à quoi bon tout cela, sans savoir me répondre. Je n'y vois que les crimes des hommes et les misères du genre humain." — De leugen is gedwongen de waarheid te haten en te verbannen, dewijl exclusief en onverdraagzaam tegen den leugen te zijn, tot het karakter der waarheid behoort. Het bestaan der waarheid is eene gestadige veroordeeling der dwaling; de leugen moet elk overblijfsel der waarheid in den kring zijner haatdragendheid omvatten. Het deïsme, hoe flauw, is ergerlijk voor den atheïst. Die aan een God, hoedanig ook, gelooft, is, in de schatting van den ongodist, kleingeestige voorstander van kinderachtige en schadelijke begrippen. Van het atheïsme, omdat het alle godsdiensten gelijk stelt, meent men verdraagzaamheid te mogen verwachten. Ge bedriegt u. Het erkent in elk geloof eene doodvijandin; het verdraagt alleen een geloof dat zwijgt en buigt en zich aan de vormen en voorschriften van het ongeloof onderwerpt; het omvat in de weldaad der algemeene gelijkstelling alleen het geloof dat van veêrkracht en leven ontbloot is. Eene verdraagzaamheid, als van den moordenaar jegens den vijand dien hij ontzielt. Albrecht von Haller, even anti-revolutionair als zijn kleinzoon, maar die, eenvoudig Christen, het evangelie-licht, schitterend in het binnenste zijner ziel, niet in het Vatikaan gezocht heeft, de geleerde en scherpzinnige von Haller zeide reeds in 1759 en 1768: „Nous voyons chez les esprits forts les plus prononcés, un esprit de persécution aussi violent qu'il pourrait l'être chez un dominicain, quoique, *faute d'occasion*, il ne puisse que se répandre en injures. Des zélateurs aussi ardents qu'Helvétius et Voltaire persécuteraient et feraient même *couler le sang sur les échafauds*, s'ils en avoient le pouvoir." Burke schrijft: „wie de godsdienst niet bemint, haat ze" [1]). De haat tegen

---

[1]) „Religion is among the most powerful causes of enthusiasm. When any thing concerning it becomes an object of much meditation, it cannot be indifferent to the mind. They who do not love religion,

het evangelie is het kenmerk van de revolutie, haar antichristelijk karakter; geenszins wanneer zij tot buitensporigheid overslaat, dat is, haar eigen spoor verlaat; integendeel, wanneer zij, gebleven in haar spoor, het doel van haar voortgaande ontwikkeling bereikt. Dit merk is aan de omwenteling eigen: zij kan er zich niet van ontdoen. Het is vereenzelvigd met haar beginsel, omdat het tot de uitdrukking en afspiegeling van haar wezen behoort. Het is het teeken van haar oorsprong, het merkteeken der hel [1]).

Ik zou u verder kunnen toonen hoe hetzelfde beginsel van ongeloof in eene diepzinnige of onzinnige wijsbegeerte, in de verschillende takken der wetenschap, en zelfs op

---

hate it. The rebels to God perfectly abhor the author of their being. They hate him with all their heart, with all their mind, with all their soul, and with all their strength. This fanatical atheism left out, we omit the principal feature in the revolution."

[1]) [Het *atheisme* wordt *pantheisme*, *menschvergoding,* wordt, tegenover christendom en openbaring ten *afgod.* „Er is een rigting die een christendom van eigen vinding voor het Evangelie in de plaats stelt; een denk-, een droombeeld, en die, nederknielend voor dezen filozofischen afgod, elke geopenbaarde, elke niet door rede of ervaring bewijsbare waarheid verwerpt; die het christendom als eene bijgeloovige dwaasheid veracht; voor wie het een voorwerp, minder nog van spotternij dan van haat is; ja van volkomen en dweepzieken haat, als zijnde deze tot dus ver onuitroeibare sekte het meest krachtige en dus ook het meest heillooze beletsel van de ontwikkeling der menschheid. De zoogenaamde onzijdigheid lost zich op in de meest verderfelijke eenzijdigheid, ten behoeve van het ongeloof, en loopt op een proselytisme der godsdienst van rede en natuur uit Zie mijne *Openingsrede der Vereeniging van Christelijk-nationaal schoolonderwijs* (1861).

Veelbeteekenend is het slot der verhandeling van Renan over *les historiens critiques de Jésus.* — „L'éternelle beauté vivra à jamais dans le nom sublime du Christ, comme dans tous ceux que l'humanité a choisis pour se rappeler ce qu'elle est et s'enivrer de sa propre image." („Comme tous ceux," Christus zelfs niet eens *facile princeps* of *primus inter pares*). Het gezamenlijk ideaal uit deze persoonlijkheden ontleend, ziedaar, dus besluit hij, den levenden God. „VOILÀ LE DIEU VIVANT, voilà celui qu'il faut adorer"

Dit wordt de religie der menschheid. — „A l'incrédulité négative et sardonique a succédé une incrédulité qui croit, un athéisme fer

het gebied der fraaije letteren, gewerkt heeft; hoe daardoor in de stelsels der duitsche filozofen, in de kritiek van de schriften der oudheid, in de behandeling der historie, zelfs het ontwijfelbare een voorwerp van twijfelarij werd; hoe de letterkunde geëindigd is met den naam van literatuur der wanhoop te verdienen [1]. Liever evenwel wil ik zijpaden vermijden; u thans ook in het *staatsregt* de natuurlijke gevolgen van het *zonder God* zijn in de wereld, van de godvergetenheid, wijzen; u ook dáár toonen hoe, als men het verband van Hemel en aarde miskent, de hoogmoedige mensch een magtelooze prooi wordt van het verderf.

---

vent, un matérialisme enthousiaste. L'impieté de nos jours est une religion." Vinet. — Aldus heeft ook het ongeloof zijn *droit divin* en zijne *godsdienst van staat*. De publieke conscientie wordt, voor elken burger, ook boven zijn eigen geweten, de hoogste wet. Vergelijk *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 116—121.

„Die Apotheose der menschlichen Gattung ist die spiritualistische Kulmination der Democratie, ist der innerste Lebensodem der ersten französischen Revolution .... Es ist hier eine *Religion* aufgerichtet, der Kultus des Menschengeschlechts, und wer die Anbetung weigert, der verfällt der Strafe der Vernichtung." Stahl, *die gegenwärtigen Parteien*, S. 187.]

[1] [„Littérature qui, dans plus d'un sens, respire le désespoir." Vinet.]

XI.

ONGELOOF.

(VERVOLG.)

Wij hebben, wat de godsdienst aangaat, gezien dat de oppermagt der Rede uitloopt op ongodisterij; er is geen rustpunt, zoolang zij niet den afgrond bereikt. Thans wensch ik, in het staatsregt, te toonen dat men, door de *revolutionaire vrijheid* of souvereiniteit van den wil, naar de diepte van het *radicalisme* geleid wordt.

Analogie der godsdienstige en der politieke questie valt in het oog. De overgang is natuurlijk en ongezocht. „De l'idée chimérique de rendre la raison de chacun indépendante de toute autorité, ou de détruire toute foi quelconque, au projet non moins ridicule d'affranchir les hommes de tout supérieur temporel, il n'y a qu'un pas facile et inévitable. L'association naturelle des idées devait nécessairement faire tirer les conséquences: et par là s'explique aussi comment la lutte contre l'autel et le trône, contre l'Église et l'État, contre les prêtres et les rois, marcha toujours du même pas, conduite simultanément par les mêmes hommes et appuyée sur les mêmes principes" [1]).

Vrijheid van denken, ook van handelen. Oppermagt van het *verstand*, ook van den *wil*. Onbedorvenheid der rede, ook van het hart. De mensch uit zich zelven goed; van

---

[1]) Von Haller.

waar dan het kwaad? De mensch uit zich zelven tot weldoen en liefdebetoon geneigd; van waar dan dat de maatschappij door het duizendvoudige zwaard der menschelijke driften verontrust en verteerd wordt? Het antwoord der wijsbegeerte is gereed. De oorsprong van het kwaad ligt in de vormen; door verkeerde vormen is de oorspronkelijke regtheid der menschelijke natuur verwrongen en hebben de neigingen en hartstogten in eene aan den natuurlijken aanleg tegenovergestelde rigting gewerkt [1]). Alzoo ligt enkel in wijziging der vormen, in omverwerping van al wat de vrijheid belemmert, in opvolging der neigingen en driften, het middel van herstel en zelfvolmaking voor den Staat.

Gelijk in de waarheid die uit God is, alle waarheid steun vindt, zoo bezit men den algemeenen grondslag van regten en pligten in de souvereiniteit Gods. Wanneer deze vervalt; wanneer zij verloochend, of, wat nagenoeg op hetzelfde neêrkomt, omdat haar Rijk niet van deze wereld is [2]), in den Hemel wordt gebannen, waar blijft dan de oorsprong van het gezag, van het regt, van elke heilige en pligtmatige betrekking in den staat, in de maatschappij, in den huiselijken kring? welke grond blijft er voor het onderscheid van rang en stand? welke reden is er waarom ik gehoorzaam en een ander mij gebiedt, de een behoeftig is en de ander rijk? Gewoonte, sleur, misbruik, onregt, verdrukking. Er is tusschen de menschen, ondanks alle maatschappelijke verscheidenheden, geen wezenlijk verschil. Neem God weg, en de stelling wordt onbetwistbaar: de

[1]) [„Si le mal n'est qu'un accident, fruit de causes extérieures, et non pas un fait intérieur, inhérent à la nature de l'homme, il appartient à l'homme de l'éviter ou de le réparer.... La vérité, quant à la nature de l'homme, est dans la foi chrétienne; c'est dans l'homme lui-même que le mal réside, il est enclin au mal. Je ne veux point faire ici de théologie; mais je me sers sans hésiter de ses termes, qui sont les plus exacts et les plus clairs; *le dogme du péché originel* est l'application religieuse d'un fait naturel, le penchant inné de l'homme à la désobéissance et à la licence." Guizot.]

[2]) [Joh. 18. v. 36. „Das Reich Gottes ist nicht aus den Kräften der sich selbst überlassenen menschlichen Natur entstanden." Otto von Gerlach.]

menschen zijn in revolutionairen zin vrij en gelijk. Staat en maatschappij vallen uit een; er is een beginsel van ontbinding, dat niet ophoudt, eer de verdeeling op geïsoleerde menschen afstuit, op eenlingen, op ondeelbaren, op *individus;* een revolutie-term, waarin haar alverwoestend karakter naif uitgedrukt is. Wat zou men in vroeger dagen van een woordenboek gedacht hebben, waarin de mensch, geschapen naar den beelde Gods, bij voorkeur met den naam van *eenling* of *enkeling* aangeduid, met den titel van *ondeelige* vereerd werd? [1]). En echter de benaming is juist. De Staat lost zich op in ondeelbaarheden, in *atomen*, waaruit daarna de staat, gelijk de wereld naar het bekende stelsel van Epicurus, uit toevallige ontmoeting „ex concursu fortuito atomorum" verrijst.

Slooping der zelfstandigheid van elk gezag is, uit het standpunt des ongeloofs, wegneming van een menschonteerend misbruik. Uit dat standpunt niet ten onregte; want het ongeloof kent geen ander dan *menschelijk* gezag. In de ontkentenis van het *droit divin* ligt de bron van het liberalisme en van de geestdrift die er door gewekt wordt. De liberale theorie is aldus met de verhevenheid van onzen aanleg in verband. De mensch vernedert zich, als hij aan een natuurgenoot zich onderwerpt. De mensch is te groot om zich voor den medemensch te buigen, wanneer deze, in eigen naam bevel voert. Deze waarheid, die een diepen blik in den aard van de revolutionaire woelingen doet werpen, is krachtig uitgedrukt door de la Mennais: „L'ange, par sa nature, est au-dessus de l'homme; cependant l'homme ne doit rigoureusement rien à l'ange. Qu'un ange revête une forme sensible et descende sur la

---

[1]) [„Nos pères n'avaient pas le mot *d'individualisme,* que nous avons forgé pour notre usage, parceque, de leur temps, il n'y avoit pas en effet d'individu qui n'appartint à un groupe et qui pût se considérer absolument seul." Tocqueville, *L'ancien régime*, p. 148. — *L'individualisme*, qui détruit l'idée même d'obéissance et de pouvoir,... est la *base de la nouvelle politique rationnelle*, et le terme inévitable où doit aboutir toute doctrine exclusive du christianisme." De la Mennais.]

terre, où sera la raison de lui obéir? Je n'aperçois aucun droit d'un côté, ni de l'autre aucun devoir. Tout être créé est dans une indépendance naturelle de tout autre être créé, et si le plus élevé des esprits célestes venoit, de son seul mouvement, et sans autre titre que sa volonté, dicter des lois à l'homme, et l'asservir à sa domination, je ne verrais en lui qu'un tyran et dans ses sujets que des esclaves. Qu'est-ce donc quand l'homme lui-même s'arroge l'empire sur l'homme, son égal en droit et souvent son supérieur en raison, en lumières, en vertus? Est-il une prétention plus inique, plus insolente, une servitude plus ignominieuse? Certes, je n'hésite point à le dire avec Rousseau: Il faut une longue altération de sentimens et d'idées, pour qu'on puisse se résoudre à prendre son semblable pour maitre" [1]).

Maar wat dan? Er is een zamenleving en een staat; er behoort, zoo wij geen barbaarschheid verlangen, een zamenleving en een staat te zijn. Gezag en regt en pligt en ongelijkheid zijn onmisbaar. De historische staat is ontbonden; welnu! hoe wordt de revolutionaire staat gevormd?

Dit vormen en *constitueren*, dit naar welgevallen scheppen van een staat is eigenlijk een ongerijmdheid. „Une des plus dangereuses folies de notre siècle, est de s'imaginer que l'on constitue un État, ou qu'on forme une société du jour au lendemain, comme on élève une manufacture. On ne fait point les sociétés; la nature et le temps les font de concert: et voilà pourquoi il est si difficile qu'elles renaissent, lorsque l'homme les a détruites, la même action qui a détruit s'opposant à l'action réparatrice du temps et de la nature. On veut tout créer instantanément; tout créer d'imagination, et fondre en quelque sorte, la société

---

[1]) [Daarom is de gelijkheid van allen en de daarmeê onafscheidelijk verbonden collectieve *volkssouvereiniteit* levensbeginsel, wortel, *primum verum* of *primum falsum*, in elk geval eerste leerstuk van den revolutie-cathechismus." *Aan de Kiezers*, XIII. 8. — De kern der gansche liberale dogmatiek, het leerstuk waarin de geheele theorie vervat is." XIV. 2. — Of de volkssouvereiniteit uitgediend heeft? zie *Verscheidenheden,* blz. 83—90.]

d'un seul jet, d'après un modèle idéal, comme on jette une statue en bronze. L'on substitue en tout les combinaisons arbitraires de l'esprit aux rapports nécessaires, aux lois simples et fécondes qui s'établissent d'elles-mêmes, quand on n'y met pas obstacle, comme les conditions indispensables de l'existence. Lorsqu'épris de théories chimériques, on a commencé à renverser, on ne doutoit de rien, parce qu'on ne savoit rien; ensuite on croit tout savoir, parce qu'on a beaucoup agi, beaucoup souffert, et qu'après avoir disséqué des peuples tout vivans, pour chercher dans leurs entrailles les mystères de l'organisation sociale, la science doit être complète et la société parfaitement connue. Dans cette confiance, rien n'arrête, rien n'embarrasse; on constitue et l'on constitue encore; on écrit sur un morceau de papier qu'on est une monarchie, une république, en attendant qu'en réalité on soit quelque chose, qu'on soit un peuple, une nation" [1]. — Zeer juist, maar die ongerijmdheid is de eenige wijsheid der revolutie, bij voortwerking van haar beginsel. Of hoe zou er, wanneer men regt en historie verlaat, ander rigtsnoer voor de bouwlieden dan eigenwijsheid en willekeur overig zijn?

Laat ons dan nagaan hoe, naar het revolutionair beginsel, de Staat gevormd wordt.

Hoe de Staat gevormd wordt? hoe tusschen vrije en gelijke menschen op wettige manier vereeniging tot stand komt? Door vrijwillige overeenkomst alleen. Ligt het revolutionair begrip van vrijheid en gelijkheid ten grondslage van uw gebouw, zoo moet gezag en regt *conventioneel* zijn; de staat zal, waar niet van geweld spraak is, geen oorsprong hebben dan het *maatschappelijk verdrag.* Wij vinden hier de dwaling terug, waarin de verbastering der politieke wetenschap voornamelijk bestaan heeft [2]. De dwaling dat *associatie* het criterium van den staat is, zien wij hier, naar het atheïstische beginsel, door het ongeloovige

---

[1]) De la Mennais.

[2]) Zie hierboven, blz. 110, vgg.

staatsregt in ruimen omvang en op verderfelijke wijs gevestigd.

Grootendeels aan eigen overweging laat ik het ontrollen van de gevolgtrekkingen dezer leer. Zie hier echter eene proeve van den rijken voorraad. Ik wil eenige stellingen aanvoeren uit het *Contrat Social* van Rousseau; min of meer in stelselmatige orde gebragt. Zijne schriften hadden, meer nog welligt om het logische van den inhoud dan om het wegslepende der voordragt, onweêrstaanbaren invloed [1]. Dit geschrift is bovenal leerrijk, omdat daarin de kiem van het geheele politiek gedeelte der wijsbegeerte van de 18e eeuw ligt. Bedrieg ik mij niet, zoo zult gij, slag op slag, de gevaarlijkste wanbegrippen erkennen, maar tevens ontwaren dat zij, krachtens het punt van uitgang, het karakter van waarheid bezitten, en dat de hooge toon van den schrijver, niet enkel van grootspraak en opgeblazenheid getuigenis draagt, maar met regtmatig besef van onwederlegbaarheid in verband is.

Welke is, volgens Rousseau, de grondslag der zamenleving? *conventie.* „L'ordre social ne vient point de la nature; il est donc fondé sur des conventions."

Hoedanig is dus elk Gouvernement? *republikeinsch.* „Tout gouvernement légitime est républicain." — Gij ziet dat, met ééne pennestreek, maar met onloochenbare gevolgtrekking, de wettigheid van alle europesche Rijken, in historischen oorsprong en wezen, vervalt.

---

[1] [„Der Schriftsteller des Liberalismus im eminenten Sinne ist *Rousseau.* Bei ihm ist das Princip des ältern Naturrechts folgerichtig auf dem Punkt geführt, auf welchem es die vollständige Lehre der Revolution ergiebt und es nichts weiter bedurfte als der Vollziehung. Er geht deszhalb der Revolution voraus, ähnlich wie die Erklärung des Physikers dem Experimente. Doch zeigte er sich als schlechten Physiker; denn das Experiment miszlang." Stahl, I. 290. — Er brachte das System der Revolution zur Vollendung." S. 196. — Vergelijk *Handboek,* § 610 en *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 516, vgg. — „Rousseau a donné à la révolution française *son caractère définitif,* c'est-à-dire, sa tendance vers l'organisation abstraite, sans tenir compte ni des droits antérieurs, ni de la liberté." Renan.]

De Republiek dus, altijd en vooral. Maar welk eene? de *democratische*, de volksregering, in den zin der algemeene vrijheid en gelijkheid. Immers wat is de wet? — de *volkswil*. „Le peuple, soumis aux loix, en doit être l'auteur" [1]).

Op welke wijs is dit staatsgezag of deze volkswil beperkt? — *op geenerlei wijs*. „Il est contre la nature du corps politique que le Souverain s'impose une loi qu'il ne puisse enfreindre. Ne pouvant se considérer que sous un seul et même rapport, il est alors dans le cas d'un particulier contractant avec soimême: par où l'on voit qu'il n'y a ni ne peut y avoir nulle espèce de loi fondamentale obligatoire pour le corps du peuple, pas même le Contrat Social. La volonté générale est toujours droite."

Welk deel zijner regten heeft de burger, bij het maatschappelijk verdrag behouden? *geen enkel;* in de volledige overgave zijner regten ligt het wezen van dit verdrag. — „Les clauses bien entendues du Contrat Social se réduisent toutes à une seule; savoir l'aliénation totale de chaque associé avec tous ses droits à toute la communauté."

Welke is de betrekking tusschen burger en staat? het *nec plus ultra* van onderworpenheid en lijdelijkheid. — „Comme la nature donne à chaque homme un pouvoir

---

[1]) [Hier is geen spraak van de *republiek* of *democratie* als staats*vorm*, maar als het corollarium van het revolutionaire *dogma* der volkssouvereiniteit. Zie Stahl, *die gegenwärtige Parteien,* V. XV. — „Le parti *anarchique*," schrijft Guizot; „je ne veux pas dire toujours le parti *républicain;* je ne ferai pas à la République l'injure de donner son nom à un tel parti." *Mem.* III. 224. *Hist. Parl.* I. 263. — „Le chaos se cache aujourd'hui sous un mot: *démocratie*... „Le grand mal de mon pays, le mal qui est au fond de tous ses maux, c'est *l'idolâtrie démocratique.*" *De la Démocratie en France.* 1849.] Het regeren der numerieke meerderheid. Zie *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 222.

Deze volksregering is de staatsregtelijke ongeloofs-formuul. — „Die Aufgabe der gegenwärtigen Zeit ist nicht die Democratie, sondern der Schutz der Ordnung und Gesittung, der wahren *nationalen* Macht gegen die Democratie." Stahl. — Als kantteekening op de uitdrukking *démocratie chrétienne*, van Chateaubriand, schrijft Vinet: „L'épithète de *chrétienne* n'y fait rien; dans une pareille alliance de mots le substantif *dévore* son adjectif."]

absolu sur tous ses membres, le pacte social donne au corps politique un pouvoir absolu sur tous les siens, et c'est ce même pouvoir, qui, dirigé par la volonté générale, porte le nom de souveraineté."

Wanneer kan de staat over het leven van den burger beschikken? als de staat oordeelt dat zijn dood nuttig is voor den staat. — „Le citoyen n'est plus juge du péril auquel la loi veut qu'il s'expose, et quand le Prince (le Souverain) lui a dit, il est expédient à l'État que tu meures, il doit mourir; puisque ce n'est qu'à cette condition qu'il a vécu en sureté jusqu'alors, et que sa vie n'est plus seulement un bienfait de la nature, mais un don conditionnel de l'État."

Vollediger *absolutisme* is ondenkbaar; de vrijheid van den burger *lijfeigenschap*, neen! overgifte beide van ligchaam en ziel aan den staat. Maar Rousseau kan niet van dwaling worden overtuigd, wanneer het om een conventionelen staat te doen is. Zijne sluitredenen sluiten inderdaad; door minder dwang of beter vrijheid zou het stelsel te niet gaan.

Hier is het gedrochtelijke systema van Hobbes terug; hetzelfde souverein alvermogen; met dit verschil slechts dat het, volgens Hobbes, eigendom van de overheid wordt, volgens Rousseau, eigendom van het volk blijft. „La différence essentielle entre Hobbes et Rousseau ne consiste que dans un seul point. Hobbes, après la conclusion du pacte social, veut que le peuple primitivement Souverain *délègue* tout son pouvoir à un prince ou à un sénat; Rousseau prétend au contraire que le peuple en conserve la pleine et entière possession."

Laat ons verder gaan. Wat wordt de Overheid, de Regering? eene opgedragen, tijdelijke, herroepelijke, naar volksbelieven aan elke wijziging ondergeschikte *ambtsbetrekking*. — „Qu'est-ce que le Gouvernement? Un corps intermédiaire établi entre les sujets et le Souverain pour leur mutuelle correspondance, chargé de l'exécution des loix, et du maintien de la liberté tant civile que politique. — Les membres de ce corps s'appellent magistrats ou *rois*, c'est-

à-dire *gouverneurs*, et le corps entier porte le nom de *Prince*. Ainsi ceux qui prétendent que l'acte par lequel un peuple se soumet à des chefs n'est point un contract, ont grande raison. Ce n'est absolument qu'une commission, un emploi dans lequel, simples officiers du Souverain, ils exercent en son nom le pouvoir dont il les a faits dépositaires, et qu'il peut limiter, modifier et reprende quand il lui plait, l'aliénation d'un tel droit étant incompatible avec la nature du corps social, et contraire au but de l'association.

De regering is eene plaatsvervangeres die geen eigen bestaan heeft, en die, waar het volk te voorschijn treedt, verdwijnt. — „L'État existe par lui-même et le Gouvernement n'existe que par le Souverain. Ainsi la volonté dominante du Prince n'est ou ne doit être que la volonté générale ou la loi; sa force n'est que la force publique concentrée en lui; sitôt qu'il veut tirer de lui-même quelque acte absolu et indépendant, la liaison du tout commence à se relâcher." — Derhalve „A l'instant que le peuple est légitimement assemblé en corps souverain, toute jurisdiction du Gouvernement cesse, la puissance exécutive est suspendue, et la personne du dernier citoyen est aussi sacrée et inviolable que celle du premier magistrat, parcequ'où se trouve le représenté, il n'y a plus de représentant."

Waar blijft de verscheidenheid der Staten? Zij valt weg; tusschen democratie, aristocratie, monarchie, is geen wezenlijk onderscheid meer. Het zijn de vormen waaronder dezelfde volksoppermagt, zonder zelfstandigheid van gezag boven of naast of onder zich, gebied voert. — „Cette personne publique qui se forme par l'union de toutes les autres prenoit autrefois le nom de *Cité* et prend maintenant celui de *République* ou de *corps politique*, lequel est appelé par ses membres *État*, quand il est passif, *Souverain* quand il est actif, *Puissance* en le comparant à ses semblables. A l'égard des associés ils prennent collectivement le nom de *Peuple*, et s'appellent en particulier *Citoyens* comme participant à l'autorité souveraine et *Sujets* comme soumis aux lois de l'État. Le Souverain peut commettre

le dépôt du Gouvernement à tout le peuple, ou á la plus grande partie du peuple. On donne à cette forme de Gouvernement le nom de *Démocratie.* Ou bien il peut resserrer le Gouvernement entre les mains d'un petit nombre.... et cette forme porte le nom d'Aristocratie. Enfin il peut concentrer tout le Gouvernement dans les mains d'un Magistrat unique, dont tous les autres tiennent leur pouvoir. Cette troisième forme s'appelle *Monarchie* ou Gouvernement Royal [1].... Il peut résulter de ces trois formes combinées une multitude de formes mixtes."

Wat wordt er van het *representatief* stelsel? Wel is waar zal in groote staten de vorming van een wetgevend ligchaam door volks-afgevaardigden, als behulpsel, worden vereischt; doch eigenlijke vertegenwoordiging is een onding; een andere vorm van slavernij. — „La Souveraineté ne peut être représentée par la même raison qu'elle ne peut être aliénée; elle consiste essentiellement dans la volonté générale, et la volonté ne se représente point: elle est la même, ou elle est autre; il n'y a point de milieu. Les députés du peuple ne sont donc ni ne peuvent être ses représentans, il ne sont que ses commissaires; ils ne peuvent rien conclure définitivement. Toute loi que le peuple en personne n'a pas ratifiée est nulle; ce n'est point une loi. Le peuple Anglais pense être libre, il se trompe fort, il ne l'est que durant l'élection des membres du Parlement; sitôt qu'ils sont élus, il est esclave, il n'est rien."

Gij verwondert u op nieuw over het zonderlinge der Vrijheid op dezen revolutionairen bodem; daar, bij elk verschil van gevoelen, de minderheid onder het onweêrstaanbare en afschuwelijke despotisme der meerderheid geraakt? Geenszins. Rousseau zal bewijzen dat gij te vrijer zijt, naarmate gij in enger ketenen gekneld wordt. Voorzeker, zegt hij, eenstemmigheid was noodig, maar voor

---

[1] [Elke Staat is „République à une ou à plusieurs têtes." Lamartine. — De monarchie is de eenhoofdige volkssouvereiniteit. *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 21 en 109. — „Dem Liberalismus fehlt der Begriff des Königs." Stahl.

Zie o. a. *Verscheidenheden,* blz. 188—192.]

ééne keer slechts. Zij is er eenmaal geweest; want ieder burger wordt gerekend in het *Contrat Social* toegestemd te hebben. Hij toont u hoe met deze hypothese alles, eenvoudig en liefelijk en met volkomen eerbiediging der vrijheid afloopt. — „Il n'y a qu'une seule Loi qui par sa nature exige un consentement unanime. C'est le pacte social; car l'association civile est l'acte du monde le plus volontaire; tout homme étant libre et maître de lui-même, nul ne peut, sous quelque prétexte que ce puisse être, l'assujettir sans son aveu... Hors ce contract primitif, la voix du plus grand nombre oblige toujours tous les autres; c'est une suit du contract même. Mais on demande comment un homme peut être libre et forcé de se conformer à des volontés qui ne sont pas les siennes... La volonté constante de tous les membres de l'État est la volonté générale; c'est par elle qu'ils sont citoyens et libres. Quand on propose une loi dans l'assemblée du peuple, ce qu'on leur demande, n'est pas précisément s'ils approuvent la proposition ou s'ils la rejettent, mais si elle est conforme ou non à la volonté générale qui est la leur;... quand donc l'avis contraire au mien l'emporte, cela ne me prouve autre chose sinon que je m'étois trompé, et que ce que j'estimois être la volonté générale ne l'étoit pas. Si mon avis particulier l'eût emporté, j'aurois fait autre chose que ce que j'avois voulu, c'est alors que je n'aurois pas été libre." — Zijt gij onwillig en oefent men dwang tegen u uit, het is (ô, misken dat liefdebetoon niet!) opdat gij, door onderwerping aan den Algemeenen Wil, een ruim genot van uwe vrijheid zoudt erlangen. — „Afin que le pacte social ne soit pas un vain formulaire, il renferme tacitement cet engagement qui seul peut donner de la force aux autres, que quiconque refusera d'obéir à la volonté générale, y sera contraint par tout le corps: ce qui ne signifiera autre chose sinon qu'on le forcera d'être libre."

De vrijheid is onderwerping aan *de Wet.* Wij zeggen het ook; zoo de wet op erkentenis van den hoogsten wetgever en op onderwerping aan zijne geboden, ook in verband met nationale regten en historische volksontwikkeling,

berust [1]. Maar wij zeggen het niet, zoo de wet de wil, het goedvinden, *le bon plaisir* der meerderheid is: wij zouden, al hadden wij den Bijbel verworpen, door heidensche wijsheid te schande worden gemaakt [2]. Als de vrijheid het onvoorwaardelijk gehoorzamen aan menschelijk welbehagen is, dan is zij een hersenschim. — Benjamin Constant schrijft: „La liberté peut être perdue malgré le principe de la souveraineté du peuple, ou même par ce principe. M. de Montesquieu, dans sa défination de la liberté, a méconnu toutes les limites de l'autorité sociale. La liberté, dit-il, est le droit de faire tout ce que les loix permettent. Sans doute, il n'y a point de liberté, quand les citoyens ne peuvent pas faire tout ce que les lois ne défendent pas; mais les lois pourraient défendre tant de choses, qu'il n'y aurait encore point de liberté." — Er is nog eene andere definitie. De vrijheid, zegt men, is de onderwerping aan den staat. „Servire statui libertas" de zinspreuk. Dit verschilt slechts in uitdrukking, niet in de zaak. Redenering en ervaring hebben tot dus ver niet geleerd dat hier, als bij het „de ware vrijheid is onder-

---

[1] [Dan geldt het *nolumus Angliae leges mutari*. Dit is (tegen de willekeur en het alvermogen der wet, tegen de revolutionaire *codificatie* het standpunt der historische regtsschool. *Adviezen*, I. 372, 383, 423.]

[2] Bij Cicero, als hij van de wetten spreekt, lezen wij stellingen als deze: „Jam vero illud stultissimum, existimare omnia justa esse, quae scita sunt in populorum institutis aut legibus. Etiamne, si quae leges sint tyrannorum, si triginta illi Athenis leges imponere voluissent? aut, si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hae leges justae haberentur?... Si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis judicum, jura constituerentur, jus esset latrocinari; jus, adulterare; jus, testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur. Quae si tanta potestas est stultorum sententiis atque jussis, ut eorum suffragiis rerum natura vertatur: cur non sanciunt ut quae mala perniciosaque sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? aut cur, cum jus ex injuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo?... Intelligi par est eos qui perniciosa et injusta populis jussa descripserint, cum contra fecerint quam polliciti professique sint, quidvis potius tulisse quam leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse vim et sententiam justi et juris legundi." *De Legibus*, I. 15. 16. II. 5.

werping aan God" [1]), het accent op het bijvoegelijk naamwoord kan worden gelegd „*vera* libertas [2]).

Jammer dat men niet tevens aanwijst hoe, in een staat, waar alles op maatschappelijke overeenkomsten berust, de vernietiging der vrijheid vermijdelijk is. Om de verderfelijkheid dezer leeringen te kennen, lette men op den zamenhang; in de menigvuldigheid der takken, geve men acht op de eenheid van den wortel. Ziet de werking van het ongeloof, zelfs in zamenleving en familieband. Ook deze moet, waar men Gods oppermagt niet erkent, worden geslaakt; want de teederste is tevens de heiligste betrekking. Als het „Eert uwen Vader en uwe Moeder" niet meer geldt, wat zou er overblijven dan eene voorbijgaande band van volstrekte hulpeloosheid en bijkans dierlijke gehechtheid! het meerdere kan enkel conventioneel zijn. Ook lezen wij bij Rousseau: „les enfans ne restent liés au père qu'aussi longtemps qu'ils ont besoin de lui pour se conserver. Sitôt que ce besoin cesse, le lien naturel se dissout. Les enfans, exempts de l'obéissance qu'ils devoient au père, le père exempt des soins qu'il devoit aux enfans, rentrent tous également dans l'indépendance. S'ils continuent de rester unis, ce n'est plus naturellement, c'est volontairement, et la famille elle-même ne se maintient que par convention." Waar, uit de wil van allen het staatsalvermogen ontspruit, waar het behoud en het welzijn van den Staat de hoogste wet is, zoodat de kinderen staatseigendom zijn en dat de wil ook der vrouw deel van den algemeenen wil is, hoe zou daar niet met regt worden beweerd: *„Les enfans appartiennent à la république avant d'appartenir à leurs parents?* — „Maxime qui, traduite en langage clair, signifie qu'on ne reconnaît point d'autorité, de droit paternel; que la société domestique est une chimère, ou au moins un abus qu'on doit réformer; que l'unique objet du mariage est de fournir à l'Etat des *petits* de l'espèce humaine, qu'il fait élever comme il lui plaît, dont il dispose comme il lui

---

[1]) „Servire Deo vera libertas."

[2]) [*Narede op vijfjarigen strijd*, blz. 13.]

plaît" [1]. — Von Haller verhaalt van een hoogleeraar te Wurzburg: „il voulut (en 1804) admettre les femmes et les filles comme citoyens actifs dans la corporation souveraine." Dit is zoo belagchelijk niet als het schijnt. Waar het willens onbekend is dat God de Heer de vrouw als hulpe tegenover den man gemaakt heeft, opdat een iegelijk zijne vrouw alzoo lief hebbe als zich zelven en de vrouw den man vreeze; daar is de echtgenoote onze reisgenoote op den levensweg en op den weg des Levens niet meer; daar wordt ze mederegentes of slavin; daar is men veroordeeld, bij het versmaden van de wijsheid en liefde Gods, in de dwaasheid van den filosoof of in de ruwheid van den barbaar te vervallen.

Nog één gewigtig punt, de godsdienst. — Welke zal de regel van den revolutionairen staat zijn? Alle godsdiensten te dulden, zonder zelf eenige godsdienst te hebben; zoo evenwel dat de staat eerbiediging zijner eigen voorschriften van politiek en zedelijkheid begeert, en elke godsdienst die voor den afgod niet buigt, verbant. Geenszins, wel neen! ter zake des geloofs, maar omdat, naar politieken maatstaf, de leerstellingen die den staat niet passen, antisociaal zijn. Wij kunnen het nagenoeg *totidem verbis* lezen bij Rousseau: „Les sujets ne doivent compte au Souverain de leurs opinions qu'autant que ces opinions importent à la communauté. Or il importe bien à l'État que chaque citoyen ait une religion qui lui fasse aimer ses devoirs; mais les dogmes de cette Religion n'intéressent ni l'État ni ses membres qu'autant que ces dogmes se rapportent à la morale et aux devoirs que celui qui la professe est tenu de remplir envers autrui.... Il y a donc une profession de foi purement civile, dont il appartient au Souverain de fixer les articles, non pas précisément comme dogmes de religion, mais comme *sentiments de sociabilité*, sans lesquels il est impossible d'être bon citoyen ni sujet fidèle. Sans pouvoir obliger personne à les croire, il peut bannir de l'État quiconque ne les croit pas; il peut le bannir,

---

[1] De la Mennais.

non comme impie, mais comme insociable, comme incapable d'aimer sincèrement les lois, la justice, et d'immoler au besoin sa vie à son devoir. Que si quelqu'un, après avoir reconnu publiquement ces mêmes dogmes, se conduit comme ne les croyant pas, qu'il soit puni de mort." — Geenerlei stellige godsdienst zal, tegenover de eischen der revolutionaire gezelligheid en deugd, worden geduld. Volgens Rousseau is de zoogenaamde openbaring, welke, volgens hem, reeds zooveel ellende en misdrijf gesticht heeft, een ziekte-verschijnsel op welks uitroeijing men moet bedacht zijn. — Aldus wordt zijn denkbeeld door een zijner praktische volgelingen, Buonarotti, geformuleerd: „On pensait que les dogmes de l'existence de l'Être suprême et de l'immortalité de l'âme sont les seuls dont la société régénérée soit véritablement intéressée à maintenir la croyance, parceque, disait-on, il lui importe que les citoyens reconnaissent un juge infaillible de leurs pensées et de leurs actions secrètes, que les lois ne peuvent atteindre, et qu'ils tiennent pour certain qu'un bonheur éternel sera la suite nécessaire de leur dévouement à l'humanité et à la patrie. Quant au culte, on voulait qu'il fut borné au respect pour le pacte social, à la défense de l'égalité, et à certaines fêtes publiques. Toutes les prétendues révélations eussent été reléguées, par les lois, parmi les maladies dont il fallait extirper graduellement les semences. En attendant, libre à chacun d'extravaguer, pourvu que l'ordre public, la fraternité générale et le pouvoir des lois ne fussent point troublés" [1]). — En als wij nu den geheelen inhoud van het stelsel te zamen vatten; wanneer we bedenken dat van het welgelukken eene onafzienbare toekomst van heil voor de menschheid te gemoet gezien wordt; wanneer wij hier tegenover stellen het onverbiddelijke der geopenbaarde

---

[1]) Evenzoo een der apostelen van het hedendaagsche ongeloofsevangelie in Duitschland, de hoogleeraar Gervinus in 1848. Eene *nationale* kerk wier reglementaire onbekrompenheid, met ter zijdestelling van *leerbegrip*, haar boven geloofsverdeeldheden verheft; volgens de kerkregtelijke hoofdgedachte ook hier te lande in 1865 geopperd (*Studiën ter schoolwetherziening*, de Bijlage). En dan verder?

waarheid, van welke de Revolutie zou kunnen zeggen: „c'est la cognée qui tranche tous mes discours;" zouden wij dan betwijfelen of, ook op dit terrein, vijandschap tusschen het zaad der vrouwe en het zaad des duivels onvermijdelijk zij? Is, in een echt-revolutionairen staat, verdraagzaamheid jegens het levend evangelie denkbaar? zal aan de Arke Gods veroorloofd worden in verbrijzelende kracht tegenover den Dagon te staan? Van de revolutionaire rigting geldt de diepe zin van den digtregel: „son impieté voudroit anéantir le Dieu qu'il a quitté." — Alleen door zich tegen God te verzetten, alleen door God te verzaken, alleen door als God en in de plaats van God te willen zijn, alleen door den wensch om, ware het mogelijk, God vernietigd te zien, blijft men, eenmaal op den revolutionairen bodem eener stelselmatige goddeloosheid geraakt, aan zijn eigen beginsel en aan zich zelven, naar de inblazing van den vader der leugenen, gelijk.

Ziedaar enkele trekken uit den staatsregtelijken catechismus van den voor den strengen eisch der logica niet terugdeinzenden Rousseau. Hij is voor zijne geestverwanten, ook waar ze hem overdrevenheid verwijten, onwederlegbaar.

Er is geen krachtiger middel om de revolutie te bestrijden dan het bewijs dat de valschelijk dusgenaamde *Ultras* gelijk hebben tegen hen die zich op den titel van gematigden verheffen; dat de eersten consequent, de laatsten inconsequent zijn; dat, door de leerstellingen der gematigden, de ultras gevormd en onverwinnelijk worden gemaakt; dat er geen middenterm is; dat men op den rotssteen behoort te blijven, om niet op zand te bouwen en om tegen wegzinken

---

Volgens Gervinus is dit zeer eenvoudig. „Der Staat hätte nichts zu thun, als die aüszersten eigensinnigen Extreme von der gemeinsamen kirchlichen Verbindung aus zu schlieszen..., und *allen geheimen Betrieb religiöser Dinge in Associationen und Corporationen zu untersagen;* dann aber zu incorporiren, d. h. unter den Schild seiner Sanktion zu nehmen was sich auch nur zu jenem vagsten Bekenntnisse der neuen Kirche verbünde." *Grondweth. en Eensg.*, blz. 119].

in revolutionairen afgrond veilig te blijven staan. Men zal, ter wederlegging reeds veel zijn gevorderd, wanneer het gelukt te doen opmerken dat ook het afgrijselijkste niet dan gevolg is der theoriën waaraan hulde gebragt wordt; dat in deze theorie niet enkel aanleiding, maar kiem ligt van onzin en jammer. Ziehier een drietal voorbeelden: de *verhouding van Montesquieu tot Rousseau*, de *opkomst der Illuminaten*, de *zamenzwering van Babeuf.*

Montesquieu was de afgod, Rousseau de schrik der inconsequenten. Is dit billijk? wat heeft Rousseau verrigt dan voortzetten wat Montesquieu begon [1])? wat anders dan eenheid en volledigheid in het stelsel van een minder kloekhartigen voorganger te brengen? Beiden gaan uit van dezelfde premissen; ook Montesquieu verkondigt, of geeft te kennen, dat allen gelijk zijn, dat de wil des volks de hoogste wet is, dat het Gouvernement het goedvinden van de meerderheid behoort te volgen. En, ter verwezenlijking dezer grondtrekken, wat verlangt hij? Een staat, zoo als hij dien, naar eene veelzins antihistorische voorstelling der engelsche constitutie, uitgedacht heeft; een kunstgewrocht, eene staatsmachine, waarin hij tusschen drie magten, de wetgevende, de uitvoerende en de regterlijke, onafhankelijkheid en harmonische zamenwerking belooft. Niet onaardig en niet onjuist is de satyre door Rousseau: „Nos politiques, ne pouvant diviser la souveraineté dans son principe, la divisent dans son objet; ils la divisent en force et en volonté, en puissance législative et en puissance exécutive, en droits d'impôts, de justice, et de guerre, en

[1]) [„Die *liberal-konstitutionelle* Theorie (Locke, Blackstone, *Montesquieu*, Delolme, *Rousseau*, Aretin, Rotteck, u. s. w.) beruht auf dem Princip der Volkssouveränität (Rousseau); d. i. dasz die oberste Gewalt der Gesammtheit den Einzelnen zustehe, und ist nur zum Theil (je nach der politischen Fraktion) modificirt durch das konstitutionelle Princip, d. i. das Postulat eines mechanischen Gleichgewichts der Gewalten (*Montesquieu*)." Aldus wijst Stahl (III. 331), op de eenzelvigheid van aard en strekking, ofschoon hij, steeds onpartijdig en edelmoedig, ook aan de verdiensten van Montesquieu telkens hulde bewijst. Zie bijv. I. 330—349. *Machiavelli und Montesquieu.*]

administration intérieure et en pouvoir de traiter avec l'étranger ; tantôt ils confondent toutes ces parties et tantôt ils les séparent; ils font du Souverain un être fantastique et formé de pièces rapportées; c'est comme s'ils composaient l'homme de plusieurs corps dont l'un aurait des yeux, l'autre des bras, l'autre des pieds, et rien de plus. Les charlatans du Japon dépéceut, dit-on, un enfant aux yeux des spectateurs; puis jettant en l'air tous ses membres l'un après l'autre, ils font retomber l'enfant vivant et tout rassemblé. Tels sont à peu près les tours de gobelets de nos politiques; après avoir démembré le corps social par un prestige digne de la foire, ils rassemblent les pièces on ne sait comment." — Deze verdeeling is het gevolg van misbegrip omtrent den aard der volkssouvereiniteit. „Cette erreur vient de ne s'être pas fait des notions exactes de l'autorité souveraine, et d'avoir pris pour des parties de cette autorité ce qui n'en étoit que des émanations." Deze praktijk geeft geenerlei waarborg aan het souvereine volk; het is een halve maatregel; ja minder nog. De theorie wordt in de onjuistheid der toepassing verdrongen, zoo niet versmoord. „Desinit in piscem mulier formosa superne." Was het kortzigtigheid of was het omzigtigheid? zou het niet kunnen zijn dat Montesquieu, door het ijs te breken, Rousseau in stoutmoedigheid geëvenaard heeft; dat hij teregt door zijne vrienden „vir magnus *quantum licebat*" genoemd is; dat tijdelijke ontveinzing van het ware doel in het belang der nieuwe leer, om haar bij angstvalligen veld te doen winnen, raadzaam gekeurd werd. Hoe dit zij, Rousseau (die, onder de zinspreuk „Vitam impendere vero," alle vrees en schaamte afgelegd heeft) had tegen de halfheid van Montesquieu, gevolg van gebrek aan doorzigt of van sluwe berekening, regt en gelijk.

Mijn tweede voorbeeld is aan de *Illuminaten* ontleend; eene secte, wier voorstander zich, naar de gewoonte van hen die in het duister zijn, lichtvrienden (elk licht, ook het dwaallicht, is voor hen licht), vrienden van hun eigen

licht, *verlichten* bij uitnemendheid, bij uitsluiting zelfs hebben genoemd. Ik behoef u haar ontstaan in het laatste vierde der achttiende eeuw, haar vertakkingen en zamenzweringen niet te schetsen; ik wil er geen al te groot gewigt aan hechten [1]; ik wensch slechts, in haar oorsprong en werking, een natuurprodukt, eigenaardig gewas van revolutionairen bodem, te wijzen. Wat was de hoofdtrek? afbreken, ja, maar niet om weder op te bouwen; door vernietiging der staten zou tot een met des menschen aanleg alleen overeenkomstigen toestand van volkomen vrijheid en onafhankelijkheid voor elken huisvader worden wedergekeerd. „Ce qui leur appartient en propre, ce qui forme le trait caractéristique de leur système, c'est que, par une conséquence très-juste en elle même, ils regardaient toute création d'État *artificielle* ou *factice*, toute aliénation et délégation de la liberté individuelle, soit en faveur d'un seul ou de plusieurs individus, soit même en faveur de la majorité du peuple, comme autant de folies, dont le seul effet étoit de produire un despotisme sans remède et plus oppressif que l'ancien; c'est que, précisément parce qu'ils envisageaient les États existans, comme des institutions arbitraires, ils voulaient non-seulement les réformer, leur donner une nouvelle base, ou les organiser en forme de république, comme le commun des révolutionaires; mais les abolir entièrement, les détruire et ramener le prétendu état de nature, état que, malgré quelques dangers ou inconvéniens partiels, ils regardaient comme préférable à la servitude factice née du Contrat Social, et que d'ailleurs ils ne croyaient pas entièrement dénué de société, puisque, suivant leur opinion et suivant l'hypothèse généralement reçue, tout père de famille devait y avoir été prêtre et souverain indépendant." — Deze leer, onzinning in strekking, afschuwelijk in uitwerksel, was in verband tot wat voorafging, zoo ongerijmd en afschuwelijk niet. Zij is reactie tegen den gruwelijken onzin van Hobbes en van Rousseau.

---

[1] [„Les sociétés secrètes ont été les symptômes de la maladie et non la maladie elle-même, ses effets et non ses causes." Tocqueville.]

Wij hebben gezien hoedanigen staat het *contrat social* geeft. Is het vreemd dat een vrijgezinde, boven het zamenzijn in zoodanigen kerker, het verbreken der zamenleving verkiest, en in het natuurleven een middel zoekt ter ontvlugting van dergelijken dwang?

Het revolutionaire verschijnsel, waarop ik ten laatste gedoeld heb, is van 1796; *de zamenzwering van Babeuf* [1]). Als mislukte poging van woelgeesten, wier onzinnig drijven, spoedig gestuit, op den gang der aangelegenheden geen invloed had, is zij in vergetelheid geraakt. Ook de apologie, in 1828 door een hunner [2]), bragt geen duurzamen indruk te weeg. Nogtans is dit boek, voor de karakteristiek der omwenteling, onwaardeerbaar. De grijze Buonarotti, aan den oever van het graf, treedt op, met jeugdige geestdrift, met onverzwakte overtuiging, als lofredenaar zijner, 32 jaar geleden, zoo hij meent, tot onheil van de menschheid, verijdelde ontwerpen. Bezwaarlijk zou men ontkennen dat hij zijne schrikverwekkende leerstellingen, voor de regtbank der revolutionaire logica, gestaafd heeft. Vernietiging van het *eigendom* is de leus. Lieden, die voor dit geloof met vreugde het leven veil gehad hebben, beweeren dat, zonder volkomen uitroeijing van dezen wortel der bitterheid, de boom der vrijheid niet kan bloeijen. „Babeuf ne balançoit pas à signaler la *propriété individuelle* comme la source principale de tous les maux qui pèsent sur la société. La cause toujours agissante de l'esclavage des nations, est tout entière dans l'inégalité, et tant qu'elle existera, l'exercice de leurs droits sera à peu près illusoire pour une foule d'hommes que notre civilisation ravale au-des-

---

[1]) [„Il ne faut pas suivre cette politique qu'indiquait jadis Babeuf, *ce grand-père de tous les socialistes modernes.*" Tocqueville. — „Seine Anhänger, die *travailleurs égalitaires*, sind die eigentliche jetzige kommunistische Partei. Sie steigerten seine Lehre noch dahin, dasz sie auch die Gemeinschaft der Frauen, also Aufhebung der Ehe und Familie, forderten." Stahl.]

[2]) *Conspiration de Babeuf* par Buonarotti. (Brux. 1828.)

sous de la nature humaine. *Détruire cette inégalité est donc la tâche* d'un législateur vertueux." — Maar hoe? Sommigen dachten het doel, door verdrukking der rijken, bereikbaar. „Un de nous, qui avoit vu la convention nationale pourvoir aux besoin urgens de la patrie, par la taxe des objets vénaux, par les contributions révolutionaires et par les réquisitions sur les riches, vantait cette manière d'enlever, ce sont ses propres mots, le superflu qui encombre les canaux trop remplis, pour le rendre à ceux qui manquaient du nécessaire. D'autres proposaient tour-à-tour le partage des terres, les lois somptuaires et l'impôt progressif." Doch, volgens tolken en hoofden der partij, moest er kortweg, gemeenschap van goed en werk zijn, met verkondiging en toepassing van het beginsel dat alleen het volk of de staat eigenaar is. „La propriété de tous les biens de la France réside essentiellement dans le peuple Français, qui peut seul en déterminer et en changer la répartition." Dit zou in de nieuwe staatsinrigting op den voorgrond worden gesteld: „Dans un nouvel ordre social on reconnaissait implicitement que la propriété individuelle, loin d'émaner de la loi naturelle, est une invention de la loi civile, et peut être, comme elle, modifiée ou abolie; ensuite on y posait en principe, que la propriété de tous les biens renfermés dans le territoire national est une, et appartient inaliénablement au peuple, qui seul a le droit d'en répartir l'usage et l'usufruit. Le citoyen n'acquerrait jamais sur aucune chose ce qu'on appelle droit de propriété; il n'aurait que le droit d'usage ou d'usufruit sur les objets dont il serait mis en possession par la tradition réelle du magistrat." Er zou eene *Communauté nationale* opgerigt worden, bij een decreet, waarvan het derde artikel dus luidt: „Le droit de succession *ab intestat* ou par testament est abolie; tous les biens actuellement possédés par des particuliers écherront, à leur décès, à la communauté nationale." — Het valt ligt deze leer met den hatelijken naam van *Lex Agraria* te brandmerken, haar belijders voor verachtelijke anarchisten te houden, en in hunne poging enkel een baatzuchtigen opstand der armen tegen de rijken te aan-

schouwen; maar dit is de weg niet om nut te hebben van de ernstige waarschuwingen die hier voor de hand liggen, en die, om de vermeerdering van het pauperisme, om de ongenoegzaamheid der middelen waarmeê men het bestrijdt, om de, vroeg of laat, zoo gevaarlijke pogingen van Chartisten en Communisten, meer dan ooit behartigenswaard zijn. Hier was geen voorbijgaande opgewondenheid of ijdel dweepen met droombeelden van eigen schepping; maar welberedeneerde en standvastige toewijding aan beginselen, wier juistheid door de tegenstanders, uit eigenbelang, ontkend werd. Zoo gezag en regt conventioneel is, waarom zou er, voor het gezag van den eigenaar en voor het regt van eigendom uitzondering zijn? Zoo het volk, in den staat geconcentreerd, over alle deelen van den staat alvermogend souverein is, waarom die souvereiniteit in haar vrije beschikking over het zoogenaamd eigendomsregt beperkt? Er kan geen eigendom zijn dan voor zoo ver de staat het vergunt. Het toelaten of weigeren van eigendomsregt is ter beoordeeling van den staat. Rousseau heeft ook dit reeds geleerd: „On convient que tout ce que chacun aliéne par le pacte social de sa puissance, de ses biens, de sa liberté, c'est seulement la partie de tout cela dont l'usage importe à la communauté, mais il faut convenir aussi que le Souverain seul est juge de cette importance." Robespierre gaf dien overeenkomstig van het eigendom deze definitie: „La propriété est le droit qu'a chaque citoyen de jouir et de disposer à son gré de *la portion de bien qui lui est garantie par la loi.*" De wet, dat is, het goedvinden van de volksmeerderheid, beslist. Indien dit het regt van den staat is, kan het dan vreemd zijn, is het niet veeleer billijk dat hiervan gebruik worde gemaakt? is het niet wenschelijk, is het, om het ergerlijk kontrast van overvloed en behoefte, niet van dringende noodzakelijkheid, dat door het gansche volk ieder lid van het volk, naar de uitspraak van den nooit feilbaren algemeenen wil, *à la portion congrue* worde gesteld? kan er eenig middel, beter dan het communisme en dan *l'organisation du travail,* uitgedacht worden om eene financiële ongelijkheid te doen ophouden, waardoor de strekking der politieke vrij-

heid en gelijkheid tegengewerkt en verlamd wordt [1])?

Ik zou deze voorbeelden eener logische onberispelijkheid kunnen vertalrijken. Ook het barbaarsch verlangen van Diderot „d'étrangler le dernier des rois avec les boyaux du dernier des prêtres," naar revolutionairen maatstaf beoordeeld, was een zuiver filantropische wensch. Aldus is er ook zinrijke juistheid in het artikel waarmede Robespierre zijne *Declaration des Droits de l'homme et du citoyen*, besluit: „Les rois, les aristocrates, les tyrans, quels qu'ils soient, sont des esclaves révoltés contre le souverain de la terre, qui est le genre humain, et contre le législateur de l'univers, qui est la nature" [2]). Doch genoeg reeds. Ik heb getracht te bewijzen dat het beginsel van ongeloof (souvereiniteit der rede en volkssouvereiniteit) enkel tusschen radicalisme of despotisme de keus laat [3]). Deze moet,

[1]) [„Der Socialismus ist das nothwendige national-ökonomische System der Demokratie, so wie sie zu ihrem eigenen Bewusztsein kommt." Stahl, *die gegenwärtigen Parteien*, S. 212.]

[2]) [„De *Volkssouvereiniteit*, gelijk ze afgeleid wordt uit een *Urrecht des Menschen*, — „diese Rechtsansicht ist das Centrum des Irrthums der Revolution. Denn darauf ruht die Grundstellung der Revolution, dasz sie zur Quelle und Masz des Rechts den Willen des Menschen macht und nicht die *Weltordnung Gottes*." Stahl, S. 192. Het is „grundsätzliche Emancipation von Gott und seine Offenbarung." S. 207. — Deze ontplooijing van het revolutionnair beginsel leidt tot eene staatsreligie, die als burgerpligt opgelegd wordt. Hierboven, blz. 202. — Beginsel tegen beginsel. Voor of tegen den Zone Gods. „Il n'y a rien de plus anti-chrétien que les idées, le langage, l'influence des réformateurs actuels de l'ordre social. Si le communisme et le socialisme prévalaient, la foi crétienne périrait. Si la foi chrétienne était plus puissante, le communisme et le socialisme ne seraient bientôt plus que d'obscures folies." Guizot (1848)].

[3]) [Gaarne, aan het slot dezer vlugtige schets eener ongeloofsdogmatiek beaem ik den betrekkelijken lof dien Stahl aan de schroomvalligen, al hebben zij theoretisch ongelijk, gebragt heeft. „Die demokratische Partei, von ihren liberalen Gegnern als die *Partei der Anarchie* bezeichnet, vollzieht an der liberalen eine richtige Kritik. Allein diese wahre Kritik, die sie an der liberalen Partei vollzieht, macht sie darum selbst noch nicht zu einer wahren. Im Gegentheil, da sie die vollständigere energischere Vollziehung des Princips der

in een tweeledig *nec plus ultra*, de ontwikkeling der revolutieleer zijn, gesteld dat zij vrijen loop heeft.

Gesteld dat ze... maar hebben wij dan nu den sleutel van het gebeurde? Wel neen; want de theorie heeft nooit vrijen loop; zij ontmoet altijd bezwaren die, opgerezen uit den aanleg en de behoefte van den mensch, verbonden aan de natuur der dingen en aan de ordeningen Gods, onoverkomelijk zijn. Die bezwaren maken, met de leer zelve, de twee *faktoren* der geschiedenis uit. Derhalve, om, bij conjectuur en zonder voorafgaande kennisneming van de feiten, een bestek van de historie der omwenteling te schetsen, moet er op de ontwikkeling der revolutiebegrippen, doch in hun onvermijdelijke botsing tegen natuur en regt, worden gelet.

Revolution ist, so ist sie auch eine grellere und verderblichere Verirrung als die liberale Partei. Allerdings ist Halbheit nichts Gutes, aber *die Konsequenz des Irrthums ist doch noch schlimmer als die Halbheit.*" S. 192. — Voorzeker. Slechts houde men tevens in het oog dat door de inconsequenten de weg voor hetgeen zij verafschuwen gebaand wordt. Van daar het gezegde van Stahl, in zijne vermaarde improvisatie van 15 April 1850: „Ich fürchte nicht die *akute* Krankheit der *Demokratie;* ich fürchte die *chronische* Krankheit des *Liberalismus.* Ich fürchte nicht den *Umsturz*, sondern die *Zersetzung.*"]

X.

DE REVOLUTIE-LEER IN STRIJD MET NATUUR EN REGT.

Vrijen loop kan de theorie der omwenteling niet hebben. Veeleer, tegen natuur en historie gekant, ontmoet zij telkens bezwaren, telkens moeijelijker te overwinnen, ten laatste onverwinbaar. Want de zon schijnt even helder, al ziet de blinde haar niet. Verzaking der onveranderlijke beginsels kan den leugen niet tot waarheid verheffen. Godverloochening is geen godvernietiging, geen volmaking van den menschelijken aanleg volgt er op de ontkentenis van het menschelijk bederf. Men kan de historische opkomst en ontwikkeling der staten, den heiligen oorsprong van regt en gezag, de oppermagt Gods, ook over hen die op aarde Goden en overheden genoemd worden, de betrekking tusschen kerk en staat, met wederzijdsche zelfstandigheid en pligtbetrachting; men kan al deze waarheden uitmaken voor dwaling en vooroordeel; zij zijn en blijven desniettemin grondzuilen van het algemeene staatsregt. Dus zal de revolutieleer tegen het geweten, tegen de ware behoefte van den mensch, tegen de wezenlijkheid der staatsvormen en der verkregene regten en vrijheden, in gestadige worsteling zijn.

En wat is het gevolg? dat zich tegen de revolutie reactie openbaart. Tegenstand, waardoor de leer van ontbinding en bederf, in het streven naar onbereikbare droombeelden gestuit, met merkbare afwijking, op zijdelingsche baan

raakt. Niet enkel de kracht van het afvlietend water bepaalt de rigting van den stroom; ook de weêrstand van bergen en rotsen, wier onverzetbaarheid menige bogt en kronkeling formeert. Daarom, wanneer het ons, niet in het afgetrokkene, maar in de verwezenlijking, niet *in abstracto*, maar in *concreto,* om de natuurlijke historie der ongeloofsleer te doen is, moeten wij (gelijk we, voor de kennis van plant en dier, bodem en atmosfeer behooren te kennen) evenzoo de valschelijk dusgenaamde idealen in den dampkring der realiteit beschouwen. Om de historische werking der revolutie uit haar theoretische kiem te voorspellen, is het de vraag: welke zal in het botsen tegen waarheid en regt, de eigenaardige lot- en gedaantewisseling der toegepaste ongeloofsleer zijn?

Een woord over de *Godsdienst* vooraf, daarna uitvoeriger over het *Staatsregt.*

Thans vragen wij, niet naar de *logische*, maar naar de *historische* biografie. Welke zal de werking zijn van de oppermagt der rede, beginsel van ontkenning en twijfelarij, niet enkel naar den eisch der strenge redeneerkunde, maar in verband met de zamenleving en met den menschelijken aanleg?

Let op den aanvang van het kwaad. Geloof aan de onfeilbaarheid der rede wordt niet algemeen, eer geloof in den levendigen God in verval is; maar, is eenmaal dit verval daar, dan is het natuurlijk dat het ongeloof weldra op de leerstukken, op de doode brokken van een verstorven geheel, welke mên, bij gebrek aan evangelische bezieling, met zorg in theologische tractaten heeft gebalsemd, dat het over die geheele weerlooze schaar van net gerangschikte lijken de overhand behaalt. Waar de Geest des Heeren niet is, wat zou daar tegen den leugengeest bestand zijn! Achtereenvolgens zal, ondanks de pogingen van hen die gaarne de halve waarheid redden, de gansche waarheid worden gebannen. Geene verborgenheden, geen Christus, geen Bijbel, geen Openbaring, geen

God! Christendom, Jodendom en Deïsme zullen, gelijk in Duitschland onlangs, gezamenlijk als Piëtisme worden gesmaad.

Het menschelijk gemoed kan hierin niet berusten. Onwillig of onvermogend zich tot God te bekeeren, moet het dieper in den afgrond vallen. Doch hoe kan dit, waar men reeds zoo laag viel?

Vooreerst door zich, zoo veel doenlijk, van de gedachte aan al wat goddelijk is, te ontslaan. Afgemat door eindeloozen en vruchteloozen strijd van meeningen en stelsels, door het scepticisme evenmin als door de drogredenen der ongodisterij overtuigd, zoekt de mensch naar waarheid niet langer. De uitroep: *wat is waarheid!* vroeger ook wel de leus der weetgierigheid of de noodkreet van het beangstigd gemoed, wordt de taal van vadzigen weêrzin. Evenmin met de dwaling ingenomen als aan de waarheid vijandig, is men jegens beide evenzeer onverschillig. Beide stelt men gelijk; ijvert voor tijdelijk belang en zinnelijk genot; is verdraagzaam voor al wat aan het streven naar aardsche goederen en aardschen vrede niet in den weg is. De tijd der geestdrift voor het ongeloof is voorbij. In eenigerlei geestelijk beginsel is geen belangstelling meer. Bossuet zeide: „Je prévois que les libertins et les esprits forts pourront être décrédités, non par aucune horreur de leurs sentimens, mais parce qu'on tiendra tout dans l'indifférence, excepté les plaisirs et les affaires." De la Mennais voegt er bij: „Vous l'avez entendu; regardez maintenant autour de vous, et répondez. Qu'apercevez-vous de toutes parts qu'une indifférence profonde sur les devoirs et sur les croyances, avec un amour effréné des plaisirs et de l'or, au moyen duquel il n'est rien qu'on ne puisse obtenir? Tout s'achète, parce que tout se vend, conscience, honneur, religion, opinion, dignités, pouvoir, considération, respect même; vaste naufrage de toutes les vérités et de toutes les vertus. L'extinction absolue du sens moral ne permet pas même qu'on s'intéresse à l'erreur spéculative; on la laisse pour ce qu'elle est, ainsi que la vérité; on n'y pense point, on ne s'en occupe point: ne pouvant anéantir le

livre de la nature, qui se déploie magnifiquement à tous les regards, on en efface avec soin le nom de Dieu, et, se hâtant de tourner les pages qui rappellent le Créateur, on s'arrête uniquement à celles qui nous instruisent des propriétés des corps, et des jouissances qu'on en peut tirer. Toutes les théories philosophiques, toutes les philosophies d'impiété, sont venues se fondre et disparoître dans ce système dévorant; véritable tombeau de l'intelligence, où elle descend seule, nue, également abandonnée de la vérité et de l'erreur; sépulcre vide, où l'on n'aperçoit pas même d'ossemens. — Zeer lezenswaardig is de la Mennais werk *l'Indifférence en matière de Religion*, waar hij deze krankheid der eeuw, verdooving van godsdienstgevoel en waarheidszin, met den gloed zijner welsprekendheid beschrijft. Te regt mogt hij aan den ingang deze woorden plaatsen: „Le siècle le plus malade n'est pas celui qui se passionne pour l'erreur, mais le siècle qui néglige, qui dédaigne la vérité. Il y a encore de la force, et par conséquent de l'espoir, là où l'on aperçoit de violents transports: mais lorsque tout mouvement est éteint, lorsque le pouls a cessé de battre, que le froid a gagné le cœur, qu'attendre alors qu'une prochaine et inévitable dissolution?"

Doch eene andere rigting is er, waarin men den gruwel der ongodisterij door een anderen gruwel ontvliedt. Ongeloof leidt naar bijgeloof, godverzaking naar afgoderij: „maak ons goden die voor ons aangezigt gaan." Men brengt de les van Voltaire in praktijk: „si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer." Maar hoedanig is die verdichte godheid, afgod, niet van hout en steen, maar van ijdele verbeelding en kortzigtig verstand, van bedorven hart en opgewonden gevoel? Een schrander man schreef in het laatst der vorige eeuw: „het zal met de wijsheid der wereld zoo ver komen, dat, gelijk het nu belagchelijk is aan spooken te gelooven, het even bespottelijk zijn zal te gelooven aan een God." Hij laat eene aanmerking volgen die, in zonderlingen vorm, diepen zin heeft: „er komt een tijd dat aan het bestaan enkel van spooken geloof zal worden

gehecht" [1]). Zoo ver heeft nu de wijsbegeerte het gebragt: den God der Openbaring heeft ze verloochend om zich voor de verzinsels van het filozofisch brein neder te buigen; voor hersenschimmen, op wie de naam van spooksels niet ongepast is. Gij vraagt voorbeelden? Ik wijs u op de velerlei soorten van onzinnig *mysticisme*, waarin men, na schipbreuk van het geloof, toevlugt gezocht heeft; op het *pantheïsme*, de ketterij bij uitnemendheid der 19e eeuw [2]): op de hooggeroemde wijsbegeerte, volgens welke de Godheid de hoogste zelfvolmaking van den zich vormenden wereldgeest is; op het *St. Simonisme*, dat (minder in voorbijgeganen vorm dan als blijvende rigting opmerkenswaard), in de afschuwelijke leerstellingen der duitsche rehabilitatoren herleeft. Zoodanige monsterachtige wijsheid is, vroeg of laat, het voortbrengsel van het menschelijk vernuft, waar men den God die zich bekend gemaakt heeft, in zijne tweeërlei openbaring, in het Rijk der natuur en in het Rijk der genade, miskent. Dan geldt, met dubbele kracht, de uitspraak van den Apostel: „omdat zij, God kennende, Hem niet als God hebben verheerlijkt en gedankt, zijn zij, zich uitgevende voor wijzen, dwazen geworden; als die de heerlijkheid des onveranderlijken Gods veranderd hebben in de gelijkenis" van beelden, ditmaal niet met handen gemaakt, maar door de bedorven Rede gevormd; zoodat zij in de schepselen hunner inbeelding zich zelven „geëerd en gediend hebben boven den Schepper, die te prijzen is in alle eeuwigheid."

Ziedaar den afloop der ongeloofstheorie in de godsdienst;

---

[1]) „Unsere Welt wird noch so fein werden, das es eben so lächerlich seyn wird einem Gott zu glauben, als heut zu tage Gespenster. — Und dann wieder über eine Weile wird die Welt noch feiner werden... Dann — und dies wird das Ende seyn, dann werden wir nur noch an Gespenster glauben, Wir selbst werden seyn wie Gott. Wir werden wissen: Seyn und Wesen überall ist und kann nur seyn — Gespenst." Lichtenberg. [Denk aan het *Spiritisme*, met zijn *Geistercitiren* en *Todtenfragen*.]

[2]) „La véritable hérésie du dix-neuvième siècle, la plus funeste à la religion comme à la civilisation." Bautain, *Philosophie du Christianisme* (Paris 1835).

een streven naar ongodisterij, dat zich in volledige godvergetenheid, of in ongerijmde voorstellingen der godheid verliest. Is er dan voor den van God afgekeerden mensch, geene uitredding meer? o ja! doch alleen wanneer het Gode behaagt over het volk dat in de duisternis wandelt, een groot licht te doen opgaan; bij de menschen is het onmogelijk, maar alle dingen zijn mogelijk bij God.

Thans ga ik over tot wat meer regtstreeks de *politieke* zijde van het onderwerp betreft. Ik wensch, in de onvermijdelijkheid der tijdperken waarin de eenzelvigheid van het revolutionair karakter openbaar wordt [1]) u reeds *a priori* te doen opmerken, hoe haar levensloop niets anders geweest is dan een gestadig kampen van haar beginsel tegen de onveranderlijke ordeningen Gods.

Er moet een tijdperk van *Voorbereiding* zijn, waarin de revolutie-leer veld wint, waarin zij in de gemoederen *un fait accompli* wordt. Weldra is het uitgemaakt dat elke Staat verrijst uit eene vereeniging van vrije en gelijke menschen, die aan haar creatuur, gouvernement geheeten, last geeft, en wier algemeene wil de eenige wet is. Een voortreffelijk schrijver zegt: ces principes frappent tous les gouvernements du caractère d'usurpation et de nullité et sont l'éponge de tous les gouvernements" [2]). Deze beginselen van regeringloosheid, deze anarchieke wanbegrippen worden, als eeuwige beginselen, met onbegrensden eerbied aangestaard. Deze *belijdenis* moet *nageleefd* worden; dit charter der menschheid, door den eigen vinger der natuur in de zielen geprent, moet, in vorming en inrigting der staten, *la charte-vérité* zijn.

---

[1]) [Namelijk altijd het oppergezag van *de numerieke meerderheid*, van den volkswil, als regtsbeginsel; zoodat het schrikbeeld van haar ongenoegen, van het *Pouvoir Constituant*, als het zwaard van Damocles, elke Regering bedreigt met de uitoefening der majesteitsregten van den eigenlijken collectieven Opperheer, die over elken staatsvorm gebied voert.]

[2]) Dumont, *Tactique des Assemblées législatives* (Paris 1822).

Een tweede tijdperk, de tijd der *Ontwikkeling*, is daar. De theorie, meesteres der harten, streeft naar meesterschap in de praktijk. Twijfelt gij aan het welgelukken? berekent dan, bij de zwakheid van den wederstand, de uitgestrektheid der eigenaardige kracht. — Waar dergelijke leer veld wint, is het eerst na schromelijk verval. Het echte staatsregt was met droevig absolutisme verward, de staatsvorm verbasterd, de stof tot misnoegen opeengestapeld, de behoefte naar verandering dringend, de onmogelijkheid van behoud openbaar. Voeg, bij het verdwenen zijn der beginsels, bij het waggelen der instellingen, de natuur eener leer die den teugel viert aan alle driften, den hoogmoed ten top voert, aan begeerlijkheid en eerzucht de bekoorlijkste vooruitzigten opent, uit al wat waar en goed is, door bedriegelijke overbrenging, schitterenden tooi van deugd en heerlijkheid, als masker, ontleent; vrijheid, verlichting, beschaving, en elken zegen onder ijdelen ophef belooft; met terzijdestelling der openbaring, voor haar godsdienst der menschheid in het hart der belijders een fanatisme ontsteekt, dat, ter bereiking zijner oogmerken, geen onderscheid van middelen erkent. Meent ge dat, in dezen stand der zaken, de weinige weifelende vrienden eener waarheid, die onbekend en veracht en hatelijk geworden is, dat de voorstanders van een voor bijgeloof en tiranny uitgekreten godsdienst en staatsregt, dat tegenstanders welke men, in het belang der verlichting, haat en vervolgt, een merkbaren invloed zullen hebben op den gang der begrippen? In waarlijk anti-revolutionairen zin is wederstand niet mogelijk, is naauwelijks poging tot wederstand denkbaar.

Evenwel zal er worsteling ontstaan. Hoe dan? èn de ingenomenheid met de beginselen, èn de overtuiging omtrent de wenschelijkheid en pligtmatigheid der praktijk is algemeen; van waar dan de strijd? Uit het midden der revolutiegezinden zelf. Wij zullen het spoedig ontwaren. Niet de logica alleen is de leidsvrouw van het menschelijk geslacht. Niet enkel juistheid of onjuistheid der syllogismen baart tweedragt. Er is verschil, ook waar op hetzelfde fundament gebouwd wordt.

Er is verscheidenheid der *redenering*. Niet allen die het beginsel aannemen, zijn scherpzinnig genoeg om de aaneenschakeling der sluitredenen te verstaan.

Er is, wat minstens evenzeer opmerking verdient, verscheidenheid van *belangen*. Tot op zekere hoogte schijnt toepassing voor allen goed en gunstig; ééne schrede verder, en alles is, voor den eenen te verliezen, voor den anderen te winnen. Strijdigheid der inzigten wordt door strijdigheid der uitzigten versterkt.

Er is eindelijk onderscheid van *karakter*. De een zal terugdeinzen voor de verwarring en gruwelen die hij ziet of te gemoet ziet; de ander zal achten dat dit voorbijgaande kwaad weinig beteekenend is tegenover het goede dat men beoogt.

Derhalve strijd, niet over deugdelijkheid of toepasselijkheid der theorie, maar over wijs en mate en tijdstip der praktijk. Strijd, niet van revolutionairen en anti-revolutionairen, maar van onderscheidene partijen binnen den revolutionairen kring. Sommigen zullen onvoorwaardelijk vooruit willen; anderen alleen in zoo verre dit met hun opvatting van regt en orde, van vaderland of welbegrepen eigenbelang, vereenigbaar is. Aldus tweederlei rigting, die men te regt *le mouvement* en *la résistance* genoemd heeft.

De onvermijdelijke strijd moet telkens heviger zijn. — De warme voorstanders van vooruitgang zullen, naarmate zij nieuwe beletselen ontmoeten, zich te meer genoopt voelen in voortgaande toepassing het redmiddel uit alle zwarigheden te zoeken. Eerst is het te doen om geleidelijke hervorming der staten, door verlevendiging van hetgeen zij door oorspronkelijke grondgedachten verstaan. Straks begrijpen zij dat de aard zelve der instellingen hinderlijk is; dat het dwaasheid is nieuwe lappen op een oud kleed te willen brengen; dat alles nieuw zijn moet; dat er, na afbraak en na wegruiming van het puin, een platte en ledige grond, *table rase*, een nog geheel onbebouwd erf voor de vrije werkzaamheid van den genialen wetgever behoort te zijn. Waartoe met hervorming den tijd verbeuzeld! om *schepping* is het thans te doen. In staat en maatschappij wordt, niet *reformatie*, maar *revolutie*

vereischt. Langs de lijn der telkens meer radicale begrippen zal men door alle hinderpalen heen willen dringen, en daar men, na de overmeestering van elk beletsel, een ander beletsel ontmoet, wordt elke teleurstelling, na elke overwinning, een reden te meer om aan het altijd onvolledige der toepassing de gestadigheid der mislukking ten laste te leggen. De heftigheid van den aanval klimt door de heftigheid van den weêrstand. Met elken voortgang der Revolutie zijn er meer die zich tegen de onvoorwaardelijkheid der toepassing verzetten. Natuurlijk. Door hetgeen aanvankelijk voor weinigen schadelijk was, worden weldra zeer velen getroffen; telkens meer regten vertreden, telkens meer belangen benadeeld, telkens meer personen in lijden gebragt, telkens meer misdaden gepleegd. De vooruitstrevende rigting ontmoet, na elke zege, telkens een nog veel talrijker schaar dan waarop zij zoo even de overhand behield.

Langen tijd moet deze kamp in het voordeel der beweging uitvallen. Immers wat verlangt zij? slechts de toepassing van den, door allen, met geestdrift erkenden regel. Aldus zijn haar aanhangers sterk, omdat zij door het aangenomen grondbeginsel worden gesteund; de tegenstanders zwak, omdat zij met hun eigen belijdenis in tegenspraak zijn. De zoogenaamde magten en overheden zijn magteloos en aan de beweging onderdanig; zij worden, willens onwillens, gedreven in de revolutionaire rigting; zoodra zij wederstreving beproeven, worden zij door anderen verdrongen, die straks, bij gelijke poging, gelijk lot ondergaan. Van kwaad tot erger. Steeds vreeselijker anarchie; niet alleen omdat het losgelaten volk iederen band ondragelijk vindt, maar omdat de revolutionaire vrijheid op ontbinding uitloopt. Nu wordt, ter doordrijving dezer begrippen, regeling der wanorde onmisbaar; vervanging van gezag door geweld; organisatie der anarchie; dictatuur, voor wier onmenschelijk schrikbewind alles buigt of te niet gaat.

Nog één trek. De verwantschap met het ongeloof zal ook in den ijver ter vernietiging van het geloof blijken en de revolutie met een geest der helle, in het vervolgen van godsdienst en deugd, bezield zijn.

Zoodanig is het tijdperk der ontwikkeling in haar losbandigheid en dwingelandij, maar een tijdperk van *reactie* volgt. De zegepraal der beweging duurt niet altijd; de stroom, die dijken en dammen overweldigd heeft, wordt gestuit. Elke schrede die den opgewonden zeloot nader bij het doel schijnt te brengen, toont aan den meer onbevangen beschouwer de onmogelijkheid om het te bereiken. De theorie wordt telkens dubbel streng in haar eischen; tot dat ze, door de uitgestrektheid zelve van den heilloozen triumf, voor de telkens aangroeijende tegenwerking bezwijkt. Hoe ver de stelselmatige dwaling voortwoeden zal, is onzeker; maar dat de Revolutie tot staan zal worden gebragt, is gewis. De ingenomenheid met een onvoorwaardelijke toepassing, die zich enkel in jammeren openbaart, gaat eenmaal voorbij. Eene kleine minderheid kan, door dweepzucht en fyzieke magt, geruimen tijd de overhand behouden; de tijd komt, waarop het doordrijven onmogelijk wordt, en de kracht der verwoesting voor de kreet van zelfbehoud zwicht. Gelijk de woeste baren, na in de open zee alles wat op de wateren geslingerd werd, verbrijzeld te hebben, zelf breken en verstuiven, zoodra ze de rotsen, welke aan hun overmoed perk stellen, hebben bereikt.

Laat ons zien welke de kenmerken zijn van de zegepraal der Reactie. Verwerping welligt der revolutionaire leer, om het echte staatsregt tot rigtsnoer te kiezen? Er is niet de minste grond om zoodanige plotselinge ommekeer mogelijk te achten. Wel is het onzinnig voortjagen der praktijk, maar geenszins de leer in discrediet geraakt. Zij blijft waar en goed, de eenige bron van vrijheid en heil. Er is enkel in de toepassing verschil. Volgens de heftigen ging men niet ver genoeg; volgens de gematigden reeds te ver. Wat behoort, nu zij aan het roer komen, tot heil van den staat te worden begeerd? Geen afwijking van het spoor; ook geen achterwaartsche tred, waardoor de progessisten, ter naauwernood overwonnen, al te zeer zouden worden getergd; maar vooral ook geen stap vooruit. Op het bereikte keerpunt wordt de vlag der omwenteling geplant. Allen die deze grenslijn zouden willen

verzetten, worden ultras en vijanden der revolutie genoemd.

Aldus wordt men dubbel inconsequent. Is het beginsel uitnemend, wie is ter uitspreking van het *tot hiertoe en niet verder!* bevoegd? Is het valsch, waarom dan gebleven op een dwaalweg? De Reactie wordt van wêerskanten in de engte gebragt. Contra-revolutionair en ultra-revolutionair beiden beroepen zich op beginsels, waaraan het Bewind zelf hulde gebragt heeft. Aan dit Bewind vooral past de zinspreuk: „Sic volo, sic jubeo, stet pro ratione voluntas."

Derhalve wordt men ook nu, tegen wil en dank, tot hevige dwangmiddelen geleid. Laat ons onderstellen dat het aan die factie, welke matiging in haar schild voert, ernst zij gematigdheid te betrachten en de orde, die zij voorstaat, met eene ruime mate van vrijheid in vereeniging te brengen. Gelijk voor de partij der beweging orde, maar eerst vrijheid, zoo is nu voor de vrienden der reactie vrijheid, maar eerst orde, het oogwit. Zij vergeten dat orde, op revolutionair terrein, alleen door prijs geven der vrijheid gekocht wordt [1]). Geweld is, althans evenzeer als bij onvoorwaardelijken vooruitgang, onmisbaar. Door halve toepassing zich zelven ongelijk, hebben zij geenerlei steun in beginsels; kunnen zich enkel op de omstandigheden, op de noodzakelijkheid beroepen; maar de ondervinding leert dat in dit hoogste beroep de uitspraak, naar gelang van ieders inzigten, verschilt. Zij verlangen eendragt, en eendragt bovenal; maar is ze door geen vereeniging van beginsels of begrippen verkrijgbaar, dan moet eenheid, hoedanig ook, het surrogaat worden van eensgezindheid; dan moet orde geboren worden uit volkomen onderwerping aan het gouvernement. Het is te bevroeden hoedanige staatkunde men hieruit afleidt; eene politiek die, voor de regtbank van eigen leerstellingen veroordeeld, haar eenige kracht in stoffelijke hulpmiddelen zoekt; belangen tegen beginselen stelt; de vormen behoudt, maar de leer, voor zoo ver zij nut heeft, te baat neemt, doch, voor het overige,

---

[1]) [Vrijheid of orde, telkens op de tweede lijn, is dus beurtwisseling van *Revolutie* en *Reactie*. Zie *Adviezen*, I. 198, vg.]

als onbruikbare theorie verguist; tegen logica zelfzucht, tegen opgewondenheid afleiding, tegen geestdrift dwang stelt. Wat moet het gevolg zijn? Immers wederom strijd, te heviger, naarmate de tegenstelling van theorie en praktijk onverdragelijker wordt. Ook in dezen strijd zal telkens de willekeur de overhand behouden. Dezelfde afschrik van een schrikbewind, die de reactie ontstaan deed, doet onvoorwaardelijk in elk behoedmiddel berusten. Om het wederopkomen van wrijving en botsing te beletten, laat men het minste overblijfsel der vrijheid te niet gaan. Zoo als er vroeger vruchteloos verzet was tegen een despotisme, in de volksoppermagt geworteld, zal men nu genoodzaakt zijn te buigen [1]) voor eene autocratie, die het souvereine volk (om de natie, afgefolterd, tegen herleving der losbandigheid te beschermen) aan ketenen legt [2]).

---

[1]) [Eene buigzaamheid ook met reactionaire geestdrift. Tocqueville spreekt (1856) van achtingswaardige liên, die enkel op berusting bedacht zijn, „et, ce qui achève de jeter le trouble et une sorte d'épouvante dans mon esprit, *qui semblent faire du goût de la servitude une sorte d'ingrédient de la vertu.*"]

[2]) [Er is ook eene *christelijke reactie.* Eene *terugwerking* op christelijk-historischen, op anti-revolutionairen grondslag. Terugdrijving van het verkeerde, door terugkeering tot de eerste beginselen van waarheid en regt. Die terugtred is vooruitgang. „Quand on a abusé de certaines idées, le progrès, c'est de revenir de l'abus qu'on en a fait." Guizot. — „Es giebt eine gesunde und nothwendige Reaction." Stahl, *Die Parteien*, 334.

Dit is geene *contra-revolutie* (volgens de zinspreuk: „Nous ne voulons pas la contre-révolution, mais le contraire de la Révolution"). Geen tijdelijk palliatief, waardoor enkel in het neutraliseren der begrippen die de vrijzinnigen voorstaan, een redmiddel tegen de dwaasheden die zij bedreven gezocht wordt. Geene verlegenheidstaktiek die, eenzelvig met de Revolutie, niets anders is dan de eene der twee zich afwisselende rigtingen, wanorde en willekeur, waarin haar verderfelijk beginsel voortleeft.

Stahl waarschuwt tegen *den Abweg der Reaction.* — „Die falsche Reaction besteht darin die Aufgaben zu verkennen welche wirklich der Gegenwart obliegen, welche die Revolution nur miszverstanden." t. a. p. „Blos die Revolution niederschlagen ist schon keine gesunde Reaktion, aber entschieden falsch ist es, Gesundes mit jener zu treffen. Es ist die falsche Reaktion, dasz sie nicht blos gegen den Krankheits-

Men zal mij tegemoet voeren dat ik de trekken van het beeld aan de dwingelandij van Napoleon ontleen. Ik ontken het niet; mits in zoodanige dwingelandij, niet een toevallig verschijnsel gezien, maar de revolutionaire lijn, in omgekeerde, of, laat ik liever zeggen, verbogen rigting worde herkend. Te ruime volksvrijheid baart tiranny. Zoo het noodig ware, ik zou u wijzen op de historie van Rome en Griekenland; gij kent de heerlijke bladzijden van Plato in de *Republiek*, waar hij de natuurlijke opvolging der regeringsvormen, in logisch verband en naar het leven, afgeteekend heeft. Doch er is hier meer. Geen republikeinsche losbandigheid is met de revolutionaire slooping van elken maatschappelijken band, geen republikeinsche tiranny met revolutionairen dwang vergelijkbaar. En, zoo er aan deze mijne verzekering omtrent de onvermijdelijkheid, als aan *une profetie après coup*, minder waarde gehecht wordt, vergeet niet dat de meester in het vak, Rousseau, de slavernij als uitkomst van het jagen naar die vrijheid wier ideaal hem voor den geest zweefde, voorspelt. „Voici le grand problème à résoudre en politique: trouver une forme de Gouvernement qui mette la loi au dessus de l'homme [1]. Si cette forme n'est point trouvable, et j'avoue ingénument que je crois qu'elle ne l'est pas, mon avis est qu'il faut

---

stoff, sondern auch gegen die Entwickelungskeime reagirt und dasz sie nicht blosz die Krankheit, sondern auch die Glieder, welche mit ihr behaftet sind, zerstören und ohnmächtig legen will."

Vergelijkenderwijs is zelfs de contra-revolutionaire reactie een noodzakelijkheid en een weldaad (9 thermidor 1794, 18 brumaire 1799, 2 dec. 1851) Maar de kranke geneest aldus niet. De luchtkasteelen der valsche redenering zijn voor geen sabelhouw of schrootvuur bereikbaar, en te feller is de innerlijke woeling van het bederf, wanneer het van de oppervlakte naar binnen gejaagd wordt. — „Ce n'est pas par des mesures contra-révolutionaires qu'on viendra à bout de l'esprit de révolution." Cousin. De beteugeling tergt. „L'esprit de réaction fomente incessamment l'esprit de révolution." Guizot. — Vergelijk *Le parti anti-révol tion*, p. 75. „Il s'agit de revenir aux vérités éternelles. Rien de plus, rien de moins."]

[1] [Een voor den Christen opgelost vraagstuk. Hierboven, blz. 44 vgg. — Van de mannen die, in de zeventiende eeuw, den grondslag voor de verbeteringen der engelsche staatsregeling gelegd hebben,

passer à l'autre extrêmité, et mettre un homme autant au-dessus de la Loi qu'il peut l'être ; par conséquent établir le depotisme arbitraire, et le plus arbitraire qu'il est possible. Je voudrais que le Despote pût être un Dieu. En un mot, je ne vois point de millieu entre la plus austère Démocratie, et le Hobbisme le plus parfait. Car, le conflict des hommes et des loix, qui met dans l'Etat une guerre intestine continuelle, est le pire de tout les états politiques." [1]) Voeg er, ter toelichting bij wat de la Mennais schrijft: „Cette liberté à laquelle aspire le libéralisme, il ne saurait l'atteindre, parce que les fausses maximes qui dirigent son action, l'en éloignent nécessairement. En niant la communication du pouvoir divin, il nie la possibilité même d'un pouvoir légitime, et dès lors il est contraint, ou de détruire la société, ou d'accepter la servitude. En niant l'existence d'une loi commune, immuable, universelle, de justice et de vérité, *obligatoire* pour chacun, il nie que le pouvoir, quel qu'il soit, ait d'autre règle que sa pensée et sa volonté, et il est de nouveau contraint, ou de détruire le pouvoir, et avec lui la société, ou d'accepter la servitude." — Waar de goddelijke oorsprong van het gezag miskend wordt, daar blijft, zoolang veerkracht niet uitgedoofd is, geen keus dan het uiterste van losbandigheid of het uiterste van slavernij.

Ook de overmagt der Reactie houdt op. Men vernietigt de beginselen niet, waarvan men de werking tijdelijk bedwingt. Onregt is voor de reactionaire overheid, ter zelfverdediging, behoefte; met de veerkracht van het geweld klimt weêrzin, verbittering, wrok, felle en doodelijke haat tegen het bewind. De staf des drijvers wordt verbroken.

---

schrijft Guizot: „l'Evangile était leur grande charte... antérieure et supérieure à leur volonté. Ils la respectaient sincèrement et s'humiliaient, malgré leur orgeuil, devant *cette loi qu'ils n'avaient point faite.*"]

[1]) [Te bejammeren is het dat de leerlingen van Rousseau, eer de verwezenlijking van het onmogelijke door hen beproefd werd, niet gelet hebben op zijne allezins behartigenswaardige les: „S'il y avait un peuple de dieux, il se gouvernerait démocratiquement. Un gouvernement si parfait ne convient pas à des hommes."]

De vrijheid, naar het schijnt, is wederom daár. Zal het de echte vrijheid zijn? zal men, bij wederoprigting van den Staat, zich onthouden van de wanbegrippen die zooveel onheil gesticht hebben? zullen de regtsbeginselen leiddraad worden van overheid en volk? Immers neen. Of acht ge tijden van regeringloosheid en tiranny, met al den sleep van misdaad en ellende, ter rustige beoefening der wetenschap uitermate geschikt? zal het algemeen door rampspoed geleid worden tot de bekeering des harten, waarin de meest afdoende anti-revolutionaire kracht ligt? Laat ons met onbevangenheid nagaan, bij de opkomst van een nieuwen dageraad, den aard der heerschende denkwijs. Het echte staatsregt zal aan de meesten onbekend zijn. Het zal verguisd of, hoogstens, met eervolle melding, onder de categorie der antiquiteiten worden gebragt. De zaak der revolutie heeft, in het tijdperk van bedwang, niet verloren, maar gewonnen. Niet de werking, maar de terugwerking, zegt men, was oorzaak van het doorgestane leed. Het dweepen met onvervulde beloften, onder de gruwelen der ontwikkeling verflaauwd, hervat zich. Bij ontstentenis der echte waarheid, omhelst men weder de onechte, wier aanspraak op de hulde der praktijk, in verband met de geenszins afgelegde wanbegrippen, niet kan worden betwist. De verstandige en bedachtzame staatsliên, met de restauratie van het staatsgebouw werkzaam, redeneren aldus: „De theorie is uitnemend; zij alleen komt met de hooge waarde van den mensch overeen. Evenwel niets werd er gezien dan losbandigheid en slavernij. Van waar dit? Ei! het wordt door de bittere ervaring der doorgestane jammeren geleerd. Omdat de toepassing verkeerd was; omdat er overdrijving en buitensporigheid plaats had; omdat dweepzucht en eergierigheid op wijsheid en belangeloozen zin de overhand behaalden. Laat ons niet, om de afdwalingen der menschen, de voortreffelijkheid der leer miskennen; veeleer, bij vasthouding aan vrijzinnige begrippen, eene voorzigtigheid voegen, waarvan het gemis tot dus ver, door dubbel misverstand, in tweeërlei ellende gestort heeft. Gaan wij met bezadigdheid te werk; bezadigdheid hebben wij noodig om de klippen van anarchie en

despotisme te ontzeilen, en, met het kompas onzer theoriën, de haven, waar overvloed van zegeningen ons wacht, te bereiken." — Redenering van onwederspreekbare juistheid, indien, o wijze stuurlieden! gij niet, door uw jammerlijke magneetnaald, lijnregt naar Scylla of Charybdis geleid wierdt. Want indien het kompas bedriegelijk en de theorie valsch is, dan geldt voor deze uwe redenering de spreuk van den romeinschen dichter: „incerta haec si tu postules Ratione certa facera, nihilo plus agas Quam si des operam ut cum ratione insanias." Gij wilt op verstandige manier dwaas zijn. — Zoodanig is de redenering; hoedanig het werk? Oude vormen zal men terugroepen, maar met den nieuwen geest bezield. Men zal opnemen wat vroeger ter zijde gelegd was, uit historischen bodem op revolutionairen akker. Niet ongezind om de revolutie met de nationale ontwikkeling en de eerbiedwaardige herinneringen aan het voorgeslacht te verzoenen, zal men, bij de wederaanknooping van den afgebroken draad der geschiedenis, het historische in de uiterlijkheid der inrigting en in het traditionele der naamgeving doen bestaan. Ook de gulden middenweg zal in ontzenuwing van de eigenaardige kracht der geliefkoosde wanbegrippen bestaan; zoodat men zich zelven en anderen met schijn paait en aan het opgetogen volk fictiën in de hand speelt. — Een vierde tijdperk dus van *hernieuwde proefneming*; maar dit *juste-milieu*, waarbij de politieke strijd, zooveel doenlijk, binnen den omtrek der representative vormen beperkt wordt, is onophoudelijke slingering, waarin men te vergeefs het staatsevenwigt zoekt. Zoodanige toestand kan geene bestendigheid hebben. De begeerte naar vrijheid wordt door vertooning niet bevredigd, maar getergd; de oppositie zal te stoutmoediger, te onverzadelijker zijn, naarmate het bewind, om de onzekerheid zijner regten, zwakker en toegeeflijker wordt. Wanneer de spanning toeneemt, is men van weerskanten geneigd en bijkans gedwongen zich, waar legale magt te kort schiet, van middelen met de revolutionaire theorie in verband, van een *coup-d'état*, door noodzakelijkheid gewettigd, of van een volksopstand, de heiligste volkspligt, te bedienen. Zoo gaat

men schokken te gemoet, waarbij de vrijheid andermaal te niet gaat, of het wankelbaar gezag in een stort, en die, naarmate zij geweldiger zijn, veroorzaken dat men (al ware het nu ook eindelijk ten koste van den theoretischen afgod) reikhalzend naar een einde der gestadige ongestadigheid verlangd.

Acht gij het vreemd? De geestdrift, na zoo lang vruchteloos te hebben geblaakt, bekoelt. Met de waarheid onbekend, met de gevolgen eener voorspiegeling van waarheid al te zeer bekend, zal men, zoo dikwerf onder de leus van beginselen misleid, wantrouwend worden omtrent al wat beginselen heet. Het materialisme wordt de vrucht van herhaalde teleurstelling. Men zal, ook thans, onder voorgeven van wijze behoedzaamheid, van vermijding der uitersten, van een nu eindelijk met volkomen juistheid afgebakend *juste-milieu*, geen stelsel of plan hebben dan algemeene instandhouding, handhaving van het *statu quo*, onbeziens, *quand-même;* een systema dat geenerlei beweging toelaat, *stationair;* voor elke verandering beducht, zonder onderscheid van goed of kwaad, *conservatief.* Vrees voor erger en behoefte aan rustbewaring zal elke hooger inspraak of edeler behoefte doen zwijgen, bevordering van stoffelijke belangen het eenige doel van den staat zijn. Naarmate de veerkracht der gemoederen, óf door vertwijfeling verlamd, óf aan het uitsluitend bejagen der voordeelen van handel en industrie gewijd is, wordt geweld minder noodig tot beteugeling van dezen of genen rustverstorenden onverlaat, die den grens der volmaakbaarheid nog eenigszins boven het stof zou begeeren te zien. De boeijen zullen minder behoeven te knellen, omdat de slaaf gedwee is. — Zoodanig is het *vijfde* tijdperk [1]). Ik onthoud mij van verdere trekken. Ik wil den schijn van toespeling vermijden. Mijn oogmerk is bereikt, indien ik getoond heb dat het revolutie-beginsel,

---

[1]) [„Époque léthargique. Génération fatiguée et comme terrassée, qui n'écoutera qu'à regret ce qui pourrait l'émouvoir et l'induire à faire un effort." Tocqueville.]

algemeen geworden, tijdperken doorleeft van *voorbereiding*, van *ontwikkeling*, van *reactie*, van *hernieuwde proefneming*, van *moedelooze berusting*.

Eer ik de reeks dezer perioden in een historisch overzigt u voorhoud, wensch ik nog een oogenblik stil te staan bij de eenzelvigheid van natuur en strekking. Onder alle lot- en gedaanteverwisselingen, is er een doorloopende draad, met de hoofdgedachte der omwentelingsleer in verband; namelijk het *absolutisme van den revolutionairen staat* [1]).

Herinnert u den *Leviathan* van Hobbes en het *Contrat Social* van Rousseau. Er is vrijheid en gelijkheid, een maatschappelijk verdrag, een *staat*, welks eenheid berust op het alvermogen van den algemeenen wil. Hoe wordt nu die wil gevormd en geconstateerd? van onderen op wordt, door middel van het stemregt, het souvereine volksgezag in een middenpunt belichaamd, van waar het, als alvermogend staatsgezag, namens het volk, aan het volk, met verbreking van elken tegenstand, de wet geeft [2]). — Dus *almagt* van den staat; voor staatsregt behoort al wat regt heet te zwichten; gelijk Bossuet in beteren zin schrijft: „Il n'y a pas de droit contre le Droit." — *Ondeelbaarheid* van den staat; verscheidenheid der deelen wordt opgelost en versmolten in het geheel. Geen zelfstandig aanzijn tegen den staat; lijdelijkheid der deelen, wier zelfbeheer regtens wegvalt. Het zijn afdeelingen, departementen, stem- en kiesdistricten, administratieve loketten, ter vereenvoudiging van het beheer. — *Albemoeijing* van den staat. Geen onderwerp dat niet binnen het bereik van algemeenen wil en gouvernementale willekeur valt. Over de gewetenszaken

---

[1]) [Een leven, in de geheele reeks zijner gedaantewisselingen, steeds onder vrijzinnigen invloed: *der liberalen burgerkrijg*. Zie *Verscheidenheden*, blz. 227.]

[2]) [„Eene *alvermogende volkssouvereiniteit*, uit vrije en gelijke burgers, en geconcentreerd in een *alles regelend* bewind. — „Der *Absolutismus des Staates* hat seinen Ursprung hauptsächlich darin, dasz man sich von jener höheren (göttlichen) Ordnung über dem Staate löst, in der alle Rechte der Menschen und der Institute ihre Wurzel haben, und den menschlichen Willen, sey es den Einzelwillen, sey es den Gemeinwillen, zum Herrn der Erde macht." Stahl, III. 158.]

zelfs strekt zij haar caesaropapistischen scepter uit. Kerk en school zijn inrigtingen van den staat; de burger, met lijf en ziel den staat eigen, heeft op onafhankelijkheid geenerlei aanspraak, ten zij tijdelijk en voorwaardelijk verleend. — *Alleenheersching* van den staat; van goed en bloed meester, zoo als Odillon Barrot het in 1830, met eene openhartigheid waarvan men later terugkwam, uitdrukte: „la Révolution peut demander le dernier homme et le dernier écu." — *Atheïsme* van den staat: want de godsdienst, met beteugeling van al wat naar zelfstandigheid zweemt, moge uit politieke berekening, als nuttig en onmisbaar, worden geduld en beschermd, de staat zelf kent geenerlei ondergeschiktheid; de spreuk *la loi est athée* is de leus der onvoorwaardelijke volksmagt. Er is dus, in theorie en evenzeer in praktijk, *afgoderij* van den staat; want aan het staatsbelang (onder velerlei benaming, van algemeen welzijn, volksheil, nationaal geluk) moet het heiligste en dierbaarste ten offer worden gebragt. *Le salut public* boven al! Aan de menschen meer gehoorzaam dan aan God, is het onverlet Gode gehoorzaam te zijn, in zoo ver namelijk als zijn wil niet in tegenspraak is met volkswil en staatsbelang.

Dit is het wezen van dergelijken staat en de natuur van het gezag [1]). Maar, vraagt gij, hoe is het mogelijk dat eene

---

[1]) Daarin, niet in wat onherroepelijk voorbij is, ligt het gevaar voor onzen tijd. „Ce qu'on est convenu d'appeler *l'ancien régime* a péri sans retour; mais.... les hommes n'étant plus que des unités égales, sans force quand elles sont isolées et toute-puissantes quand elles s'additionnent au bout les unes des autres, chacun se trouve sans défense devant l'omnipotence capricieuse d'une majorité.... Ainsi se forme peu à peu, au centre de chaque nation un être abstrait et gigantesque qu'on appelle *l'État*... Si l'on me dit qu'au sein d'une nation populeuse, comblée de tous les biens de la civilisation nouvelle, l'universalité des suffrages populaires vient de créer une dictature, et qu'un pouvoir, parti d'en bas, va se dresser devant moi avec l'énergie de l'unité, centuplée par la puissance du nombre, je frémis et je sens que c'est là la puissance ennemie à qui la conscience et la dignité humaines ont à disputer l'avenir." Albert de Broglie, *Questions de religion et d'histoire* (1860), I. p. XII, svv. — La vraie cause

leer waaruit deze willekeur ontspruit, als theorie der vrijheid uitgebazuind is? welke waarborgen zijn er, dat deze concentratie, deze suprematie, die zich boven al wat God genoemd wordt, verheft, niet ter verdrukking worde misbruikt? Welke waarborgen? ieder apologist der revolutieleer zal het u zeggen. Het geheele systema is een zamenstel van waarborgen. Let slechts op den populairen oorsprong van alle magten. Het is de algeheelheid der burgers van wie de staatswil uitgaat, die op het staatsgezag regt heeft, die zich zelven beheert, wier vrijheid en autonomie het levensbeginsel is van den staat, wier goedvinden de hoogste wet is; terwijl elk aan wien eenige magt is toebetrouwd en die zich daarvan ter verkorting van de volkssouvereiniteit zou willen bedienen, door de vrijheid van verkiezingen, van drukpers, van publieke meening in toom gehouden, of, waar het noodig is, bedwongen en gestraft wordt.

Deze geruststellende verzekeringen zijn niet verstoken van liefelijken klank, doch er blijft evenwel eenig bezwaar. De kracht van deze waarborgen ligt in de onderstelling van eenheid en deugdelijkheid en regelmatige vorming van den algemeenen wil; eene hypothese welke wederom twee onderstellingen, beide even betwistbaar, ten grondslage heeft. De eene, dat de mensch van nature goed is, dat de voortreffelijkheid van zijn aanleg enkel door bijgeloof en verdrukking onkenbaar gemaakt wordt, en dat de verbreking zijner banden hem met snelle vaart de volmaaktheid ook in het staatswezen zal doen bereiken. De andere, dat er vormen kunnen uitgedacht worden, waarin werking en tegenwerking zoo juist is berekend, dat kwaadwilligen, uit zelfzucht, tot eensgezindheid worden gedrongen. Wilt gij weten wat het ideaal is van den beroemden Kant? Volgens hem behoort de staatkunde eene zóó kunstmatige

---

des révolutions est *la notion de l'état*... On ne sortira de l'ére des révolutions qu'en réformant cette idée; or on ne réforme l'idée de l'état qu'en la corrigeant par l'idée de la liberté." Renan. — Uitnemend; maar geen ware vrijheid is verkrijgbaar voor wie het ideaal der Menschheid in de plaats van den levenden God stelt. Hierboven, blz. 185.]

ineenvlechting der bijzondere belangen met het welzijn van het geheel te bewerken, dat er, zelfs in eene maatschappij van booze geesten, door welbegrepen eigenbelang, orde, rust, en een engelachtige harmonie der duivelen bestaan zou [1]).

Wanneer wij het bekoorlijke rijk der willekeurige hypothesen verlaten voor den meer veiligen bodem van stellige waarheid, blijkt terstond de onmogelijkheid der verwezenlijking van deze beloften. Wij Christenen weten dat de mensch uit zich zelven geneigd tot het kwaad is; wij weten dat de vorm door het wezen en niet het wezen door den vorm bepaald wordt, zoodat elke staatsregeling nut of onheil sticht, naarmate der beginsels waardoor zij leeft. Men spreekt van de volkssouvereiniteit, maar wat wordt ze? wij zagen het reeds. Het bestaande wordt ten onderste boven gekeerd, het regt vertreden, de maatschappij gesloopt; eene staatsmachine, met toestel van buizen en trechters, ter opvoering van den Algemeenen Wil naar het centrum, georganiseerd; niet met eenstemmigheid van overtuiging, wèl met overmagt en geweld. De eerste zorg is, in den drang des oogenbliks, het ondersteunen van hen die de tolken, de voorstanders, de uitvoerders van den Algemeenen Wil meenen, of althans beweeren te zijn. Zoo geraakt weldra, door verwarring en strijd, alles (om niet uit een te vallen) in omgekeerde verhouding. „La souveraineté du peuple a deux faces. Si vous la considérez dans sa formation, elle élève tous les individus, elle en fait des membres du souverain. Si vous la considérez dans son application, elle les écrase, elle les anéantit. Personne n'a de droits vis-à-vis du droit émané de tous..... Des deux faces de la souveraineté du peuple, on en efface une. La formation disparait. Son application subsiste" [2]). De volks-

---

[1]) „Le grand sophiste de Konigsberg a dit très-conséquemment, *que même un État tout composé de démons pourrait subsister en paix,* parceque chaque démon voudrait du moins avoir des garanties contre les autres. Il ne s'agirait, dit-il, que de trouver une organisation qui ne permit à aucun d'eux de nuire aux autres; mais il a oublié de nous donner le plan de cette machine." Von Haller.

[2]) De Gasparin, *Intérêts généraux du Protestantisme Français* (Paris 1843).

souvereiniteit is, in de toepassing, beurtelings bij elke factie, welke zich boven het souvereine volk verheft. Het Bewind *verneemt* niet, maar *maakt bekend* wat de Algemeene Wil voorschrijft. De Centralisatie is een ijzeren net over de bevolking gespreid; duizendvoudig zamenstel van snaren, dat elken burger bereikt, elk eerbiedwaardig medelid van het Souvereine Volk, in het groot marionettenspel, doet draven en dansen op de maat van het Algemeen Bewind. Het volk heeft zaakgelastigden, maar deze mandatarissen, onder de dubbelzinnige uitdrukking van Representanten, gaan te werk, als of de souvereiniteit op hen, het eigendom op den rentmeester, overgedragen was. Zoo doet elke partij die in de wetgeving de overhand verkrijgt; elk bewind verheft zich boven de wetgeving; elke despoot maakt van de twisten in het bestuur en van de zucht naar orde, ter vermeestering der oppermagt, gebruik. Allen achten zich hiertoe geregtigd en verpligt, wegens den drang der omstandigheden, om het revolutie-beginsel te behouden, of om de verwarring te stuiten waarmede het vergezeld gaat.

Zoodanig is van den vrijheidsboom de voedzame en geurige vrucht. Dit despotisme der vrijheidsleer, dit *absolutisme van den staat*, *a.* vernietigt de individuele vrijheid; *b.* doet de politieke vrijheid te niet gaan; *c.* kent geene grenzen; *d.* is met vaderlandsche en nationale belangen in strijd; *e.* is onvernietigbaar, zoolang de revolutieleer niet uitgeroeid wordt.

a. Het vernietigt de *individuele vrijheid*; regtens, om het aangenomen beginsel. De maatschappelijke vereeniging zelve, door de valsche wijsbegeerte gevormd, is haar graf. De staat heeft over den geheelen mensch onvoorwaardelijke beschikking. Al wat hij bezit, heeft hij ter leen; eigendom en leven zijn voorwaardelijke giften. Er zal *genot* van vrijheid kunnen zijn, *regt* op vrijheid bestaat niet; het kan den meester behagen de zwaarte van den keten te verligten, doch er is een gewettigde toestand van politieke slavernij.

Wilt gij zien hoe vernietiging der vrijheid tot het wezen der vrijheidstheorie behoort, geeft dan acht op de hoofdbeginselen van alle revolutionaire staatkunde, als in een kort begrip en Catechismus der Verlichting, in de verklaringen der *regten van mensch en burger*, zamengetrokken; een kunstgewrocht telkens, waarbij men nooit bedoeld heeft deze leerstellingen in ongunstig daglicht te brengen. Welnu! daargelaten dat zoodanige grondwet der grondwetten aan gedurige ter zijdelegging zal blootgesteld zijn, in elk dezer stukken, gelijk in elke staatsregeling die er op gebouwd is, gaat de kracht van iedere belofte, reeds door de wijs waarop zij uitgedrukt wordt, te niet. Ik laat een man spreken van ongemeene bekwaamheid, van nabij met de fransche revolutie bekend, aan wiens omgang en voorlichting Mirabeau, niet de meesterlijke trekken zijner aangrijpende voordragt, maar wel den zakelijken inhoud van vele zijner redevoeringen te danken gehad heeft; den scherpzinnigen geneefschen publicist Dumont. Hij zal u toonen, in de *gelijkheid*, in de *vrijheid*, in het regt van *eigendom*, in de vrije *drukpers*, in de *godsdienstvrijheid*, hoe de hooggeroemde Verklaring der *Assemblée Constituante* in 1789, reeds bij de afkondiging zelve van het regt, de kracht en beteekenis van het regt weggecijferd heeft.

Gelijkheid. — „*Les distinctions sociales ne peuvent être fondèes que sur l'utilité commune.* — C'est ici un pas rétrograde, une rétraction frauduleuse. Les législateurs avaient senti confusément qu'ils venaient d'établir l'égalité dans toute sa plénitude. Que font-ils maintenant? Ils viennent parler de *distinctions sociales*, oubliant qu'ils ont aboli toutes les distinctions."

Vrijheid. — „*Les bornes de l'exercice des droits naturels ne peuvent être déterminées que par la loi.* — Des bornes! il y a un moment que ces droits étaient illimités et imprescriptibles. Vous me parlez d'une liberté qui était mon droit naturel, et vous me dites maintenant que c'est á la loi seule à règler l'usage de ma liberté. Vous m'avez trop donné et vous m'ôtez trop. Vous avez commencé par établir mon indépendance absolue, et vous me replacez dans une dépendance totale."

Eigendom. — „*La propriété étant un droit inviolable et*

sacré, nul ne peut en être privé, si ce n'est lorsque la nécessité publique... l'exige évidemment." — Niemand, maar wel, als het noodig is, iedereen mag er van worden beroofd. „Il est manifeste qu'il s'agit de *convenance* et non de *nécessité.*"

Vrijheid van drukpers. — „*Tout citoyen peut parler, écrire imprimer, sauf à répondre de l'abus de cette liberté.* — Qu'entendez-vous par *abus de liberté?* Voilà ce qu'il fallait définir. Jusque-là je ne sais ce que vous me donnez, vous ne le savez pas vous-mêmes. Tout exercice de liberté qui déplait à ceux qui ont le pouvoir, passe à leurs yeux pour abus. Quelle est donc la sécurité que vous donnez à la nation contre les législateurs futurs? Vous dites, voilà une barrière qu'ils ne pourront pas franchir, mais vous déclarez en même temps qu'il leur appartient de mettre la barrière où il leur plait."

Godsdienstvrijheid. — *Nul ne doit être inquiété pour ses opinions même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi* — Publieke orde, die op een atheïstisch beginsel berust, wordt door verkondiging van den levendigen God verstoord of bedreigd. Ook hier ziet men hoe de redactie zelve der veelbelovende formulen de nietsbeduidendheid verraadt. „Ce qu'on accorde n'est accordé qu'à une condition qui peut sans cesse l'anéantir. *Troubler l'ordre public* qu'est-ce que cela signifie? Louis XIV n'aurait pas hésité à faire passer cette clause dans son Code. La loi sous son règne excluait sévèrement l'exercice de toute autre religion que la sienne, et défendait la publication de tout écrit en faveur de la religion protestante. Aurait-on pu violer la loi sans *troubler l'ordre public?*"

Dit is het lot des *Droits imprescriptibles, inviolables, sacrés.* Deze regten, zoo heet het, boven bereik van het bewind, zijn de speelbal van elk gouvernement [1]). Wat de eene hand geeft, ontneemt de andere hand. De vrijheden worden vertoond, niet verleend. Alles wordt vergund met eene alvernietigende clausuul; alles, voor zoo ver den staat,

---

[1]) [„Principles, by which they flatter the people with the possession of the theoretical rights of man, all of which they vitiate and violate in practice." W. Pitt.]

den collectieven despoot, welbehagelijk is. Gij herinnert u de ergernis van het *voor zoo verre* onzer kerkelijke twisten; de dubbelzinnigheid die zich aan de Belijdenis in schijn onderwerpt en inderdaad onttrekt. Zoodanig *quâtenus* hebben wij ook hier. De wetgever verscheurt de banden die hij legt. Ik erger mij niet dat de regten beperkt zijn; dit ligt in de natuur zelve van ieder regt; de grond mijner klagt is, dat, vroeger door onveranderlijke wetten en inzettingen Gods omschreven en bevestigd, zij nu afhankelijk zijn van het goedvinden van den staat, van den wil der veranderlijke menschen, en dat zij dus in het wezen der zaak, te niet gaan. Vrijheid, voor zoo ver het mogelijk, nuttig, wenschelijk is; voor zoo ver het staatsbelang vergunt; voor zoo ver het met de omstandigheden vereenigbaar is; vrijheid, volledige vrijheid, voor zoo ver uw opperheer, de staat, toestemming verleent; vrijheid, voor zoo ver zij strookt met de belangen en eischen en wenschen en grilligheden van hen die over u gesteld zijn. Onbeperkte vrijheid wordt beloofd; en, bij de uitkomst, is niet vrijheid, maar beperking onbeperkt. Volledige vrijheid, met ééne restrictie, doch waarmeê al wat geschonken werd, ontvalt. Volledige vrijheid, behoudens volledige slavernij. — Sommige schrijvers uit later tijd, bijv. Benjamin Constant en Guizot, hebben een behoedmiddel gezocht in *la doctrine de l'individualisme;* bewerende dat er regten zijn zoo gewigtig, zoo heilig, zoo innig zamengevlochten met den aard en de bestemming der menschelijke natuur, dat zij behooren te worden onttrokken aan de oppermagt van den staat. Allezins waar; jammer dat zij niet tevens getoond hebben hoe men die regten aan den staat welke er beslag op gelegd heeft, weder ontwringt. Elke toevlugt is ijdel tegen het verband van gevolgtrekking en beginsel. Alleen hart en geweten zijn voor het staatsgezag, heilig niet, maar, zoo lang ze zich niet uiten, onbereikbaar; elk betoog omtrent de billijkheid en onschendbaarheid van regten en vrijheden lijdt schipbreuk op de eenvoudige redenering, zonder welke de revolutionaire staat geen bestendigheid en zelfs geen aanwezen heeft; op de stelling waarmeê Rousseau begint; er

is eenmaal overgifte van de staatsburgers aan den staat geschied.

Van den kant der vrijzinnigen werd aldus deze belangrijke wijziging vermeld. „Aux droits de l'homme invoqués jadis contre la cour, on opposa les droits de l'individu, si souvent sacrifiés par la société. *La doctrine beaucoup plus profonde de l'individualisme devint la base de la nouvelle politique rationnelle.* L'individu fut en quelque sorte créé élément vivant de la cité, obéissant, aux lois qu'elle lui impose, mais n'en reconnaissant d'absolues que celles qui sont justes; se soumettant à toutes les souverainetés, mais n'acceptant comme légitime que celle de la Raison" [1]). Hierop antwoordt de la Mennais: „Tant que la puissance publique contient les résistances particulières, force est bien aux individus de se soumettre aux lois, aux souverainetés établies. Mais il s'agit de savoir s'il en est de légitimes ou qui aient droit de commander l'obéissance. Or, selon la philosophie du siècle, point de souveraineté légitime que celle de la raison. Et comme, en même temps, cette philosophie ne reconnait de raison que la raison individuelle, donc aussi point de souveraineté que la souveraineté individuelle, chacun est souverain de soi-même dans le sens absolu du mot. Sa raison voilà sa loi, sa vérité, sa justice, Prétendre lui imposer un devoir qu'il ne se soit pas auparavant imposé lui-même par sa pensée propre et sa volonté, c'est violer le plus sacré de ses droits, celui qui les comprend tous; c'est commettre le crime de lèse-majesté individuelle. Donc nulle législation, nul pouvoir possible; et la même doctrine qui produit l'anarchie des esprits, produit encore une irrémédiable anarchie politique,

[1]) [„La souveraineté de la justice, de la raison, du droit, c'est là le principe qu'il faut opposer à la souveraineté du peuple; et celle-ci se retirera tôt ou tard devant une doctrine qui satisfait pleinement aux intentions véritables comme aux besoins légitimes de la société." Zoo schreef Guizot in 1821. Één dag, één oogenblik heeft hem proefondervindelijk geleerd wat de souvereiniteit der rede, tot behoud van een troon en tot heil eener natie, tegen de volkssouvereiniteit en haar ontwikkeling vermag. *Grondwetherz. en Eensgezindh.* blz. 343, vgg.]

et renverse jusque dans ses premiers fondemens la société humaine.”

Vernietiging der vrijheid bestaat onder alle vormen van het revolutionaire beginsel. Het alvermogen der volkssouvereiniteit is een doodelijk wapen, waartegen de vrijheid door geenerlei verdeeling of regeling der magten behoed wordt. Benjamin Constant schrijft: „Lorsqu'on établit que la souveraineté du peuple est illimitée, on crée et l'on jette au hasard dans la société humaine, un degré de pouvoir trop grand par lui-même, et qui est un mal, en quelques mains qu'on le place. Confiez-le à un seul, à plusieurs, à tous, vous le trouverez également un mal. Vous vous en prenez aux dépositaires de ce pouvoir, et, suivant les circonstances, vous accuserez tour à tour la monarchie, l'aristocratie, la démocratie, les gouvernemens mixtes, le système réprésentatif. Vous aurez tort, c'est le degré de force et non les dépositaires de cette force qu'il faut accuser. C'est contre l'arme et non contre le bras qu'il faut sévir. Aucune organisation politique ne peut écarter le danger. Vous avez beau diviser les pouvoirs; si la somme totale du pouvoir est illimitée, ces pouvoirs divisés n'ont qu'à former une coalition, et le despotisme et sans remède. Ce qui nous importe, ce n'est pas que nos droits ne puissent être violés par tel pouvoir, sans l'approbation de tel autre, mais que cette violation soit interdite à tous les pouvoirs. Il ne suffit pas que les agents de l'exécution aient besoin d'invoquer l'autorisation de législateur, il faut que le législateur ne puisse autoriser leur action que dans leur sphère légitime. C'est peu que le pouvoir exécutif n'ait pas le droit d'agir sans le concours d'une loi, si l'on ne met pas de bornes à ce concours, si l'on ne déclare pas qu'il est des objets sur lesquels le législateur n'a pas le droit de faire une loi .... C'est là ce qu'il faut déclarer, c'est la vérité importante, le principe éternel qu'il faut établir.”

b. Het verlies der *burgerlijke* zal welligt door aanwinst in *politieke* vrijheid worden vergoed? — Twijfelachtige vergoeding voorzeker. Want elke staat waar de burgerlijke

regten verzekerd zijn, is verkieslijk boven een toestand, schatrijk aan politieke regten, terwijl, in eigen kring geen vrije levensfeer vergund wordt. Doch hoedanig is de politieke vrijheid die dergelijk staatsregt ons geeft? Alle burgers zijn mede-regenten, ieder is integrerend deel der volkssouvereiniteit [1]). Dit is vereerend [2]), maar, zoo dikwerf men tot de minderheid behoort, is het voorregt gering. Zonderlinge vrijheid, welke op het despotisme der *meerderheid* uitloopt. Dit is niet te vermijden. Volkomen en voortdurende eenstemmigheid is ondenkbaar, en wanneer nu de wil der meerderheid drijfveer van het gezag is, zou dan de minderheid in de overmagt der tegenpartij reden van tevredenheid en waarborg van geluk bezitten? Wordt de verdrukking behagelijk, omdat zij van het goedvinden der meerderheid uitgaat? Ook ditmaal heeft Benjamin Constant geen ongelijk: L'assentiment de la majorité ne suffit nullement dans tous les cas pour légitimer ses actes: il en existe que rien ne peut sanctionner: lorsqu'une autorité quelconque commet des actes pareils, il importe peu de quelle source elle se dise émanée, il importe peu qu'elle se nomme individu ou nation; elle serait la nation entière; moins le citoyen qu'elle opprime, qu'elle n'en serait pas plus légitime." Ik ga verder en vraag: zal het gezag, in revolutionairen zin, het eigendom der meerderheid, altijd of doorgaans, in haar bezit zijn? Geenszins. Waar de revolutieleer ingang gevonden heeft, is strijd, niet slechts van twee hoofdpartijen, van den heftigen en den gematigden vooruitgang; elke partij is in onderdeelen verdeeld, in schakeeringen van denkwijs en bedoeling; de bevolking is in politieke meeningen verbrokkeld. Er is dezelfde anarchie der minderheden, dezelfde onmogelijkheid om een algemeen

---

[1]) [Over den aard en waardij van dit medelidmaatschap, zie *Toelichting van de spreuk der Revolutie* in mijne *Verspreide Geschriften,* I. blz. 262, vgg.]

[2]] [Vergeet evenwel niet dat men, ter bescherming ook van de *burgerlijke* regten, de *politieke* vrijheid behoeft. „Les libertés civiles sont des libertés désarmées dont les institutions politiques sont les défenses naturelles et nécessaires." A. de Broglie, I. 82.]

gevoelen te formuleren, waarvan ook in onze dagen menige representatieve vergadering treffende afspiegeling toont. Er is telkens, ter doorzetting, ter doordrijving, eene *minderheid*, die de overige minderheden (te zamen somtijds de overgroote meerderheid) aan haar fysieke of morele overmagt onderwerpt. Het is altijd eene fractie, eene faktie, eene coterie, een veelvermogend individu, *un homme-pouvoir*, die het souvereine volk vervangt.

Ondanks wisseling van regeringsvormen en regenten, zal de opperregent, de souverein zelf, het volk, aan den dubbelen band van revolutionaire constitutiën en van revolutionaire overheden worden gelegd.

c. Dit absolutisme is *grenzenloos*. Vroeger was de oppermagt begrensd, door corporatiën en stenden, door beperktheid van eigen hulpmiddelen, door de onmogelijkheid om ten eigen nutte, op eigen naam, al te groote offers van den onderdaan te vergen. In den revolutionairen staat valt elke beperking weg. „Nous avons détruit les existences individuelles qui pouvoient lutter séparément contre la tyrannie, et je vois le gouvernement qui hérite seul de toutes les prérogatives arrachées à des familles, à des corporations ou des hommes" [1]. Regelmatige wederstand is er niet meer. Zelfs een kortstondig, zwak en wankelbaar gouvernement heeft, zoolang het staande blijft, om de vernietiging van het historische zamenstel der maatschappij, onberekenbare kracht. Alles is uiteengescheurd of effen, wat vroeger, door uitstekendheid of vastheid, steun- en middenpunt ter handhaving van wettige regten en vrijheden gaf. Dit staatsgezag heeft overvloed, waar de wettige magt dikwerf gebrek had. Immers beschikt het over het gansche volk, over lijf en erf. De staat is in het bewind gecentraliseerd, geconcentreerd. „L'État c'est moi," heeft hier wat meer te beduiden dan onder Lodewijk XIV [2]. — *De staat ben ik!* kon een vorst of eene souvereine corporatie zeggen, voor zoo ver aanwezen der dynastie of

---

[1]) De Tocqueville, *de la Démocratie en Amérique.*

[2]) Hier boven, blz. 67.

voortduring der gemeenschap levensvoorwaarde van monarchie of republiek was. „L'État, c'est moi," zegt het revolutionair gouvernement; omdat niets van wat onder zijn bereik of geweld valt, eigen bestaan, of regt, of vrijheid, of wil heeft. Ook gaat het revolutionair gezag niet op eigen naam, maar in naam van het souvereine volk te werk. Al wat het verrigt, al wat het vraagt, is ten algemeenen nutte, tot heil en zegen van het volk. Het heeft, ter bemanteling van de meest hatelijke zaken, de meest liefelijke woorden beschikbaar.

d. Dit absolutisme is met alle *vaderlandsche* en *nationale* belangen in strijd. — Zoo de revolutieleer een hoorn des overvloeds heeft, het is ook ditmaal een hoorn die enkel belofte, teleurstelling en rampzaligheid uitstort. Altijd de belofte op den voorgrond, altijd de vervulling in het verschiet. Altijd Tantalus die, met het water aan de lippen, geen druppel ter lafenis erlangt. Altijd Sisyphus, aan wien de steen, met onbeschrijfelijken arbeid opgewenteld, ontrolt, als nagenoeg de top bereikt is. Nooit zoo veel verdrukking als sedert vrijheid, nooit zoo veel vervolging, als sedert verdraagzaamheid aan de orde van den dag is. Aan de woorden *natie* en *vaderland* geen gebrek. Maar wat is natie, wat beteekent vaderland, wanneer men de banden vernietigt der eenheid van geschiedenis, godsdienst, zeden, gewoonten, beginsels, tusschen het voorgeslacht en de nakomelingschap? [1]) Weinig baat het den naam van vaderlandsch en nationaal te geven aan revolutionaire beginsels, aan revolutionaire belangen, aan revolutionaire vrijheden, aan revolutionairen burgerzin. Van volksverlichting zal men gewag maken, waar de godsdienst op den achtergrond raakt, en er, bij schemerlicht in het verstand, duisternis in het hart is. — Welbezien, wat is de natie? een zielencijfer. Wat is het vaderland? een

---

[1]) [„Die Begriffe Vaterland, Nation, bei welchen der Mensch schon in einem nichtgewählten Verbande erscheint, haben keine Stelle in dieser Rechtslehre." Stahl, I. 280. — *Verspreide Geschr.* I. 194, vgg. 299.]

bundertal [1]). Wat is de staat? het *pays légal* binnen den kring der kiesbevoegden beperkt. De grondslag der burgermaatschappij is het stemregt [2]) en het eenige cement der zamenleving is het geld. De bevolking wordt in al dan niet kiesbevoegden, in rijken en armen, in gegoeden en proletariën, verdeeld; zelfs de naam van *volksmassa* is een teeken van hoogmoed en verachting. Niet onjuiste benaming evenwel; want rangen en standen zijn het maatschappelijk gebeente, en wat zou er, wanneer dit verbroken is, anders dan een levenlooze klomp, een massa overig zijn? belastingschuldigen en dienstpligtigen ter leverancie aan het bewind [3]). Ook hier mag van de revolutionaire theorie,

---

[1]) [Verwarring van *volksgeest* en *burgerzin*, van *vaderland* en *staat*, alsof zamenwringing onder constitutionelen vorm met de eenheid van historischen oorsprong en van nationalen wasdom gelijk stond. Dit is „l'idée revolutionaire et despotique par excellence. Un peuple n'est point une immense addition d'hommes, tant de milliers, tant de millions, comptés dans un certain espace de terre, et tous contenus et représentés dans un chiffre unique qu'on appelle tantôt un Roi, tantôt une Assemblée. Un peuple est un grand corps organisé, formé par l'union, au sein d'une même patrie, de certains éléments sociaux qui se forment et s'organisent eux-mêmes naturellement, en vertu des lois primitives de Dieu et des actes libres de l'homme." Guizot. — „Eigenlijk kent het liberalisme geen volk dan het souvereine volk, het *zoogenaamde* vrije volk, dat men door politieke vormen in bedwang houdt. Wij daarentegen zijn altijd aan de Natie gedachtig, wier leven zich in den staatsvorm, zoo deze waarlijk nationaal is, openbaart. *Volk en natie.* Natie in liberalen zin is eigenlijk ondenkbaar. De etymologie van het woord *Natie* is er het bewijs van. De liberale staat wordt nooit uit het volksleven *geboren,* altijd door den grondwetgever *gemaakt.*" *Parlem. Fragm.* blz. 56. — Over aard en strekking van den liberalen staat, zie hierboven blz. 233.]

[2]) [De Natie wordt regtens overgeleverd aan de willekeur der meerderheid van het kiesbevoegde personeel. Het volk *achter de kiezers* is niet in tel. *Narede*, blz. 119—125. Evenwel dit niet stemgeregtigde volk, al politiseert het niet, lijdt. — Niet door het algemeene stemregt, maar door eerbiediging van al wat regt is, bouwt men op *nationalen* grondslag. Maar, zegt men, de volkswil, of de wil desgenen die zich voor het volk uitgeeft, maakt *nationaal* wat deze representatie of representant voor *nationaal* uitvent.]

[3]) Zoo is er „eine Verwandlung des Volkes in jenen unorganischen Teig, den der Wille der Gewaltigen beliebig in diese oder jene Form

gevaarlijke verleideres, bij het gevlei harer lippen, gezegd worden; „haar wegen zijn wegen des grafs, dalende naar de binnenkameren des doods."

e. Dit absolutisme is *onvernietigbaar*, zoo lang niet tot de oppermagt Gods, alleen genoegzamen waarborg der vrijheid, wedergekeerd wordt. Voor de vrienden der revolutie-leer zijn dwang en geweld onmisbaar, om den voortgang der praktijk, hetzij te verhaasten, hetzij te matigen en te stuiten. Voorloopige toestand slechts, een tijd van overgang, totdat theorie gerealiseerd zij; totdat... maar, vermits de verwezenlijking niet mogelijk is, wordt de termijn voor een meer regelmatig beheer aan het *ad calendas Graesas* gelijk; dat heugelijk oogenblik komt nooit, zoo dat de despotieke natuur van het gezag onder den naam van provisioneel, bestendig aanwezen verkrijgt. Er kunnen velerlei revolutiën zijn; verplaatsing van het gezag; wijziging en schakeering in den regeringsvorm; *des révolutions gouvernementales dans la Révolution;* doch na sociale omwenteling wordt sociale restauratie vereischt; ondenkbaar, wanneer ze niet met de erkenning van Gods souvereiniteit begint. La Mennais schrijft: „Dès qu'on n'admet qu'un pouvoir humain, on consacre la servitude: dès qu'on rejette la Loi divine, on rejette tout principe de justice obligatoire, et l'on consacre la tyrannie: dès qu'on sépare l'ordre politique de l'ordre religieux, on se prive de toute garantie imaginable contre l'arbitraire .... On voit ici pourquoi le libéralisme, éminemment social, en tant qu'il veut la liberté, est néanmoins, à cause des doctrines qui l'égarent, destructeur par son action. Il repousse le joug de l'homme, le pouvoir sans droit et sans règle; il réclame une garantie contre l'arbitraire qui ôte à l'obéissance sa sécurité: rien de mieux jusques-là; mais, séparé de l'ordre spirituel, il est contraint de chercher cette garantie si désirée, où elle n'est pas et ne peut pas être, dans des

---

gieszt und welchen Bonaparte, ein groszer Meister der absolutistisch-revolutionären Staatskunst, sehr richtig in die *matière contribuable* und *conscriptible* eintheilte." *Berliner Politisches Wochenblatt*, 1832. — [Over de nationaliteiten zonder hooger beginsel, zie *Nationalité religieuse* (Amst. 1867), p. 10, svv.]

formes matérielles de gouvernement. De vice qui l'irrite et l'inquiète est inhérent à la nature du seul pouvoir qu'il veuille reconnaître. Il le renverse aujourd'hui par un motif qui l'oblige à renverser demain celui qu'il aura mis à sa place; et ainsi sans fin et sans repos" [1]).

Zoo heb ik u de natuur van het staatsregt, zoowel der openbaring als der nieuwere wijsbegeerte, getoond. — Om u te doen zien, dat op de wijsheid onzer eeuw, waar zij den oorsprong ook des wetenschappelijken levens miskent, toepasselijk is: „Gij zegt: ik ben rijk en verrijkt geworden, en heb aan geen ding gebrek! en gij weet niet dat gij zijt ellendig, en jammerlijk, en arm, en blind, en naakt." — Om u te doen opmerken dat het dreigend woord behartiging verdient: „Ik zal uwe geregtigheid bekend maken, en uwe werken, dat zij u geen nut doen zullen: wanneer gij roepen zult, zoo laat hen, die van u vergaderd zijn, u redden! doch de wind zal hen allen wegvoeren, de ijdelheid zal hen wegnemen!" — Om u en mijzelven te leeren waar de bron onzer eenige wijsheid, waar de grondslag van onzen eenigen roem ligt: „Er is geschreven: Ik zal de wijsheid der wijzen doen vergaan en het verstand der verstandigen zal Ik te niet maken. Heeft God de wijsheid dezer wereld niet dwaas gemaakt? doch wij prediken Christus, den gekruisigde, den Joden wel eene ergenis, en den Grieken eene dwaasheid; maar hun, die geroepen zijn, beiden Joden en Grieken, Christus, de kracht Gods, en de wijsheid Gods. Want het dwaze Gods is wijzer dan de menschen; en het zwakke Gods is sterker dan de menschen; maar uit Hem zijt gij in Christus Jezus, die ons geworden is wijsheid van God, en regtvaardigheid, en heiligmaking, en verlossing; opdat, gelijk geschreven is: die roemt, roeme in den Heer!"

[1]) [Zoo men vrijheden wil, is het vóór alle dingen noodig dat zij met de ware vrijheid in verband staan. De ware vrijheid is die welke niet in stelselmatige losbandigheid haar levenskracht zoekt, en die begint met onderwerping aan de wetten waarmeê het aanzijn en de welvaart van staat en maatschappij in onafscheidelijk verband zijn. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 188.]

XI.

EERSTE TIJDPERK.

VOORBEREIDING.

Het standpunt onzer beschouwing is dat van den Christen, die nergens in begeert te roemen dan in Christus en dien gekruist; die, in godsdienst, zedelijkheid, en regt, in huisgezin of staat, geen wijsheid of waarheid erkent, welke niet met onderwerping van hart en verstand aan de Openbaring begint; die, ook in de historie, niet enkel, met den deïst, de leiding eener Voorzienigheid opspoort en opmerkt, maar, aan de belijdenis van het Evangelie met vastheid van overtuiging getrouw, in de komst en in de zegevierende terugkomst van den Heiland de oplossing der raadsels van de geschiedenis der menschheid erkent en te gemoet ziet; de verschijning van den Zaligmaker lief heeft, omdat hij daarin, met den historieschrijver von Muller ontwaart „l'accomplissement de toutes les espérances, le point de perfection de toute la philosophie, l'explication de toutes les révolutions, la clé de toutes les contradictions apparentes du monde physique et moral, la vie et l'immortalité" [1]).

„Een iegelijk, gelijk hij gave ontvangen heeft, bediene hij ze aan anderen, als goede uitdeelers der menigerlei genade van God." Na den arbeid dien ik aan de geschiedenis besteed heb, ware het onverantwoordelijk ook voor

---

[1]) *Beschouwingen over Geschiedenis en Staatsregt*, blz. 99—171 (2e druk, blz. 47—76).

mij, zoo ik thans niet van de waarheid die in Christus is, getuigenis gaf, door het betoog dat de geschiedenis der laatste zestig jaren, in de uitgietingen der boosheid, de vrucht en openbaarwording van stelselmatig ongeloof geweest is.

Wij maken nu met het levensverhaal der revolutie, in de vijf reeds aangewezen tijdperken, een begin. Zie hier eenige hoofdlijnen, telkens daarin openbaar.

a. De Revolutie is eenig in haar soort; *b.* had, regtstreeks of zijdelings, op de gansche christenheid invloed; *c.* vernietigt de grondslagen van het regt; *d.* werd nooit volledig ten uitvoer gelegd; *e.* heeft, in schijnbaren strijd der vormen, steeds haar eigenaardigheid behouden; *f.* vond geen tegenkanting dan in eigen boezem; *g.* verliest tegenover het Evangelie haar kracht.

a. De Revolutie, in theoretischen oorsprong en loop, is met geene gebeurtenissen van vroeger tijd vergelijkbaar. — Wisseling van regenten, verplaatsing van gezag, verandering van staatsvorm, *politieke* twist, menigerlei verschil van geloofsovertuiging hebben, in omvang en beginsel, niets gemeen met eene *sociale* omwenteling, wier natuur tegen elk gouvernement, tegen elke godsdienst gerigt is; met eene sociale of liever nog *anti-sociale* omwenteling, die zedelijkheid en zamenleving ondermijnt en verwoest; met eene *anti-christelijke* omwenteling, wier hoofdgedachte zich ontwikkelt in stelselmatigen opstand tegen den geopenbaarden God. — De omwenteling der Vereenigde-Nederlanden is er mede vergeleken; ook de omwenteling van Noord-Amerika. Ik beroep mij, voor Nederland, op het meermalen ook door mij gezegde [1]), voor Amerika, op het

---

[1]) „*Vrijheid van christelijke godsdienstoefening* was het voornaamste oogmerk, gelijk verdrukking van het Evangelie de voornaamste oorzaak van den krijg. Het was bovenal om de godsdienst dat de worsteling begon; het was bovenal, somtijds enkel om de godsdienst, dat zij voortgezet werd.” *Handboek* §. 131.

merkwaardige werk van Baird [1]). Evenmin mag ik in de engelsche omwentelingen een wedergâ der fransche revolutie erkennen. Vindt gij tusschen de revolutiën van 1688 en 1789 overeenkomst, leest Burke, over de verwantschap in uiterlijken schijn, het contrast in wezen en beginsel [2]). Zelfs met 1640, met de democratische rigting en met de tirannij van Cromwell, is, in de hoofdgedachte, geene vergelijking vergund [3]).

---

[1]) En se séparant de la Grande Bretagne et en réorganisant leurs gouvernements respectifs, les États-Unis modifièrent les institutions beaucoup moins qu'on n'eût pu s'y attendre. Le roi, le parlement et la justice britannique se virent remplacés par le président, le congrès et la cour suprême; mais c'était au fond le même système politique, plus l'indépendance." Baird, *de la Religion aux États-Unis d'Amérique* (Paris, 1844).

[2]) „At both periods, of the restoration (1660) and revolution (1688), the nation had lost the bond of union in their ancient edifice; they did not, however, dissolve the whole fabric. On the contrary, in both cases they regenerated the deficient part of the old constitution through the parts which were not impaired. They kept these old parts exactly as they were, that the parts recovered migth be suited to them. They acted by the ancient organised states in the shape of their old organisation, and not by the organic *moleculae* of a disbanded people. At no time, perhaps, did the sovereign legislature manifest a more tender regard to that fundamental principle of British constitutional policy than at the time of the revolution, when it deviated from the direct line of hereditary succession. When the legislature altered the direction, but kept the principle, they shewed that they held it inviolable." *Works* V. 59. [„The present Revolution in France seems to me to be quite of another character and description, and to bear little resemblance or analogy to any of those which have been brought about in Europe, upon principles merely political. *It is a Revolution of doctrine and theoritic dogma.* VII. 13.] — Heeren spreekt van „die *sogenannte* Revolution von 1688," als van „eine festere Bestimmung von Formen; ohnedem meist alten Formen." *Handbuch des Europ. Staatensystems*, — De *Revolutie* van 1688 (welke door Willem III, naar waarheid, onder de leus *Je maintiendrai* tot stand gebragt werd) is, in meer dan één opzigt, *Restauratie* geweest.

[3]) No events in history are more commonly considered parallel than the Great Rebellion in England and the French Revolution. None, with certain striking points of resemblance, are in reality more dissimilar to each other." Alison. — [Zie Tocqueville, VI. 381. „Rien

b. De Revolutie is eene ***europesche*** revolutie, eene omwenteling in de Christenheid [1]). De aandachtige beschouwing der historie bevestigt ook hier wat uit den aard der zaak blijkt. Wel is er, ook bij eenzelvigheid van beginsel en rigting, menigvuldig verschil. Sommigen uwer hebben mij gevraagd in hoe ver ik de opvolging der perioden, zoo als ik die ***a priori*** geschetst heb, bijv. in Engeland terug vond. De loop der omstandigheden was niet eenerlei. Frankrijk en ook Nederland bijv. zijn gerevolutioneerd, en dáár is eene volledige afteekening van het model. Elders had tot dus ver de praktijk zoodanigen voortgang nog niet. In Engeland is de staat en de maatschappij niet ten onderste boven gekeerd; de revolutie is er, door de worsteling tegen het fransche jacobinisme, in het opkomen gestuit. Maar ook in Engeland woelt het innerlijk bederf. Voor de handhaving van het traditionele staatsregt is geen vaste hand meer; Engeland is rijk aan voorregten en ongelijkheden door wier aanzijn de revolutie getergd wordt; ook Engeland kan gezegd worden aan het voorportaal der omwenteling te staan [2]).

c. De Revolutie-leer ondermijnt en vernietigt de grondslagen van het regt. Overal ziet zij in het regt conventie, voortbrengsel van den menschelijken wil; zij stelt in willekeur den steeds wisselbaren oorsprong van het regt. Aldus

---

ne saurait être plus dissemblable... A mon avis, les deux événements sont absolument incomparables."

Denk aan het woord van Stahl: „Die Freiheit Englands und Amerika's ist durchweht von dem Odem der Puritanen, die Freiheit Frankreichs ist durchweht von dem Odem der Encyklopädisten und der Jakobiner." — Lees ook Guizot: *Pourquoi la Révolution d'Angleterre a-t-elle réussi,* en zie, over de met wetenschappelijke fierheid en kinderlijke eenvoud telkens herhaalde vraag: „of we dan zijn tegen *elke* Revolutie?" *Ter nagedachtenis van Stahl,* blz. 26, vgg.]

[1]) [„Cette grande révolution se préparait en même temps sur presque tout le continent de l'Europe." Tocqueville, IV. p. XI. „Le système révolutionaire est applicable à toutes les nations. Révolution, pour ainsi dire, *cosmopolite,*" Mallet du Pan.]

[2]) [Sedert 1847 is Engeland, blijkens in- en buitenlandsche politiek, verder.]

wordt *wettigheid* door *wettelijkheid* vervangen; *legitimiteit* door *l'ordre légal*[1]). „Il est des choses sacrées, inviolables, légitimes, qui placées sous l'égide de la justice universelle, ne doivent jamais changer et ne peuvent être sacrifiées par aucun pouvoir humain. C'est le principe de la légitimité dans sa plus haute universalité. — Il n'y a point de justice universelle; il n'y a rien de sacré, d'inviolable, de légitime; toutes les lois peuvent être changées au gré de la volonté du souverain, et le souverain, c'est le plus fort; tous les droits peuvent étre sacrifiés à l'intérêt public, et l'interêt public, c'est ce qu'il nous plait d'appeler ainsi. Voilà le principe de l'illégitimité ou de la révolution dans toute sa grandeur gigantesque" [2]).

d. De revolutionaire theorie *is nooit verwezenlijkt.* — Deze stelling wordt, zonder uitzondering, door de historie gestaafd. Haller schrijft in 1816 over de proefnemingen in Frankrijk en elders: „Dans la réalité il n'y avait ni contrat social, ni souveraineté du peuple, ni division des pouvoirs, mais seulement une lutte des partis pous s'emparer de l'autorité suprême." Onloochenbaar is ook in 1846: „Toute tentative faite pour réaliser le système philosophique a complètement échoué." De theorie is niet verwezenlijkt, omdat verwezenlijking eene onmogelijkheid was. „Elle a échoué, parce qu'elle *devait* échouer; parceque le système lui-même est faux, impraticable, contraire à la raison, et parce que la force toute-puissante de la nature s'opposait à sa mise à exécution" [3]).

---

[1]) [„Der Gegensatz gegen die Volkssouveränität und sohin die politische Grundwahrheit ist *der Grundsatz der Legitimität,* d. i. des Ansehens bestehender gesetzlicher Ordnung und Obrigkeit. Der Gedanke der Legitimität und der Obrigkeit von Gott ist *nichts weniger als absolutistisch.* Gerade das Gegentheil." Stahl, *die Revolution und die constitut. Monarchie.* (1849) S. 19. — *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 338, vgg., 472.]

[2]) *Journal des Débats,* A° 1819.

[3]) [„Es ist das grosse Zeichen und Gericht über die Revolutionstheorie, dasz ihre Verfassungen nicht blosz keine Dauer hatten, sondern fast alle gar nicht einmal zur Realisirung kommen konnten. Es ist keine Konstitution Frankreichs, um den celebren Ausdruck zu gebrauchen, eine Wahrheit geworden." Stahl, III. 364.]

Ja, zegt men, maar dit mislukken is uit overdrijving, uit het niet rijp zijn der volken, uit een zamenloop van ongunstige omstandigheden, uit persoonlijke dwalingen en misstappen ontstaan.

Er is geen *overdrijving,* maar *toepassing* geweest; toepassing, doorgedreven met terzijdestelling van menschelijkheid, maar langs den afgebakenden weg. Zelfs heeft de gruwelijke praktijk nog op verre na niet het toppunt, laat mij liever zeggen, den afgrond eener zuivere en volledige ontwikkeling bereikt. „On ne peut pas dire que des principes aient été étendus trop loin, exagérés ou mal appliqués, dès que les conséquences se déduisent rigoureusement des prémisses, et si les règles sont bonnes, elles doivent, comme le lois de la nature, se confirmer et se justifier toujours davantage par leurs résultats et par leur effets. Non, il n'est pas vrai que ces principes aient été exagérés; mais tout a échoué, parce qu'ils sont faux. Il serait au contraire facile de prouver que précisément les conséquences les plus désastreuses, celles qui faisaient frémir plus d'un partisan du système, ne découlaient que trop rigoureusement des principes et qu'il serait encore résulté bien plus de maux et d'horreurs, si le coeur et un sentiment naturel à l'homme, moins mauvais que les systèmes domains, ne se fussent de temps à autre revoltés contre les erreurs de l'esprit pour en arrêter l'application" [1])

De volken, zegt men, waren *niet rijp.* — Zonderling voorgeven! Onder het bazuingeklank van vooruitgang en verlichting, zou men veeleer aan de spreuk gedacht hebben: „aut nunc aut nunquam." — Zoo dit hoogverlichte geslacht, dat aan de menschheid de les geeft, niet rijp is, wanneer, bid ik u! zullen de volkeren rijp zijn! Gij schildert mij eene theorie welke de volmaking van den mensch in zamenleving en staat belooft, en wanneer ik mij verblijd, wanneer ik de verwezenlijking der belofte verlang, wijst ge mij op een verre toekomst en, eischt ge dat de vrucht, om van de koesterende stralen invloed te hebben, vooraf

[1]) Von Haller, I. 326.

rijp zij. Ik dacht dat ze, door uw nieuwerwetschen zonneschijn, tot rijpheid zou worden gestoofd. Rousseau schrijft: Zoo er een Goden-volk ware, dan zou er eene volksregering zijn. Een zoo volkomen regering, „un gouvernement si *parfait*," is voor menschen ongeschikt [1]). Ik zou eer zeggen, *un gouvernement si imparfait.* De voortreffelijkheid eener leer is immers evenredig aan de zwarigheden die zij overwint. In de proefondervindelijke bevestiging van het: „toen wij dood waren door de misdaden, heeft Hij ons levend gemaakt met Christus," in den groei en bloei der zedelijkheid op den bodem der evangelische dogmatiek, lag steeds het bewijs van goddelijke kracht. Doch, wanneer de aardsche wijsheid de orde omkeert en zegt: „laten de natiën eerst goed zijn en dan zal ik aan haar verbetering werken; wees levendig en dan eerst zal ik u levendig maken en de vrucht mijner lessen worden gezien, dan is dit belijdenis van onvermogen en tegenspraak van het voorgespiegeld uitzigt. Dan zeggen wij met te meer vrijmoedigheid: nimmer zullen de volkeren rijp zijn om heil te vinden in deze, reeds om haar beginsel zelf, heillooze leer.

Maar in omstandigheden, in personen, ligt, naar men beweert, oorzaak en schuld. Aldus miskent men, onder allerlei uitvlugten, de eigenaardigheid van den wortel. Met gelijk regt kan men aan de dorheid van den bodem, aan de onbestendigheid van het weder, aan de vermenigvuldiging van het schadelijk gedierte, aan de onbekwaamheid van den wijngaardenier wijten dat men van doornen geen druiven en van distelen geen vijgen ontvangt. Met gelijk regt kan men de deugdelijkheid van den boom roemen, waarop nooit dan doodelijke vruchten werden geplukt. Men beklaagt zich over omstandigheden, ook wanneer alle omstandigheden gunstig zijn geweest. Men beklaagt zich over de afdwalingen der menschen, en vergeet dat, onder den invloed der revolutie-begrippen, de vrije keus binnen de verscheidenheid van dwaalwegen beperkt is.

---

[1]) Hierboven, blz. 227.

e. Overal is *eenzelvigheid* van het revolutie-beginsel. — Ingenomenheid met anarchie die vrijheid genoemd wordt, of met een willekeur, die zich als krachtvol en schitterend bewind aanprijst, of met representative vormen, waaronder zich het streven naar een onbereikbaar evenwigt verbergt. *Jacobinisme, Bonapartisme, Constitutionalisme* [1]) zijn takken van denzelfden boom, voortzetting der lijn, waarop het beginsel, om het woord van Göthe te gebruiken, zich *en ligne spirale* een spoor van zelfvolmaking gevormd heeft. Geene drie rigtingen zijn het, ééne en dezelfde drieledige rigting [2]).

Mij dunkt dat deze opmerking licht, niet enkel over gebeurtenissen, maar ook over personen verspreidt. — Wij ergeren ons over de kameleontische loopbaan van hen die, eerst Jacobijnen, daarna Bonapartisten, eindelijk opposanten tegen elk wettig bewind zijn geweest. Te regt, voor zoo ver misdadige drift, eergierigheid en baatzucht zich in elken plooi weet te wringen. „Aux époques de révolution il apparaît toujours une race d'êtres pervers, à qui le mal plaît, et qui l'aiment pour lui-même; ils ne respirent à l'aise que sur les ruines, et, quand la puissance leur est laissée, le crime sort de leur âme, comme la lave déborde du cratère. D'autres occupés seulement de ce qui leur est personnel, et indifférens à tout le reste, fomentent le désordre pour

---

[1]) „Die konstitutionelle Monarchie nach ihrer wahren Bedeutung ist ein *sittlicher Fortschritt.*" Stahl. — Zij heeft niets gemeen met het *constitutionalisme:* d. i. de leer van verdeeling en tegenwigt, waarin het koningschap zich in de *uitvoerende magt* oplost.]

[2]) [Over het woord van Göthe zie *Beschouwingen over Staats- en Volkenregt* (2e uitg.) blz. 55. „Das Characteristische derjenigen Gesinnung welche gegenwärtig die Mehrzahl der europäischen Menschheit beherrscht, bleibt immer der Glaube an einen über allem vorhandenen Rechte stehenden, *absoluten Staat.* Die drei Hauptformen, der Republikanismus, Constitutionalismus und Imperialismus ruhen im Grunde auf denselben Principien, wie verschieden auch immer die Auszenseite seyn möge. Wo es den Kampf gegen die Wahrheit galt, haben die Anhänger der drei Schulen daher stets zusammengehalten, wie heftig sie sich auch nach erfochtenem Siege angefeindet." *Berl. polit. Wochenblatt*, 1832.]

y chercher des chances favorables à leurs intérets. Vendus à quiconque les veut payer, aujourd'hui ils demanderont dans un club la tête des rois, et demain on les verra, à genoux aux pieds du plus vil tyran, adorer ses caprices et légitimer ses forfaits." Inderdaad, maar deze karakterteekening door de la Mennais is niet van algemeene toepasselijkheid. Daar zijn er wier overtuiging met de wijzigingen der revolutie-praktijk inderdaad gelijken tred hield, en die steeds, met denzelfden ijver voor hetzelfde doel, verwezenlijking der revolutionaire theorie, werkzaam geweest zijn. Wij ergeren ons over menigen staatsman die, buiten het bewind, door vrijzinnigheid heeft geschitterd en straks, zelf in het bewind geraakt, door willekeur uitblonk. Somwijlen, ik herhaal het, niet ten onregte; somwijlen is gebrek aan regtschapenheid en goede trouw onmiskenbaar; doch wij zouden in onze verdenking te ver kunnen gaan; want nu en dan voorzeker waren deze ten allen tijde in de dienst der revolutionaire leer bruikbare liên, in het schijnbaar onverantwoordelijke en dubbelhartige hunner houding, getrouw aan eene theorie, die, in haar gedaantewisselingen verleidelijk is en blijft. — Wij ergeren ons over hen die, met dezelfde bereidvaardigheid aan alle Gouvernementen dienstbaar, nooit tegen het afleggen van een eed of tegen het aanvaarden van een aanzienlijk en winstgevend ambt bezwaar hadden. En ook hier zeg ik: in menig geval is uwe verontwaardiging billijk; doch laat ons in het oog houden de gewijzigde begrippen omtrent staat en bewind. Altijd was er een voortleven van den revolutionairen staat. De velerlei revolutiën waren verplaatsing van het revolutionair gezag, terwijl het bestuur telkens, als uitvloeisel van den regtens oppermagtigen wil der meerderheid, aangemerkt werd. Het gouvernement (niet, gelijk te voren, een vorst of souvereine corporatie, met wier zelfstandig aanzijn de staat behouden werd of te niet ging) was voorbijgaande beligchaming van den staat, van het souvereine volk; dienaar der natie, zaakwaarnemer van het land. Het strijden voor of tegen een gouvernement werd eene quaestie over personen, afgedaan zoodra de overmagt, in naam van

het Algemeen, beslist had; zoodat gehechtheid aan een verdreven bewind, wel verre van prijzenswaardige trouw en volharding, vooroordeel, zoo niet landverraad werd [1]). Aldus plag Talleyrand te betoogen, dat hij, in het dienen en verlaten van elk Gouvernement, altijd den lande getrouw en zich zelven gelijk bleef. „Comme la grande génération à laquelle il appartenait, il aimait sincèrement sa patrie et avait toujours conservé de l'attachement pour les idées de sa jeunesse et les principes de 1789, qui ont survécu chez lui à toutes les vicissitudes des évènements et de la fortune. Il s'entretenait sans aucune gêne des gouvernements qu'il avait servis et quittés. Il disait que ce n'étaient pas les gouvernements qu'il servait, mais le pays, sous la forme politique qui, dans le moment, lui semblait convenir le mieux, et qu'il n'avait jamais voulu sacrifier l'intérêt de la France à l'intérêt d'un pouvoir" [2]). Ik laat daar of de verontschuldiging op den sluwen egoïst, die haar aldus systematizeerde, toepasselijk is; maar dat deze echt-revolutionaire beschouwing op veler handelingen grooten invloed had, is ontwijfelbaar.

f. Onder menigvuldigen strijd was er nooit strijd tegen *het wezen* der Revolutie. — Vele pogingen golden voor anti-revolutionair en waren het niet. Er was geen krijg dan burger- en broederkrijg, gestadige worsteling der revolutionairen onder elkaâr. Men heeft de valsche theorie aangetast in haar ontwikkeling, nooit in oorsprong en wortel [3]). Ook niet in de wetenschap. Von Haller schrijft: „Il faut

---

[1]) [„*Vaderland* en *Natie* worden als eenzelvig met de gouvernementale staatseenheid beschouwd. — Het is dan „l'écrasante unité du *pouvoir central* intronisée comme symbole de *l'unité nationale*." Guizot, *Mém.* III. 217. — Begripsverwarring, waardoor van lieverlede men het *vaderland* in elk tot stand gekomen *gouvernement* zag. Vergelijk hierboven, blz. 40 en 245, vg Aldus was de eed slechts de verbindtenis telkens aan den bestaanden vorm van den georganiseerden volkswil, en werd de trouw aan elk gevallen bewind, ook aan de meest nationale dynastie, kleingeestige pligtverzaking en misdrijf.]

[2]) *Verspreide Geschriften,* I. 124, vgg. (1831).

[3]) Mignet, *Études et portraits politiques.*

le dire par respect pour la vérité; les attaques des savants n'étaient ni assez solides, ni assez complètes, et manquaient surtout d'un corps solide et méthodique, qu'il fallait opposer à la fausse. Le même défaut me semble commun aux nombreux écrivains qui, pendant la révolution française, combattaient ou cette révolution même, ou ses principes et ses conséquences. N'employant contre le système philosophique que les armes de l'histoire, ils ont bien montré que le contrat social n'avait jamais existé, mais sans prouver qu'il ne *pouvait*, ni ne *devait* exister. Ou bien ils n'ont attaqué que les conséquences dangereuses, non les principes eux-mêmes; les funestes fruits, non la racine même de l'erreur. Enfin ils ne surent pas non plus établir un autre système satisfaisant à tous égards, propre à expliquer l'origine, la nature et l'exercice du pouvoir souverain d'une manière légitime et complète, et à présenter les choses telles qu'elles sont, sous leur vrai point de vue. Ils avertissaient de se garder du poison, mais sans offrir un antidote efficace." Men deed als de onbekwame geneesheer, die de verschijnselen bestrijdt, en de oorzaak der ziekte niet kent.

g. Ongeloof is het beginsel, het geneesmiddel ligt dus *in het geloof.* — Er is geen reden voor moedeloosheid, zoolang het proefhoudend geneesmiddel niet beproefd is en bij de hand ligt. Men verbreke den revolutionairen cirkel; men bekeere zich tot God, wiens waarheid alleen tegen de kracht van den leugen bestand is. Zoo iemand deze gewigtigste les der historie meer voor gemoedelijke verzuchting dan voor raadgeving der staatkunde houdt, hij vergeet dat het vermogen van het evangelie om orde en vrijheid en welvaart te bewerken, door de wereldhistorie gestaafd is. Hij bedenke dat al wat den mensch nuttig en heilrijk is, door de vreeze Gods bevorderd, door de verloochening Gods tegengewerkt wordt. Hij bedenke vooral dat de revolutionaire theorie ontvouwing der ongeloofskiem was, en dat de giftige plant, door geloofsverzaking gekweekt, in de atmosfeer van geloofsherleving verkwijnt en verstikt.

Alsnu overgaande tot het historisch overzigt, behoud ik dezelfde verdeeling die ik in den zuiver-logischen gang der revolutie-begrippen aanwees: *voorbereiding* (tot 1789), *ontwikkeling* (1789—1794), *reactie* (1794—1813), *hernieuwde proefneming* (1813—1830), *moedelooze berusting* (1830—1845).

Dikwerf zal ik wijzen op FRANKRIJK. De ziekte had daar, meer dan elders, onbelemmerden loop. Des te meer moet ik nogmaals waarschuwen tegen de beschouwing der Revolutie als eene *nationale*, enkel of vooral uit het ligtzinnige *fransche* volkskarakter of exceptionele omstandigheden verklaarbare krankheid. Het tegendeel is waar [1]). De ziekte is meer epidemisch dan besmettelijk geweest. Overal was, sedert lang, woeling en gisting. In Frankrijk heeft het vuur zich een uitgang geopend, maar de geheele bodem was volkaniek. De langdurige overmagt der fransche wapenen moet grootendeels worden verklaard uit de algemeenheid van het revolutionair bederf. Zelfverdediging tegen het fransch-revolutionair geweld was ijdel, omdat anti-franschgezindheid, door ingenomenheid met het op franschen bodem aangevangen experiment, op den achtergrond geraakte, en de europésche revolutie in de fransche bij uitnemendheid haar afdruksel vond. De omwenteling is geenszins aan *de fransche natie* te wijten: zij was het werk van eene *factie*, van eene *secte*, van eene *filozofische school*, welke, met de

---

[1]) [„Au fond, la révolution française, qu'on prend toujours comme un fait général de l'histoire du monde (Hegel lui-même a commis cette erreur), est un fait très-particulier à la France, un fait gaulois, si j'ose le dire, la conséquence de cette vanité qui fait que le Gaulois supporte tout, excepté l'inégalité des rangs sociaux, et de cette logique absolue qui le porte à réformer la société sur un type abstrait, sans tenir compte de l'histoire et des droits consacrés." Renan, *Revue des deux-mondes* 1853. XIV. p. 519. Geestig meer dan waar. Zie hierboven, blz. 131.

Als men de echte beginselen loslaat, komen ter ontwikkeling van de valsche leer, de hartstogten en de logica overal in het spel. Nog in 1848 schrijft Tocqueville: „Nous sommes au milieu d'une révolution générale des peuples civilisés, et je crois qu'aucun d'eux à la longue n'y échappera." *Corresp.* II. 141. — „Il n'y a qu'*une* révolution qui dure encore et qui n'est pas près de finir." 198.]

onwederstaanbare kracht van het centraal bewind, *de natie* en *elke natie*, naarmate zij gerevolutioneerd werd, onder het juk der opvolgende personificatiën van haar beginsel gebragt heeft[1].

Het standpunt der meeste schrijvers over de fransche omwenteling, is aan de revolutionaire theoriën ontleend. De werken van Thiers en Mignet, voortreffelijk in vorm, het eene als doorloopend verhaal, het ander als ineengedrongen schets, bepleiten de revolutie, zelfs in de gruwelen, volgens hen, voorwaarde van haar triomf; zij verzwijgen of misvormen de redeneringen en bewijsstukken der tegenpartij[2]. Aan Necker en Mme de Stael werd (vele jaren is het geleden) door Heeren eene eerste rang toegekend[3]; in vader en in dochter is eene zeer sterke tint van anglomanie onmiskenbaar. De geschiedenis van Wachsmuth[4]), met den

---

[1]) „Depuis 1789 presque aucune des crises qui ont eu lieu en France n'a été désirée par la nation." Mme de Stael. — Altijd en overal was *de Natie* slavin der woordvoerders van het *Souvereine Volk*.

[2]) Eene zeer uitgewerkte beoordeeling der werken van Thiers in de *Quarterly Review* (1845, n⁰. 76, p. 521-583) is allezins geschikt om de overtuiging te geven van hetgeen in den aanhef gezegd wordt: „In the 14 Octavo Volumes of his Histories there is not one single page, hardly one line, of sincere and unadulterated truth." — De uitgave van de geschiedenis der Omwenteling was a booksellers speculation on the state of political parties in France; a branch of the general conspiracy against the elder Bourbons; a paradoxical apology for the old Revolution, and a covert provocation to a new one." — „Thiers portrait flatters the Revolution by altering the details; Mignets coarser and colourless hand falsifies the outline." [Dit uiterst merkwaardig artikel is mede opgenomen onder de *Essays on the early period of the french revolution by* J. W. Croker (London 1857). Welligt heeft niemand de gebeurtenissen en karakters der fransche revolutie, van 1789 tot 1794, met zoo veel naauwkeurigheid bestudeerd als deze te weinig bekende Engelschman, lid van het parlement en van wien Guizot getuigt: „De tous les champions du vieux torysme anglais,... c'est lui qui m'a le mieux représenté et fait comprendre son parti... J'ai beaucoup appris, dans ses entretiens, sur l'état de la société anglaise et l'histoire de son pays." *Mémoires*, V. 164.]

[3]) „Unter der Fluth franzözischer Schriften stehn die von Necker und seiner geistreichen Tochter oben an."

[4]) *Geschichte Frankreichs im Revolutions-Zeitalter*, in de verzameling van Heeren en Ukert.

stempel van een flaauw liberalisme, is tot aan het Consultaat, belangrijk; de Restauratie daarentegen is behandeld met eene eenzijdigheid die naar een hekelschrift, met eene oppervlakkigheid die naar de kronijk achter den almanak gelijkt. De geschiedenis van Europa, van 1789 tot 1815, door Alison, munt uit door studie en zedelijken ernst, ofschoon hij de Revolutie te zeer met een strijd over democratischen staatsvorm verwart. Schlosser [1]) levert gewigtige bijdragen ter bestudering van de Revolutie; ofschoon onbekendheid met het evangelie [2]) zich in scheefheid van inzigten en scherpheid van uitspraken verraadt [3]).

De voorbereiding der Revolutie is tweeërlei; naarmate op *Europa*, of op *Frankrijk* gelet wordt. Laat ons nagaan, eerst hoe in geheel Europa de revolutie-geest veld won,

---

[1]) *Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts und des neunzehnten bis* 1815. Heidelberg, 1836.

[2]) [„M. Schlosser affirme que le côté historique est le côté foible de l'Évangile (il faut donc, ou que la vérité ait des côtés foibles, ou que l'Évangile ne soit pas la vérité); au lieu que nous croyons que la destinée de l'Église de Christ, exposée dans les Écritures, règle, jusqu'à la fin des siècles, les destinées du genre humain." *Archives de la Maison d'Orange-Nassau,* 1. S. Tom. VII. p. XLV.]

[3]) [Zie voorts hierboven, in de Voorrede, de vermelding der werken van Lamartine en van Louis Blanc. Het oordeel van Croker over de historische kritiek van den eersten (over L. Blanc spreekt hij, zoover ik weet niet) is zeer ongunstig. „All through his history he embroiders his narrative with numerous anecdotes, for which he gives and for which my tolerably extensive reading of revolutionary history supplies no authority. Of the inaccuracies and, in fact, the falsehood of many of these anecdotes we have abundant and indisputable evidence." t. a. p. p. 428. — Sedert 1847 zagen talrijke geschriften (eene boekerij op zich zelf) betreffende de fransche revolutie het licht. Ik noem slechts *Mémoires et Correspondance de* Mallet du Pan, *receuillies par* Sayous, Paris 1851, eene gewigtige bijdrage uit de nalatenschap van dezen voortreffelijken anti-revolutionairen publicist; v. Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit von* 1789 *bis* 1796 (Dusseldorf, 1859), en *last not least* den onwaardeerbaren arbeid van Tocqueville in *l'Ancien régime,* vooral ook in de talrijke fragmenten uit zijne helaas! onafgewerkte beschouwing van de revolutie zelve (1789—1815) medegedeeld.]

daarna, hoe vooral in Frankrijk, lang vóór 1789, staatsomkeering onvermijdelijk werd.

Omtrent Europa zal ik kort zijn. Reeds uit het vroeger opgemerkte over den aard én van het historische én van het revolutionaire staatsregt, blijkt dat de theorie, meesteres geworden, voorbereiding en aanvang zijn zou van een geweldige ommekeer. Dit slechts heb ik te bewijzen, dat waarlijk de valsche filozofie, van zoovele onheilen zwanger, opkwam, bijval vond, meesteres werd. Aan wien onzer is dit onbekend? Het is zigtbaar overal en in alles. Met het versterven van den levensboom, door de Hervorming weder in den européschen akker geplant, was de grond ter opneming van het doodelijke zaad bereid. Aan de nieuwe leer werd spoedig én godgeleerdheid én staatsregt én letterkunde én opvoeding dienstbaar. Met dezen zuurdeesem werd het gansche deeg doortrokken. Bijkans geheel Europa was, bij het uitbreken der fransche revolutie, voor omwenteling rijp. Menig voorspel werd in kleinere staten vertoond. Bijkans overal was het meerendeel van hen die uitmuntten door bekwaamheid en zielenadel, revolutiegezind [1]). Algemeen toepasselijk is wat Mme de Stael van de Fransche omwenteling schrijft: „Il faut attribuer la révolution à tout et à rien : chaque année du siècley conduisoit par toutes les routes."

---

[1]) „A new era seemed to have dawned upon the world... It was not merely the factious, the restless, and the ambitious, who entertained these opinions, they were shared by many of the best and wisest of men; and in England it might with truth be said what an eloquent historian (Botta) has observed of Europe in general, that the friends of the French Revolution comprised at that period the most enlightened and generous of the community." Alison. [„Audessous de tous les grands mouvements qui agitent les esprits, se trouvent toujours des menées cachées. C'est comme le sous-sol des révolutions. Mais le changement des idées qui a fini par amener le changement dans les faits s'est opéré au grand jour par l'effort combiné de tout le monde, écrivains, nobles et princes, tous se poussant hors de la vieille société, sans savoir dans quelle autre ils allaient entrer." Tocqueville, VI. 187.]

Wilt gij echter uit de europésche fyzionomie één trek, dan kies ik de denk- en handelwijs der Vorsten. — Zij hadden bijkans allen in de nieuwe wijsbegeerte een geloof, welks opregtheid en levendigheid uit getrouwe opvolging van haar voorschriften bleek. Dit moge vreemd schijnen; het is te verklaren, èn uit de geestdrift, welke bij sommigen op eigen belang de overhand had, èn uit het lokaas dat, ook voor hen, den angel der valsche begrippen verborg. Hun eigen en zelfstandig gezag was op verre na zoo groot niet als de magt welke, met sluwe berekening of ter goeder trouw, door hen aan de theorie van het revolutionair staatsalvermogen kon worden ontleend. Belangrijk zijn hierover de aanmerkingen van von Haller. De filozofen of sofisten waren met de grooten der aarde op vertrouwelijken voet. „On sait qu'en Espagne les ducs d'Aranda, d'Alba, et de Ville-Hermosa, ministres du Roi, en Portugal le trop fameux Pombal, et en Italie plusieurs autres grands seigneurs, figuraient parmi les adeptes et les protecteurs des sophistes français. En Danemarck le roi Christian VII, en Suède Gustave III, tombé depuis sous un fer assassin, et avant lui sa mère Ulrique, en Pologne le roi Stanislas Poniatowski, et en Russie l'impératrice Cathérine II, étaient en correspondance intime avec les philosophes français et donnaient l'assentiment le plus entier, sinon à leurs doctrines politiques, du moins à leurs doctrines anti-religieuses." — Verleidelijk was de voorstelling van het onberekenbaar gewin. „On sut présenter aux Souverains les nouveaux principes philosophiques, comme propres à étendre leur pouvoir et à les affranchir de toutes les bornes que la justice naturelle et les conventions positives y avaient mises jusqu'ici. Quoique d'un côté il soit beau et agréable d'être *seigneur* et maître, et de commander, en son propre nom, en vertu de son propre droit; de l'autre il est aussi *quelquefois* avantageux de paraître en qualité de *fonctionnaire* ou d'*employé* suprême, de réunir le pouvoir personnel et le pouvoir délégué; et d'agir, en cas de besoin, en vertu d'un prétendu mandat que personne toutefois ne peut ni commenter ni révoquer. L'employé est payé; la volonté

supposée et le service de son maître sont une excuse toujours prête pour ses actions quelconques: l'intérêt personnel et les injustices de tout genre se couvrent du manteau de ce qu'on appelle le *bonheur du peuple.* Du moment où les princes se donnent pour les premiers employés de la nation, leurs guerres aussi deviennent des guerres nationales, leurs dettes se changent en dettes nationales, leurs besoins en besoins de l'État; la conscription, les impôts arbitraires, et tout autre genre de service forcé, se justifient très-commodément par l'idée d'un établissement public et de la souveraineté du peuple; les droits privés et les conventions faites avec des individus ou des corps, n'ont plus aucune valeur, dès que tout doit se rapporter aux prétendues fins de l'État, à l'intérêt de la majorité, ou à la volonté présumée du peuple, que l'on donne même pour la source de toute justice. Voilà le langage de la sirène, avec lequel on a séduit et fait tomber dans l'abîme des princes crédules. Mais les flatteurs se gardaient bien de leur montrer le côté opposé de ces principes, suivant lesquels on peut aussi destituer un employé, le renvoyer ou réduire son traitement; bien moins encore, leur disait-on que le peuple, ce souverain imaginaire, en viendrait naturellement à vouloir donner des ordres à ses serviteurs, à décider de la guerre et de la paix, à diriger en un mot par lui-même ou autrement les intérêts qu'on disait être les siens.... C'est ce qui explique comment on a vu de nos jours des princes puissans, égarés par les principes du droit public philosophique, saper eux-mêmes la base de leur autorité et creuser l'abîme qui devait les engloutir." — Later komen wij op het volkenregt, nu bedoel ik slechts het inwendig beheer. De revolutionaire phraseologie werd algemeen. „Le système politique du philosophisme, l'idée contre nature d'une autorité dérivant du peuple, se répandit partout dans les vingt dernières années du 18e siècle; elle s'enracina plus ou moins dans presque toutes les têtes; elle dominait presqu'exclusivement dans la haute comme dans la petite littérature. De loin en loin on entendait encore çà et là quelques paroles de vérité prononcées avec faiblesse et timidité comme une voix

expirante dans le désert. Le langage du système s'introduisit peu à peu jusque dans le style des chancelleries, où cependant les anciennes locutions, les anciennes dénominations, empruntées de la nature, auraient dû se conserver avec le respect le plus sacré. Au lieu de ce langage antique et paternel, plein d'énergie et de cordialité, pénétré du sentiment de son droit et du droit des autres, on n'entendit plus parler dans les lois et les ordonnances des princes, publiées pendant les trente dernières années du 18e siècle, que d'associations civiles, d'autorité déléguée par le peuple, de pouvoirs législatif, et exécutif, de serviteurs de l'État ou de fonctionnaires publics, de finances de l'État, de biens de l'État, de but des gouvernemens, de destinées du genre humain, de citoyens de l'État, de constitutions et d'organisations, de devoirs des souverains, de droit des peuples, etc., expressions et locutions qui, sorties des écoles de la philosophie moderne, devaient nécessairement augmenter la confusion générale des idées, et détruire insensiblement jusqu'au souvenir des anciens et véritables rapports." — Woorden brengen daden te weeg. Door geene heiligheid van verkregen regten en historische vrijheden teruggehouden, hoofden van een staat, waarvan nu, ook volgens hen, het theoretisch kenmerk in het absolutisme der volkssouvereiniteit lag, gingen de gekroonde plaatsvervangers van het souvereine volk met revolutionair alvermogen aan het werk. Algemeene regularisatie, centralisatie en codificatie was aan de orde van den dag. Het despotisme, ongeoorloofd en hatelijk uit eigen hoofde, deed, in naam van vrijheid en verlichting, en ten algemeenen nutte, zich als pligtmatig en liefelijk voor. Ik zou hoofdpersonadiën in dezen wedstrijd kunnen schetsen; bij de Portugezen Pombal, vijand der geestelijkheid, van wien Schlosser zelf getuigt dat hij met zijne filozofische hervorming geen minderen afschuw verdient dan een Danton of Marat [1]; in Rusland,

[1] „Die schauderhaft Rache Pombals würde allein hinreichen ihn und seine philosophische Reformation eben so verabscheuungswürdig zu machen als einen Danton und Marat."

de overspelige moordenares, door de parijsche vrienden als Semiramis van het Noorden begroet. Waarom toch? welligt ook omdat zij den snedigen of koddigen inval had te Moscou, uit alle standen, uit alle talen, uit alle godsdiensten, eene vergadering zamen te roepen, ter vorming van een Algemeen Wetboek; vergadering die bijeen kwam; die van weg de keizerin eene Industrie, erbarmelijk opkooksel der wijsheid van Montesquieu en Rousseau [1]) ontving, en die geen levensteeken achterliet dan de benoeming van vijftien commissiën voor constitutie, financiën, krijgszaken, wetgeving, enz. enz.; commissiën na zevenjarigen arbeid, mede onverrigter zake huiswaarts gekeerd. In Pruisen gaf Frederik II, met filozofie ingenomen en met filozofen bevriend, een fikschen stoot aan den vrijzinnigen vooruitgang; ofschoon hij, op praktisch terrein, ook wel met anti-filozofische veêrkracht bedeeld was. Zijn opvolger, speelbal van Illuminaten en Jacobijnen, Frederik Willem II, nauwelijks op den troon, dacht zijn volk op eens gelukkig te maken, door een algemeen wetboek in vier deelen, naar filozofischen zin. In Oostenrijk ziet ge Jozef II, den echten kweekeling der wijsbegeerte, die het zoo goed meende, die van eigen denkbeelden zoo goeden dunk had, die van de weldadige strekking der ongeloovige filozofie zoo overtuigd was; die, in de liefderijkheid zijner bedoeling om anderen gelukkig te maken, voorschreef en gewapenderhand opdrong wat voor hem zelven en dus ook, niet waar? voor allen christelijk en godsdienstig genoeg was; in vernietiging der stenden en slooping van aloude inrigtingen de eerste voorwaarde tot opbouw zag; die volkseigenaardigheden en wetten, en

---

[1]) „Pitoyable fatras d'un amateur qui voulait débiter et faire valoir, sous le nom de l'impératrice, sa sagesse empruntée de Montesquieu et de Rousseau." Von Haller I. 210. — In deze *Instruction de S. M. impériale à la commission réunie pour dresser le projet d'un nouveau Code* leest men: „Un code renfermant toutes les lois, doit être un livre de médiocre grandeur, que l'on puisse acheter comme un catéchisme, pour un prix modique et savoir par coeur." — Ondertusschen „remarquez que l'instruction seule, renfermant une espèce de table de matières, contenait déjà près de 300 pages."

gewoonten, in den smeltkroes meende te kunnen werpen, en die, ten slotte, na weinige jaren, de landen, welvarend en bloeijend aanvaard, achterliet in verwarring, burgerkrijg, en afval, zoodat de dood van den despotieken projectmaker eene algemeene heilmaar en het nauwelijks tijdige redmiddel was [1]).

Genoeg om te herinneren dat de Vorsten en Overheden, in bijna ieder land aan de spitse der beweging, *á la tête du mouvement*, hebben gestaan. Napoleon heeft de opmerking gemaakt, die aan elken opmerkzamen beschouwer in het oog valt; „omwenteling in Frankrijk, wordt altijd, vroeger of later, door omwenteling in Europa gevolgd." [2]). Natuurlijk, omdat, ook reeds in de dagen der voorbereiding, de beweging europésch was, zoodat zelfs, hier en daar, in Nederland bijv., de nauwelijks bedwongen losbarsting aan 1789 voorafging.

Mij blijft nog over, meer bepaaldelijk van de *fransche* revolutie, te bewijzen dat ze sedert lang voorbereid was. Is dit betoog niet afgedaan werk? na het van Europa gezegde is er geen grond om te onderstellen dat Frankrijk exceptioneel was. Vooral omtrent Frankrijk geldt het gezegde van Mme de Stael: „Toutes les paroles et toutes les actions, toutes les vertus et toutes les passions, tous les sentiments et toutes les vanités, l'esprit public et la mode, tendaient également au mème but." Evenwel eenige toelichting schijnt niet overtollig. Wel is waar, de bekrompenheid van inzigt is geweken, welke aanleiding en oor-

[1]) [„Wir sehen den gekrönten Menschenfreund, wie ihn seine Zeit zu nennen liebte, nicht blozs gemeinschädliche Vorrechte des Adels oder des Clerus willkührlich zerreissen, sondern auch den tiefsten Grund des menschlichen Daseins, Religion und Sprache und Heimathsgefühl, mit nackter Gewaltsamkeit antasten." V. Sybel, I. 165. — De leer der volkssouvereiniteit was de belijdenis van elk die zich vleide meester of orgaan te kunnen blijven van den Souverein. *Verscheidenheden,* blz. 104, vgg. De vorsten niet alleen waren schuldig; zij hebben ook toen „treu ihr Zeitalter representirt," t. a. p. S. 330].

[2]) [Of, zoo als Metternich het uitdrukt: „Quand la France est enrhumée, l'Europe éternue."]

zaak verward heeft. Menigeen erkent: „La Revolution de France est une des grandes époques de l'ordre social. Ceux qui la considèrent comme un événement accidentel, n'ont porté leurs regards ni dans le passé, ni dans l'avenir. Ils ont pris les acteurs pour la pièce; et, afin de satisfaire leurs passions, il ont attribué aux hommes du moment ce que les siècles avaient préparé." Doch vraagt men wat de schrandere vrouw zelve, en menigeen met haar, ook thans nog door het voorbereidend werk der eeuwen bedoelt, het is voorbereiding, niet van het jacobinisme, maar van eene zegenrijke taak; om instellingen, verouderd en verbasterd, naar den eisch van het gezond verstand en tot heil der natiën, te hervormen. Met voorbijzage van den aard der valsche theoriën, beweert men dat er, tot 1789, een gestadige rigting naar een wenschelijk doel was, waarvan men eerst later, door misverstand, afweek. Aldus wordt men, misschien zonder het te weten of te willen, tot verwringen der historie verleid; zoodat men de ware *toedragt*, het eigenlijke *karakter*, het betrekkelijk *gewigt* der gebeurtenissen miskent.

Ten voorbeelde der misvatting van de *toedragt* zij het beweren dat Lodewijk XVI zich tegen de wenschen en behoeften der bevolking met halsstarrigheid verzet, of althans met te weinig bereidvaardigheid zich daarin gevoegd heeft.

Het is niet mogelijk baanbreker der Revolutie te zijn met meer welwillenden ijver dan deze jeugdige Vorst. De helft zijner regering is gestadig vooruitloopen op de wenschen der revolutionairen geweest [1]). Mignet schrijft: „Il succomba par ses tentatives de réforme... Son règne jusqu'aux Etats-Généraux, ne fut qu'une longue entreprise d'améliorations" [2]). Begeert gij uitvoeriger in het lichtstelling, gij vindt ze in het eerste deel van het door mij aange-

---

[1]) [„Es würde ein Buch für sich allein erfordern, wollte man die Reformbestrebungen von der Thronbesteigung Ludwig's bis zum Ausbruche der Revolution im Einzelnen darstellen." v. Sybel, I, 33. — Vergelijk Tocqueville, *l'Ancien régime,* p. 288.]

[2]) *Histoire de la Révolution Française* (5e édit. Paris, 1833), I. 16.

prezene duitsche werk [1]; doch reeds is vlugtige beschouwing genoegzaam. Hoedanig waren zijne raadslieden? Ik vermeet mij niet de talenten of verdiensten van Malesherbes, Turgot en Necker in de weegschaal te leggen; dit alleen zeg ik: zij waren van ganscher harte revolutie-gezind. Malesherbes was een driftig voorstander der nieuwe filozofie. Turgot erkende geen regt van corporatie, zoodra het hem aan het algemeen nut schadelijk voorkwam [2]. Evenzoo schrijft Necker dat het algemeen welzijn, dat is het voordeel der meerderheid, rigtsnoer der staatkunde behoort te zijn [3]. Necker kent slechts in zoo ver eene heilzame vrijheid, als zij met het algemeene welzijn overeenkomt [4]. Turgot beweert dat maatregelen ten beste der natie, zelfs tegen de meening der vertegenwoordigers van haar vrije keus, moeten ten uitvoer worden gelegd [5]. Ik kan de reeks der koninklijke edicten niet inlasschen. Meest opmerkenswaard is het vernielen van tallooze verordeningen, sedert eeuwen met de eigendomsregten van gewesten en steden in verband [6]. De algemeene karaktertrek is: alles nieuw maken; alles inrigten *à la Rousseau;* streven naar uitwissching van provinciale verscheidenheden, naar revolutionaire ondeelbaarheid, naar hervorming der monarchie, met behoud der koninklijke firma, in een revolutionair gemeenebest. Zoo werd Lodewijk XVI, bedaard en bescheiden, tot soortgelijke handelingen als de woelzieke en eigenwijze Jozef II overgehaald. Der revolutiegezinden bondgenoot was hij, met voortvarendheid, totdat hem, bij het ervaren der schadelijkheid van reformatorisch geweld, de smartelijke betuiging ontviel: „het despotisme deugt niet; zelfs niet om een volk te dwingen gelukkig te zijn" [7].

Dat het *karakter* der gebeurtenissen miskend wordt,

---

[1]) Hiervoor, bl. 92.

[2]) *Geschichte der Staatsv.* I, 162. — [„Turgot ébaucha en quelque sorte la révolution." Jules Simon, *La liberté politique*, p. 122.]

[3]) *Gesch. d. Staatsv.* 179. [4]) *l. l.* 183.

[5]) *l. l.* 233. [6]) *l. l.* 100.

[7]) „Le despotisme, à ce que je vois, n'est bon à rien, dût-il forcer un grand peuple à être heureux."

blijkt uit hetzelfde voorbeeld. Lodewijk XVI zag weldra, in weêrzin en weêrstand, de vrucht van zijn ijver, en toen hij nu, aan Jozef II ongelijk, zich op de baan der willekeur niet verder begaf, in welk licht meent gij dat zijne prijselijke bedachtzaamheid voorkomt? Hij had de kracht niet, schrijft Mignet, „de soumettre les privilégiés aux réformes." Over dit gebrek aan veêrkracht wordt uitgeweid, als of het om teregtwijzing van een verachtelijken hoop volksverdrukkers te doen was. Men vergeet dat de zoogenaamde tegenstand der geprivilegieerden uit het krenken van hunne regten ontstond; dat, in de taal der revolutionairen, alles privilegie heet wat niet past in het stelsel der nieuwerwetsche gelijkheid, en dat schennis der privilegiën regtstreeks of zijdelings het geheele Volk trof [1]).

Vergunt mij nog een ander voorbeeld. Ik bedoel het algemeen overleg dat aan de zamenkomst der Nationale Vergadering voorafging. Tot dien tijd toe was, zegt men, de houding van hen die reikhalzend naar wijziging uitzagen onberispelijk. Het was *le mouvement sublime de* 1789. Van hervorming was er spraak, niet van omwenteling. „La révolution de 1789 n'a eu pour but que de régulariser les limites qui, de tout temps ont existé en France" [2]). En vraagt gij waarop dit beweeren steunt? op de Instructiën door de kies-collegiën van Adel, Geestelijkheid en Derden Stand voor de Afgevaardigden opgesteld. Deze, zegt men, getuigen allerwege van echt-monarchalen zin. Zelfs in een uiterst merkwaardig *Appel contre la division des opinions* (in 1831 stuksgewijs geplaatst in *la Gazette de France*), in

---

[1]) Schlosser, die niet anti-revolutionair is, schrijft: „Das Volk hielt am Alten und despotische Regenten und Minister stürzten es um. Der dem Volke von Natur eigne Sinn für Recht und Herkommen, der leider bei jeder Revolution gekränkt werden musz, wenn etwas dauerhaft wohlthätiges bewirkt werden soll (ik laat dezen tusschenzin geheel voor rekening van den schrijver), empörte sich gegen doctrinäre Gewaltthätigkeit, wie gegen brutale; daher der Widerstand gegen Pombal, Joseph II, Struensee, Gustav III. Nicht blos die Privilegirten stritten gegen die genannten Minister und Fürsten, sondern *das Volk.*"

[2]) Mme de Stael, I. 145.

dit meesterlijk overzigt der Revolutie, lees ik eene uitbundige lofspraak der eensgezindheid van 1789, voor de handhaving van verkregen regt en historischen staatsvorm. „Quand on jette les yeux sur les cahiers de ces assemblées qui se tinrent simultanément dans toute l'étendue de ce royaume, on est pénétré d'admiration pour la sagesse profonde, pour l'esprit d'ordre et d'équité qui présida à leurs délibérations: unité de vœux, harmonie presque merveilleuse dans l'indication des mêmes abus et des mêmes réformes, unanimité de sentimens et de conduite; voilà ce qu'on trouve dans les cahiers de ces assemblées locales; partout même amour, même reconnaissance pour le père commun des Français, même respect pour les droits acquis, pour les principes fondamentaux de la société. On a peine à comprendre qu'un tel accord dans les voeux et les expressions ait pu se manifester au sein d'assemblées si diverses, de populations si distantes; là, toutes les classes sociales s'entendirent pour le bien de la patrie, tous les intérêts se confondirent dans l'intérêt général, abnégation absolue des uns, déférence, cordialité des autres, confiance de tous dans les vertus et dans l'équité du monarque; voilà ce qui se lit à chaque ligne dans ces monumens de la sagesse et du bon esprit du peuple. On ne trouve rien, dans les cahiers des assemblées de bailliages, qui ne soit français, qui ne soit national, qui ne soit inspiré par le patriotisme le plus vrai et le plus pur, qui n'eût réalisé pour la France un grand perfectionnement social, qui n'eût ouvert pour elle une ère de liberté, de repos et de bonheur." — En wanneer wij de cahiers in de hand nemen, hoedanig is de hooggeroemde gemoedsstemming der kiesgeregtigden? Men wil de *monarchie,* maar welke? de historische of de revolutionaire? een koning souverein der onderdanen, of dienaar van het souvereine volk? Ziet wat eenstemmig in de cahiers van den Adel gezegd wordt: de koning is de *eerste beambte* en in het bezit eener hem *toebetrouwde* magt [1]). Wilt gij soortgelijke staaltjes van aanhankelijkheid aan het historische

[1]) Zie hierboven, blz. 193.

staatsregt? De Natie moet worden geraadpleegd over al wat voor haar van gewigt is; de wetgevende magt behoort aan de Natie, de uitvoerende aan den Vorst: de Derde Stand verlangt dubbele vertegenwoordiging en hoofdelijke stemming [1]). Het volgend oordeel, in zijn laconischen vorm, is niet te streng: „de cahiers waren eene tweeledige oorlogsverklaring; van de drie Stenden aan den Vorst en van den Derden Stand aan Adel en Geestelijkheid" [2]).

Overdreven *gewigt* wordt, door het voorbijzien van de hoofdzaak, aan *bijzaken* gehecht.

Ditmaal heb ik een aantal voorbeelden, op ééne bladzijde van een publicist en staatsman, vroeger zeer, en niet ten onregte, vermaard, in wiens veel gelezene schriften menige

---

[1]) [Zoo onjuist is het beweeren: „Van de denkbeelden van Rousseau „vindt men in de cahiers geen sporen; zij beginnen pas te werken wanneer de omwenteling reeds aan den gang is." — Tocqueville schrijft: „Ces cahiers, dont les originaux forment une longue suite de volumes manuscrits, resteront comme *le testament de l'ancienne société française,* l'expression suprême de ses désirs, la manifestation authentique de ses volontés dernières." *L'Ancien régime.* — De uiterste wil, ja, maar tevens, dunkt me, „*le programme de la société nouvelle,*" door welke het tegenovergestelde van wat de natie toen nog wilde, tot stand komen zou. Immers ook bij Tocqueville leest men: „Quand je viens à réunir ensemble tous ces voeux particuliers, je m'aperçois avec une sorte de terreur que ce qu'on réclame est l'abolition simultanée et systématique de toutes les lois et de tous les usages ayant cours dans le pays; je vois sur le champ qu'il va s'agir d'une des plus vastes et des plus dangereuses révolutions qui ayent jamais paru dans le monde." p. 221.]

[2]) „Wurden die Forderungen der drei Stände erfüllt, so sah sich der König zugleich aller wesentlichen Vorrechte der ueberlegenen Gewalt, und aller nothwendigen Mittel zu ihrer Erhaltung beraubt; er ward aus dem Herrn der Unterthan seines Volks. Konnte der dritte Stand die Wünsche in seinen Cahiers in Beziehung auf die beide ersten Stände durchsetzen, so stand das Schicksal dieser ganz in seiner Gewalt, und seine Aeuszerungen lieszen ihnen wenig Schonung hoffen. Dem Wesen nach waren die Cahiers eine Kriegserklärung der vereinte drei Stände gegen den Monarchen, und zugleich eine Kriegserklärung des dritten Standes gegen Adel und Geistlichkeit." *Gesch. der Staatsv.* II. 263.

behartigenswaardige opmerking voorkomt. Den begaafden Ancillon bedoel ik [1]). Aldus schrijft hij:

„Bien loin que la révolution doive être jugée nécessaire, on peut alléguer une foule de choses qui, par leur présence ou par leur absence, l'auraient prévenue ou lui auraient donné une autre direction. De ce genre sont: *a*, l'appel fait en quelque sorte à tous les Français de débattre les formes de la représentation; *b*, le long intervalle placé entre la convocation des États-Généraux et leur réunion; *c*, le doublement du tiers; *d*, la réunion ordonnée à Versailles, près du volcan de Paris, au lieu de la faire à Blois, à Tours, à Compiègne, ou dans telle autre ville; *e*, la timidité de la Cour, qui l'empêcha de décider les grandes questions, avant que les députés eussent eu le temps de s'entendre et de se concerter. La déclaration du 20 juin, donnée le 5 mai, changeait tout l'état de la France" [2]).

Ancillon wil niet dat, vóór Junij 1789, de Revolutie onvermijdelijk geweest zij. „Dire que la Révolution était nécessaire, c'est dire que la faiblesse du Gouvernement et l'audance criminelle de l'Assemblée etaient nécessaires et inévitables. Saisisse qui pourra et voudra ce point de vue, aussi contraire à la liberté qu'à la dignité de l'homme, et qui l'avilit, en l'absolvant de tout ce qu'il fait, et de tout ce qu'il supporte." Volgens Ancillon is dit een menschvernederend standpunt, waarbij verantwoordelijkheid wegvalt. Ik houd de omwenteling voor onvermijdelijk; doch protesteer tegen de gevolgtrekking. Dit gevoelen heeft niets met het fatalisme [3]), niets met verontschuldiging van misdaad of misdadigers gemeen. Of is er niet geschreven? „het is noodzakelijk dat de ergernissen komen; doch wee

---

[1]) [„M. Ancillon, publiciste, historien, moraliste et philosophe, sans beaucoup d'originalité ni de puissance dans ces diverses carrières, mais partout judicieux, clairvoyant et conciliant." Guizot, *Mém.* IV. 19.]

[2]) *Nouveaux Essais*, I. 98. — [„Soortgelijke beschouwing geeft hij ook in een zeer opmerkelijk overzigt *Ansicht der französischen Revolution*, aan het einde van zijn geschrift *Ueber Souveränität und Staatsverfassungen* (1816), S. 76—102.]

[3]) Hierboven, bl. 180.

dien mensch door welken de ergernis komt." Omdat eene verleidelijke dwaling, op den al te vruchtbaren akker van het menschelijk hart, zich in rijken oogst van wanbegrippen en wanbedrijven openbaart, vervalt de schuld en toerekenbaarheid niet. Al ben ik onvermogend om het kwaad te beletten, nooit ben ik verpligt aan hen wier beginselen ik afkeur, hulp of hulde te brengen.

Van de onweêrstaanbare overmagt der eenmaal in werking geraakte beginselen niet overtuigd, zoekt Ancillon de oplossing enkel in de daden van hen die, in naam althans, aan het bestuur waren en vergeet in hoedanig een atmosfeer men geraakt was. In gewone tijden is het allezins waar: weifeling is aanmoediging van rebellie, gedeeltelijke concessie uit zwakheid het zekerste middel om, met zelfvernedering, tot volledig toegeven genoodzaakt te worden. Maar het was voorwaar geen gewone tijd. Zij van wie men dergelijke standvastigheid verlangt, hoe konden zij, kindederen hunner eeuw, die bezitten! Al ware zij hun, door nauwelijks verklaarbare uitzondering, ten deel gevallen, hoe zouden zij in de mogelijkheid geweest zijn hun wil, met den wil bijkans van allen in tegenspraak, te doen gelden! Men verge van niemand onwrikbaren gang, wanneer algemeene bedwelming in de lucht is; en, zoo één enkelen den atmosferieken invloed wederstaat, men vleije zich niet dat, onder het driftig geschreeuw en onzinnig voortwoelen van allen, die éóne (tot verontwaardiging van elkeen, bezadigd en nuchteren gebleven) boventoon en overmagt verkrijgt. De opmerking van Mme de Stael, omtrent het onvermogen van Lafayette, is juist. „Quelle que fût son opinion politique, s'il avait voulu s'opposer à l'esprit du temps, son pouvoir eût été brisé. Les idées régnaient à cette époque, et non les individus. La terrible volonté de Bonaparte lui-même n'aurait pu rien contre la direction des esprits." En zou dan een geslacht dat de begrippen van Montesquieu en Rousseau, als politiek evangelie, had ingezogen, zich door daad of beslissing, door wijze overlegging of fijne kunstgreep van het Hof, hebben

laten terughouden in den loop der omwentelingstheorie [1])?

Men had de Staten-Generaal moeten bijeenroepen, *als in 1614.* — Uitmuntend, maar ondoenlijk. Op dien voormaligen voet was de koning alleenheerscher, de onderdanen werden enkel gehoord, toestemming werd enkel voor subsidiën gevraagd. Meent men dat de openbare meening, van haar overmagt bewust, met zoodanige bespotting van haar eischen, te vrede zou gesteld zijn? — Men had zich voor het verdubbelen van het getal afgevaardigden uit den derden stand, *le doublement du tiers,* behooren te wachten, waarvan hoofdelijke stemming en dus overmagt van het democratisch beginsel, onafscheidelijk was. Voorzeker; niets kon wenschelijker zijn dan de beraadslaging door iederen stand afzonderlijk te doen geschieden, of althans, in de vereenigde vergadering, te zorgen, dat de derde stand door Adel en Geestelijkheid overstemd wierd. Dit schrander overleg had slechts één gebrek; de rekening dat één minder is dan twee, was te duidelijk, te eenvoudig; ook de derde stand had arithmetica geleerd. Nu Geestelijkheid zoowel als Adel voorwerp van minachting was; nu iedereen wist dat, volgens de staatkunde, zoo men achtte, van het gezond verstand, het getal representanten evenredig aan het getal gerepresenteerden behoort te zijn, zou nu de derde stand, door getal en theorie in het bezit eener onweêrstaanbare kracht, lijdelijk berust hebben in regelmatig overstemd worden, door eene geringe en gehate minderheid, vergeleken met het gansche zielencijfer nauwelijks in tel? Mme de Stael schrijft: „Si l'on n'avait pas accordé légalement une double représentation au tiers, on savait, à n'en pas douter, qu'irrité de n'avoir pas obtenu ce qu'il demandait, il aurait envoyé aux états-généraux

---

[1]) [Ancillon klaagt over „l'audace criminelle de l'Assemblée" en over „la foiblesse du gouvernement," vooral omdat de Staten-generaal zich als nationale vergadering geconstitueerd hadden. Maar ook hier vergeet hij den grondtoon van al wat er plaats had. Zou, uit het standpunt der heerschende leer, een andere houding der vergadering haar niet, als jammerlijke zwakheid, zou een verzet des konings hem niet, als *audace criminelle,* toegerekend zijn?]

un nombre de députés beaucoup c'était plus considérable encore; la mode était dans ce sens; le résultat de tout le 18e siècle." De overlevering streed, zeide men, tegen regt en reden, tegen de becijfering, grondslag van het natuurregt. „D'une part," schrijft Thiers, „on faisait valoir les anciennes traditions, de l'autre les droits naturels et la raison."

Volgens anderen zou men, niet door onverzettelijkheid, maar door overvloed van toegeeflijkheid, Frankrijk hebben gered. Mme de Stael zegt: „Les États-généraux s'annonçaient sous les plus heureux auspices... Sans doute, il restait encore de grands sujets de discorde entre la nation et les privilégiés, mais le roi était placé de manière à pouvoir être leur arbitre, en se réduisant de lui-même à une monarchie sagement limitée." Eilieve, *une monarchie sagement limitée* zou tegen omwenteling behoed hebben! Maar welke is de beteekenis dezer uitdrukking? ook het adverbium *sagement* is voor verscheidenheid van uitlegging vatbaar. Het streven der toenmalige wijsheid was, niet meer naar beperkt gezag van den vorst, wél reeds naar onbeperkt gezag van het souvereine volk. — Thiers acht de concessiën vruchteloos, omdat zij te laat en ten halve geschied zijn. „On avait promis à la Nation les états-généraux, elle demanda que le terme de la convocation fut rapproché; le terme rapproché, elle y voulut la prépondérance: on la lui refusa, mais en doublant sa représentation, on lui donna le moyen de la conquérir. Ainsi donc on ne cédait jamais qui partiellement, et lorsqu'on ne pouvait plus lui résister; mais alors ses forces étaient accrues et senties, et elle voulait tout ce qu'elle croyait pouvoir. Une résistance continuelle, irritant son ambition, devait bientôt la rendre insatiable. Mais alors même, si un grand ministre, communiquant un peu de force au roi, se conciliant la reine, domptant les privilégiés, eût devancé et rassasié tout à coup les prétentions nationales, en donnant lui-même une constitution libre; s'il eût satisfait ce besoin d'agir qu'éprouvait la nation en l'appelant tout de suite, non à réformer l'état, mais à discuter ses intérêts annuels dans un état tout constitué, peut-être la lutte ne se fût pas engagée." — Inderdaad, waar reden tot

misnoegen is, geve men, uit vrije beweging en zonder uitstel, gehoor aan billijken wensch; te krachtiger wordt men tegen onbillijken eisch. Men bevredigt de driften door tijdige en volledige gift; men tergt ze door halve toegeefelijkheden uit dwang. Ik heb geenerlei aanmerkingen tegen deze les dan alleen, dat men in 1789 te strijden had tegen een leer, volgens welke al wat de natie verlangde haar onbetwistbaar regt scheen, al wat zij verkreeg *un à-compte*, gedeeltelijke afdoening eener onbetaalbare schuld. Verzadiging is niet denkbaar, omdat de revolutie-geest eene alverslindende kracht heeft; overvloed van water is ongenoegzaam voor het bodemlooze vat.

Volkomen juist is de opmerking van Mme de Stael: „En examinant la conduite de Louis XVI, on y trouvera sûrement des fautes, soit que les uns lui reprochent de n'avoir pas assez habilement défendu son pouvoir illimité, soit que les autres l'accusent de n'avoir pas cédé sincèrement aux lumières du siècle; mais ses fautes ont été tellement dans la nature des circonstances, qu'elles se renouvelleraient presqu'autant de fois que les mêmes combinaisons extérieures se représenteraient."

Nog een uitvlugt is er: de feilen van Lodewijk XVI moeten, zegt men, op rekening der *omstandigheden* worden gesteld [1]). In andere omstandigheden zou de uitkomst beter zijn geweest. Neen, gunstiger omstandigheden konden er niet zijn, of liever, in den toenmaligen dampkring, werden alle omstandigheden ongunstig. Aan eene theorie, van de gemoederen meesteres, wordt alles ondergeschikt en dienstig.

Deze heerschappij der wanbegrippen was onloochenbaar; de geschiedenis zou te voorschijn brengen wat, in de sfeer der gedachte, reeds tot stand gebragt was. Uit dit oogpunt moeten de gebeurtenissen, in oorsprong, aard en gewigt, worden gewaardeerd. — Bij voorbeeld:

Zoo had het vermaarde vlugschrift van Sieyes over *le Tiers-Etat*, met vraag en antwoord: „Qu'a-t-il été? rien. Qu'est-il? tout. Que demande-t-il à être? quelque chose;" onbereken-

---

[1]) I. 49.

baren invloed. Doch waarom? als kort begrip der sedert lang toegejuichte redeneringen over de volksoppermagt.

Zoo is, omtrent de zamensmelting der stenden, de uitdrukking van Mme de Stael inderdaad niet te sterk: „Ce décret étoit la révolution même." — Maar deze afkondiging der revolutie, dit verdwijnen der bevoorregte stenden, was het begin der toepassing eener leer die reeds gezegevierd had.

Zoo heeft het wedijverend stormloopen op de privilegiën, in den beruchten nacht van 4 Aug. 1789, verbazende gevolgen gehad, doch deze algemeene vernietiging was de voltrekking van een sedert lang uitgesproken vonnis [1]).

In 1789 moest wel de voltooide voorbereiding door ontwikkeling worden gevolgd. Ook Ancillon erkent: „La revolution fut consommée sous le rapport des principes, le jour où le tiers-état se déclara Assemblée nationale; la révolution fut consommée sous le rapport des moyens, le jour où le peuple prit la Bastille. Le premier, la souveraineté du peuple fut décrétée, le second, la force de la populace fut employée. Or toute la révolution n'est que le dévoloppement de ce principe et de ce moyen, qui devait amener le souveraineté de la populace." Hij dagteekent de onvermijdelijkheid der revolutie van het decreet waarbij de nationale vergadering zich gevormd heeft [2]); maar vergeet

---

[1]) [Telkens is het: ware dit of dat, hetzij gebeurd of niet gebeurd, de revolutie ware gestuit. De voorbeelden zijn talloos. — *Had* Lodewijk XVI slechts geluisterd in 1775 naar Turgot, die eene *enkel raadgevende* volksvertegenwoordiging verlangde! *Antwoord:* „On ne pourrait méconnaître davantage la portée d'une mesure et l'esprit de son temps. Il est souvent arrivé, il est vrai, *vers la fin* des révolutions, qu'on a pu faire impunément ce que Turgot préposait, et, sans accorder de libertés réelles en donner l'ombre. Mais *au début* d'une révolution ces entreprises échouent toujours et ne font qu'enflammer le peuple sans le contenter." Tocqueville IV, 228. Hierboven blz. 278. — *Had* de hertog van Brunswijk in 1792 zijn manifest niet uitgevaardigd, de troon zou niet zijn gevallen! *Antwoord:* „Nach den Aussagen der Zeitgenossen machte es auf die französische Bevölkerungfast gar keinen Eindruck. Gerade dasz es so völlig wirkungslos blieb, ware in Miszgeschick vom höchsten Belange." Von Sybel, I. 501.]

[2]) [*Van dien tijd af* moest, ook volgens Ancillon, de losgelaten revolutie haar loop hebben. „Von dem Augenblick an, wo der König

dat ook dit bij uitnemendheid onvermijdelijk was; dat de theorie der volksoppermagt, van de gemoederen door den geest der eeuw meesteres, in het streven naar den eigenaardigen staatsvorm niet kon worden gekeerd. Onvermijdelijk is de uitbarsting van den vulkaan, reeds lang eer het bergge-vaarte van een wordt gescheurd. Onvermijdelijk was de revolutie, reeds lang eer ze begon; de revolutie met stelselmatige toepassing van de wijsbegeerte des ongeloofs; met misdrijven en moordtooneelen en verwoesting, met zelfvergoding en aanbidding van de rede op de puinhoopen van den alouden staat. — Dit kon, bij de overmagt der valsche filozofie, worden voorspeld. En het is voorspeld. Bijv. reeds in 1770, werd, van wege de geestelijkheid, aan den koning gezegd: „L'impieté en veut tout à la fois à Dieu et aux hommes. Elle ne sera satisfaite que lorsqu'elle aura anéanti toute puissance divine et humaine. Elle précipitera la France dans toutes les horreurs de l'anarchie et y fera naître les plus étranges révolutions." — Opmerkelijk was, in het begin van 1789, eene bijzonderheid door Lacretelle medegedeeld. In eene predikatie voor het hof te Parijs in Nôtre-Dame, sprak de redenaar deze profetische woorden uit: Uwe tempelen, o Heer! zullen verwoest worden; uw dienst vernietigd, uw naam gelasterd. De loflie-deren U ter eer, zullen voor de schandelijke zangen der los-

---

der National-Versammlung das Daseyn gab, ereignete sich alles Folgende von selbst, und *muszte sich gerade so ergeben*... Die Revolution artete *nicht durch Zufälligkeiten* aus, sondern sie war, von ihrem Beginne an, eine schreckliche Ausartung des dem Menschen inwohnenden Vervollkomnungstriebes, eine rasende Uebertreibung aller Gefühle und aller Begriffe, und besonders das Resultat eines gewaltigen Misgriffes, eines grossen, immer wiederkehrenden Grund-Irrthums. Denn sobald die National Versammlung aus den Trümmern der General-Stände allmächtig hervorgegangen war, trat mit ihr, und in ihr, als vermeintliches Princip des Lebens, das Princip des politischen Todes auf, als Grundlage des zu beginnenden Werks, die Mine die es nothwendig sprengen muszte; *es erhob ihr mächtiges Haupt die* VOLKSSOUVERAENITAET, dieser alles zermalmende Riese, der das Gebäude, welches er tragen sollte, gleich beim Entstehen zerstörte, und was auf ihm ruhen sollte, in einer beständigen Bewegung erhielt." S. 81.]

bandigheid moeten wijken; en op deze zelfde heilige aan U gewijde plaats zal eene vloekwaardige godes op den troon worden gezet om de hulde der aanbidding te ontvangen" [1]).

Zoo *moest* in 1789 gebeuren wat gebeurd *is*; en gij zult, tegenover het beweeren van Ancillon omtrent het aannemen van den eigenaardigen titel *nationale vergadering*, uw zegel hechten aan het kernachtige gezegde van Mignet: „De staten-generaal hebben eene omwenteling afgekondigd, die reeds gemaakt was" [2]).

[1]) „Le père Beauregard, ex-jésuite, qui avait prêché le carême à la cour, prononça, d'une voix tonnante, ces paroles, dont les sacriléges violences d'Hébert et de Chaumette firent depuis une si étonnante prophétie: „Oui, vos temples, Seigneur, seront dépouillés et détruits, vos fêtes abolies, votre nom blasphémé, votre culte proscrit. Mais qu'entends-je, grand Dieu! que vois-je? aux saints cantiques qui faisaiént retentir les voûtes sacrées en votre honneur, succèdent des chants lubriques et profanes! Et toi, divinité infâme du paganisme! tu viens ici même prendre audacieusement la place du Dieu vivant, t'asseoir sur le trône du Saint des Saints, et recevoir l'encens coupable de tes nouveaux adorateurs."" *Hist. de France pendant le* 18e *Siècle par* Lacretelle.

[2]) „Les États-Généraux ne firent que décréter une révolution déjà faite." I. 36. — [„Als König Ludwig XVI die Reichstände berief, da war bereits die Revolution im nationalen Bewustseyn vollständig vollbracht." Stahl. III. 360. — „Sobald die öffentliche Meinung... in dem Reichstage ein Organ ihrer Kraft erhielt, brauchte sie nur ihren Willen zu erklären, ja *die vorhandene Thatsache nur auszusprechen*, und der alte Staat fiel rettungslos in seiner eigenen Fäulnisz zusammen." von Sybel.]

XII.

TWEEDE TIJDPERK.

ONTWIKKELING (1789—1794).

Als ik de periode der ontwikkeling, de vijf jaren, 1789 tot 1794, zoo rijk aan jammeren en misdaden, overzie, vind ik daarin de trekken allen terug, die ik uit den aard van het revolutie-beginsel, voor dit tweede tijdperk afgeleid heb. Overeenstemming omtrent het zegenrijke der revolutie-leer; twist over graad en wijs der toepasselijkheid; voorwaartsche beweging, te midden van telkens heviger strijd; losmaking van zedelijken en wettigen band; verslaving onder het ijzeren juk van een steeds geweldiger revolutionair-centrale kracht.

Geen treffender bewijs van de verderfelijkheid der leer dan dat ze in natuurlijken en onbedwongen loop, tot zoodanige verwarring en gruwelen geleid geeft. — Doch wordt de kracht dezer bewijsvoering door velen erkend? o neen. Reeds omtrent het tijdperk der voorbereiding hebben wij gezien hoe men aan deze of gene gebeurtenis, aan de feilen en misgrepen van enkelen toeschrijft, wat met den alles van lieverlede overheerschenden en overweldigen invloed der dwaalbegrippen in verband stond. Evenzoo ziet men ook later den doorloopenden revolutionairen draad der historie voorbij. Zelfs tot op den huidigen dag beweert menigeen wiens meening gezag heeft, dat de omwenteling, in beginsel heilrijk en tot op 1789 in het regte spoor, door gebrek aan staatsbeleid en velerlei andere toevalligheden

van het oorspronkelijke doel afgeweken en, door tegenstand, tot overdrijving, ja, tot de razernij van het schrikbewind gebragt is [1]).

Laat mij dan nu, van het begin der Nationale Vergadering tot aan de opkomst van het schrikbewind, aantoonen.

---

[1]) [Ten voorbeelde neem ik St. Marc-Girardin. In zijne *Souvenirs et réflexions politiques d'un Journaliste* (Paris, 1859) vindt men een opstel getiteld *Mirabeau, Louis XVI, Marie Antoinette, ou des origines et des obstacles du gouvernement répresentatif en France en* 1789. Dit (p. 348—501) is *une Étude sur la Correspondance entre le Comte de Mirabeau et le Comte de la Marck, pendant les années* 1789, 90 *et* 91, (uitgegeven door de Bacourt in 1851). Ter karakterizering en wederlegging van het vertoog zal ik, dunkt me, met één citaat en met ééne aanmerking kunnen volstaan. „Donnez à l'honnêteté de Louis XVI plus de décision, au courage de Marie-Antoinette plus d'ascendant et plus de suite, à Mirabeau plus d'estime et de considération, à ses adversaires moins de haine, à ses rivaux moins de vanité à M. de la Fayette la prévoyance politique, à Barnave, en 89, l'expérience politique, qu'il eût en 1791, aux honnêtes gens enfin, pour agir, de 92 à 94, le courage qu'ils eurent tous pour mourir inutilement; faites seulement un seul de ces changements, dont aucun certes n'est impossible, vous changez la marche des événements, et la Révolution touche à son but dès ses premiers pas. Rien n'est fatal dans les révolutions; tout dépend des hommes." — Ziedaar de kern van het opstel. Maar nu ook éene aanmerking op éene enkele, de gewigtigste welligt, dezer eventualiteiten. Geef Mirabeau meer krediet; Frankrijk, zegt men, ware gered. Hoe dan? omdat hij een vriend van de *monarchie* was. Voortreffelijk, maar van *welke?* „Je crois," schrijft St. Marc-Girardin, „que Mirabeau voulait sincèrement la *monarchie* et, à mes yeux, le Mirabeau des *notes secrètes*, est le vrai Mirabeau" p. 384. Maar nu open ik de *Correspondance* die aan de *Étude* ten grondslag strekt en ik zie dat zelfs de graaf de la Marck over eene van die *notes secrètes* schrijft: „Cet homme, malgré ses sentiments monarchiques, paraissait ne pas prévoir que sa théorie, mise en pratique, aurait infailliblement enseveli le trône sous les débordements de la démocratie." p. 145. — Mirabeau was tegen „l'abaissement systématique du *pouvoir exécutif.*" Dit is zoo; hij zou veeleer systematische versterking der *uitvoerende magt*, dat is eene *krachtige regering* op democratischen grondslag, hebben gewild. In zoo ver zeg ik met St. Marc-Girardin: „Ainsi une royauté forte, mais une royauté qui procède de la révolution de 89, voilà la doctrine de Mirabeau." Doch een zoodanig koningschap is de koninklijke *dictatuur*, het *imperialisme*, de gecentraliseerde en *geneutraliseerde* of *geëscamoteerde* democratie. Daarvoor was het te vroeg.

Vooreerst, dat de toevalligheden waarop gedoeld wordt, grootendeels zelve gevolg der omwentelingsleer geweest zijn, en niet zoodanigen invloed gehad hebben, als men daaraan toeschrijft;

Ten anderen, dat de afgrijselijkheid der Revolutie voortgezette toepassing der valsche filozofie was.

In een maandwerk dat, om verschheid van inzigten en degelijkheid van bewerking, een voornamen rang onder onze tijdschriften bekleed, las ik dezer dagen een belangrijk artikel, van iemand die meer dan gewone kennis ook van de nieuwere geschiedenis aan den dag legt [1]). Wat vond ik daar, omtrent hetgeen ons thans bezig houdt? „Niet de vrijzinnige beginselen die in 1789 aller hoofden en harten vervulden, zijn de oorzaak geweest der latere dwaasheden en gruwelen der revolutie. Daaraan was vooral de handelwijze der beleedigde aristocratie, hare zelfzucht, hare hardnekkigheid, hare oneerlijkheid schuld. Welligt ware het aan de mannen der fransche omwenteling gelukt de grondslagen hunner constitutie te bevestigen, had niet de dubbelhartigheid des konings, de dolzinnigheid van adel en geestelijkheid, en vooral de ongeroepene tusschenkomst der vreemde vorsten een storm verwekt, waarop bij de afreize niet te rekenen viel." — Welaan, ziedaar drie hoofdpunten van aanval, waarop ik gaarne den strijd aanneem. Had, dus beweert men, de koning eenige vastheid van karakter gehad, waren adel en geestelijkheid minder onverzettelijk

Evenzoo meent ook v. Sybel telkens dat er nog op het keeren van den stroom eenige kans bleef Wat de ontwikkeling ten eenemale onontvermijdelijk maakt, het is in Julij 1789, Neckers onbekwaamheid (I. 82), daarna de feilen der nationale vergadering (I. 123). de onderteekening der constitutie van 1791 door den koning (275), de slapheid van de meerderheid der conventie (322) de flaauwheid der mogendheden (345), enz. Doch van waar dat niemand (ook der bekwaamsten en sterksten) in die jaren, ter beteugeling, bekwaam of sterk genoeg was?]

[1]) [Het tijdschrift is de *Gids*, de schijver Mr. Gerrit de Clercq, die, bij langer leven, niet enkel in talenten, maar welligt ook in verdediging van hetgeen hij als jongeling bestreed, een waardige zoon van mijn onvergetelijken vriend Willem de Clercq zou geweest zijn.]

geweest, hadden de mogendheden zich in de aangelegenheden van het fransche volk niet dwaaselijk gemengd, het groote werk zou met filozofische bedaardheid, met filanthropische zachtaardigheid voortgezet en voltooid zijn; de stroom zou geen vreeselijke verwoestingen aangerigt, zou in liefelijke beeken verkwikking, vruchtbaarheid en zegen hebben verspreid.

Aan *Lodewijk XVI*, aan de *Aristocraten*, aan de *Coalitie*, is het te wijten dat het opgaand zonnelicht, nauwelijks aan de kimmen ontrezen, in bloed en tranen is ten ondergegaan, kortom, dat 1793 op 1789 gevolgd is.

1. De dubbelhartigheid des konings. — Ze werd hem menigmaal door vijanden en beulen te laste gelegd, doch de aard der tegenstrijdigheden van zijn gedrag is, nu althans, genoeg openbaar om vrij te waren tegen dit verwijt. De beklagenswaardige vorst, meestal toegeeflijk, is, nu en dan, waar eer en pligt en godsdienstige nauwgezetheid het gebood, weigerachtig geweest; maar deze ongelijkheid vindt niet slechts in de toenemende onredelijkheid der eischen haar oplossing; zij is bovendien verklaarbaar uit de reddeloosheid waarin men, door de overmagt der revolutie, altijd gebragt wordt; zoodat men in het wanhopig alternatief van vruchteloos verzet en even vruchtelooze toegeeflijkheid geraakt. Zoo er bij Lodewijk XVI dubbelhartigheid was, zij is soortgelijk aan die, waarmeê men aan den struikroover, naar gelang van omstandigheden, of het pistool voorhoudt of de beurs prijs geeft. Maar, neen! hij heeft niets verrigt dat naar wederstand geleek. Zoo men van dubbelhartigheid gewaagt, het was de dubbelhartigheid van den weerlooze die, nu eens ter linker- en dan weder ter regterzijde zich wendt, eer de moordenaar hem het mes op de keel zet. Meer schijn heeft de klagt over de zwakheid van den monarch; een vorst, prijselijk in menig opzigt; geschikt om den scepter met waardigheid te voeren, in elken, behalve in zijn eigen léeftijd. „L'histoire dira de lui, qu'avec un peu plus de force d'âme, il eût été un roi

unique" [1]). Hij was niet bedeeld met die moed en veêrkracht, waarin toen het eenige redmiddel lag.

Ontbrak het hem aan persoonlijken moed? ik betwijfel, ik ontken het. Geen lafhartigheid was het, toen hij, voor de vierschaar van het souvereine volk gedaagd, den kring zijner opgeworpen misdadige regters met rustigen blik overzag [2]; het verwijt van het bloed des volks te hebben vergoten met de waardigheid der verguisde onschuld van zich afwierp [3]; toen hij, onder smaad en lijden, een grootheid van ziel openbaarde, te luisterrijker bij het verdwijnen van vorstelijken glans. Geen lafhartigheid, toen een opgeruid gepeupel, ten getale van dertig duizend, de heffe des volks, gewapend, tot in den omtrek van het Hof, tot aan, tot in de vorstelijke binnenkameren drong, om de koninklijke sanctie af te persen op een revolutionair decreet, en de koning in oogenschijnlijk levensgevaar, onder het geraas en getier eener menigte, reeds aan moorden gewend, tot geen antwoord was te brengen dan: „Ce n'est ni la forme, ni le moment de l'obtenir de moi." Geen lafhartigheid, toen hem de vastheid van tred en houding naar het moordschavot niet begaf; toen hij aldaar, met eene stem die tot aan het uiteinde van het wijduitgestrekte plein gehoord werd, den volke toeriep: „ik sterf onschuldig; ik vergeef hun die oorzaak van mijn dood zijn: ik bid God dat Hij nimmer mijn bloed aan Frankrijk in rekening brenge." Die, levend en stervend, zoodanige standvastigheid betoont, moge geen krijgsman zijn, maar bezit een moed niet minder dan dien van menig oorlogsheld [4]). — Doch, zegt iemand, ondanks deze onversaagdheid was er gebrek aan zedelijke

---

[1]) Mignet. I. 359.

[2]) „Sa dignité, sa contenance tranquille, dans une aussi grande infortune, touchent tout le monde." Thiers.

[3]) Ses réponces avaient toujours été mesurées. Mais à cette interpellation, *vous avez fait couler le sang du peuple au* 10 *août*, il s'écria d'une voix forte: „Non, Monsieur, non ce n'est pas moi!" Thiers.

[4]) [„Courageux pour sa propre vie, timide comme un enfant pour celle de ses sujets et de ses amis, il eût l'hérorïsme de la résignation, qui' convenait à l'héroïsme de la bonté." Mallet du Pan, I. 403.]

kracht; Lodewijk wist niet, door gebruik der militaire magt, door standvastigheid in maatregelen die de overmagt konden verleenen, de revolutie te stuiten. Zou krachtiger tegenstand gebaat hebben? Treffend is de opmerking van Mme de Stael, dat Karel I, juist langs den tegenovergestelden weg, tot dezelfde uitkomst gebragt is. „Beaucoup de personnes ont attribué les désastres de la France à la faiblesse du caractère de Louis XVI, et l'on n'a cessé de répéter que sa condescendance pour les principes de la liberté a été l'une des causes essentielles de la révolution. Il me semble donc curieux de montrer à ceux qui se persuadent qu'il suffisait en France, à cette époque, de tel ou tel homme pour tout prévenir, de telle ou telle résolution pour tout arrêter; il me semble curieux, dis-je, de leur montrer que la conduite de Charles I a été, sous tous les rapports, l'opposé de celle de Louis XVI, et que pourtant deux systèmes contraires ont amené la même catastrophe: tant est invincible la force des révolutions dont l'opinion du grand nombre est la cause [1]!" — Wat baat eene krijgsmagt die het gehoorzamen verleerd heeft! „La force, la force, s'écrient ces hommes qui croient s'en donner, seulement en prononçant ce mot. Mais en quoi consiste la force d'un souverain, si ce n'est dans l'obéissance de ses troupes? Or l'armée, dès 1789, partageait en grande partie les opinions populaires contre lesquelles on voulait l'employer." Lodewijk XVI was de man niet, maar wie zou de man geweest zijn, ik zeg niet, om, met het zwaard in de hand, een woesten hoop van opstandelingen uit één te doen stuiven, maar om de revolutie te bedwingen in haar geweldigen aanloop? „Quand la plus énergique volonté des temps modernes," schrijft Mme de Stael, „celle de Bonaparte, se serait trouvée sur le trône, elle se serait brisée contre l'opinion publique au moment de l'ouverture des

[1] [„Il y a des circonstances qui enlacent tous les mouvements d'un homme dans un tel piège que, quelque direction qu'il prenne, il tombe dans la fatalité de ses fautes ou dans celle de ses vertus." Lamartine, *Hist. des Girondius*. Brux. 1847. I. 25.]

États-Généraux." Den troon staande te houden kon de vorst niet; het hoogste wat hij vermogt, was zich te begraven onder de puinhoopen van zijn paleis. Doch er is hier meer dat behartiging verdient. Ik ontken niet dat in de houding en in de maatregelen van Lodewijk XVI somtijds verregaande schroomvalligheid en twijfelmoedigheid openbaar zijn; maar wat is de reden dat men hetzelfde gebrek aan veêrkracht, dezelfde weifeling en besluiteloosheid, bijv. in een vorst, nazaat van heldhaftige voorvaderen, in den stadhouder Willem V [1]), terugvindt? is het enkel gelijkheid van omstandigheden, is het enkel overeenkomst van karakter? van waar dan al weder dezelfde noodlottige zwakheid, toen de gelegenheid tot weêrstand oneindig gunstiger was, bij een Karel X, en zelfs, wat meer beteekent, bij een vorst dien wij gekend en hooggeacht en lief gehad hebben. en die, in moeijelijke tijdsgewrichten, onverschrokkenheid en onverzettelijkheid aan den dag gelegd had [2])? Het was omdat geen hunner steunpunt in onwrikbare regtsbeginselen had; omdat geen hunner zelf vrij was van die begrippen, volgens welke de vorstelijke wil buigen moet voor den volkswil. Ancillon schrijft: „Louis XVI a méconnu une grande vérité que l'on peut regarder comme la base de la morale des Rois, c'est que les droits du trône sont fondé sur ses devoirs, et que, renoncer aux premiers, c'est se libérer des autres. Consciencieux comme il était, il se serait montré moins facile, s'il avait été pénétré de ce grand principe. Mais il sacrifia son autorité, comme s'il s'était agi de quelque chose qui lui fût personnel; de manière qu'il ne lui en resta bientôt plus, non seulement pour sa sûreté personnelle, mais pour celle de l'État" [3]) Dit geldt van alle vorsten die voor de revolutie-leer gezwicht hebben. De bewustheid van regt en pligt was er niet; zij aarzelden in het gebruik der middelen van zelfbehoud; het bescher-

---

[1]) [*Handboek*, § 683]

[2]) [In 1830. — Nog sterker voorbeeld in 1848. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 40.]

[3]) *Nouveaux Essais*, I. 96.

men van den troon scheen hun een voorstaan van regeringsvorm, van dynastie, van persoonlijk belang; zij vreesden den naam van despoot en tyran te verdienen, door eene houding welke, tot heil der volken, aan vorsten zou gevoegd hebben [1]). Zoo draagt de omwentelingsleer zelve de schuld der aarzeling en zwakheid waaruit men, ten onregte, haar telkens herhaalde overwinningen verklaart [2]).

2. Onberaden wederstreving der bevoorregte *stenden,* dus beweert men verder, was het bederf der goede zaak. „Les malheurs de la révolution sont résultés de la résistance irréfléchie des privilégiés à ce que vouloient la raison et la force" [3]).

Adel en geestelijkheid, dit ontken ik niet, hebben, door vasthouding aan bijgeloof en onverdraagzaamheid, later vooral door ongeloof en zedeloosheid, tot de opkomst en den invloed der valsche begrippen medegewerkt [4]). Welligt

---

[1]) [Eene schroomvalligheid lofwaardig uit het oogpunt van revolutionaire regtzinnigheid. Zie hierboven blz. 258.

[2]) [Over soortgelijke, algemeene gemoedsstemming in lateren tijd en ook hier te lande, *Grondwetherz. en Eensgez.*, bl. 39—44. — De ongerijmdheden zijn niet ongerijmd; integendeel, zij nemen, als gevolgtrekkingen, het karakter aan van juistheid en onwederlegbaarheid, voor elk die het valsche beginsel waarvan zij de ontwikkeling bevatten, voor waar houdt. In die betrekkelijke waarheid ligt het geheim van de kracht, zelfverloochening en geestdrift dergenen die ze met overtuiging belijden; het geheim ook van *de zwakheid en weifeling* van hen door wie ze, in tegenspraak met de theoriën waaraan zij zelf hulde betoond hebben, worden ter zijde gesteld.]

[3]) Mme de Stael, II. 322.

[4]] [Ook om der onpartijdigheidswille, plaats ik niet ongaarne het getuigenis van Tocqueville: „Je ne sais si, à tout prendre, et malgré les vices éclatans de quelques-uns de ses membres, il y eût jamais dans le monde un clergé plus remarquable que le clergé catholique de France au moment où la révolution l'a surpris, plus éclairé, plus national, moins retranché dans les vertus privées, mieux pourvu de vertus publiques, et en même temps de plus de foi : la persécution l'a bien montré. J'ai commencé l'étude de l'ancienne société plein de préjugés contre lui; je l'ai finie plein de respect." *L'ancien régime*, p. 176. — Zie evenwel hierboven blz. 159. Ook was het niet aan de christelijke liefde der roomsche geestelijkheid te danken, zoo de ver-

was, in de zwaarte van hun lijden, de zwaarte hunner schuld en de regtvaardigheid der goddelijke vergelding zigtbaar. Doch ook dan nog is het ongerijmd de ontaarding der revolutie aan hun wederstand te wijten. Het is de redeneertrant van den wolf in zamenspreking met het lam.

Nemen wij aan dat er wederstand geweest zij: was het een misdrijf van hunne voorregten niet goedschiks afstand te hebben gedaan? die voorregten waren ook regten. Gesteld dat ze in de overgifte achterlijk geweest zijn, indien dergelijk een onwil of uitstel den toorn wettigt, is ook de doodslager onschuldig, omdat het slagtoffer, terwijl het van zijne goederen beroofd werd, niet lijdelijk bleef.

Doch laat ons nagaan of de onderstelling juist is.

Het tegendeel is waar. De bevoorregte stenden hebben de omwenteling begonnen. „Ce sont les parlemens, les nobles et le clergé qui, les premiers, ont voulu limiter l'autorité royale [1]. La plupart des hommes de talent, parmi les anciens gentilhommes, avaient adopté le parti populaire [2]. Les privilégiés ont eux-mêmes commencé les premiers, et avec courage et raison, l'attaque contre le pouvoir royal" [3].

Zij hebben dit met bereidwillige zelfopoffering gedaan. — In de cahiers van 1789 vinden wij, als eenstemmigen wensch van adel en geestelijkheid, vernietiging van financiële voorregten en gelijkheid der belastingen voor allen. In de beschrijving van de algemeene geestdrift der nationale vergadering in den avond van 4 Aug. 1789, leest men: „Chacun s'élance à la tribune pour abdiquer ses privilèges: La noblesse donne le premier exemple; le clergé, non moins empressé, se hâte de le suivre" [4] Zelfs toen het wegnemen hunner goederen en het vervolgen hunner personen in vollen gang was, heeft weêrstand zich geruimen tijd bijkans enkel in weêrzin geopenbaard. Dit lag ook in den aard der zaak;

---

volging van protestanten (van de leeraars, zelfs tot der dood toe) eerst kort vóór de revolutie ophield.]

[1]) Mme de Stael. I, 125. [2]) t. a. p. I. 297.

[3]) t. a. p. 47. [4]) Thiers.

het vermogen ontbrak om, als zij geprotesteerd hadden, iets meer te verrigten.

Doch, zegt men, het groote kwaad ligt *in hun onberaden vertrek*. Door koning en vaderland voorbarig te verlaten, hebben de emigranten aan de zaak die zij voorstonden, onberekenbare schade gebragt.

Voorbarigheid was er, volgens Mme de Stael, bij elk die vóór 1792 uitweek. „Plusieurs écrivains politiques ont accusé l'émigration de tous les maux arrivés à la France. Il n'est pas juste de s'en prendre aux erreurs d'un parti des crimes de l'autre; mais il paraît démontré néanmoins qu'une crise démocratique est devenue beaucoup plus probable, quand tous les hommes employés dans la monarchie ancienne, et qui pouvaient servir à recomposer la nouvelle, s'ils l'avaient voulu, ont abandonné leur pays." Doch, aan de vraag of van het langer blijven gunstiger gevolg kon worden verwacht? moet, dunkt me, een andere vraag vooraf gaan; was langer blijven mogelijk voor hen waarvan hier spraak is? — Zij zelve getuigt: „L'on doit distinguer l'émigration volontaire de l'émigration forcée. Après le renversement du trône en 1792, lorsque le régne de la terreur a commencé, nous avons tous émigré, pour nous soustraire aux périls dont chacun était menacé. L'émigration de 1791, au contraire, n'étant provoquée par aucune espèce de danger, doit être considérée comme une résolution de parti." Eilieve! wèl in 1792, niet in 1791, was er gevaar. De verontschuldiging begint waarschijnlijk, eerst en juist, met den eigen dag waarop *zij* vertrok.

Vóór 1792 *aucune espèce de danger*. — Ziet hoe spoedig de historische waarheid, als de eigenliefde in het spel is, zelfs bij hen die ze beleefd, zelfs bij hen die er deel aan gehad hebben, in vergetelheid geraakt. Vóór 1792 was men ongedeerd en veilig! Reeds twee jaren vroeger, reeds van de zamenkomst der staten-generaal af, was er toenemende verwarring en regeringloosheid. Aan de nationale vergadering, werd door een van haar comités, op 3 Augustus, niet van het jaar 1792, maar van het jaar 1789, gezegd: „Les

propriétés, de quelque nature qu'elles soient, sont la proie du plus coupable brigandage; de tous les côtés les châteaux sont brûlés, les couvents détruits, les fermes abandonnées au pillage. Les impôts, les redevances seigneuriales, tout est détruit; les lois sont sans force, les magistrats sans autorité; la justice n'est plus qu'un fantôme qu'on cherche inutilement dans les tribunaux." — Mme de Stael beweert: „Après le 5 et 6 oct. 1789 Mounier et Lally quittèrent l'assemblée et la France: une juste indignation leur fit commettre cette erreur; il en résulta que le parti modéré fut sans force." Geenszins; hun partij werd niet magteloos, omdat zij vertrokken; zij vertrokken, omdat hun partij magteloos was. In een brief van Lally-Tolendal leest men: „Il a été au dessus de mes forces de supporter plus longtemps l'horreur que me causoit ce sang, ces têtes, cette reine presqu'égorgée, ce roi, amené esclave, entrant à Paris, au milieu de ses assassins, et précédé des têtes de ses malheureux gardes. Ces perfides janissaires, ces assassins, ces femmes cannibales, ce cri de *tous les évêques à la lanterne*, dans le moment où le roi entre dans sa capitale avec deux évêques de son conseil dans sa voiture. Un coup de fusil que j'ai vu tirer dans un des carrosses de la reine. M. Bailly appelant cela *un beau jour*. L'assemblée ayant déclaré froidement le matin qu'il n'étoit pas de sa dignité d'aller toute entière environner le roi. M. Mirabeau disant impunément dans cette assemblée que le vaisseau de l'État, loin d'être arrêté dans sa course, s'élanceroit avec plus de rapidité que jamais vers sa régénération. M. Barnave riant avec lui, quand des flots de sang couloient autour de nous. Le vertueux Mounier échappant par miracle à vingt assassins, qui avoient voulu faire de sa tête un trophée de plus. — Voilà ce qui me fit jurer de ne plus mettre le pied dans cette *caverne d'anthropophages*, où je n'avois plus la force d'élever la voix, où depuis six semaines je l'avois élevée en vain. Moi, M. Mounier, et tous les honnêtes gens ont senti que le dernier effort à faire pour le bien étoit d'en sortir" [1]). Meer dan genoeg reeds, of, is er

[1]) Bij Burke, V. 145.

nog meer noodig, dan stel ik tegen Mme de Stael een getuige, voor haar althans onwraakbaar, en van wien ze bijkans een onfeilbaren afgod gemaakt heeft, haar eigen vader. Necker, van de emigratie vóór 1792 gewag makende, verklaart: „Il étoit connu, parfaitement connu, que la plupart des gentilshommes sortis de France avoient été contraints à cette mesure, pour s'affranchir d'insultes, et pour échapper aux violences personnelles dont l'incendie de leurs châteaux, le pillage de leurs propriétés et tant d'autres excès étoient devenus les avant-coureurs: on devoit, en songeant à eux au nom de la Nation, ne pas tenir à dessein dans l'oubli l'oppression qu'ils avoient éprouvée. On devoit, avant d'imputer à crime capital leur séjour hors de France, assurer au dedans leur sécurité" [1]. Eindelijk levert zij zelve soortgelijk citaat: „Les déclamations démocratiques avec lesquelles on réussissait à la tribune, se transformaient en mauvaises actions dans les provinces: on brûlait les châteaux, en exécution des épigrammes prononcées par les orateurs de l'assemblée, et c'était à coup de phrases que l'on désorganisait le royaume." — Waar brandstichting en moord aan de orde van den dag is en heftige oproerstokerij zich in tallooze wanbedrijven vertoont, zij het vergund de volledige veiligheid die aan de uitgewekenen ten deel zou gevallen zijn, en waarop haar aanklagt berust, in twijfel te trekken.

3. Doch hun dwaling, hun misdrijf is niet in hun vertrek op zich zelf gelegen, maar hierin dat zij zich tegen het Vaderland van *vreemde hulp* bediend hebben. Dit brengt ons tot het derde en laatste punt van onderzoek; namelijk of, door de ongeroepen tusschenkomst der mogendheden, door haar zamenspanning of *coalitie*, de arbeid der staathervormers in verkeerde richting gebragt is?

Later, waar ik van het volkerenregt gewag maak, over den aard en het overleg dezer coalitie iets meer. Thans dit slechts. Eene faktie welke, van het bewind meesteres,

---

[1]) *De la Révolution française* (Paris 1859) II. 187.

de heiligste regten miskent, de ware volksstem ten onder houdt, de ware volksbelangen aan eigen belang opoffert, is niet de natie, niet de vertegenwoordigster van het vaderland, dat zij verdrukt en onteert. Er kunnen omstandigheden zijn, waardoor het inroepen van buitenlandsche hulp vaderlandsliefde wordt [1]). In Frankrijk hebben ze bestaan. Den nabuur, al wordt hij niet in huiselijk krakeel gemengd, zal men niet aarzelen in te roepen, als er brand is in de woning, of als een der huisgenooten dief en moordenaar wordt. De tusschenkomst was niet ongeroepen; zij werd niet enkel door de emigranten gevraagd, ze werd verlangd door allen in wie het voortleven moest worden erkend van den historischen en wettigen staat. Tusschenkomst zou, ook ongeroepen, wettig geweest zijn; evenals binnentreden der woning naast u, ter blussching van een vlam, door baldadigheid ontstoken en die uw eigen woning bereikt of bedreigt. Er is eigenlijk geene interventie geweest. Daargelaten wat de mogendheden hadden behooren te verrigten, is wat zij gedaan hebben, niet twijfelachtig: zij hebben, ter zelfverdediging gedwongen, den krijg gevoerd; en, terwijl men de hevigheid der revolutionairen aan den oorlog, door buitenlandsche onbezonnenheid ontstoken, verwijt, hebben

---

[1]) [In de vereenzelviging van *vaderland* en *gouvernement* werd juist, ten gevolge der algemeenheid van de valsche theorie, de aard en beteekenis der worsteling over de grondslagen van staat en zamenleving miskend. Zie hierboven, blz. 245, 258. — „On fait la guerre à une *faction antisociale* et non pas à la *nation française*." Mallet du Pan, I. 286. — „On entend les factieux accuser les émigrés français de s'armer contre leur *patrie*. Contre leur *patrie!* Elle serait donc dans ces conventicules sanguinaires, dans ces corporations de brigands qui ont assujetti la France épouvantée! Elle appartiendrait à quelques scélérats soutenus d'une populace corrompue à laquelle ils ont transmis le nom du peuple!" I. 312. — Zeg dan ook dat de fransche *réfugiés* hier te lande, in den strijd tegen Lodewijk XIV, opstandelingen tegen den koning en verraders van hun vaderland zijn geweest. — In Frankrijk was er (al wierd dit door de mogendheden telkens miskend) een *burgerkrijg*. — *La guerre civile* en France était le seul moyen de *salut*." Mallet du Pan, I. 407. Ook Mirabeau begreep dit.]

de revolutionairen zelve, ter bereiking hunner oogmerken, den oorlog begeerd en bewerkt [1]).

Nu nog enkele voorbeelden hoe men, ook in dit tijdperk [2]), door buitensporig waarderen van *bijzaken*, den aard der revolutie en de onweêrstaanbaarheid van haar geweld voorbijziet.

Ware slechts Mirabeau niet gestorven! — Zou dan waarlijk de vaart gestuit zijn door langer leven van Mirabeau [3])? Zijn toestand was reeds, zoo dikwerf hij zich verzette, meêlijdenswaard. Mirabeau inspirait, pour la première fois, quelque estime, et l'on ne pouvait même s'empêcher d'avoir pitié de la contrainte imposée à sa supériorité naturelle. Sans cesse, dans le même discours, il faisait la part de la popularité et celle de la raison: il essayait

---

[1]) [Zie, over de europésche diplomatie in haar jammerlijk bedrijf, de doorloopende voorstelling bijv. van von Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit.* Vooral ook van denzelfden schrijver *Die Erhebung Europas gegen Napoleon I.* (München 1861), S. 1—5. Over 1789—1815 heeft de hartstogtelijke vervalsching der historie zich afgespiegeld in eene „unabsehbare Masse von Gerüchten, Einbildungen, Mythen und Tendenzlügen.... In zahllosen Büchern las man, dasz die Revolution bis 1791 milde und menschlich gewesen, dann aber hätten die Höfe von Wien und Berlin sie mit einer bewaffneten Intervention heimgesucht, und dadurch die Franzosen nach innen in wilde Leidenschaften versetzt und nach auszen zu beispiellosen Anstrengungen und Siegen genöthigt — so dasz alle blutigen Frevel der Schreckenszeit und alle Ausschreitungen der spätern Kriegsherrschaft nur das Erzeugnisz des ungerechten Angriffs der Coalition von 1792 gewesen.... Alle jene Thesen ohne Ausnahme sind eine Entstellung der Thatsachen, eine völlige Umkehr der Wahrheit. Der Krieg wurde 1792 nicht von Deutschland, sondern von der französischen Revolution begonnen. Der englische minister Pitt hielt Jahre lang an der Neutralität, that alles den Frieden zu bewahren, und suchte auch nach der französische Kriegserklärung unaufhörlich zum Frieden zurückzugelangen... Diese Thatsachen sind heute der Geschichte zu völliger Sicherheit gewonnen, aus den ächtesten Quellen, aus den im Laufe der Ereignisse selbst entstandenen Depeschen, Acten und Correspondenzen. Es ist nicht möglich an irgend eine Stelle noch einen Zweifel dagegen zu erheben, und wie sie sehen, *ist hiemit die Gesammtansicht der groszen Weltbewegung vollständig verwandelt.*"]

[2]) Hierboven, blz. 275. [3]) Hierboven, blz. 286.

d'obtenir de l'assemblée un décret monarchique avec des phrases démagogiques, et souvent il exerçait son amertume contre le parti des royalistes, alors même qu'il voulait faire passer quelques-unes de leurs opinions; on voyait manifestement qu'il se débattait toujours entre son jugement et son besoin de succès" [1]. Toen hij stierf, had hij den weg van het Capitool naar de tarpejaansche rots bijkans ten einde gebragt; zoo hij langer geleefd had, de kracht ook zijner welsprekendheid zou onvermogend geweest zijn tegen begrippen, aan wier natuur en strekking zijn vroeger overmagt ontleend was. Laat het genie van dezen aristocratischen demagoog onvergelijkbaar geweest zijn, ook hij zou een voorbeeld te meer hebben geleverd dat de revolutie, in jeugdige verschheid, ook voor het genie te sterk is. Thiers erkent dit. „Le génie lui-même a besoin des circonstances. Que le jeune Bonaparte, par exemple, se fût offert en 1789, même avec ses talents et sa gloire, pour saisir la société française, tendant alors de toutes parts à se dissoudre, parceque les éléments en étaient devenus incompatibles, il aurait eu beau la serrer dans ses bras puissants, ses bras d'homme n'auraient rien pu contre les forces de la nature" [2]. En Mignet zegt: „Mirabeau mourut à propos. Il roulait dans sa tête de vastes desseins; il voulait renforcer le trône et consolider la révolution, deux choses bien difficiles en pareil temps" [3].

De constituerende vergadering heeft, uit kwalijk begrepen edelmoedigheid, eene noodlottige dwaasheid begaan, door te verklaren dat geen van haar leden in de volgende vergadering zitting mogt hebben. Zoo kwamen er nieuwe menschen, wien het, op hun beurt, om eigen werk, om nieuwe wet-

---

[1] Mme de Stael. I. 351.

[2] *Histoire du Consulat*, I. 20. [„Napoleon lui-même, quarante ans plus tôt, venait trop tôt pour sa gloire. Vinet. — Zie ook hierboven, blz. 291.]

[3] I. 180. [„Son génie avait pâli devant celui de la révolution." Lamartine. — „Désormais les masses étaient tout et les hommes rien." St. Marc-Girardin. — „Ein günstiges Geschick endigte sein Leben, als sein Beruf unmöglich geworden war." Von Sybel.]

ten en inrigtingen te doen was. Waren de leden der constituerende vergadering in de nationale conventie verkiesbaar geweest, zij zouden de constitutie, hun eigen werk en troetelkind, hebben beveiligd. „Une assemblée nouvelle ne s'attacha point à consolider son oeuvre, et la révolution qu'il fallait finir, fut recommencée [1]). Ook Mme de Stael zegt: „Les constituans seraient peut-étre encore parvenus à sauver la France, s'ils eussent été membres de l'assemblée suivante." Ik reken het overtollig de geringe beteekenis te betoogen der eventuele herkiezing [2]) van eenige leden eener vergadering die Frankrijk, door organisatie, gedesorganiseerd had. Tegen het gezag der rijkbegaafde schrijfster roep ik haar eigen gezag in. „Quelle confiance dans la stabilité d'un tel ouvrage! — La majorité de l'assemblée fit une constitution comme un traité entre deux partis, et non comme une œuvre pour tous les temps. Les auteurs de cette constitution lancèrent à la mer un vaisseau mal construit, et crurent justifier chaque faute en citant la volonté de tel homme, ou le crédit de tel autre. Mais les flots de l'Océan, que le navire devait traverser, ne se prêtaient point à de tels commentaires. — L'assemblée constituante a toujours cru, bien à tort, qu'il y avait quelque chose de magique dans ses décrets, et qu'on s'arrêterait, en tout, juste à la ligne qu'elle aurait tracée. Mais son autorité, sous ce rapport, ressemblait à celle du ruban qu'on avait tendu dans le jardin des Tuileries, pour empêcher le peuple de s'approcher du palais: tant que l'opinion fut favorable à ceux qui avaient tendu ce ruban, personne n'imagina de passer outre; mais, dès que le peuple ne voulut plus de la barrière, elle ne signifia plus rien" [3]).

Wilt gij een blijk hoe vooringenomenheid de meest scherp-

---

[1]) Thiers.

[2]) [Ook is *verkiesbaarheid* nog geen *verkiezing*. „It is morally certain that none but the more violent demagogues would have had the slightest chance of reelection.... In times of such popular excitement every new election must always make matters worse." Croker, p. 318.]

[3]) I. 421.

zienden verblindt? Mme de Stael beweert dat de vergadering met eenige veerkracht de herschepping zou hebben ten einde gebragt. „Si l'assemblée constituante avait joint à cette noble indifférence pour les attaques de ses adversaires, dont l'opinion publique la vengeait, une juste sévérité contre tous les écrits et les rassemblemens qui provoquaient au désordre; si elle s'était dit, qu'au moment où un parti quelconque devient puissant, c'est d'abord les siens qu'il doit réprimer, elle aurait gouverné avec tant d'énergie et de sagesse, que l'œuvre des siècles se serait accompli peut-être en deux années." Is het dan eene onbekende zaak dat de vergadering, alvermogend tegenover den koning, maar tegenover den eisch van het toongevend beginsel nietsvermogend, alleen ter doordrijving en geenszins ter beteugeling crediet had! Alles scheen toen nog, zegt ze, gemakkelijk; zooveel eenheid der gemoederen, zooveel begunstiging der omstandigheden was er. Zoo de constituerende vergadering zich tegen de opstokers met waardigheid verzet had, de grootsche taak der vereeniging van vrijheid en orde ware misschien binnen twee jaren volbragt. Meer nog. [1]) „L'on ne peut s'empêcher de croire que la fatalité, qui doit punir en tout l'orgueil de l'homme, s'y est seule opposée: car tout semblait facile alors, tant il y avait d'union dans les esprits, et de bonheur dans les circonstances" [2]). Vergelijk zoodanig eene, aan een tijdgenoote nog bijgebleven, illusie met het getuigenis der historie [3]): is er grooter contrast denkbaar dan tusschen die woorden en de toenmalige gesteldheid? — Vooral, zegt men, door de binnenlandsche woelingen der *royalisten* en *aristocraten*, is de revolutie ontaard. Dan is het vreemd, niet waar? dat Frankrijk, trots de zuiverende werking van emigratie en guillotine, altijd met onzinnige voorstanders van *l'Ancien régime* besmet was! De beteekenis der woorden had men verleerd. Koningsgezinden en aristocraten van

---

[1]) I. 225. [2]) t. a. p.

[3]) [Vergelijk over de jammeren der regeringloosheid, reeds in 1790, bijv. Von Sybel, I. 210, vgg.]

den ouden stempel zou men te vergeefs hebben gezocht, maar royalist was elk die een koning wilde, al ware het als naamkoning, als ambtenaar en onderdaan van het volk. Van Sieyes, schrijft Thiers: „Il était de bonne foi quand il disait que la monarchie ou la république étaient la même chose, puisque la différence n'était pour lui que dans le nombre des magistrats chargés de l'exécution." Aristocraat was elk, die wegens zijn afkomst niet tot den middelstand, de *bourgeoisie* behoorde, weldra elk, die niet onder de aristocratie van het janhagel, de *sans-culottes*, geteld werd.

De revolutie was, van 1789 tot 1794, voortgezette praktijk der valsche filosofie. Zij *is geenszins door tegenstand tot overdrijving gebragt*. — Er was geen noemenswaardige tegenstand, er was geen overdrijving.

Geen tegenstand. Namelijk in den zin welke hier bedoeld wordt; als of de revolutie, die kalm en regtvaardig op eigen baan voortgewandeld zou hebben, door gestadige tegenwerking opgewonden, getergd, toornig en woedend gemaakt wierd. „La bienveillante révolution de 1789 était devenue la sanglante révolution de 1795 par les provocations continuelles d'ennemis insensés" [1]. — Neen, tegenwerking, waar ze bestaan heeft, was het gevolg van noodweer; het werk van revolutiegezinden, wien de revolutie te ver ging, en die op zelfbehoud bedacht waren; zij heeft, in de eerste jaren, weinig of niets te beduiden gehad [2].

Geene overdrijving. — De omwenteling heeft het een-

---

[1] Thiers, *Histoire du Consulat*, IV. 573.

[2] [Onweêrstaanbaar was bijna telkens, van 1789 tot 1794, het overwigt der felste partij. Telkens was er minder een *strijd* dan eene *slachting*. Van de revolutionaire drijvers in 1789 en 1790 schrijft Burke: „They have met in their progress with little, or rather with no opposition at all. Their whole march was more like a triumphal procession than the progress or a war. — Not one drop of *their* blood have they shed in the cause of the country thy have ruined. — Their

maal ingeslagen spoor niet verlaten, maar met getrouwheid gevolgd.

Zoo elke wijziging van het bewind, elke gebeurtenis die aan eenig onderdeel der revolutionaire faktie overwigt gaf, eene schrede verder op de lijn der ontwikkeling geweest is; zoo de aaneenschakeling der daden in volkomen analogie was met de aaneenschakeling der begrippen; dan zeg ik: Eén van beiden; erken in de afschuwelijkheid der toepassing de veroordeeling der leer, of laat aan de nauwgezette pligtbetrachting der revolutionaire orthodoxie het zegel ook van uwe goedkeuring worden gehecht. Ook hier behoort men te hebben *le courage de son opinion*. Ook hier geldt: „Ubi semel verecundiae fines transieris, gnaviter oportet esse impudentem." Kies voor of tegen; doch misprijs niet wat van uwe nooit volprezen theorie het wettig gevolg is.

De juistheid der gevolgtrekking blijkt, gedurende dit vijfjarige tijdvak, in de *stellingen* die verkondigd en in de *middelen* die aangewend zijn. De leer is telkens met meer nauwgezetheid *toegepast*, de toepassing is telkens met meer pligtmatige veêrkracht *doorgezet*.

Gelieft slechts te letten op de gebeurtenissen, waarin de revolutionaire *stellingen* zich hebben belichaamd. Ik kies er vijf: *a*. de vorming eener algemeene souvereine vergadering; *b*. de uitvaardiging der constitutie van 1791; *c*. de stichting van een gemeenebest; het doodvonnis des konings; den val der Girondisten, waarmeê het schrikbewind opkomt.

a. De vorming eener algemeene en souvereine vergadering. — Eener *algemeene* vergadering. Dit gezamenlijk beraadslagen der stenden was aan vernietiging der oude staatsregeling gelijk. Burke zag in de afzondering der stenden den waarborg van vastheid in het staatsbestuur en van wederkeerige beteugeling van onregt. Nu was er versmel-

---

crueltie has not even been the base result of fear. It has been the effect of their sense of perfect safety, in authorising treasons, robberies, rapes, assassinations, slaughters and burnings throughout their harassed land." V. 87—89].

ting zonder organisch of regelmatig verband [1]). Ongerijmd, volgens hem, was het, op grond dat 24 millioen boven 200,000 de overmagt behooren te hebben, in den Derden Stand de bijkans volledige vertegenwoordiging der natie te zien; als of de inrigting van den staat een problema enkel der rekenkunst was [2]). Ik geef het toe dat het verkeerd is, dwaas, onzinnig; maar het komt desniettemin overeen met de leer die den eenigen grondslag der vertegenwoordiging in het getal der vrije en gelijke burgeren stelt. — Er werd eene *souvereine* vergadering gevormd. Voorheen, ja, waren de representanten, uit den aard der zaak en naar de wetten des lands, aan instructiën gebonden, en vermogten niet zich willekeurig van ruggespraak te ontslaan· „Selon la constitution du royaume, le roi reconnaissait à ses sujets réunis en assemblées de bailliages le droit de délibérer sur la réforme des abus, d'exprimer leurs vœux sur les changemens que le temps avait rendus indispensables, de demander les lois et les institutions qu'ils croyaient utiles à la société. Ce sont ces droits de tous les Français que les députés aux états-généraux usurpèrent en se déclarant assemblée constituante; ils se sont ainsi, de leur propre autorité, substitués à leurs commettans; ils ont agi sans

---

[1]) „The French have made their way through the destruction of their country, to a bad constitution, when they were absolutely in possession of a good one. They were in possession of it the day the states met in separate orders. Their business, had they been either virtuous, or wise, or had been left to their own judgement, was to secure the stability and independence of the states, according to those orders, under the monarch on the throne. It was then their duty to redress grievances.... They destroyed all the balances and counterpoises which serve to fix the state and to give it a steady direction, and which furnish sure correctives to any violent spirit which may prevail in any of the orders. These balances.... they rashly destroyed, and then they melted down the whole into one incongruous, ill connected mass." V. 9.

[2]) „It is said that twenty-four millions ought to prevail over two hundred thousand. True; if the constitution of a kingdom be a problem of arithmetic. This sort of discourse does well enough with the lamp-post for its second: to men who *may* reason calmly, it is ridiculous." V. 100.

droit et sans mandat; ils ont fait ce que ferait un avocat qui, chargé de défendre les clauses d'un contrat, disposerait à son gré des droits, de la volonté, de la propriété de son client" [1]). Dit is waar; namelijk wanneer men de veranderde denkwijs voorbijziet; doch deze ongeregtigheid, deze aanmatiging, dit misbruik van vertrouwen was, getoetst aan den aard en den eisch der algemeen geworden begrippen, regtmatig en gepast. Naar den algemeenen wil werd immers gezocht; er moest dus voor den afwezige een zaakwaarnemer zijn; wie beter dan zij in wier keus zich die wil aanvankelijk geopenbaard had! Deze zelfverheffing kwam overeen met de volksbegeerte naar eene nieuwe staatsregeling; het was eene overwinning op hen die de revolutie in haar wieg zouden hebben gesmoord. — De geheele rigting der eeuw wees naar deze eenheid der vertegenwoordiging van het souvereine Volk. De gedaantewisseling der Stenden in eene nationale vergadering was dus overeenkomstig met de voorschriften eener theorie, naar wier aanvankelijke verwezenlijking sedert lang smachtend uitgezien werd. Het wanbedrijf werd, als pligtbetrachting, gepleegd. Was er vrijspraak noodig, ze werd met dankbare geestdrift verleend.

b. De constitutie van 1791. — Deze in beginsel reeds demokratische staatsvorm werd doorgedreven tegen den zin van zeer velen, voor wie, leerlingen van Montesquieu, overneming van de engelsche staatsregeling, en vooral een *Hoogerhuis* en het *veto* des konings plegtanker scheen. De schriften van Necker en van zijne dochter zouden, indien geestrijkheid der voordragt het niet belette, vervelend worden om de gedurige herhaling dezer jammerklagt. „Quelle différence," schrijft Necker, „je l'ai dit, je le redirai, puisque j'y pense toujours; quelle différence, si, au lieu de laisser errer et divaguer sans fin tant de parleurs politiques, tant de commençans, tant de novices, on eût chargé un simple Greffier de monter à la Tribune, et d'y lire d'une voix de Stentor, la Consti-

[1]) *Appel contre la division des opinions,* p. 5.

tution Britannique [1]. On eût ouvert ensuite la discussion sur les diverses modifications que cette Constitution pouvoit exiger, et en elle même, et dans son application à la France" [2]. In die dagen althans was al wat naar dergelijk plan geleek onuitvoerbaar. „Les chefs de ce parti auraient voulu faire la révolution par accommodement, et introduire en France un gouvernement réprésentatif tout fait, celui d'Angleterre... Ce qu'ils ne voyaient pas c'était le peu d'à-propos de leurs idées dans un moment de passions exclusives. La lutte était commencée, la lutte qui devait faire triompher un système, et non amener un arrangement" [3]. Nabootsing zou weinig hebben gebaat. De vorm is niet het wezen, en de schors is de kern niet. Ook was dergelijk een vorm, aan het zamenstel der eeuwen ontleend, ter beligchaming van den revolutiegeest ongeschikt. Ik prijs de staatsregeling van 1791 niet; ellendig broddelwerk, politiek onding; een aantal artikels zijn niets dan waarborgen van onuitvoerlijkheid. Doch zij is getrouwer afdruksel der theorie dan al wat Necker en zijne vrienden uit Engeland zouden hebben overgenomen. Haar eenvoud „een koning uitvoerder van den volkswil" had de voorkeur: „un peuple qui déclare sa volonté, un roi qui l'exécute, paraissait la seule forme légitime de Gouvernement" [4]. Ongerijmd was verbreking der volkseenheid, door eene kamer van aristocraten! Ongerijmd het *sic volo*, *sic jubeo* der oppermagtige natie, aan het *veto*, aan den ambtenaar-koning te onderwerpen! „Il était ridicule, en effet, en reconnaissant la souveraineté nationale, de vouloir lui opposer la volonté unique du roi" [5].

---

[1] [De wensch naar zoodanige *praelecture* bewijst niet dat de fransche anglomanen eene diepe studie van het engelsche staatsregt hadden gemaakt. Deze voorlezing (waarschijnlijk van de geheele reeks der antecedenten sedert eeuwen her!) zou inderdaad een onbegonnen werk zijn geweest.]

[2] *De la Révol. Fr.* II. 109. [3] Mignet, *Histoire de la révolution*, II. 109.

[4] Thiers. I. 114.

[5] [Deze ommekeer der verhouding, deze *onderdanigheid* van het koningschap was conform met de theorie. — „Es ist durch diese

c. De stichting van het Gemeenebest. — De staatsregeling, *de démocratie rogale* van 1791, meer revolutionair dan de mislukte nabootsing van den engelschen staatsvorm, was echter, in haar stoutmoedigheid, nog veel te schroomvallig. „Conserver le roi et le dépouiller de ses prérogatives nécessaires, était le parti le plus absurde et le plus condamnable de tous"[1]). Er was geen koningschap meer. „*La nation veut, le roi fait:* les esprits ne sortaient pas de ces élémens simples, et ils croyaient vouloir la monarchie, parce qu'ils laissaient un roi comme exécuteur des volontés nationales. La monarchie réelle, telle qu'elle existe même dans les états réputés libres, est la domination d'un seul, à laquelle on met des bornes au moyen du concours national... Mais dès l'instant que la nation peut ordonner tout ce qu'elle veut, sans que le roi puisse s'y opposer par le *veto*, le roi n'est plus qu'un magistrat. C'est alors la république avec un consul, au lieu de plusieurs" [1]) „Il y avait," zoo als Mme de Stael het uitdrukt, „une république plus un roi." — La république était dans les opinions sans y être nommée, et on était républicain sans le croire" [2]). Aldus ontstond de vraag: waartoe een koning? welk nut is er te wachten van een kostbaren, naar de wenken der volksvergadering bewegelijken, automaat? is er eene civiele lijst noodig ter bezoldiging van

---

Verfassung von 1791 die Lehre Rousseau's im wesentlichen verwirklicht." Stahl, III. 363. — Diejenigen welche die Monarchie überhaupt noch wollen, müssen doch zum allerwenigsten das von ihr wollen, dasz eine selbständige Macht da sei gegen Uebersturzung der Volksvertretung." *Die Revolution und die constitut. Monarchie,* S. 41. — Naar de leer der Volkssouvereiniteit moet „der Staatsorgänismus so eingerichtet sein dasz die numerische Mehrheit überall unfehlbar ihren Willen durchsetze." S. 81.]

[1]) Mme de Stael, I. 316. — *Absurde;* daarom is, wat ze elders schrijft, zeer onjuist: „L'assemblée législative renversait la monarchie *avec des sophismes.*" II. 42.

[2]) Thiers, p. 114.

[3]) Thiers. — [„Pétion, dans sa réponse à Robespierre, déclare que, lorsqu'on entreprit l'insurrection du 10 août 1792, il n'y avait que cinq hommes en France qui voulussent la république." De Barante, *Hist. de la Convention,* I. 209.]

een griffier? waartoe langer aan een magteloozen vorst eene hulde die, getoetst aan de zuivere theorie, ergernis wordt? Geen overblijfsel van vroegere tirannij, al ware het slechts in naam, worde geduld! — Afkondiging der Republiek, wel verre van plotselinge ommekeer, was dus slechts ééne schrede verder op de revolutiebaan. Het was een optreden van de ware firma, met ter zijdestelling van den *pretenom*. Sinds lang reeds was de republiek er; zij voerde den schepter ook in het vorstelijk paleis; de koninklijke vlag was nog niet naar beneden gehaald. Dit is op 10 Aug. 1792 geschied.

d. Het doodvonnis van den Koning. — Velen, wier geweten niet door het brandijzer der revolutionaire sofismen toegeschroeid was, zouden gaarne het slachtoffer hebben gered; zij hadden van koningsmoord afschuw. Doch, naar revolutionaire zienswijze, zou in de uitkomst van het ontzagchelijke regtsgeding blijken of de omwenteling was wettelooze opstand, willekeurig wijzigen van den staatsvorm, of wettige vernietiging van onderdrukking en geweld, in naam der beleedigde menschheid. De straf des konings zou bekrachtiging zijn der filozofische spreuk: „c'est un crime de règner." Wierd de koning vrijgesproken, dan werd de republiek schuldig verklaard. Robespierre had gelijk: „Louis ne peut être jugé; il est déjà condamné; il est condamné, ou la république n'est point absoute" [1]. Dit begreep men; met de kroon moest het hoofd van den kroondrager vallen. Voorzeker 21 Januarij 1793 zou onder de hooge feestdagen der omwenteling worden geteld!

e. De val der Girondijnen. — Welligt heeft men hun talenten en voorzeker hun karakter en hunne bedrijven te zeer geroemd; hunne daden zijn grootendeels wandaden geweest. Vooral mag het medelijden niet doen vergeten dat, naar den maatstaf welken zij, zoolang het hun goed dacht, zoolang het hun goed was, hadden gebruikt, de Jacobijn gelijk had. Zij begeerden dat

---

[1] [„Robespierre *may* have been sincere in voting the *death* of the king... Confessing that the death of the king was not a question of law, but of *state policy*, which *required his death*." Croker, p. 363.]

het democratisch beginsel niet lager zou afdalen dan den burgerstand. Van waar eene beperking, welke naar eigenbaat geleek? Waarom aan eenig deel der bevolking het deelgenootschap geweigerd eener politieke bevoegdheid, waarop het gepeupel, evenzeer als de middelklasse, aanspraak en regt had? „Ce parti ne fut dans la révolution qu'un parti de passage de la classe moyenne à la multitude" [1]). Niet geheel onjuist is wat Buonarotti schrijft: „En général les Girondins ne voulaient pas de l'ancien régime dans toute sa laideur; mais ils ne voulaient pas non plus que le nouveau allât jusqu'à les confondre avec ce qu'ils appelaient le bas peuple, et les dépouillât de cette supériorité qui leur était si profitable. Que la France fût gouvernée monarchiquement ou républicainement, ils ne s'en inquiétaient guère, pourvû qu'eux et les leurs demeurassent les possesseurs et les dispensateurs des faveurs qui émanent de la puissance et que la souveraineté du peuple ne fût, en réalité, qu'un mot heureusement inventé, pour mieux assurer la soumission et l'obéissance du public aux lois par eux imaginées et exécutées" [2]).

---

[1]) Mignet, I. 218. [Lamartine heeft deze partij geïdealiseerd. „Hij zong den moed, den kamp, den dood der Girondijnen." Een correctief van dit heldendicht of monsterpamflet levert de volgende meer historische karakterteekening door Croker: „Indeed, of all the actors in the whole tragedy of the revolution, there are none whom we regard with so much scorn as the selfish, cruel, cowardly, and imbecile faction of the Gironde. They never exhibited any energy but against the vanquished — nor any touch of humanity till they themselves were in danger. A timed flok of praters and intriguers, weathercocks and trimmers, who were base enough to arrogate the merits of crimes which they had not committed, and who skulked and cowered under the storm they had raised." p. 352.]

[2]) *Conspiration de Babeuf*, I. 20. [Ook Von Sybel schrijft: „Ungebundenheit der Einzelnen und Gewaltthätigkeit der Massen, Nichtbeachtung des Rechtes und Beseitigung des Eigenthums, Emancipation des Fleisches und Herabwürdigung der Religion, in all diesen Bestrebungen stimmen die Girondisten mit Robespierre und Marät überein... Sie bleiben in diesen Richtungen genau so lange, bis sie durch die Dolche, welche sie gegen das Königthum in Bewegung gesetzt, das eigene Leben bedroht sehen; dann sind sie mit einem Schlage ver-

Er is dus in de *stellingen* welke de overhand gehad hebben, geen afwijking, geen overdrijving, geen bloote opvolging, zonder eenheid van beginsel en strekking; maar wel eene benadering, telkens meer, van het doel der wijsbegeerte in het staatsregt; deelgenootschap van allen aan een bestuur welks goedvinden voor algemeenen wil geldt.

Evenmin was er buitensporigheid in de *middelen* waarvan men zich, ter doordrijving bediend heeft. Noch in den *aard*, noch in de *wijs* waarop ze gebruikt zijn.

De *aard* der middelen. — De Revolutie heeft telkens, *a.* een revolutionair alvermogen georganizeerd; *b.* uitsluiting van andersdenkenden gewild en *c.* waar ze door *l'ordre légal* werd belemmerd, zich van elken band, ook der eigen wetten en staatsregelingen, ontslagen geacht. — Aldus was er, geen onttrekking, maar onderwerping aan het beginsel; geen *anomalie,* maar *analogie.*

a. De staat was ontbonden. De nieuwe staat, doorsneden in departementen en gemeenten, werd van boven af beheerd. Het land werd met volksvergaderingen of clubs overdekt, wier middenpunt, gelijk van het algemeen bestuur zelf, de hoofdstad Parijs was. Uit dit centrum werd het staatsligchaam, naar den wenk van hen die aldaar de overhand hadden, in beweging gezet. Er was dus in de hoogste mate *centralisatie.* Met haar eigenaardig raderwerk: „une assemblée souveraine, un pouvoir exécutif dépendant de cette assemblée, une administration organisée, un personnel innom-

---

wandelt, kämpfen für Ordnung, Gesetz und Eigenthum, und gehen zu Grunde, weil sie auf einem ihnen so fremden Boden sich nicht zu bewegen wissen, und der Anarchie durch ihre frühere Thaten selbst die Dämme abgetragen haben." I. 324. — Dat de schrijver er op laat volgen: *„Sie erlagen nicht der logischen Stärke ihrer Gegner,"* is mij onverklaarbaar, al voegt hij er bij: „sondern der sittlichen Consequenz ihres eigenen Unrechts, in dessen Folgen sie unwiderruflich verstrickt waren." Immers is het juist deze *sittliche Consequenz,* die in de *volte-face,* namens de *logica,* niet-ontvankelijk maakt. — „La Gironde était véritablement contre-révolutionaire, suivant les termes *de sa propre logique.* C'est ce défaut de position qui l'a perdue." Nodier, *Souvenirs,* p. 121.

brable nourri et entretenu par la France, et une capitale qui recèle dans son immense population des instrumens intelligens ou aveugles, pour préparer par des journaux et accomplir par *des journées* tout ce qui est nécessaire au maintien de la domination" [1]). Deze centraliserende almagt komt, in aard en onbeperktheid, met de revolutie-leer overeen [2]); is er onafscheidelijk van; het eenige middel in een uitgestrekt land, ter constatéring en uitvoering van wat algemeene wil is of heet.

b. De vastheid van dergelijk *ordre legal* steunt op uitsluiting van allen die zich niet vereenigen met het beginsel. Begrijpelijk is de klacht over dit exclusivisme. „Les droits n'avaient de valeur que pour les méchans, ils n'étaient que des abstractions pour les bons, puisque la première condition attachée à la jouissance de ces droits était de ne s'en servir que pour le mal; aussi, bien qu'elle eût déclaré que la presse était libre, quiconque eût écrit pour la défense de l'ordre et de la vérité aurait subi la mort sans procès; bien qu'elle eût proclamé le respect des personnes et des propriétés, les propriétés et les personnes éprouvaient les atteintes de ses lois et les attentats de ses sicaires; bien qu'elle eût établi en maxime l'indépendance des tribunaux, elle avait dans les rues des tribunaux supérieurs, qui eussent condamné et exécuté eux-mêmes les magistrats qui auraient jugé selon la justice. Bien qu'elle eût institué des administrations municipales et départementales, qui devaient être nommées par la généralité des citoyens, les vrais citoyens n'approchèrent point de ces élections qui devin-

---

[1]) *Appel,* p. 9.

[2]) Van het revolutionair gezag in 't algemeen geldt wat Burke van de *Assemblée Constituante* schrijft: „The power of the British house of commons, direct or indirect, is indeed great. — „The power, however, of the house of commons, when least diminished, is as a drop of water in the ocean, compared to that residing in a settled majority of your national assembly. That assembly, since the destruction of the orders, has no fundamental law, no strict convention, no respected usage to restrain it. — No thing in heaven or upon earth can serve as a control on them." V. 97.

rent le partage des révolutionaires, en sorte que toutes ces proclamations de droits, toutes ces institutions établies au nom de la liberté, ne servirent qu'à favoriser l'organisation d'une puissance monstrueuse, à multiplier partout les agens de sa tyrannie, à concentrer le pouvoir suprême dans les hommes dévoués à sa cause, et à consommer l'esclavage de la France. C'est que la liberté n'est pas une théorie, elle est un fait: la sécurité est indispensable à l'exercice des droits des citoyens; la première condition de cette sécurité est dans les principes, dans l'esprit d'ordre et de justice, dans le caractère moral du gouvernement, sous la surveillance duquel ces droits peuvent s'exercer. On ne descend pas dans l'arène contre des ennemis félons quand les juges du camp sont leurs complices." — Buiten eenigen twijfel kon dit met de algemeenheid der plegtig afgekondigde regten niet overeen worden gebragt; doch, voor als nog, was deze onregtvaardigheid onmisbaar. „Summum jus summa injuria." Verlangt men de zegepraal van de revolutionaire vrijheid, dan geve men geene wapens aan hen door wie het oorlogstuig tegen deze vrijheid zou worden gebruikt [1]). De revolutie kan het heil der menschheid enkel door het *intermezzo* eener onverdraagzaamheid, die naar volledige verdraagzaamheid den weg baant, bewerken; zij hecht dus haar zegel aan dit systema van uitzondering, waardoor de vrijheid privilegie en de tegenpartij weêrloos slagtoffer wordt.

c. Ondanks de centralisatie en haar magtige werking, ondanks het exceptionele, waardoor de natie binnen den kring der revolutie-gezinden beperkt werd, heeft de revolutie telkens in haar eigen staatsregelingen hinderpalen ontmoet. De staatsmachine, hoe voortreffelijk, kon echter door kwalijkgezinden worden verlamd, of zelfs tot een verkeerde strekking misbruikt. Dan mogt er bij het centraal

---

[1]) [Ook hier te lande in 1795 maakten de *patriotten* alleen het stemgeregtigde volk uit. — Met den geest der revolutie kunnen zij alleen die ze lief hebben, bezield zijn. Aldus is het, op dit politiek terrein, eene spreuk van volkomen juistheid: „Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis."]

bewind geenerlei schroomvalligheid zijn; geen ontrouw en verraad aan de groote zaak, zelfs niet uit overdreven naauwgezetheid, worden gepleegd. Dan was de aanwending van *coups d'État*, van buitengewone en extra-legale maatregelen, aan de orde van den dag. Was dit verzaking van beginsels? Integendeel. Bij een beroep op het hoogste beginsel, naleving van het welzijn van den staat en behoud der Omwenteling, werd elke schijnbare onregelmatigheid, waardoor het trouwelooze of weifelende bewind omvergeworpen werd, als geoorloofd, als pligtmatig, als prijzenswaardig, begroet.

En nu de *wijs* waarop deze middelen worden gebruikt. Uit het oogpunt der leer is, ook hier wederom, elk verwijt onbillijk en ongepast. Immers de uitgestrektheid der veêrkracht kent geen maatstaf dan de uitgestrektheid der behoefte; het is dus om convenientie te doen, om een subjectief gevoelen; om eene conscientievraag, waarbij verstand en hart niets te beantwoorden heeft dan dit: of, naar innige overtuiging, welke niemand kent dan de dader zelf, de daad die hij voor heeft, noodig of nuttig in het belang der omwenteling zij. Al zijn de revolutionairen doorgaans in vijandschap tegen de Jesuïten, er is geen erger en vollediger jesuïtisme dan uit het revolutionair beginsel ontspruit. De verontschuldiging, de regtvaardiging, de heiliging van elk middel ligt in *het welzijn van den staat;* waar dit tot drijfveer en rigtsnoer verstrekt, wordt het onregt regt en brengt men, uit pligtbesef, aan den afgod waarheid en billijkheid en menschelijkheid ten offer [1]). Aldus is de koelbloedigheid verklaarbaar waarmeê de ergste gruwelen gepleegd zijn: de vastheid van overtuiging, de geestdrift waarmeê de vooruitstrevende partij het vonnis der vernietiging over wat haar in den weg stond, uitsprak. Alles werd verdienstelijk en lofwaardig, in verband met den eisch der staatsburgerlijke idolatrie. Zoo werd konings-

[1]) [„Il suffisoit de donner pour prétexte à toutes les violences *le salut public*. Les révolutionaires n'étoient plus que les prêtres d'un dieu Moloch, appelé l'intérêt de tous, qui demandoit le sacrifice du bonheur de chacun." Mme de Stael, II. 33, 147.]

moord, niet een regtsgeding, maar een maatregel van nationale voorzienigheid. Robespierre sprak: „il n'y a point ici de procès à faire; Louis n'est point un accusé, vous n'êtes point des juges, vous n'êtes et ne pouvez être que des hommes d'État. Vous n'avez point une sentence à rendre pour ou contre un homme, mais une mesure de salut public à prendre, un acte de providence nationale à exercer" [1]). Zoo was de vogelvrijverklaring der Girondijnen voor de eenheid van het bewind onmisbaar: „Avant le 31 mai le pouvoir état nulle part, ni dans le ministère, ni dans la commune, ni dans la convention. Il était naturel que le pouvoir se concentrât, dans une situation aussi extrême et au moment où l'on ressentait le besoin de l'unité et de la promptitude d'action" [2]). „Le peuple de Paris porta l'effroi dans l'âme des députés infidélis et les força à livrer à la justice nationale les chefs de leur complot. La liberté de la convention fut violée pour sauver celle du peuple; le pouvoir des mandataires fut comprimé pour faire respecter la souveraineté nationale dont la majorité d'entre eux se jouait impudemment" [3]). Zoo was de afgrijselijkheid eener in koelen bloede gepleegde slachting van honderden in de gevangenissen het eenig behoedmiddel tegen contra-revolutionair overleg. Let op de gewaande verhevenheid van standpunt waaruit Buonarotti de vrijspraak verkondigt, de lofspraak over deze moordenarijen op kolossale schaal. „De vrais républicains n'eussent pas tant déclamé contre ces executions terribles, mais irréparables des 2 et 3 septembre 1792, évidemment résolues dans l'intention d'affermir la révolution, et suites déplorables des hostilités patentes et cachées des ennemis de la liberté, et des dangers graves et imminents dont le peuple français était alors menacé!" Zoo was het met de geheele reeks van maatregelen, waardoor men telkens aan wie scheen terug te deinzen voor de barbaarschheden der revolutionaire pligtbetrachting, het heft uit de hand sloeg.

---

[1]) Mignet, I. 346. [2]) t. a. p. II. 27.
[3]) *Conspiration de Babeuf*, I. 22.

Kon en mogt dit worden verzuimd? [1]) „Les factions, sous les trois premières assemblées nationales, s'efforcèrent d'arrêter l'élan du peuple français vers son affranchissement total, et de fixer la révolution aux systèmes politiques qu'ils jugeaient les plus favorables à leurs passions ou les plus conformes à leurs doctrines. Elles nuisirent à l'établissement de la liberté, beaucoup plus que l'opposition ouverte des classes privilégiées, parcequ'elles trompèrent le peuple en empruntant le langage du patriotisme" [2]).

Maar, zegt iemand, van weerskanten werden telkens revolutionaire middelen gebruikt; van waar dat telkens de aanval op het bewind gelukt is? Omdat de aanvaller regt had; omdat hij consequent was op de lijn der onvoorwaardelijke toepassing van het algemeen erkend beginsel: omdat aan deze regtzinnigen, zoolang zij voorwaarts streefden, de kracht der revolutionaire waarheid, op de weifelende ketters het overwigt gaf. De tegenstanders waren, door verloochening van eigen leer en gedrag zwak; de onverbiddelijke doordrijvers waren, om de aaneenschakeling der begrippen, sterk. Telkens was de numerieke minderheid tegen eene telkens aangroeijende meerderheid overmagtig. Van waar dit? omdat die meerderheid, in haar verzet tegen de vreeselijkheden der praktijk (wegens haar wederregtelijk opkomen tegen den eisch van het aangebeden beginsel) een soort van conscientie-bezwaar had. In den triumf van een somtijds onbeduidend aantal coryféen was de voortduring eener algemeene aanhankelijkheid aan de revolutieleer blijkbaar. Mme de Stael spreekt van „les crimes dont la nation s'est souillée:" ten onregte; de natie had aan de misdaden der omwenteling geen schuld [3]). Het was een *laissez-faire* van hetgeen doorgaans tegen haar wil en dank geschied is. Wat kon de natie verrigten, in eenlingen verbrokkeld, in afdeelingen gerangschikt, en door organisatie aan banden gelegd! Met eene meerderheid van slechts 26 stemmen

---

[1]) t. a. p. I. 20. [2]) t a. p. I. 8.
[3]) Zie haar eigen getuigenis; hiervoor, bl. 273.

werd Lodewijk XVI gevonnisd in eene vergadering van 721 leden, waar het votum voor de regters zelven quaestie van leven en dood was. Zoo het beroep op het vrije volk vergund ware, een nationaal zegel zou niet aan het doodvonnis gehecht zijn. Afkeuring, afkeer van vele maatregelen der Conventie was nationaal; de tegenstand tegen onverbiddelijke bloedgierigheid bereikte somtijds eene hoogte waarop zegepraal gewis scheen. Van waar dat elke poging der welgezinden, der gematigden, der overgroote meerderheid, nutteloos bleef? niet enkel om gemis van eenheid en zamenwerking; bovenal om gebrek aan overtuiging van de deugdelijkheid der zaak waarvoor men in de bres sprong; er was heimelijke bewustheid dat men aldus aan eene theorie die men niet had afgezworen, ontrouw en schadelijk werd [1]).

Eén ding, zegt men, kan niet ontkend worden; namelijk dat de stroom der omwenteling verder gegaan is dan aanvankelijk iemand had bedoeld. — „La révolution de 1789 avait voulu l'abolition de la féodalité, la réforme de notre état social, la suppression des abus introduits sous un régime arbitraire, et la réduction du pouvoir absolu de la royauté, par l'intervention de la nation dans le Gouvernement. C'étaient là ses voeux véritables. Tout ce qui avait excédé cette limite, avait dépassé le but, et n'avait entraîné que des malheurs" [2]). Niemand bijna heeft, in den beginne, heerschappij van het Jacobinisme, omkeering van den troon, verlaging van het vorstelijk gezag gewenscht; niemand

---

[1]) [„Nichts ist sicherer als dasz die Revolutionäre (1792) nur eine *Minderheit* in der Nation bildeten." Von Sybel, I. 406. — Van de keuzen voor de Nationale Vergadering schrijft hij: „Es ist ein schlagender Beweis fur die *thatsächliche Schwäche* der demokratischen Partei dasz sie bei den Wahlen in *ganz entschiedener Minderheit* blieb." I. 322. — Het zijn weinigen „welche die *willenlose* Masse der Abgeordneten wechselnd mit sich fortreiszen." Telkens was er bij die „*willenlose* Leuten" slechts „im besten Falle eine *schwächliche Defensive* en daartegenover „eine desto entschlossener Lust zum *Angriff.*" S. 323. — Zie verder S. 423 en *passim.*]

[2]) Thiers, *Hist. du Consulat,* V. 88.

aan staatsomkeering gedacht. — Dit erken ik. Men heeft in illusiën geleefd. Vóór 1789 verzekerde het parlement van Parijs den koning dat hij van de bijeenroeping der staten-generaal niets had te vreezen dan een al te milden ijver welligt in te gemoetkoming aan de behoeften van den troon [1]. Eerst, bij de opening der Stenden, dacht men enkel aan wegneming van misbruiken, door onderling overleg. Daarna werd de constitutie van 1791 gerekend een werk dat den toets der eeuwen zou doorstaan: in de vergadering werd gezegd: „trois années de travaux ont détruit quatorze siècles d'abus, et ont préparé des siècles de bonheur." Zoo ging men, keer op keer, in zoete droomen vooruit. Zoo kwam men verder dan bij den aanvang iemand mogelijk zou hebben gedacht [2]. — Men is afgeweken van het voorgestelde doel. Dit erken ik: maar wat zeg ik, erkennen! ik beweer het, ik beroep mij op dit krachtigste bewijs in mijn betoog. Niet de wil der menschen, de kracht der beginselen heeft getriumfeerd. De mensch, al vleit hij zich over het *in zooverre* der beginselen meester te zijn, wordt tegen wil en dank medegesleept. Het jaar 1793 is gekomen, niet omdat de revolutionairen het voorzien of gewenscht hadden, maar omdat het in de ontwikkeling lag der begrippen wier zegepraal in 1789 beslist was.

Nog heb ik niets van het *Schrikbewind* gezegd. Ik bespaar voor afzonderlijke beschouwing het tafereel van een tijdsbestek waarin onder menigvuldigheid der vormen (*variis modis atrociter fit*) de dood het eenig regeringsmiddel was. Nergens levert de ijselijkheid van de praktijk, ter veroordeeling van de theorie, een zoo verpletterend bewijs. Doch ook hier vooral verschanst men zich achter vermeende buitensporigheid en overdrijving; als of niet bij

[1] Your parliament of Paris told your king that in calling the states together, he had nothing to fear but the prodigal excess of their zeal in providing for the support of the throne." Burke, V. 86.

[2] [„On ne va jamais plus loin que quand on ne sait pas où l'on va," avait dit admirablement Robespierre. Ch. Nodier, *Souvenirs*, p. 51.]

uitnemendheid deze episode eener nauwelijks ooit geëvenaarde onmenschelijkheid getrouwe voortzetting geweest ware van het stelselmatige experiment. Laat mij nu doen zien dat het laatste bedrijf met het gansche treurspel in gruweldaden homogeen was: dat het, wel verre van een wanklank, veeleer, in deze harmonie der hel, een zuiver accoord en eene waardige *finale* gevormd heeft [1]).

[1]) [Het schrikbewind kan gerekend worden een aanvang te nemen met de nederlaag der Girondijnen (1 Junij 1793), waardoor Robespierre overmagtig en weldra (27 Julij) in *le Comité du Salut Public* gebragt werd. — „It is true that the whole revolution was a system of Terror, to which Robespierre contributed no small share, but we are now speaking only of that period in which it began to assume that character of *systematic and organised cruelty* which is commonly, and justly we believe, attributed to his individual temper and influence." Croker, p. 372.]

XIII.

SCHRIKBEWIND.

Nog blijft ons éêne periode der revolutionaire ontwikkeling ter beschouwing over; de laatste, de vreeselijkste, de leerrijkste; waarvan de naam reeds het merk levert van afschuwelijke regeringstaktiek of eigenaardig staatsregt, het *Schrikbewind.* Ik behoef u niet van den val der Girondijnen tot den val van Robespierre, van 1 Junij 1793 tot 27 Julij 1794, deze politieke hellevaart te schetsen. „Il semble qu'on descende comme le Dante de cercle en cercle jusqu'au plus bas des enfers" [1]). Voor mijn doel zal het genoeg zijn, wanneer ik dit éêne duidelijk maak; namelijk dat gij hier geen exceptioneel tijdvak en geen exceptionele menschen, maar het *nec plus ultra* der praktische ontplooijing van een valsch beginsel aanschouwt.

Het smalen op het Schrikbewind, als of het zonder verband ware tot wat voorafging, dergelijk een verontwaardiging zelfs bij geestverwanten en wegbereiders, is verklaarbaar enkel uit de verblindheid der revolutionairen omtrent de gevolgen hunner eigen dogmatiek. Sedert 1789 waren alle regerende partijen eigenlijk schakeeringen slechts van dezelfde partij. Elke schakeering, elke *nuance* derzelfde kleur zag telkens in wie haar verdrong, vijanden die haar werk verstoorden, en niet, leerlingen en navolgers, thans op hun

---

[1]) Mme de Stael, II. 118.

beurt leidslieden geworden, door wie, met vaster tred, de taak overgenomen werd. Men dacht gematigd te worden, wanneer men inconsequent en magteloos werd. Men ergerde zich over de gevolgtrekking van wat men zoo even zelf gepredikt, en over de uitkomst van wat men zoo even zelf verrigt had. Dit was de verhouding der Anglomanen tot de Constitutionelen; van deze tot de Girondijnen, van deze tot de Jacobijnen. Dit werd weldra de verhouding van allen, tot de laatstgekomene fractie die, steeds in dezelfde rigting verder ging dan allen. Door den stroom dien zij gemeend hadden te kunnen leiden, overweldigd, vergaten ze bijkans onderlingen haat, om vijandschap en verontwaardiging en afkeer, vooral ook om verantwoordelijkheid op de terroristen over te brengen. Onheilen en gruwelen waren veroorzaakt, omdat, zeide men, de terroristen den weg verlaten hadden dien men tot dus ver gevolgd had. Het tegendeel is waar. De beginsels waren dezelfde welke, ik zeg niet enkel de Girondijnen, maar die, veel vroeger reeds, de Constitutionelen, Mirabeau, Necker, Turgot, ja de goedhartige koning zelf, in welgemeenden hervormingsijver, als rigtsnoer hadden erkend. Ten voorbeelde neem ik de leus, ook en vooral van het Schrikbewind; onvoorwaardelijke behartiging van het algemeene welzijn. Mme de Stael wil somtijds in deze vlag den stelregel alleen der mannen van 1793 zien. „L'arbitraire sans bornes était leur doctrine; il leur suffisait de donner pour prétexte à toutes les violences le nom propre de leur gouvernement, *le salut public*: funeste expression, qui renferme le sacrifice de la morale à ce qu'on est convenu d'appeller l'intérêt de l'état, c'est-à-dire, aux passions de ceux qui gouvernent" [1])! Maar die regel was niet nieuw; was van den beginne af regel voor allen, ook voor hen die zij verontschuldigt, prijst, verheerlijkt; ook voor Necker, ook voor Mme de Stael zelve. Elke redenering was op dezen regel, op staatsvergoding, gebouwd. Ik zoek naar geen voorbeelden, waar alles voorbeeld en er bijkans

---

[1]) II. 145.

geene uitzondering was. Vóór 1789, toen menigeen, in de theorie nog niet doorkneed, tegen opheffing van eigendomsregten opzag, zeide reeds Turgot, ter doordrijving van wat hem oorbaar dacht: „dergelijke vragen hebben tot een hooger orde van zaken betrekking: het geldt hier de regten der natuur en het welzijn van het algemeen." In 1790, zeide Camille Desmoulins, „qui avait l'âme douce et tendre," (eene zachte en tedere ziel, volgens Mignet) [1]) dat er geen rust wezen zou, eer men in de 83 departementen de aristocraten (namelijk elk die niet even ver als hij zelf ging) aan den lantaarnpaal opgeknoopt had; hun zou geen onregt geschieden, vermits zij tegen het onvervreemdbare regt der natie op zelfregering [2]) in opstand waren geraakt. Algemeen welzijn, regt der natie, behoud der republiek en der omwenteling waren steeds de drijfveeren door welke de gang van het raderwerk der verdelging verhaast werd. — Er was gelijkheid van *beginsels;* was er in de *handelingen* verschil? Wanneer men van het schrikbewind gewag maakt, is het somwijlen, als of er te voren een wandelen enkel op het pad van onschuld en menschlievendheid geweest was. Dit is het getuigenis niet der waarheid. Er was gestadige opklimming eener, noem het dweepzieke onverbiddelijkheid of voor niets terugdeinzende boosheid. Op den eersten trap reeds had men eene vroeger ongekende hoogte van geweldenarij bereikt; er is voor de Girondijnen geen krans te vlechten, omdat zij theoristen van nog feller praktijk, de Jacobijnen, tot opvolgers gehad hebben [3]). Necker schrijft dat niemand in de Girondijnen toekomstige tegenstanders van wandaden zou vermoed hebben „lorsque la plupart d'entr'eux, membres de l'Assemblée Législative, provoquaient la journée du 20 juin, la journée du 10 août et la déchéance du Roi; lorsqu'ils cherchaient à tromper le Peuple, lorsqu'ils préparaient son aveugle fureur, lorsqu'ils poursuivaient à outrance les émi-

[1]) II. 38.

[2]) [Tegen, zoo als Ch. Nodier het uitdrukt, „*le principe accablant* de la souveraineté du peuple." *Souvenirs*, p. 121.]

[3]) Hierboven, blz. 310.

grés et les prêtres, et lorsqu'ils montrèrent tant d'indulgence pour les inventeurs de la glacière d'Avignon et pour le célèbre Jourdan, le plus grand scélérat de tems-là" [1]). De hooggeroemde Roland was zoo roemwaardig niet, toen hij in 1792 aan de barbaarschheid der septembrizeurs de verzachtende benaming van *excès*, *effervescence*, *agitation* gaf. „Les Girondins étaient presque tous distingués par leurs talents, et ils se trouvaient (en 1793) à la tête du parti le plus sage, le plus éloigné des mesures violentes et tyranniques; mais en grande partie ils étaient ces mêmes Députés, qui, dans l'Assemblée Législative, en possession du crédit populaire, avaient renversé la Constitution monarchique de 1791. Ils avaient préperé, décidé la journée du 10 août et les précédentes. Chose remarquable, très-remarquable dans l'ordre moral; ils succombèrent en 1793 sous les mêmes coups et par les mêmes manoeuvres, les mêmes armes offensives dons ils avaient fait usage en 1792 pour perdre Louis XVI et pour déterminer sa déchéance" [2]). Wat Necker van hen zegt, geldt ook van de geheele reeks der overwonnelingen, in de niet-ontvankelijkheid ter zake van hun beklag: „L'échelle montante des forfaits et des crimes émanés de la révolution a établi des reproches graduels qui se sont métamorphosés en mérites de comparaison, et la plupart de ces mérites, s'ils eussent été seuls et sans parallèle, n'auraient pu recueillir aucune louange, bien moins encore aucun tribut d'estime" [3]). — Chateaubriand merkt te regt op: „La Terreur commença par les assassinats privés et désordonnés de 1789, 1790, 1791, 1792, pour arriver aux assassinats publics et réguliers de 1793" [4]). De regelmatigheid in het misdrijfplegen is het sidderingwekkend kenmerk van het Schrikbewind. Voorwaar, het was geen tijd van volkomen regeringloosheid. „Ce régime, qu'on appelait anarchie, était une dictature épouvantable" [5]).

---

[1]) II. 318. [2]) II. 321.
[3]) t a. p. II. 319. [4]) *Études historiques,* I. Préf.
[5]) Mignet, II. 60. — [„Jamais une autorité plus forte n'a régné sur la France. — „C'est bien à tort qu'on a qualifié d'anarchie ce gouvernement." Mme de Stael: II. 121. — Het was de vrucht der wanbe-

Wanorde en weifeling te doen ophouden was het doel en het gevolg dezer afgrijselijke dictatuur. „Les décemvirs furent les plus impitoyables, parcequ'ils furent les derniers." Zij wilden, niet een anderen weg opgaan, maar op denzelfden weg, tot aan het einde vooruitgaan. Eén weg is er geweest, één met bloed geteekend spoor; zoo als Necker voorspeld had. „Ce sont des tâches de sang qui nous serviront de guides; et les trophées du crime, les autels dévoués aux furies, seront les pierres numéraires qui marqueront notre route." — De verontwaardiging moet, niet met den laatsten, maar met den eersten mijlpaal beginnen.

Gelijk men gaarne het Schrikbewind voorstelt als een onverklaarbaar verschijnsel, zoodat de afschuwelijkheid der omwenteling alleen uit een excentrieke beweging ontstaan is, even zoo beschrijft men de terroristen, als zedelijke wangedrochten. Het afgrijzen van personen strekt aldus tot vrijspraak der theorie.

Ik spreek niet van allen. De psychologie der omwenteling is in verscheidenheden rijk. Ellendelingen zijn er geweest, bij wie bloeddorst en eigenbaat den toon gaf, wien het minder om verwezenlijking van begrippen dan om botviering aan begeerlijkheden en driften te doen was, en op wie de naam van monster en van duivel in menschengedaante ten volle toepasselijk is; Collot d'Herbois, Carrier en menig ander. Velen ook heeft vrees om het slachtoffer van eigen oogluiking te zijn, *la peur*, tot wreedheid geleid; „il fallait être guillotiné ou guillotineur" [1]. Wat men eerst om zelfbehoud en met weêrzin gedaan had, werd gewoonte, behoefte, ja zelfs verlustiging en genot. Zoo was het met Barrère, een der verachtelijkste onverlaten. „Barrère dont les discours habituels à la convention tendaient à lui déguiser sa servitude, était un des plus souples in-

---

grippen waarvan Guizot schrijft: „Ces rêveries et ces passions sociales ont toujours porté et porteront toujours, par tout où elles pénétreront, *l'anarchie tyrannique* au lieu de la liberté et le chaos au lieu du progrès." *Mémoires,* III. 97.]

[1]) Mignet, II. 51.

struments du comité; il ne tenait au régime de la terreur ni par fanatisme, ni par cruauté. Ses moeurs étaient douces, sa vie privée irréprochable, et il avait une très-grande modération d'esprit. Mais *il avait peur;* et, après avoir été royaliste constitutionnel avant le 10 août, républicain modéré avant le 31 mai, il était devenu le panégyriste et le copartageant de la tyrannie décemvirale" [1]. Zoo met een der gruwelijkste handlangers van het geweld, in wiens naam een zonderlinge ironie ligt, le Bon: „Jeune, d'un tempérement assez frêle, il était naturellement doux. Dans une première mission, il avait été humain; mais il reçut des reproches du comité, et il fut envoyé à Arras, avec l'ordre de s'y montrer un peu plus révolutionaire. Pour n'être pas en arrière de la politique inexorable des comités, il se livra aux excès les plus inouïs: il mêla la débauche à l'extermination; il eut toujours en sa présence la guillotine qu'il appelait *sainte*, et fit sa compagnie du bourreau qu'il admettait à sa table" [2]. Om niet van barmhartigheid te worden verdacht, werd men moordziek. — Zoo was het evenwel niet met Danton, niet met Marat, niet met St. Just, niet met Robespierre; zoo was het met de voornaamste leidslieden van het schrikbewind niet [3].

Laat mij, *a.* eenige inlichting geven omtrent hun *karakter; b.* daaruit afleiden *het geheim hunner kracht; c.* bewijzen dat hun gedrag, naar revolutionairen maatstaf, *prijzenswaard* was; *d.* in *Robespierre* de verwantschap toonen der sofisten die de theorie verkondigd, met de geweldhebbers die ze ten uitvoer hebben gelegd.

a. Omtrent hun *karakter* zal het genoeg zijn, zoo ik herinner dat boosaardigheid of begeerlijkheid niet hun eenige, zelfs niet hun voorname drijfveer geweest is.

Danton achtte geen middel ter voortzetting van de revo-

---

[1] II. 66. [2] Mignet, II. 115.

[3] [„Les *dogmes politiques,* si ce nom peut convenir à de tels égaremens, régnoient alors et non les hommes." Mme de Stael, II. 142.]

lutie te sterk. „Audacieux, ardent, avide d'émotions et de plaisirs, il s'était jeté vivement dans la carrière des troubles et il dut briller surtout les jours de terreur. Prompt et positif, n'étant étonné ni par la difficulté ni par la nouveauté d'une situation extraordinaire, il savait juger les moyens nécessaires, et n'avait peur ni scrupule d'aucun. Il pensa qu'il devenait urgent de terminer les luttes de la monarchie et de la révolution, et il fit le 10 août. En présence des Prussiens, il pensa qu'il fallait contenir la France et l'engager dans le système de la révolution, il ordonna, dit-on, les journées horribles de septembre" [1]). De overtuiging der pligtmatigheid en verdienstelijkheid zijner gruweldaden verliet hem niet, toen hij zelf, voor de revolutionaire regtbank gebragt, straks ter dood zou worden geleid [2]). „Danton, dit le président, l'audace est le propre du crime; le calme est celui de l'innocence." — „A ce mot Danton s'écrie: „L'audace individuelle est réprimable sans doute; mais cette audace nationale dont j'ai tant de fois donné l'exemple, dont j'ai tant de fois servi la liberté, est la plus méritoire de toutes les vertus. Cette audace est la mienne; c'est celle dont je fais ici usage pour la république contre les lâches qui m'accusent. Lorsque je me vois si bassement calomnié, puis-je me contenir? Ce n'est pas d'un révolutionaire comme moi qu'il faut attendre une défense froide... les hommes de ma trempe sont inappréciables dans les révolutions.... c'est sur leur front qu'est empreint le génie de la liberté." — Treffend voorbeeld hoe men zich eene zedelijkheid *ad hoc*, waarbij de misdaad verdienstelijk wordt, gevormd had. Evenwel beoogde Danton welligt meer democratische gelijkheid dan verwezenlijking van theoriën, waarin hij minder dan sommigen zijner medestanders ingewijd was. „Danton n'était qu'un chef politique, tandis que les autres étaient de véritables sectaires" [3]).

Een *sectaire*, een dweeper was inzonderheid *Marat*. — Ondanks de gemeenheid en woestheid waarmeê hij zich

---

[1]) Thiers, IV. 169. [2]) t. a. p. II. 115.
[3]) Thiers, VI. 361.

wendde tot de heffe van het volk, werd hij door ééne gedachte, het drijven naar een volledig radicalisme, bezield. Thiers schrijft: „Il est le plus étrange de cette époque si féconde en caractères. Jeté dans la carrière des sciences, il voulut renverser tous les systèmes; jeté dans les troubles politiques, il conçut tout d'abord une pensée affreuse, une pensée que les révolutions réalisent chaque jour, à mesure que leurs dangers s'accroissent, mais qu'elles ne s'avouent jamais, la destruction de tous leurs adversaires. Marat, voyant que, tout en les condamnant, la révolution n'en suivait pas moins ses conseils, que les hommes qu'il avait dénoncés étaient dépopularisés et immolés au jour qu'il avait prédit, se regarda comme le plus grand politique des temps modernes, fut saisi d'un orgueil et d'une audace extraordinaires, et resta toujours horrible pour ses adversaires, et au moins étrange pour ses amis eux-mêmes. Il finit par un accident aussi singulier que sa vie, et succomba au moment même où les chefs de la république, se concentrant pour former un gouvernement cruel et sombre, ne pouvaient plus s'accommoder d'un collègue maniaque, systématique et audacieux, qui aurait dérangé tous leurs plans par ses saillies" [1]).

Ik noemde ook den jeugdigen *St. Just*, die, 25 jaren oud, als geloofsverwant en werktuig naast Robespierre, naast den terroristischen Mahomet gestaan heeft. — Ook hier moet ik mij vergenoegen met u op de zeer juiste opmerking te doen letten; hij ging allen in stoutmoedigheid te boven, omdat hij allen in vastheid van overtuiging achter zich liet. „Il avait un visage régulier, à grands traits, d'une expression forte et mélancolique, un œil pénétrant et fixe; des cheveux noirs, plats et longs. Ses manières étaient

---

[1]) [„Marat trägt nur die untersten Volksschichten auf seinem Herzen, was über den Proletariern steht, hat keinen Anspruch auf seine Sympathie, und selbst die Liebe für diese unterste Volksschicht erfüllt ihn weniger, als der Hasz gegen die höheren Schichten. Sein ganzes Streben ist nichts als Rache und nichts als Blutdurst." Stahl, *die gegenw. Parteien*, S. 186. — Iets meer nog was hij dan *un fou sanguinaire* et *un charlatan de place*, (de Barante, *Hist. de la Convention*, I. p. IX). Hij was *de verpersoonlijking der ochlocratie.*]

froides, quoique son ame fut ardente. Simple dans ses habitudes, austère, sentencieux; il marchait sans hésitation à l'accomplissement de son système. A peine âgé de vingt-cinq ans, il se montrait le plus hardi des décemvirs, parcequ'il était *le plus convaincu* d'entr'eux. Passionné pour la république, il était infatigable dans les comités, intrépide dans ses missions aux armées, où il donnait l'exemple du courage, partageant les marches et les périls des soldats.... Sa politique le rendait plus redoutable encore que ses croyances populaires. Il avait beaucoup d'audace, de sang-froid, d'à-propos et de fermeté. Peu capable de pitié, il rédigeait ses mesures de salut public en formules, et mettait de suite les formules à exécution. La victoire, la proscription, la dictature, lui paraissaient-elles nécessaires, il les demandait aussitôt. A la différence de Robespierre, il était un véritable homme d'action" [1]).

Ik kom tot den leidsman bij uitnemendheid, de ziel van het Schrikbewind, ROBESPIERRE zelf. — Hij was, zegt men, een vloekwaardig instrument van den afgrond, schandvlek der menschheid, die eigenlijk den naam van mensch niet verdient. „Peut-être importe-t-il à l'honneur de l'humanité de le considérer comme un être hors de la nature, et avec lequel, même par l'étude et par l'observation, on ne peut avoir aucun rapport" [2]).

Ons, die de eer der menschheid niet in verduistering der waarheid begeeren te zoeken, betaamt het geenszins, onder dergelijk voorgeven, een historisch onderzoek te schuwen. Toen het Terrorisme bezweek, beijverde vriend en vijand zich om het zeerst de verantwoordelijkheid en schuld op den eenigen Robespierre te leggen [3]); maar, wat in veiliger tijd door een der voornaamste conventionelen gezegd werd: „procés jugé, mais non plaidé," is eene allezins opmerkenswaardige wenk. Steeds was en bleef, om de herinnering aan *le régime de la Terreur*, de indruk omtrent het hoofd

---

[1]) Mignet, II. 63.

[2]) Necker, II. 329.

[3]) [„The *scapegoat* of the Revolution." Croker, p. 399.].

der terroristen in hooge mate ongunstig; losbandig en zedeloos mensch, wreeden volksmenner, godloochenaar die, door vertooning van zedelijkheid en stoïcijnsche onverwrikbaarheid, zoowel als door schitterende talenten, den rang verkreeg welken misdaad, vereenigd met genie, in dagen van verwarring en van opgewondenheid der hartstogten, bereikt.

Geen enkele trek van dit portret gelijkt. Robespierre was niet een zedeloos mensch. Vergelijkenderwijs muntte hij door ingetogenheid uit. Zijne onbaatzuchtigheid was voorbeeldig. Hij werd te regt de onomkoopbare genoemd; de nalatenschap van den dictator beliep 460 franken [1]). Hij geloofde aan de deugd, aan de onsterfelijkheid, aan God; hij was deïst. „Il était déiste, ainsi que St. Just. Or, être déiste et le dire tout haut, c'était être très-religieux pour ces temps-là" [2]). Er is geen grond om te onderstellen dat hij wreed van inborst geweest is. Hij bezat geene talenten waaruit zijne meerderheid en langdurige overmagt kan worden verklaard; niet vergelijkbaar met Mirabeau, in sommige opzigten welligt beneden Danton. Lafhartig nam hij, in dreigend gevaar, de vlucht. Hij bezat geen uitstekende redenaarsgave. Klein van gestalte, had hij in voorkomen, stem noch gelaat, niets dat ontzag kon verwekken [3]). En deze man, zonder buitengewone gaven, heeft zich tot eene hoogte van dwingelandij kunnen verheffen, waarvan de geschiedenis nauwelijks wedergâ kent! — „Robespierre était la plus grande renommée populaire d'alors; il était en quelque sorte le modérateur de la république et le dictateur de l'opinion" [4]). Onder republikeinsche vormen heeft

---

[1]) *Conspiration de Babeuf*, I. 22.

[2]) Cormenin, *Orateurs parlementaires*, p. 245.

[3]) [„Rien n'était écrit en caractères physiques sur cette puissance tout intérieure; il était le dernier mot de la révolution, mais personne ne pouvait le lire." Lamartine. — Evenwel hebbe men van Robespierre ook niet te geringer dunk. „He must have been a man of considerable abilities, well educated, a tolerable writer, an effective speaker, and, at least a clever party tactician." Croker, p. 306.]

[4]) Mignet, II. 43.

hij een willekeur uitgeoefend, zelfs onder oostersche alleenheersching bijkans zonder voorbeeld [1]). Van waar dit?

Velen houden dit raadsel voor onoplosbaar. De hekeldichter Barthélémy zegt: „Après avoir lu et médité cent volumes sur lui, je n'ai jamais pu comprendre ni son pouvoir, ni sa popularité, ni le secret de son influence sur les masses. Il paraît qu'aux époques inexplicables il faut des moteurs inexplicables" [2]). Voor velen is Robespierre onbegrijpelijk, vooral dewijl hun, om hem te begrijpen, vooraf een regt begrip van eigen dwaling ontbreekt. Laat mij beproeven of ik, met den sleutel welken zij missen, kan toonen waarin voor hem, voor St. Just, voor Marat, het geheim lag der kracht waaraan Frankrijk, willens onwillens, gehoorzaamheid betoond heeft.

b. De oplossing ligt in het *geloof* aan de revolutionaire theorie. Laat ons acht geven op de *opregtheid* hunner overtuiging, op de *natuur* der leer, en op de *sympathie*, waarvan zij het voorwerp geweest is.

De *opregtheid* der overtuiging zagen wij in Marat en St. Just. Zij is evenzeer bij Robespierre onmiskenbaar. Dit was den scherpen blik van Mirabeau niet ontgaan, die, toen er nog weinig op hem gelet werd, uitriep: „deze man gelooft alles wat hij zegt" [3]). Niemand was minder huichelaar dan hij. Zeer ten onregte noemt hem Mme de Stael *hypocrite.* „Il soutenoit les thèses les plus absurdes avec un sangfroid qui avoit l'air conviction" [4]). Meer naar waarheid schrijft zij: „Robespierre n'était ni plus habile ni plus

---

[1]) [„The *Terror* grew in frightful intensity in a gradual and exact proportion to the increase of Robespierre's personal authority. We are aware of the fallacy in ordinary affairs of the argument *propter quia post,* but in this case the steps of Robespierre were followed so exactly and invariably by the stream of blood that we cannot relieve our mind from the conclusion that they must have been cause and consequence." Croker, p. 373.]

[2]) *Douze journées de la Révolution.*

[3]) Wachsmuth, I. 159. [4]) II. 141.

éloquent que les autres; mais son fanatisme politique avait un caractère de calme et d'austérité qui le faisait redouter de tous ses collègues. Il y avait quelque chose de mystérieux de sa façon d'être, qui faisait planer une terreur inconnue au milieu de la terreur ostensible que le gouvernement proclamait" [1]). Een trouw aan eigen overtuiging, welke hem ook voor de laatste en ergste gevolgtrekking, al zou hij alleen staan [2]), niet terugdeinzen liet, een onbaatzuchtigheid die alleen op den triomf der leer zag, gaven hem natuurlijk overwigt op hen die halver wege bleven staan, en die zich vleiden aldus het terrorisme te kunnen stuiten, waarvan het grondbeginsel door hen beaêmd werd [3]). In de eerste vergadering, toen men allerlei proefnemingen op het tapijt bragt, kwam hij terstond met volkomen gelijkheid van politieke bevoegdheden te voorschijn, als alleen overeenkomstig met de regten van den mensch. „Tous les citoyens, quels qu'ils soient, ont droit de prétendre à tous les degrés de représentation. Rien n'est plus conforme à votre déclaration de droits, devant laquelle tout privilège, toute distinction, toute exception, doivent disparaître. La constitution établit que la souveraineté réside dans le peuple, dans tous les individus du peuple. Chaque individu a donc droit de concourir à la loi par laquelle il est obligé,

---

[1]) II. 140.

[2]) [„Par son isolement même, il prouvait sa force et en conquérait davantage sur les esprits indécis." Lamartine.]

[3]) „Gerade sein fester und unerschütterlicher Glaube an die politische Theorie der Revolution, die Consequenz, welche ihn auch vor den äuszersten und letzten Folgerungen aus seinen obersten Grundsätzen nicht zurückschrecken liesz, und die antique Uneigennützigkeit seiner Ueberzeugung stellten ihn hoch über alle seine Gegner, und verschaften ihm ein natürliches Uebergewicht über die, welche auf halbem Wege stehen blieben und durch schwachmüthige Inconsequenz dem Terrorismus entgehen zu können glaubten, deren unentwickelten Keim ihre Principien in sich beschlossen." *Berliner Politisches Wochenblatt*, 1832. 99. En verder: „An Robespierre zeigt sich die grosze Wahrheit; dasz im Laufe der Revolution auf die Dauer immer die consequenteste Parthei den Sieg über die minder consequente davon trägt, und das schneller oder langsamer *jeder* Grundsatz *alle* seine Früchte trägt."

et à l'administration de la chose publique, qui est la sienne." Het geloof alleen gaf hem die veêrkracht in woord en daad, waardoor men de overmagt boven hen die *weifelen*, omdat ze *twijfelen*, verkrijgt. Elke gewigtige gebeurtenis der omwenteling was eene schrede nader bij het punt, waarop hij van den aanvang af gestaan had; zoodat hij telkens won in aanzien en invloed, omdat telkens meer zijn systema de overhand kreeg. Toen men de hoogte zijner overtuiging bereikt had, werd hij de natuurlijke toongever der zegevierende partij: de gansche kracht van het radicalisme werd aan den boven allen uitstekenden radicaal dienstbaar. Zijn triumf, door list en geweld bevorderd, werd niet enkel door list en geweld behaald; zij was het gevolg eener onverzettelijkheid en eenheid van strekking die, zelfs aan een persoon van middelmatige begaafdheid, boven allen de meerderheid gaf [1]). Zoo men dit *obstination* wil noemen, is de aanmerking van Mignet juist: „Il fut une preuve qu'au milieu des troubles civils ce n'est pas avec son esprit qu'on fait sa fortune politique, mais bien avec sa conduite, et que la médiocrité *qui s'obstine* est plus puissante que le génie qui s'interrompt" [2]).

Om den oorsprong en den aard der kracht van Robespierre en de zijnen te waardeeren, lette men op de *natuur der leer*. Zij hadden het leven gewijd aan eene wereldbeschouwing, volgens hen, niet enkel waar en goed en nuttig en zegenrijk, maar het eenige en onfeilbare middel om, spoedig en overal, het einde van ramp en onheil, het begin van onverstoorbaar geluk te bewerken. Wij weten hunne theorie. Dat de aarde, door alle tijden heen, een tooneel van ellende geweest is, ten gevolge van geweld en huichelarij; dat vorsten en priesters in verbond zijn getreden om de rampzalige volken naar lijf en ziel in den boei van

---

[1]) „So grosze Gerechtigkeit man der Aufrichtigkeit seiner Ueberzeugung widerfahren lassen mag, — dennoch fehlten ihm schlechthin alle Elemente zu einen groszen und auszergewöhnlichen Charakter." *Berl. Polit. Woch.*. t. a. p.

[2]) I. 323. [„Robespierre *s'obstinait* aux chimères, comme aux vérités." Lamartine.]

overmagt en bijgeloof te knellen; dat eene menschvernederende predikatie van bederf en onmagt het middel geweest is om, onder de vaan van regt en zedelijkheid, ten behoeve van weinigen, de menschheid in een kunstmatigen vorm te wringen, die alle vrije beweging en ontwikkeling belemmert. Van daar zooveel en zoo veelsoortig ongeluk en lijden; van daar overheersching en slavernij, rijkdom en armoede, onrust, twisten, oorlogen, tallooze smerten en wanbedrijven, uit wier aaneenschakeling de geschiedenis der wereld bestaat. Eene filozofische wedergeboorte uit deze jammerlijke verbastering zou, door haar koesterenden gloed, dezen toestand doen ophouden. Nu reeds was er een licht in de duisternis ontstoken; nu reeds waren in vergetelheid geraakte regten wederom te voorschijn gebragt; de opvolging van de voorschriften der wijsbegeerte, en dit alleen, zou vernietiging van vooroordeel en tyrannij, vestiging van vrijheid, waarborg van welvaart, van overvloed, van ware beschaving en hooger levensgenot, ja, trapsgewijs, herschepping en volmaking van het menschelijk geslacht zijn. Nijd en twist zou worden gesmoord, het geluk van iedereen met het nut van allen overeenstemmen; er zou vrede wezen op aarde, waarheid, geregtigheid, onderlinge liefde, gehoorzaamheid aan de voorschriften der natuur, niet door het beteugelen, maar door het bevredigen van begeerlijkheden en driften, wederkeerig hulpbetoon, broederschap; er zou in de plaats van rampzaligheid, zaligheid zijn. Thans kon geschieden wat in de tijden der onwetendheid niet mogelijk was. De gelegenheid was daar. In Frankrijk kon de grootsche taak worden aangevangen en voltooid. Welk een vooruitzigt! de weldoeners van het Vaderland, van Europa, van de wereld te zijn! de heerschappij eener leer te vestigen die, eenmaal geplant, onuitroeibare wortelen schieten en de volheid van haar weldaden aan de laatste nageslachten overbrengen zou! — Verplaatsen we ons in de gemoedsstemming waarin men zich verbeeldt het apostolaat van zoodanige evangelie ontvangen te hebben; eerst dan kunnen wij ons eenig denkbeeld vormen hoe de kracht der belijders door den inhoud

der belijdenis, door hun geestdrift, of laat mij het eigenwoord gebruiken, door hun geestdrijverij verhoogd werd. „Ils avaient au plus haut degré le fanatisme de certaines théories sociales" [1]). Wij behoeven of behooren dit fanatisme niet voor uitzinnigheid te houden. Het was veeleer van opwinding vrij; het steunde, niet op bedwelming der hartstogten, maar op redenering van het verstand; het was de ondergeschiktheid aan eene leer wier logenachtige wereldherschepping men voor ontwijfelbaar aanzag; zoodat grootendeels uit het besef eener hoogere roeping het zelfbehagen in het misdaad plegen de koelbloedige onverbiddelijkheid der revolutionaire energie, ontstaan is.

Vooral mogen we niet vergeten dat deze gemoedsstemming strookte met de algemeene denkwijs. De voordragt der theorie, als panacé der menschheid, als middel om de aarde in een *paradijs* te herscheppen, had men zich uit veelgelezene schriften, sedert bijkans een halve eeuw, eigen gemaakt [2]). Elk beroep op deze nieuwerwetsche wijsheid, ten gevolge der verloochening van de waarheid die uit God is, onwederlegbaar, vond weerklank in de harten; raakte eene teedere snaar, met de roersels van het gemoed in verband; gaf een schok waardoor iedereen geëlectrizeerd werd. Men leefde in een voor de revolutie sympathetischen dampkring. Daarom was langen tijd zelfs het terrorisme onverwinbaar. Het Schrikbewind had gunsten voor duizenden ten lokaas; het hield duizenden door geweld in bedwang; maar vooral in de aantrekkelijkheden der revolutionaire verwantschap, in de *Wahlverwantschaften* der ongeloofsovertuiging, in de conscientie der logica, welke zijnen aanhangeren ter aanvuring, zijnen vijanden ter ontmoediging verstrekte, ligt de reden zijner onwederstaanbare kracht.

c. Ik heb mij den weg gebaand om de handelwijs van

---

[1]) Mignet, II. 60.

[2]) [„Nos pères en 1789 ont été condamnés à passer des perspectives du Paradis aux scènes de l'Enfer. Dieu nous garde de l'oublier!" Guizot.]

Robespierre en de zijnen in het ware licht te stellen. Als men hun karakter en drijfveer in het oog houdt, eerst dan is men in de mogelijkheid ter verklaring van hun alvermogen en ter waardering van hun gedrag. Zijn hier louter gruwelen, zonder eenheid van beginsel of oogmerk, dan is het betamelijk over deze ijselijkheden te zwijgen, en een verfoeijelijke bladzijde der Historie, waaruit we geen voordeel kunnen trekken, over te slaan. Dit is zoo niet. Het gedrag dezer coryfeën was, zelfs in het meest afgrijselijke, getrouwe toepassing der revolutie-begrippen en, naar dien regel, *lofwaardig* gebruik van revolutionaire kracht.

Wanneer men zich verwachtingen eener gulden eeuw van menschendeugd en menschenheil voorspiegelt, zou dan niet een gloed van verontwaardiging oprijzen tegen hen wier wederstand de verwezenlijking van dergelijken zegen, het stuiten van onregt en onheil belet? Zou niet, met vermeerdering der bezwaren, de toorn en verbittering tegen baatzuchtige onverlaten klimmen? zou behoud en zege der omwenteling met hun bloed te duur worden betaald? zou men zich niet telkens met de vraag geruststellen van Barnave: „leur sang était-il donc si pur?" zou men in de lange reeks van zoogenaamde wandaden niet veeleer billijke straf zien; voorwaarde der overwinning, voorbijgaand en vergelijkenderwijs weinig beteekenend kwaad?

De wreedheid der revolutionaire dweepers noemt men voorbeeldeloos en ongehoord en met de neigingen van den menschelijken aanleg in strijd. Ik waag niet een blik te werpen in de diepste schuilhoeken van het bedorven hart. Ik onderzoek niet hoe ver de waardschatting van den aan zich zelf overgelaten mensch voor het leven van anderen gaat, waar eigen leven bedreigd, eigen wensch of eigen bedoeling gedwarsboomd of tegengewerkt wordt. Ingenomenheid met dwaalbegrippen, tot de gewigtigste onderwerpen voor hart en leven in betrekking, heeft, bij soortgelijke geestdrijverij, soortgelijk welbehagen en ijverig volharden in de boosheid ten gevolge gehad. Geen wonder, waar men, onbekend met het ware christelijke geloof, ook

de pligt van christelijke liefde en lijdzaamheid niet kent; zoodat men, onbewust van de belofte: „niet door kracht of geweld, maar door mijn Geest zal het geschieden, spreekt de Heer," elk wapen goed acht ten dienste van de beginselen die men belijdt. In de keus der middelen geen onderscheid van goed en kwaad te erkennen, is het eigenaardig kenmerk, niet van het Jezuitisme, niet van het Jacobinisme, maar van elke dweeperij. Zij streeft naar vernietiging van wat haar belemmert; zij kent geene wroeging; elk misdrijf is in de kroon van haar goede werken een parel te meer. Zoo heeft de valsche profeet, in naam van den eenigen God, verwoesting te vuur en te zwaard over de halve wereld gebragt. Zoo heeft Rome in koelen bloede, onder lofzang en gebed, de Protestanten vermoord. Wij sidderen, wanneer een Marat de slachtoffers der volkswraak bij tien- en honderdduizenden verlangt; ook de zestiende eeuw kent soortgelijke bloedkreet. De vermaarde Languet bragt aan roomsch-catholijken het schrikkelijke der strafoefeningen om der religie wil onder het oog; maar, zegt hij, „zij antwoordden terstond dat men niemand behoort te sparen, wanneer het de openbare rust geldt; zoo twee of driemaal honderd duizend menschen wierden gedood, binnen dertig jaren zou dit verlies door de geboorten worden vergoed; ik huiverde er van" [1]. — Gij bemerkt het, hier was zelfs geen kwalijk begrepen godsdienstijver, maar zucht naar vrede, orde, en rust. En wilt gij van deze woede der rustgierigheid een voorbeeld naderbij; ik herinner mij dat, na 1830, menigeen, door wien de moed der Polen en de trouwhartigheid der Vendeërs en de zelfopoffering der spaansche Carlisten geroemd werd, desniettemin, om de orde in Europa en het geldelijk crediet van Nederland, reikhalzend naar het berigt van hun volkomen ondergang uitzag. Om den afgrond der omwenteling

---

[1] „Statim respondebant nemini esse parcendum, quando agitur de publicâ tranquillitate, et si ducenta aut trecenta millia hominum interficiantur intra triginta annos posse plures renasci. Cohorrescebam ad tales voces." *Epistt. secretae*, I. 72.

te dempen, was men gereed er gansche bevolkingen in te zien werpen. — De mannen van het schrikbewind werden door vergelijkenderwijs edele beweegredenen geleid. Men heeft mij wel eens euvel geduid [1]) dat ik een landsheer treuriger gedachtenisse, dat ik Filips II, om zijn roomsche wanbegrippen, uit liefde onbarmhartig genoemd heb [2]). Evenwel het is zoo. Aldus was er, ook bij de revolutionairen, filanthropische onmenschelijkheid. Een hunner hedendaagsche lofredenaars zegt: „La conscience profonde qu'ils se dévouaient pour le triomphe de la morale universelle et pour la sainte cause de l'humanité, rendit nos pères capables de cette volonté de fer. Ils enseignèrent que tout devait être sacrifié à cette morale" [3]). Wreedheid is niet altijd wreedaardigheid; strengheid is dikwerf onmisbaar. De heelmeester moet eene vaste hand hebben ter genezing van de wond; vooral niet, uit onzinnig medelijden, een bedorven lid sparen, bedervend voor het gansche ligchaam. Kortstondig en heilzaam is de smart. Zoo zou het met den pijnlijken overgang der omwentelingsperiode ook zijn. Robespierre zeide: „het is nog geen tijd om het goede te verrigten." Later, later, later; eenmaal althans, zou het fransche volk uitmunten door vereeniging van zachtmoedigheid en kracht; „par des moeurs douces, énergiques, sensibles et inexorables pour la tyrannie et l'injustice." St. Just verblijdde zich nu reeds in opgetogenheid over de aannadering van den tijd waarop ieder ongestoord de vruchten van zijn akker zou genieten. „Il ajournait le bonheur de la France à l'époque où chacun, retiré au milieu de son arpent avec

---

[1]) [Zie mijn *Antwoord aan* Mr. M. C. van Hall. (1844, blz. 70-140).]

[2]) „Hors de l'Église de Rome il n'admettoit pas la possibilité du salut: donc il falloit contraindre à y entrer; il falloit sauver les âmes par le supplice du corps; il falloit être, en quelque sorte par charité, inexorable et cruel. Dès lors on ne sauroit être surpris, en examinant l'administration de ses États, de rencontrer partout des marques, disons mieux, des flots de sang, de ce sang innocent que rien n'efface." *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, I. (2e Éd.) p. 156*.

[3]) Buchez by Wachsmuth, II. 302.

sa charrue, passerait doucement sa vie à le cultiver" [1]).

Men zegt: zij waren geen regenten, maar anarchisten; staatslieden niet, maar beulen. Doch dan blijft de vraag: van waar dit? en de oplossing ligt voor de hand: het was om de onwrikbare nauwgezetheid hunner revolutionaire orthodoxie in leer en in praktijk.

De leerstellingen die men, en niet ten onregte, anarchiek noemt, waren, van den beginne af, met algemeene goedkeuring, als waarheden van den eersten rang, uitgebazuind. Het verschil, bij zooveel overeenstemming was, dat de Jacobijnen begeerden, niet voor sommigen of velen, maar voor allen, voor het gansche volk, wat hun naaste voorgangers, de Girondijnen, enkel aan den middenstand, aan de gezeten burgerij, aan de *bourgeoisie*, en althans niet aan de *sans-culottes*, zouden hebben verleend. Zij meenden geen vrijheid te hebben om, waar het algemeene welzijn sprak, schroomvallig te zijn. De staatsregeling die zij ontwierpen, was in overeenstemming met hun belijdenis en beloften. „La loi constitutionelle de 1793 établissait le pur régime de la multitude; non seulement elle reconnaissait le peuple comme la source de tous les pouvoirs, mais encore elle lui en déléguait l'exercice. Une souveraineté sans bornes; une mobilité extrême dans les magistratures; des élections immédiates auxquelles chacun concourait; des assemblées primaires qui se réunissaient sans convocation, à une époque fixe, qui nommaient les représentants et contrôlaient leurs actes; une assemblée nationale annuellement renouvelée,

---

[1]) [„On commence par une pastorale, on finit par des proscriptions. Aux mains de tous ces rêveurs il y a du sang. Ces hommes, victimes d'une fausse éducation, sont des fanatiques, et qui dit fanatiques dit bourreaux et martyrs. Ceux qui ne voient que les bourreaux font de ces gens d'abominables scélérats; ceux qui ne voyent que les martyrs en font de grands hommes. De toute façon, c'est les placer trop bas ou trop haut. Que leur exemple nous serve, en nous apprenant où l'on va quand on prétend refaire le monde par la violence." Laboulaye, *Hist. d. États-Unis.* III. 12].

et qui n'était, à proprement parler, qu'un comité des assemblés primaires, telle était cette Constitution" [1]). Buonarotti schrijft: „la Constitution de 1793 ne répondit pas complètement aux voeux des amis de la liberté: on regrette d'y trouver les vieilles et désespérantes idées de la propriété". Hij ontkent evenwel niet dat het toppunt der volkomenheid nagenoeg bereikt was. De Terroristen hadden tegenover de Girondijnen gelijk. „La Gironde était véritablement contre-révolutionaire, suivant les termes de sa propre logique. C'est ce défaut de position qui l'a perdue. Les Montagnards sont de cruels logiciens, mais les Girondins sont des sofistes" [2]).

Meer eigendunkelijk bewind is ondenkbaar, doch deze zoogenaamde willekeur was stelselmatig gebruik der middelen die de revolutie aan de hand gaf: centralizatie, uitsluiting der tegenpartij, maatregelen van extra-legalen aard [3]).

Centralizatie. — Alle magten waren vereenigd in *le Comité de salut public*. Nooit was de naam van schrikbewind meer verdiend. Mignet beschrijft dit alvermogen der onbarmhartigheid aldus: „Ainsi fut créée cette puissance terrible, qui dévora d'abord les ennemis de la Montagne, qui dévora ensuite la Montagne et la Commune, et qui ne finit qu'en se dévorant elle-même. Le comité disposait de tout, sous le nom de la convention, qui lui servait d'instrument. C'était lui qui nommait et destituait les généraux, les ministres, les commissaires-représentants, les juges et les jurés; c'était lui qui frappait les factions; c'était lui qui avait l'initiative de toutes les mesures. Par ses commissaires, les armées et les géneraux étaient sous sa dépendance, et il dirigeait d'une manière souveraine les départements; par la loi des suspects, il disposait de toutes les personnes; par le trubinal révolutionaire, de toutes les existences; par les *réquisitions* et le *maximum*, de toutes

[1]) Mignet, II. 12.
[2]) Ch. Nodier, *Souvenirs*, I. 122.
[3]) Hierboven, blz. 312.

les fortunes; par la convention effrayée,des décrets d'accusation contre ses propres membres. Enfin sa dictature avait pour appui la multitude qui délibérait dans les clubs, gouvernait dans les comités révolutionaires, dont on payait la coopération par une salaire journalier, et qu'on nourissait avec le *maximum*" [1]). Maar dit albeheer, dit dictatoriaal gezag was revolutionair; het alvermogen der volkssouvereiniteit, opgenomen in het gouvernement; het ideaal eener snelle en volledige ten uitvoerlegging van den algemeenen en nationalen wil.

Uitsluiting der tegenpartij. — De vijanden der revolutie werden ter zijde gesteld, in den kerker geworpen, gedood. Natuurlijk; het genot der regten van den mensch kan niet aan allen worden verleend, eer de Staat door tijdelijken dwang, tegen contra-revolutionaire ontwerpen in veiligheid gebragt is.

Extra-legale maatregelen. — Geheel het schrikbewind is een doorloopend *Coup d'état,* een vervangen van *l'ordre légal* door eene dictatuur, waarbij de gansche constitutie van 1793, pronkstuk van revolutionair vernuft, in het belang dezer constitutie zelve, geschorst werd. Men was verpligt met inachtneming der omstandigheden, met een geest des onderscheids, te werk te gaan, om niet, uit voorbarigheid en overdreven nauwgezetheid, de vrijheid in de waagschaal te stellen. Uitstel van vrijheidsbedeeling was pligt. Uitstel alleen kon voorbereiding eener onschadelijke ten uitvoerlegging van de constitutionele voorschriften zijn. Dit begrepen de scherpzinnigsten. „Ils savaient qu'avant de conférer au peuple l'exercice de la souveraineté, il fallait rendre général l'amour de la vertu; substituer le désintéressement et la modestie à l'avarice, à la vanité et à l'ambition, qui entretiennent entre les citoyens une guerre perpétuelle....; ils savaient que les mesures coactives et extraordinaires, indispensables pour opérer un si heureux et si grand changement, sont inconciliables avec les formes d'une organisation régulière; il savaient enfin, et l'expérience n'a que

---

[1]) II. 30.

trop justifié leur manière de voir, qu'établir, sans ces préliminaires, l'ordre constitutionnel des élections, c'est abandonner le pouvoir aux amis de tous les abus, et perdre à jamais l'occasion d'assurer la félicité publique [1]). Il eût été de la dernière imprudence de laisser un moment la nation sans directeur et sans guide" [2]). St. Just zeide: „dans les circonstances où se trouve la république, la constitution ne peut être établie; elle deviendrait la garantie des attentats contre la liberté, parcequ'elle manquerait de la violence nécessaire pour les réprimer" [3]). „Le parti montagnard," schrijft Mignet, „au lieu de la plus extrême démocratie, avait besoin de la dictature la plus resserrée. La constitution fut suspendue aussitôt que faite, et l'on maintint, en le renforçant, le gouvernement révolutionnaire jusqu'à la paix" [4]).

Doch zegt men, voor een moordenaarsbent als het schrikbewind, is geen verontschuldiging genoegzaam. — Dergelijk beweeren bewijst dat men de rekbaarheid van de apologetische formuul *het kan niet anders* niet kent. Geen misdaad zoo groot waarbij ze te kort schiet. De lof der systematieke moordenarijen ligt juist hierin dat ze systematiek waren; een, ten uitvoerlegging van de wet der noodzakelijkheid, treurig, maar onvermijdelijk beding; „la triste nécessité de l'état de passage." Het is onbillijk tegen pligtbetrachting te velde te trekken. „Un médiocre discernement suffit pour démêler dans ces déclamations la rage de parti qui les a dictées; et, pour peu que l'on juge sans passion, on est forcé de convenir que l'amour de la patrie et le sentiment des devoirs les plus impérieux déterminèrent, après une trop longue et très-funeste patience, les amis de l'égalité à user de sévérité envers ses incorrigibles ennemis. — La justice et la nécessité de l'institution révolutionnaire étant reconnues, il ne s'agit plus d'examiner jusqu'à quel point l'autorité qui la dirigeait, porta la rigueur dont elle fut forcée de faire usage; il importe seulement de savoir si elle

[1]) *Consp. de Babeuf,* I. 33 [2]) l. l. 132.
[3]) Mignet, II. 29. [4]) l. l. II. 12.

répondit au but pour lequel elle avait été instituée [1]. — *Au but.* Het doel maakt alles goed. Wat is er dan van verontschuldiging spraak, terwijl, naar revolutionairen maatstaf, de aanwending der revolutionaire kracht veeleer toejuiching en dankbaarheid verdient! Noodzakelijkheid was er; niet enkel in den zin van *necesse erat*, maar van *oportebat*; het betaamde aldus; het was, voor de menschheid behoefte; daaraan bevorderlijk te zijn heilige pligt. Niets mogt worden ontzien, waar de Revolutie op het spel was. Nu verplaatse men zich in 1793. De tegenwerking had zich dermate, ten gevolge van het Jacobinisme uitgebreid, dat ze bijkans onbedwingbaar scheen. Het meerendeel der bevolking zag smachtend uit naar het einde van een met elken dag ondragelijker toestand. Onderwerping en lijdelijkheid vingen aan voor weêrzin, misnoegen, woeling, openlijke wederstreving en opstand te wijken. Ontzagchelijk was de crisis, na 31 Mei van dat jaar. De mishandeling der Girondijnen werd het sein eener beweging ten voordeele van een minder bloeddorstig beheer; meer dan zestig departementen grepen naar de wapens tegen de parysche dwingelandij: de heldhaftige landbevolking der Vendée sloeg de krijgsheiren der Jacobijnen op de vlugt. Vijandelijke legers waren van alle zijden tot aan en over de grenzen getrokken. Aan half-Europa had het Gemeenebest den oorlog verklaard. Als ware binnen- en buitenlandsche krijg niet genoeg, in de Conventie zelve kwam verdeeldheid. Ommekeer scheen nabij. Welnu! Door de standvastigheid en volharding van weinigen, is het revolutionaire Frankrijk uit dezen voorbeeldeloozen zamenloop van ongunstige omstandigheden gered. Deze weinigen deden wat onmogelijk scheen; gelijktijdig aan de Federalisten, aan de Vendée, en aan de vreemde mogendheden het hoofd te bieden; Frankrijk tot eenheid en hun tegenstanders in de vergadering tot stilzwijgen en gehoorzaamheid te dwingen; met behoud van revolutie en revolutionairen zegen, de kolossale staatsmagt in het aanzijn te roepen die, jaren achtereen aan het

---

[1] *Consp. de Babeuf*, I. 49.

sidderend Europa de wet gaf. Meent ge dat het aan zachtheid zou gelukt zijn, te midden der losgelatenheid van alle driften, de Natie, tot haar zelfbehoud, in boeijen te slaan, om met een vastgeketend Frankrijk de Coalitie te verpletten? Zij hebben zich van deze grootsche taak kunnen kwijten, enkel omdat zij de middelen in verhouding tot den eisch van het oogenblik hebben gebragt. — Ik ben de lofredenaar niet dezer mannen; doch, naar de leer der revolutie, hebben zij een lofrede verdiend, en is er geen reden van verwondering over het *à-plomb*, waarmede men, voor al wat er ijzingwekkends geschied is, een takje te meer in dezen lauwerkrans vlecht.

Is het om het gansche stelsel te doen? St. Just zegt: de republiek is de vernietiging van al wat zich tegen haar verzet. „Citoyens, vous avez voulu une république; si vous ne vouliez pas en même temps ce qui la constitue, elle ensevelirait le peuple sous ses débris. Ce qui constitue la république, c'est la destruction de tout ce qui lui est opposé" [1]).

Klaagt iemand over de verbazende ligtingen in manschappen en geld, de Staat beschikt immers, naar welgevallen, over lijf en goed der burgers. „Une fois déclaré que la France entière, hommes et choses, appartenait au gouvernement, ce gouvernement, suivant le danger, ses lumières et son énergie croissante, pouvait tout ce qu'il jugerait utile et indispensable" [2]).

Hebt gij, teêrhartige! tegen schavotten bezwaar, is u de guillottine *en permanence* een gruwel; vindt gij kanonen schrootvuur, het werpen van duizenden in de rivier, het ombrengen van grijsaards, vrouwen en kinderen, het uitmoorden van geheele landstreeken vloekwaardig; meent gij dat men het slagzwaard met te ver gedreven forschheid gehanteerd heeft; wacht u, door bekrompenheid van inzigt of overmaat van gevoeligheid, de verhevenheid voorbij te zien der gedachte van hen die, om der menschheid wille, de stem der menschelijkheid hebben gesmoord.

---

[1]) Mignet, II. 48. [2]) Thiers V. 145.

Leert van Thiers een billijk oordeel te vellen; „Il fallait satisfaire la colère révolutionaire par de grandes et terribles exécutions.” Zoo het u gevalt den revolutionairen toorn voor laaghartig en onmenschelijk te houden, wel nu, verandert dit iets in de noodzakelijkheid der zaak? „le gouvernement *devait* subir ces mauvaises passions, puisqu'elles étaient inséparables de l'énergie qui sauve un peuple en danger” [1]).

Onredelijk en ondankbaar is het, waar alles buitengewoon was, een gewonen maatstaf te gebruiken, ter veroordeeling dergenen die Frankrijk en de menschheid hebben gered. „Jamais aucun gouvernement ne prit à la fois des mesures ni plus vastes, ni plus hardiment imaginées; et, pour faire un reproche de leur violence à leurs auteurs, il faudrait oublier le danger d'une invasion universelle. Aujourd'hui une génération, superficielle et ingrate, critique ces opérations, trouve les unes violentes, les autres contraires aux bons principes d'économie, et joint le tort de l'ingratitude à l'ignorance du temps et de la situation. Qu'on revienne aux faits, et qu'enfin on soit juste pour des hommes auxquels il en a coûté tant d'efforts et de périls pour nous sauver” [2]). Ook de gansche worsteling was een krijg tusschen de oude en de nieuwe orde van zaken en begrippen. „Le Comité de salut public se livra aux plus terribles exécutions. Les armées se bornent à tuer sur le champ de bataille; il n'en est pas de même des partis qui, dans les situations violentes, craignant de voir renaître le combat après la victoire, se précautionnent contre de nouvelles tentatives par des rigueurs inexorables. L'usage de tous les gouvernements étant d'ériger leur conservation en droit, ceux qui les attaquent sont pour eux des ennemis tant qu'ils combattent, des conspirateurs dès qu'ils sont vaincus, et ils les tuent ainsi au moyen de la guerre et au moyen

---

[1]) Thiers, t. a. p. — [„C'était une inconséquence grossière que de se révolter contre ces volentés tumultueuses, qui n'étaient, en dernière analyse, que l'expression de l'omnipotence des peuples, une fois qu'on l'avait instituée.” Nodier, I. 121.]

[2]) Thiers, t. a. p.

de la loi. — Le gouvernement dictatorial frappa dans ce qu'ils avaient de plus élevé, tous les partis avec lesquels il était en guerre" [1]). — De slachtingen, ook op het schavot, waren bevorderlijk aan de overwinning, naar de onschuld der slachtoffers wordt in den krijg niet gevraagd [2]).

Mijne gevoelens zijn u bekend. Het schrikbewind heeft Frankrijk verdedigd, ongeveer als de tijger het hol waarin dit ondier zijn prooi bergt. „Dire que la convention a bien fait ce qu'elle a fait, parcequ'elle l'a fait pour sauver la révolution ou le principe révolutionaire d'une ruine imminente, c'est une erreur énorme et barbare ! c'est immoler les droits de la justice et l'humanité à une divinité inconnue qu'on appelle révolution, à laquelle il faut tout immoler, la France, la vie des Français, leur richesses, leur industrie, leur gloire, parcequ'il faut sauver la révolution ! on ne défend que ce qu'on possède; or, je ne sache pas que la liberté, dont la France jouissait sous la convention, valût la peine d'être défendue. Elle défendit la France, à peu près comme le tigre défend l'entrée du repaire où il cache sa proie" [3]). Uitnemend gezegd; maar dit oordeel is dan alleen regtvaardig, wanneer men de Godes, welke revolutie heet, zelf niet aanbidt. Zoo men de theorie bemint, waaruit het Jacobinisme noodwendig ontspruit, dan verloochene men de begrippen en daden zijner geloofsgenooten niet; dan erkenne men, dankbaar, de diensten en verdiensten van hen die, met het leven van anderen, ook eigen leven veil gehad hebben. Over veelsoortigen aanval kon de zege behaald worden, alleen door een ijzeren wil, in geloofsonwrikbaarheid gegrond. „Les montagnards, animés seuls d'une passion forte, d'une pensée unique, le salut de la révolution, éprouvant cette exaltation d'esprit où l'on découvre les moyens

[1]) Mignet, II. 24.

[2]) [„Le tribunal révolutionaire ne juge pas des accusés, il abat des ennemis." „Qu'est ce que la guillotine ?" s'écrie Camille Desmoulins: „un coup de sabre appliqué par la main du bourreau !" Il avait raison; mais quelle condamnation pour les hommes qui ont fait un pareil abus de la justice !" Laboulaye, t. a. p. I. p. 164.]

[3]) Desmarets, *Études critiques de la Révolution*, bij Wachsmuth, II. 302.

les plus neufs et les plus hardis, où l'on ne les croit jamais ni trop hasardeux, ni trop coûteux, s'ils sont salutaires, devaient déconcerter, par une défense imprévue et sublime, des ennemis lents, routiniers, décousus, et étouf fer des factions qui voulaient de l'ancien régime à tous les degrés, de la révolution à tous les degrés, et qui n'avaient ni accord ni but déterminé." Zij hebben volledige vrijheid en gelijkheid gewild; dit doel hebben zij niet bereikt: doch, zonder hen, zou men althans niet zoo ver gekomen en welligt achteruit gegaan zijn. De roem van het streven blijft, ook waar de kracht te kort schiet. Allezins juist is de opmerking, dat velen onder de Bergpartij, eer door hartstogt dan door verhevenheid van denkbeelden, werden geleid („la plupart se décidèrent par passion plutôt que par génie"); weshalve de voorkeur boven de Girondijnen toekomt, alleen aan dengene onder de Bergmannen, bij wien de eenige drijfveer koelzinnige berekening der eischen van de revolutionaire politiek was. „On ne pourrait mettre au-dessus d'eux que celui des montagnards qui se serait décidé pour les moyens révolutionnaires, par politique seule et non par l'entraînement de la haine" [1]. — Zoodanig een schijnt Robespierre te zijn geweest, martelaar der gelijkheid [2].

d. In dezen dweepzieken moordenaar en martelaar blijkt de verwantschap van *filozofie* en *praktijk*. Let slechts op de treffende overeenkomst der handelingen van *Robespierre* met de leerstellingen van *Rousseau*. — Hier zij nog, ten slotte, eenige meerdere uitvoerigheid vergund.

Afkeer van elk *mezzo termine* is karaktertrek in Rousseau. Hij wil te meer zuiverheid en volledigheid der toepassing, naarmate hij van de heerlijkheid der beginselen levendiger overtuigd is. Maar godloochenaar is hij niet, vijand van zedelijkheid en deugd is hij niet, voor zachte en tedere

---

[1]) Thiers, V. 43.

[2]) Illustre martyr de l'égalité," schrijft Buonarotti. *Conspir. de Babeuf*, I. 25.

aandoeningen is hij niet onvatbaar. Zijne verontwaardiging ontbrandt bij de troosteloosheid van een atheïsme, dat alle deugd, door de berekeningen van het eigen belang, vernietigt. Zijne geschriften ademen een soort van weemoed en weekheid, van *sentimentaliteit*, met een diep leedgevoel over verval en ellende en met uitzigten omtrent het naderend heil eener herboren menschheid in verband.

Robespierre is de kweekeling van dezen meester, is de copie van dit model [1]).

Gij herinnert u het radicalisme van Rousseau, zijn staatsregtelijken afgod; *het souvereine volk*, dat geen overheid, maar zaakgelastigden, geen vertegenwoordigers, maar lasthebbers kent. Stel daarnevens, of de constitutie van 1793, grootendeels van Robespierre afkomstig, of wel zijn ontwerp eener verklaring van regten. Gij vindt er een gouvernement, veranderlijk maaksel en werktuig van het volk. „*Le peuple est le souverain:* le gouvernement est son ouvrage et sa propriété; les fonctionnaires publics sont ses commis. Le peuple peut, quand il lui plait, changer son gouvernement et révoquer ses mandataires. La loi est l'expression libre et solennelle de la volonté du peuple. La loi doit être égale pour tous" [2]).

Voor Rousseau is *het welzijn der associatie* de hoogste wet. Ook Robespierre heeft, op zijn voetspoor, geen maatregel, voor het behoud van den Staat noodzakelijk, ongeoorloofd gekeurd. „Il serait facile de démontrer par des citations

---

[1]) [„L'on s'imaginait que rien n'était plus facile que de constituer non pas seulement un gouvernement, mais une société. C'est la société tout entière qu'on voulait refondre. Pour cela il suffisait d'écrire une constitution. L'erreur venait de ce que la France avait pour legislateurs des écoliers qui n'avaient que trop bien appris les leçons de leur maîtres. Ces maîtres c'étaient Rousseau et Mably. Quand on ouvre le *Contrat Social*, on est tout étonné d'y voir la théorie de la révolution. De 1790 à 1795 Rousseau aurait pu dire: „Voilà mon *Contrat Social* qui passe!" Ce sont ses idées qui ont inspiré nos législateurs." Laboulaye, t. a. p. III. 9. — „Robespierre était une utopie philosophique en action. Sa politique était rédigée dans le *contrat social.*" Lamartine.]

[2]) *Conspir. de Babeuf*, I. 28.

sans nombre, que les sophismes les plus grossiers des plus fougueux apôtres de la terreur, dans les circonstances les plus révoltantes, n'étaient que des conséquences parfaitement justes des principes de Rousseau" [1]).

Rousseau was zeer ingenomen met de instellingen der Ouden. Ook St. Just. „Ils voulaient changer les mœurs, l'esprit et les habitudes de la France; ils voulaient en faire une république à la manière des anciens. La domination du peuple, des magistrats sans orgueil, des citoyens sans vices, la fraternité des rapports, le culte de la vertu, la simplicité des manières, l'austérité des caractères; voilà ce qu'ils prétendaient établir" [2]). Zij zouden spartaansche onthouding, stoicijnsche zelfgenoegzaamheid hebben verlangd. Het was geen spotternij, toen men, op den eisch van Robespierre, het decreet nam: „que la justice et la probité étaient à l'ordre du jour." Het was geen ijdel voorgeven, maar overtuiging, toen Robespierre aldus regtvaardigheid en eerlijkheid aan de orde van den dag stelde en een breede lijst gaf der deugden waarvan hij het ontluiken op den gereinigden bodem te gemoet zag. „Nous voulons substituer dans notre pays la morale à l'égoisme, la probité à l'honneur; les principes aux usages; les devoirs aux bienséances; l'empire de la raison à la tyrannie de la mode; le mépris du vice au mépris du malheur; la fierté à l'insolence; la grandeur d'âme à la vanité; l'amour de la gloire à l'amour de l'argent; les bonnes gens à la bonne compagnie; le mérite à l'intrigue; le génie au bel esprit; la vérité à l'éclat; le charme du bonheur aux ennuis de la volupté; la grandeur de l'homme à la petitesse des grands; un peuple magnanime, puissant, heureux, à un peuple aimable, frivole et misérable; c'est-à-dire toutes les vertus et tous les miracles de la république à tous les vices et à tous les ridicules de la monarchie. Nous voulons, en un mot, remplir les vœux de la nature, accomplir les destins de l'humanité, tenir les promesses de la philo-

---

[1]) Benjamin Constant, *Cours de Politique constitut.* I. 170.

[2]) Mignet, II. 61.

sophie, absoudre la providence du long règne du crime et de la tyrannie. Que la France, jadis illustre parmi les pays esclaves, éclipsant la gloire de tous les peuples libres qui ont existé, devienne le modèle des nations, l'effroi des oppresseurs, la consolation des opprimés, l'ornement de l'univers, et qu'en scellant notre ouvrage de notre sang, nous puissions voir au moins briller l'aurore de la félicité universelle" [1]).

Robespierre was *deïst;* de belijdenis van Rousseau is ook de zijne geweest. Het was niet enkel kunstgreep der politiek toen, op zijn aandrang, het feest ter eere van het Opperwezen gevierd werd. Het was verwezenlijking der burgerlijke godsdienst, door Rousseau noodig gekeurd: „Les dogmes de la Religion civile doivent être simples, en petit nombre, énoncés avec précision, sans explications, ni commentaires, l'existence de la Divinité, puissante, intelligente, bienfaisante, prévoyante et pourvoyante, la vie à venir, le bonheur des justes, le châtiment des méchants, la sainteté du Contrat Social et des Loix" [2]). Ook bij deze gelegenheid had hij, als geloofsverwant van Rousseau, aanspraak op den voorrang die hem verleend werd. „Robespierre, leur chef à tous, consulté sur toutes les matières, ne prenait la parole que dans les grandes occasions. Il traitait les hautes questions morales et politiques; on lui réservait ces beaux sujets, comme plus dignes de son talent et de sa vertu. Le rôle de rapporteur lui appartenait de droit dans la question qu'on allait traiter. Aucun ne s'était prononcé plus fortement contre l'athéisme, aucun n'était aussi vénéré, aucun n'avait une aussi grande réputation de pureté et de vertu, aucun enfin, par son ascendant et son dogmatisme, n'était plus propre à cette espèce de pontificat. Jamais occasion n'avait été plus belle pour imiter ce Rousseau, dont il professait les opinions" [3]).

Er was overeenkomst, zelfs in den stijl. „On retrouvait dans son style quelque chose de l'humeur âpre et sombre

---

1) *Conspir. de Babeuf,* I. 37.
2) Rousseau, *Contrat Social,* 186. — Hierboven, blz. 201.
3) Thiers, VI. 91.

de Rousseau. Robespierre a laissé de très-belles pages, les pages les plus empreintes de spiritualisme et de sensibilité qui soient sorties des presses de la Convention" [1]). Het ontbreekt, noch bij hem, noch bij St. Just, aan die levendigheid en warmte van gevoel, welke men doorgaans bij Rousseau aantreft, waardoor deze welligt nog wegslepender is dan door de logische juistheid zijner redenering, en die, evenmin in hem als in zijne vereerders en navolgers, veinzerij was.

Verwezenlijking van „*Jean Jacques* ideaal," niet minder en ook niet meer, was het oogmerk zijner dictatuur. Houdt men dit in het oog, dan eerst is de worsteling der partijen, die, met zijn ondergang, op een begin van reactie uitliep, in haar schijnbare zonderlingheid, verklaarbaar. Robespierre, in 1794, had het op drieërlei tegenstanders gemunt; de Hébertisten, de Dantonisten, en de meerderheid zijner ambtgenooten in *le Comité de Salut Public.* Deze vijandschap op leven en dood was, bij hem, geen gevolg van willekeur of luim, was met de zedelijke herschepping die hij beoogde, in verband. Ellendelingen als een Hébert, een Chaumette, een Anacharsis Cloots, waren doldriftige voorstanders ook van ongodisterij; zij waren het door wie het zinnebeeld der godverzaking, onder den naam van Godes der Rede, met heiligschennenden optogt, tot in de christelijke kerkgebouwen, geleid werd [2]). Dit nu kon Robespierre niet dulden; aan afschaffing van de christelijke godsdienst wilde hij bevorderlijk zijn, maar vereering van het Opperwezen rekende hij onmisbaar voor den staat [3]). Om die vereering als burgerplicht te doen erkennen, was de wegruiming dezer onverlaten een heilzaam voorbereidsel. Evenmin mogt hij voet geven aan het verlangen van hen die, door overmaat van gruwelen, tot mededoogen, welligt tot wroeging ge-

---

[1]) Ch. Nodier, I 124.

[2]) Hierboven, blz. 283.

[3]) [„J'ai entendu souvent ridiculiser la déclaration du peuple français, *qui reconnaissait l'Être-Suprême et l'immortalité de l'âme.* Pour l'apprécier, il faut prendre la peine de se transporter au temps. *Rien n'était plus.* C'est donc ici la pierre angulaire d'une société naissante." Nodier, I. 130.]

bragt waren, eer nog de omwenteling volkomen gezegevierd had. O neen! door onwrikbaarheid der overtuiging, evenzeer tegen opwelling van barmhartigheid als tegen aanklacht van het geweten veilig, deed hij Danton en Camille Desmoulins, en de voornaamsten van hun aanhang, wegens deze voorbarige gematigdheidsvlaag, op het schavot boeten. Zoo wist hij, ter linker- en ter regter, al wie hem hinderlijk was, te vellen; geenszins evenwel in den blinde, naar willekeur en zonder doel. Van nutteloos bloedvergieten had hij een afkeer. „Que vous restera-t-il," zeide iemand die in zijn geest sprak, „quand vous aurez démoralisé le supplice?" Zijn laatste bedrijf was het beramen van een aanval tegen zijne mederegenten, wien het om ter dood brengen uit wraak, uit eigenbaat, uit de aandrift van een kannibaal, te doen was. Bezwijkende tegen gruweldaders, erger dan hij zelf, viel hij, eenigermate als offer voor een aanvankelijken terugkeer tot een minder barbaarsch, of consequent-filozofisch, regeringsbeleid. Daags vóór dien val, den 8en thermidor, in zijne vermaarde rede (niet ten onregte „un long codicille *in articulo mortis*" genoemd) gebruikt hij uitdrukkingen, wier opregtheid ik althans niet zou durven ontkennen: „Ceux qui nous font la guerre, ne sont-ils pas les apôtres de l'athéisme et de l'immoralité? — Eh quoi! je n'aurais passé sur la terre que pour y laisser le nom d'un tyran! — Un tyran! Si je l'étais, ils ramperaient à mes pieds, je les gorgerais d'or, je leur assurerais le droit de commettre tous les crimes, et ils seraient reconnaissants! Qui suis-je, moi que l'on accuse? un esclave de la liberté, un martyr vivant de la République, la victime encore plus que le fléau du crime. Otez-moi ma conscience, je suis le plus malheureux de tous les hommes." — Dit beroep op het geweten, tot in de ure des doods, deze goede trouw der stelselmatigheid kenmerkt den man, in wien, meer dan in eenig ander, de omwenteling zich had belichaamd [1]; gelijk Rousseau ze,

[1] [„La révolution incarnée, c'est Robespierre avec son horrible bonne foi, se naïveté de sang, et sa conscience pure et cruelle" Nodier. — „Zoo was er spraak van de *deugd* van Robespierre," wegens zijn onwrikbaarheid, *l'incorruptible* genoemd.]

vooral in *le Contrat Social* en in *la Confession de foi du Vicaire Savoyard*, voorgeteekend had [1]).

Deze jaren, van 1789 tot 1794, in afschuwelijkheid onvergelijkbaar, zijn ook bij uitnemendheid leerrijk.

Hier leert men hoe het ongeloof te meer ontplooijïng en overmagt aan het menschelijk bederf geeft, naarmate het schitterende fragmenten van christelijke waarheid, met verloochening van den Christus, in zich opneemt. Alsdan vertiendubbelt de wasdom van het giftige zaad, dat zich in honderdvoudige vrucht openbaart. Hier geldt de uitspraak: „Indien het licht dat in u is, duisternis is, hoe groot zal de duisternis zelve zijn!"

Aldus ziet men ook de ijdelheid van het beweeren dat de revolutie het uitwerksel, enkel van opgewondenheid over misbruiken, is. Er was, bij de voornaamste leidslieden geen

---

[1]) [Verder dan Rousseau wilde hij niet gaan. Hij bezweek, toen hij gedepasseerd werd, in de worsteling tegen terroristen van gruwelijker soort, wier schijnbare *zegepraal,* door de onbedwingbaarheid van den algemeenen afschuw, *nederlaag* werd. — „Le 9 thermidor a été fait contre Robespierre, dans l'intérêt de la terreur." Nodier, I. 64. — Hij zocht naar een keerpunt. Hij zelf werd het slachtoffer van zijn *tot hiertoe en niet verder!* maar de aanvankelijke reactie, die hij bedoeld had, heeft getriumfeerd. „Parceque," schrijft Nodier „la nation, fatiguée d'oppression et de massacres, ne comprenait plus de coup-d'État qui ne dût être le signal de son affranchissement." I. 143. — Hier was reeds (al mislukte de proef) een voorspel der loopbaan van Bonaparte. „Médiocre peut-être, mais exhaussé par l'opinion et les événements, Robespierre comprit les avantages de sa position et de sa fortune comme Bonaparte dut les comprendre un peu plus tard. Robespierre n'était pas parvenu au temps de souscrire un concordat avec *le pape,* il le fit avec *le ciel*.... Cet homme qu'on charge aujourd'hui de toutes les iniquités, comme la victime piaculaire des anciens, ose proférer le nom de DIEU et rappeler à l'âme son immortalité, parmi les saturnales sauvages d'une société ivre et délirante qui a érigé l'athéisme en culte." t a. p. I. 65. 130. — „He (we know not who it was) took no unfair view either of Maximilian's character or of that of his successor, who called Buonaparte *Robespierre à cheval,* — a military Robespierre, — and it is probable that if Robespierre, in the crisis of his fate, had possessed or employed military talents, the *Ninth Thermidor* might have been an *Eighteenth Brumaire.*" Croker, 306.]

opgewondenheid dan die met overgaaf aan het valsch beginsel in verband stond; er was wegslependheid, niet der hartstogten, maar der syllogismen. Zoo dergelijk een opgewondenheid oversloeg zelfs tot een soort van razernij, het was om den wederstand tegen de volledige ten uitvoerlegging van theoriën; niet om vasthouding aan misbruiken, waarvan, toen althans, geen zweem overig was. Van waar dat evenwel de voortduring van misbruiken beweerd werd? omdat de godsdienst der openbaring, omdat het wettig gezag, omdat de ongelijkheid der standen, omdat het eigendomsregt, omdat, naar revolutionairen maatstaf, deze grondslagen der maatschappij de gevaarlijkste misbruiken zijn. Neem in uwe gedachten weg al wat *gij*, en te regt, *misbruik* noemt; ga verder en verbeeld u een Utopia, een staat, waar, bij verschil van rangen en bedrijf, onderlinge liefde en eensgezindheid heerscht; waar de geestelijke geen wereldlijk belang kent, waar de adel uit enkel *edelen* gevormd is, waar de Vorsten engelen zijn; zorg voor opruiming van al wat tot misnoegen grond of aanleiding geeft, desniettemin zal de maatschappij, door u gereinigd, in de schatting van den revolutionair (omdat zij de ongeloofsleer verloochent) een Augius-stal zijn, alleen door een stroom van menschenbloed voor idealistische zuivering vatbaar.

De bestudering dezer jaren stelt de familie-betrekking en geestverwantschap van ongeloovigen en omwentelingsgezinden, de eenheid van het beginsel en de solidariteit der schuld in een helder licht. De geslachtlijst der dwaalbegrippen en de geslachtlijst der wandaden hebben wij opgemaakt: laat ons nu ook het verband van gedachte en daad in het oog houden; laat ons niet vergeten dat bespiegeling naar beoefening leidt. Neemt men de onderwerping aan het van Gods wege geopenbaarde weg, dan is de slagboom gevallen tegen al wat onze zinrijke taal in het éene woord *godvergetenheid* omvat. Lasterlijk is de aanklagt tegen Luther, dat hij stamvader is van sofisten en radicalen, voorganger van Voltaire en van Marat. Waarom lasterlijk? omdat onvoorwaardelijke overgaaf, niet aan de rede, maar aan de Heilige Schrift, het begin van weder-

geboorte en hervorming, zoowel voor zijne eigene ziel als voor de kerk, was. Des te meer treft dit verwijt eener heillooze ongeloofsverwantschap elken protestant die, heterogeen van Luther en van Calvijn en van elken Christen, de kracht der godzaligheid verloochent, of de wijsheid van Boven voor wijsheid van beneden ter zij stelt. — Zoo Robespierre de hoofdgedachte van Rousseau op het gebied des praktischen levens heeft overgebragt en ontwikkeld; zoo de leer van Rousseau uit gevolgtrekkingen van beginsels die Montesquieu verkondigd had, is gevormd; zoo de vrijheid en gelijkheid, waarin Montesquieu een punt van uitgang zoekt, uit de miskenning van de hoogste waarheid en van den hoogsten wetgever als corollarium opkomt; dan ligt de schuld bij hen door wie het geloof aan de Openbaring geschokt werd; dan rust de zwaarste verantwoordelijkheid, niet op hen die voor droombeelden hebben geijverd, maar op hen die deze hersenschimmen der waanwijsheid hebben doen ontstaan; die, in het volle genot van den evangelie-zegen, zich tot de afgoden eener eigen schepping hebben gewend. De afval van Hem die gezegd heeft: „Ik ben de weg, de waarheid en het leven," is de oorzaak der Revolutie; de werkzame belijdenis van den eenigen Redder is het middel van herstel en behoud.

Dit zag men, onder de bedwelming en ijlhoofdigheid der revolutiekoorts, in 1794 niet. De reactie was dáár [1]). De ingenomenheid, niet met de dwaalleer, enkel met de onvoorwaardelijke toepassing, was voorbij [2]).

[1]) Hierboven, blz. 222, vgg.

[2]) [Zoogenaamd eerherstel, zelfs van het schrikbewind, is voorbereiding en voorbode der uitbarsting van 1848 geweest. Denk aan het werk van Lamartine: „vermeetle, die den storm al spelend dus ontketent, en, reeknende op den mensch geen driften mederekent." — Guizot schrijft: „Les Girondins et les élans de la politique oratoire ou poétique obtinrent les honneurs de l'apothéose." Niet de Girondijnen alleen. „Des républicains fanatiques, admirateurs immobiles de la république une et indivisible de 1793, asservis aux traditions de la Convention nationale, persistaient à célébrer les odieux et aveugles tyrans de cette époque, comme les sauveurs et les plus grands hommes de la France." Les révolutionaires firent éclater sans réserve leur admiration pour les plus tyranniques et sanguinaires chefs de la Conven-

tion nationale, Danton, Robespierre, St. Just." *Mém.* VIII. 529, svv.

Deze vrijspraak en verheerlijking (daargelaten menigerlei onjuistheid en overdrijving) is, uit het oogpunt van den radicalen beoordeelaar, niet ongerijmd. Nader en onpartijdig onderzoek heeft telkens meer het bewijs geleverd dat er, onder deze afgrijselijke figuren, onvervaarde kweekelingen der filozofie geweest zijn, die, wegens hun vermeende roeping om den *hemel* op aarde te brengen, in het spoor eener onvoorwaardelijke pligtbetrachting, voor het gebruik ook van *helsche* middelen niet terug hebben gedeinsd.

Nergens is dit duidelijker aangewezen dan in de 14e en 15e van Stahls akademische voorlezingen S. 177—197. — Dit slechts, ten proeve, over Robespierre.

Na de schildering van den nijd en de woede van Marat, als den vertegenwoordiger en aanhitser van een, ter vernietiging van al wat tot een hoogeren stand behoort, moordziek gepeupel, hierboven blz. 329) gaat Stahl dus voort: „In nicht geringerem Grade, nur in anderer Weise aüszert sich diese Gewaltsamkeit da, wo die demokratische Partei durch den idealeren Zug einer Apotheose der menschlichen Gattung bestimmt is. Dies ist die spiritualistische Kulmination der Demokratie, ist der innerste Lebensodem der ersten französischen Revolution. Ihr Representant ist ROBESPIERRE. Hier aüszert sich die Gewaltsamkeit der Demokratie nicht in jener rohen Weise als pöbelhafte Wuth und Leidenschaft, sondern als *Fanatismus einer Idee.* — „Es ist hier eine Religion aufgerichtet, der Kultus des Menschengeschlechts und wer die Anbetung weigert, der verfällt der Strafe der Vernichtung. Hier gilt nicht Mord und Plünderung, sondern nur das *priesterliche Opfer der Guillotine*.... Hieraus entspringt jene trunkene Wuth, die den Menschen abschlachtet zur Verherrlichung der Gattung.... Es sind das die Orgien der Revolution"

Treffend is ook het *résumé* zijner beschouwing. „Die demokratische Partei, wie wir sie in den neunziger Jahren in voller Entfaltung ihres Princips gesehen, leerte den Kelch der Revolution bis auf die Hefe. Sie war die absolute Offenbarung des Princips der Revolution: die vollständige Emancipation des Menschen von der höheren Macht über ihm, der Titanenkampf gegen gottgesetzte Ordnung unter dem glänzenden Schein eines Reichs der allgemeinen Menschenliebe (Over den aard dezer *liefde* zie *Grondwetsherz. en Eensgez.* blz. 157—164). Sie ist denn auch die absolute Vollendung der Wirkungen der Revolution. Wenn das demokratische System dauernd zur Herrschaft gelangt, ist das Ende die tiefe Nacht der Barbarei, die ihre schweren Flügel über die Völker legt. — Seitdem die arabischen Horden den Westen Europa's überflutheten und seitdem die Hunnen im Osten einfielen, hat der europäischen, der christlichen Civilisation nie solche Gefahr gedroht, als zu dieser Zeit, da die Macht der Demokratie entfesselt ist, und die Gefahr ist um so gröszer als der Feind nicht wie damals ein aüszerer ist, sondern in unsern Eingeweiden wohnt und wühlt."]

XIV.

OVERZIGT.

1794—1845.

Wat ik, aan het einde van het wintersaizoen, kan verrigten, bepaalt zich bij vlugtige afbakening van een weg, waarvan bewandeling niet vergund is. Ook aldus zal ik trachten te doen uitkomen hoe de gebeurtenissen, van 1794 tot op onzen tijd, door den draad der revolutie-begrippen aaneengeschakeld zijn. Ik wijs u, eerst op de *reactie*, die in het *imperialisme* haar toppunt bereikte, daarna op den, schijnbaar, meer *historisch*-constitutionelen staatsvorm, met de zoogenaamde *restauratie* in 1814 ter baan gekomen; eindelijk op het *parlementarisme* der *revolutie van* 1830, kiem en kern van den toestand waarin Europa zich nog bevindt.

1. Met Robespierre valt ook het Schrikbewind. De logica zwicht voor het menschelijk gevoel. Gematigdheid en orde komen op den voorgrond. „Heureuse catastrophe, qui termina la marche ascendante de la révolution, pour commencer sa marche rétrograde" [1]). De moderaten worden meester van het gezag.

De zege was behaald door eene uitbarsting van nationalen weerzin, voor de radicale partij te sterk. Desniettemin bleef men revolutiegezind. Niemand dacht aan verzaking der theorie. De leer werd, in beginsel, steeds hoog gewaardeerd [2]).

---

[1]) Thiers, VI. 363.

[2]) [„La France, qui avait cessé d'aimer *la république*, était restée profondément attachee à la *révolution*." Tocqueville, V. 280.]

Zonder af te wijken van het spoor, zou men nu eenigzins teruggaan. Geen wonder! want vooruit streven is ondenkbaar, als men, met afgevallen blinddoek, gekomen is aan den rand van een afgrond. Dan is stilstaan, zoo niet terugdeinzen, voorwaarde van behoud. Dan moet er wederstand worden geboden aan hen die nog met blindheid zijn geslagen; dan moet hun onzinnig voortrennen worden gestuit.

In de bepaling van dit standpunt ging men naar *willekeur* te werk. — Waarom, juist hier de grenslijn? waarom niet een weinig verder? waarom niet een weinig minder ver? De keus was eene zaak van convenientie, van behoefte, van belang; kortom van omstandigheden, zonder rigtsnoer dan eigendunkelijkheid.

Het Bewind rigtte zich telkens, kon het anders? naar den toetssteen zijner eigen wijsheid. Het hield al wat van de demarcatielijn afweek, of voor *ultra*-revolutionair, of voor *contra*-revolutionair. Natuurlijk; want het beweerde en waande zelf den grenspaal van het bereikbare te hebben bereikt. „Medio tutissimus ibis." Het achtte zich in de bepaling van het *juste-milieu* onfeilbaar. Medicijnmeesteresse der natie, zou de Regering voortaan juist die mate van vrijheidsdrank uitreiken, welke voor den veegen Staat nuttig en verdragelijk was.

Zoodanig bewind was *door de omstandigheden krachtig.* — Omdat er, bij reikhalzing naar rust en orde, afkeer, zoowel van den voormaligen toestand (*l'ancien régime*) als van het schrikbewind was. Omdat tusschen zijne tweederlei vijanden de onderlinge vijandschap even fel bleef; zoodat het tegen de eene helft, beurtelings of ook gelijktijdig, de wederhelft tot bondgenoot had. Omdat het, in het middenpunt gezeteld, over de uitgestrekte hulpmiddelen der centralisatie gebood.

Door beginselloosheid zwak. — Tegen redenering niet bestand. Alle partijen leverden tegen dergelijk *status quo* beklag in. Met zijn *huc usque!* stond het bewind tegen alle schakeeringen van *citra* en *ultra.* Het had geen eigen steun dan in de nuance, waarvan het de uitdrukking was. Elke vrijheid, in *l'ordre légal* opgenomen, stemregt, drukpers,

associatie, was een wapen te meer om de regering te bestrijden, in een, door tijdelijke verzoening, gemeenschappelijken aanval. Men spaarde somtijds wel het bewind, uit noodzaak, wanneer er dwang, met bereidwilligheid, wanneer er gevaar was; doch zoodra de band ietwat minder knelde, of de vrees voor ommekeer ietwat minder dreigde, werd de wederzijdsche oppositie des te heftiger. Des te zorgelijker werd de toestand van het gouvernement.

Met de *behoefte aan versterking* zocht en vond het den onmisbaren steun, alleen in de overmagt van *materiële kracht*. Het was gedrongen zich boven alle beginselen te verheffen; theoriën en volksdriften aan band te leggen, door alle maatregelen en kunstenarijen van sluwe dwingelandij; steun te zoeken in militaire magt, in het vleijen van eergierigheid en baatzucht, in het beurtelings believen van strijdige meeningen en gevoelens; in geweld, naar mate de tegenstand ernstiger werd. Dit is het lot der *moderaten;* ze zijn, meer dan allen, ter handhaving van hun steeds wankelbaar gezag, *immoderaat*. „Dans toute révolution où il y a nécessairement deux partis, il s'en forme bientôt un troisième aux dépens des deux autres... Les deux partis extrêmes savent nettement ce qu'ils veulent; le parti moyen ne peut pas même le savoir, parceque l'opinion qu'il se fait, formée des deux autres, est nécessairement indécise, même quand ceux qui la professent, seraient des hommes décidés... C'est précisément à ce parti, qui se croit modéré, parcequ'il est mitoyen, qu'il n'est pas permis d'être modéré et de poser les armes, parcequ'il doit se défendre contre deux rivaux, dont chacun veut l'entraîner de son côté. Lorsqu'il est menacé, il est violent comme deux, parcequ'il est violent contre deux" [1]. — Alzoo werd, door dezen eigenaardigen eisch, de tiranny het onmisbaar behoedmiddel tegen een *iteretur* van de gedrochtelijke doordrijving, die van 1789 tot 1794 den boventoon had [2].

---

[1] *Gazette de France*, 29 déc. 1840. [2] Hierboven, blz. 223, vgg.

Van 1794 tot 1814, zijn de wijzigingen van het gouvernement niet anders dan gestadige versterking van willekeur en dwang.

Nemen wij het vijftal jaren dat aan Napoleon voorafging; *a.* de Conventie, tot aan de nieuwe Constitutie; *b.* het Directoire, tot Oct. 1797, toen deze staatsregeling, door tusschenkomst der krijgsmagt, bijkans te niet ging, en *c.* daarna, tot het in 1799, op een wenk van den nog jeugdigen Cézar, uit een stoof.

a. De *Conventie.* — Lofwaardig was zij in het verbreken van het juk der bloedgierige comités. Booswichten werden gestraft, de constitutie van 1793 onuitvoerlijk verklaard, de club der Jacobijnen gesloten, vrijheid van drukpers verleend. Maar tevens werd het revolutionair bewind gehandhaafd én tegen de drijvers der ontwikkeling, die men voor *anarchisten,* én tegen de voorstanders eener achterwaartsche beweging, die men voor *partisans de l'ancien régime* en koningsgezinden uitkreet. Men wilde zich stellen „entre les deux partis, sans en favoriser aucun" [1])

Met deze onpartijdigheid was geen der partijen gediend. Van daar de opstand der Jacobijnen van 1 *prairial* (20 Mei 1795), toen het opgeruid gepeupel, in de vergadering gedrongen, na een der representanten vermoord te hebben, aan de overigen de wet poogde te stellen. Van daar de opstand van 13 *vendémiaire* (5 Oct. 1795), waarbij de parijsche burgerstand, over de willekeur der conventie geërgerd, naar de wapenen greep. De voorsteden, waarin het ochlocratisme zich bij voorkeur had genesteld, werden overweldigd, en de stem der Parijzenaars, die op contrarevolutionairen terugtred bedacht waren, door het kanon tot zwijgen gebragt. — „La position dans laquelle se trouvait la France contribua beaucoup à cette victoire. On voulait, dans ce moment, une république sans gouvernement révolutionnaire, un régime modéré sans contre-révolution. La convention était une puissance médiatrice...

[1]) Mignet, II. 176.

Cette situation lui donna, autant que ses propres dangers, le courage de la résistance et la victoire" [1]).

De veertien maanden der conventie, na de eenheid en alles verbrijzelende veêrkracht der *terreur*, waren „la véritable époque de l'anarchie" [2]). Thans zou deze regeringloosheid ophouden. Daarvoor kwam het *Directoire* ter baan [3]). Om zich de oppermagt niet te laten ontwringen, werd, door den gewijzigden staatsvorm, de partij die een meer afdoenden slagboom tegen het radicalisme begeerde, gesterkt. Aan orde werd, meer dan aan vrijheid, gedacht. „Les tyrans s'alarment, ils menacent de nouveau; ils veulent se reposer, ils veulent, pour cela même, conserver l'empire qui est leur refuge; ils prennent position sur la frontière du mal; ils s'y retranchent; ils s'entourent de canons et de troupes soldées, ils organisent une sorte de gouvernement métis avec une intention d'unité: c'est la troisième période de l'empire révolutionnaire; elle produisit *le Directoire*" [4]).

Verloochening van de revolutie kon het doel niet zijn [5]). Wat begeerde men dan? een waarborg tegen die heillooze vereeniging der magten in ééne vergadering, waaruit grondslag en werktuig ontstaan was voor eene jacobynsche dictatuur. Welaan; thans zou voor afscheiding worden gezorgd. Geen grenzenlooze magt meer van een Robespierre, die de zwakke gemoederen der volksrepresentanten overheerscht. In de nieuwe staatsregeling twee kamers en een uitvoerend bewind. — Het constitutioneel recept scheen doeltreffend; de bedoelingen waren goed; de ijver werd door aanvankelijke herleving van vertier en welvaart bekroond. Vergelijkenderwijs had men het tamelijk wel. „En six mois le directoire releva la France de sa déplorable situation" [6]).

---

[1]) Mme de Stael, II. 146. [2]) Hierboven, blz. 325.

[3]) [Edoch: „le Directoire ne put jamais conduire les affaires. Il occupa le gouvernement, mais ne gouverna pas. Tout son règne ne fut qu'une *anarchie tempérée par la violence.*" Tocqueville.]

[4]) *Appel contre la division des opinions*, p. 13.

[5]) [„Ce gouvernement était une coterie de régicides." Tocqueville, V. 261.]

[6]) Mme de Stael, II. 166.

Van waar dat het woelen evenwel niet ophield? dat ook het Directoire gedwarsboomd, belemmerd, bedreigd, aangerand werd? Omdat stoffelijke welvaart geen voldoening geeft aan politieke uitzigten en driften. Omdat, voor de terroristen, de constitutionele inrigting te hatelijker werd, naarmate zij, om haar verdragelijkheid, meer kans had bestendiging te worden van wat zij verderfelijk hielden voor den staat en onteerend voor de menschheid. Omdat zij, die eene minder revolutionaire staatsregeling wenschten en aan wie de herinnering van het oude stamhuis dierbaar en levendig bleef, jacobijnen en royalisten van velerlei soort en gehalte, de vrijheid van beraadslaging en van drukpers, de voorregten en waarborgen van *l'ordre legal*, niet ongebruikt lieten [1]). De gisting werd door uitbarstingen gevolgd. De radicale zamenzwering van Babeuf werd, onder de muren van Parijs, in het bloed der hoofdaanleggers gesmoord. Doch dit niet alleen. De *militaire magt* kwam telkens meer in het spel tegen de regelmatige werking der constitutionele vrijheid. Door de verkiezingen, de dagbladen, de vrijmoedige taal der gedeputeerden, scheen de oppositie de overhand te zullen verkrijgen; er was verdeeldheid in het Directoire zelf. De revolutie liep gevaar. Geen nood! Augereau werd door Bonaparte gezonden naar Parijs. Nadat eene genoegzame krijgsmagt binnengerukt was, werden de verkiezingen vernietigd, de journalen der tegenpartij verboden; de schrijvers en gedeputeerden, die men lastig keurde, verbannen naar onbewoonbare streken in het doodelijk klimaat der west-indische moerassen; de directeuren die verdacht waren, reddeden zich ter nauwernood met de vlucht. De revolutie van 18 *fructidor* (4 Sept. 1797) bewees, vooreerst, dat de constitutionele toestel een

---

[1]) [„Les deux partis extrêmes, les jacobins et les royalistes, attaquèrent le directoire, chacun à sa manière. Mme de Stael, II. 161. — Voor koningsgezind *en partisan de l'ancien régime* gold ieder die een vorst begeerde uit het oude stamhuis; hetzij (wat zeldzaam was) naar absolutistischen trant, hetzij als opperhoofd of marionet in eene *démocratie royale,* naar de veelsoortigheid der opvattingen, van Mei 1789 tot 10 Aug. 1792.]

schijn, ten anderen, dat een despotisme, door janitzaren gehandhaafd, het wezen der zaak was [1]).

c. Dit bewijs was echter niet genoegzaam om nieuwen tegenstand te beletten. Met de willekeur zou de verbittering stijgen. De schennis der vormen had ze niet vernietigd. Andermaal trachtte elke partij langs wettelijken weg, *voies légales*, het doel te bereiken. Het Directoire, wist zich, noch tegen de vijandige coalitie, noch tegen de misnoegde parysche burgerij en fransche bevolking, met waardigheid staande te houden. Jacobynen en royalisten beurden het hoofd op; daarentegen was er, bij het gros der natie, warschheid van binnen- en buitenlandschen krijg; vrees voor royalistische reactie of voor de rampzaligheden van 1793 in gewijzigden vorm. Men zag om naar krachtiger arm. Had het aan despotisme ontbroken? neen, maar aan de veêrkracht van een despoot. De 18e *brumaire* (9 Nov. 1799) was daar, en Napoleon verscheen [2]).

---

[1]) [„A partir du 13 vendémiaire (1795) on ne peut plus gouverner sans l'armée. Bientôt après on ne peut plus gouverner que par elle. Parvenue là, elle voudra gouverner elle-même. Ces faits s'edgendrent. L'armée était, à vrai dire, la révolution debout et sous les armes. Quand elle criait encore, avec une sorte de fureur: Vive la république! c'était un défi à l'ancien régime dont les amis criaient: Vive le roi! Au fond elle ne se souciait nullement des libertés publiques.' Tocqueville, V. 292.]

[2]) [Ook na den val van Robespierre, hield steeds de *Revolutie* de tegen haar worstelende *Natie* in bedwang. „La rupture entre le parti militaire et la république directoriale aurait éclaté plustôt, si ces deux intérêts rivaux n'avaient senti le besoin d'ajourner leurs divisions, et de s'unir provisoirement contre les efforts que faisait *la France* pour rentrer dans l'ordre social." Fiévée.

Aldus werd, bij de vrees voor erger, het smachten, althans naar orde en rust en eensgezindheid, hoedanig ook en zelfs ten koste der vrijheid, *nationaal*. „Le gros de la nation cherchait une issue. Les partis eux-mêmes, décimés, refroidis et las, aspiraient à pouvoir se reposer enfin un moment dans une oppression quelconque, pourvu qu'elle fut exercée par un neutre et pesât sur leurs rivaux autant que sur eux-mêmes. Ce trait achève le tableau. Vers la fin de 1799 surtout, on sentait de toutes parts l'approche d'une revolution." Tocqueville, V. 293.]

Men heeft zijne geschiedenis en lotgevallen dikwerf enkel of vooral uit zijne persoonlijkheid verklaard; zijn magt toegeschreven aan de zeldzaamheid van talenten, zijne dwingelandij aan de grenzenloosheid van heerschzucht, zijne veroveringen aan het onverzadelijke van eergierigheid, zijn val aan het ongeëvenaarde van overmoed. De betrekkelijke waarheid dezer opmerkingen is onbetwistbaar, doch vergeet niet dat de eigenaardigheid, ook dezer overmagtige figuur, met de biografie der Revolutie in het naauwste verband is. Hij was het tegenbeeld van Robespierre. Gelijk deze niets ontzien had om op de *revolutie*-lijn te blijven, evenzeer is onvoorwaardelijk voortstreven in de lijn der *reactie* voor Napoleon, hoofdoorzaak van magt en geweld en onvoldaanheid en ondergang geweest.

Ik begeer niets af te dingen op de bekwaamheden van den man die aan Europa de wet gaf; op de onverzettelijkheid van zijn wil, op het exceptionele van zijn militair en organizerend genie; doch de spoedige aanwas en de uitgestrektheid zijner magt was het gevolg, meer welligt nog van omstandigheden dan van talenten; het werk vooral ook van de reactionaire kracht, die in hem een middenpunt van werking verkreeg. Algemeen was het smachten naar orde en rust. Allen kwamen tot hem. Elke factie wilde hem tijdelijk voor meester en beschermer, uit vrees voor haar tegenpartij, en als een overgang tot betere dingen, dat is, tot eigen triumf. Frankrijk wilde veêrkracht in het beheer. Oppositie was impopulair. Men was minder voor verlies der vrijheid dan voor verstoring der orde beducht [1]).

---

[1]) [Het laat zich begrijpen dat de doortastende veêrkracht van Bonaparte, als redding van den schier reddeloos geworden Staat, mèt opgetogenheid begroet werd. „La république n'avait été qu'une *servitude agitée*. Il est difficile de se figurer dans quel excès de fatigue, d'apathie, d'indifférence ou plutôt de mépris pour la chose publique, un effort si long, si terrible et si vain, avait jeté les âmes. La nation tremblait au mouvement de son ombre. Le matin on craignait une restauration le soir un retour vers la terreur. Beaucoup avaient peur de montrer leur peur, et ce ne fut qu'après la crise du 18 brumaire qu'on put

Als van zelve rijst de vraag op: zoo men zich vrijwillig aan Napoleon onderwierp, waarom werd hij een dwingeland?

Niet uit eigen verkiezing. Geweld was of werd, ook voor hem, voorwaarde van zelfbehoud. De partijen, naar verademing hijgend, waren bereid zich willekeur te getroosten, maar voor een tijd: zij waren niet onwillig geweest zich te buigen, edoch wat buigt, breekt niet, en rigt zich, als de nood voorbij is, weder op. Zij vingen dus aan zich op nieuw te vertoonen, zoodra de vrees voor erger begon te wijken; zoodra het bleek dat Napoleon niet gezind was den weg voor anderen te banen; zoodra, door bestendiging van het Consulaat en meer nog bij de oprig-

---

juger, à l'étendue de leur bien-être et à l'excès de leur joie, quel abîme de pusillanimité la révolution avait creusé dans ces âmes amollies." Tocqueville, V. 272, svv.

Ook volgens Stahl, was hier verdienstelijkheid, geen onregt. „Napoleon hat die Revolution nicht gemacht, er hat nur die Anarchie die er vorfand, bewältigt. Die Rettung aus dieser Anarchie ist seine Mission von oben, ist sein Titel zur Gewalt. Der Brumaire war nicht Umsturz einer legitimen befestigten Verfassung, sondern Gründung einer Autorität in dem Chaos der einander zerstörenden Verfassungsstrebungen. In der Republik war darum seine Gewalt eine rechtmäszige, berufene, wohlgegründete, mit nichten eine Usurpation. Sie begann erst unrechtmäszig zu werden, da er ein erbliches Reich auf die Revolution gründen wollte." III. 563.]

„Au 18 brumaire," schrijft in 1842, de graaf Molé, die Napoleon van nabij gekend had, „il y avait au fond des âmes le desir ardent d'une halte, d'une trève du moins avec des théories, des essais dont il ne restait que des ruines et dont on n'attendait plus rien. La France, alors décidée comme aujourd'hui à conserver et maintenir tous les grands résultats de sa révolution, refusait de remonter vers le passé, et ne sentait que dégoût, que profonde défiance pour tout ce qu'on avait tenté, depuis 1789, de substituer à ce qui était détruit; elle implorait comme expédient le despotisme, et son état social ne lui permettait pas de se représenter le despote sous une autre forme que celle d'un soldat. Nous ne pouvions pas plus nous passer du génie de Napoléon que de son épée; c'est devant lui que l'oeuvre de dissolution, poursuivie par le dixhuitième siècle, s'arrêta." — Er waren er, zegt hij, die, bij den aanvang van het Consulaat, „en l'aidant à réparer tant de maux, à faire oublier tant de crimes, à détrôner tant d'orgueilleux mensonges, à réhabiliter tant d'éternelles vérités, croyaient embrasser une sainte et généreuse croisade."

ting van het Keizerrijk, de oorlogsman, van wien zij zich gaarne als hefboom, elk voor eigen systema, zouden bediend hebben, heerscher in eigen kracht, beletsel, ja zelfs, naar de illusiën hunner opgewondenheid, het eenige beletsel hunner wenschen en uitzigten werd. Weldra bleek het dat de man, van wien menigeen herstel van het koningschap te gemoet zag, veeleer naar Cromwell geleek; de verbolgenheid veler vrienden van het vorstelijk stamhuis verhief zich tegen dezen eigendunkelijken plaatsvervanger van de Bourbons. Teleurgesteld en bedwongen, beriep menig voorstander der revolutiebegrippen zich, tegen de overmagt van het zwaard, op theoriën voor welke de geestdrift, door overmaat van jammeren wèl bekoeld, maar niet gesmoord was. Met syllogismen waren dergelijke eischen niet wederlegbaar. Tegen de vijandige redenering dezer ongelijksoortige partijen was Napoleon, evenmin als de Conventie, evenmin als het Directoire, met woorden alleen bestand. De een wilde een constitutioneel bewind als in 1791, de ander jacobijnsche losbandigheid, een derde de verdrevene dynastie. Elke meening vond kracht, of in het fanatisme voor leerstellingen, of in de sympathiën der natie, of in een edelaardige zucht naar ware vrijheid, die ook thans te dikwerf met losbandigheid verward werd. De magt van Napoleon, eerst aan iedereen, als steunpunt voor eigen ontwerp, welgevallig, zou weldra, als slagboom, aan allen hatelijk zijn. De vijandschap, naarmate het gezag meer in zijn persoon geconcentreerd was, werd persoonlijk. Waar andere middelen te kort schoten, werd de hoop gevestigd op den afschuwelijken bijstand van *machine infernale* of moordenaarsdolk.

Wat nu? de Bourbons terugroepen? Lamartine heeft er fraai over gezongen [1]), maar was de toestand zoodanig dat

---

[1]) „Ah! si rendant le sceptre à des mains légitimes,
„Plaçant sur ton pavois de royales victimes,
„Tes mains des saints bandeaux avaient lavé l'affront!
„Soldat vengeur des rois! plus grand que ces rois même,
„De quel divin parfum, de quel pur diadème,
„L'histoire aurait sacré ton front?"

door Napoleon, indien hij gewild had, de rol van Monk had kunnen worden gespeeld? Althans, zegt men, uit eigen hoofde kon hij, met afwering van dwaalbegrippen, naar de echte beginsels van het voormalige staatsregt, eene wezenlijke monarchie stichten [1]). Eilieve, kon hij dit? Het was de meening en raadgeving van den scherpzinnigen politicus, twaalf jaren zijn vrijmoedigen correspondent, Fiévée [2]). Ik zou mij kunnen bepalen bij de opmerking dat zelfs de magtigste alleenheerscher magteloos is ter fatsoenering van den tijdgeest, en dat allereerst Napoleon zelf zich van de beslommeringen der regering had moeten ontslaan, om, onder leiding van Fiévée, een voorbereidend onderwijs te gaan ontvangen. Maar, wat meer zegt, de voormalige orde van zaken, tot in haar diepste grondslagen ten onderste boven gekeerd, te herstellen (de doode te doen herleven) was ondenkbaar [3]). Welnu, indien voortzetting van den historischen staat, onder een uit de revolutie ontsproten gezag, evenmin als onder het aloude vorstenhuis, mogelijk was, wat bleef er over? Wel zegt de liberaal-constitutionele school; wat hem overbleef? hulde doen aan de begrippen

---

[1]) [Mme de Stael (II. 325) had een ander denkbeeld. „S'il avait établi sincérement et dignement la constitution angloise en France, sans doute il serait encore empereur." — Zie soortgelijken trek van anglomanie in haar vader Necker, hierboven, blz. 307.]

[2]) [Op verlangen van Napoleon, zond Fiévée hem, schriftelijk en regtstreeks, politieke beschouwingen, waarin buitengemeene schranderheid aan eene, in die dagen voorzeker zeldzame, vrijmoedigheid gepaard is. In den vorm van Nota's. De afspraak was: „Je ne vous adresserai que des notes telles que je les ferais pour moi; vous saurez qu'elles sont pour vous, et vous resterez maître de n'en prendre que la part qui vous conviendra." — Misschien is er nauwelijks een tweede voorbeeld van een dergelijke zoo lang volgehouden betrekking. De verzameling is een schatkamer van staatkundige wijsheid: *Correspondance et relations de J. Fiévée avec Bonaparte,* 1802 à 1813. Paris 1836.]

[3]) [Fiévée schrijft: „Il s'agit (et de tous les intérêts il n'en est pas de plus grand) de savoir si le pouvoir d'un seul se sera élevé audessus de tous les partis et même de toutes les libertés, pour faire triompher les doctrines de la Révolution, ou pour rendre à l'expérience des siècles toute son autorité." II. 277. — De beginselen van 1789 waren te sterk om, toen reeds, in hun ontwikkeling te worden gestuit. Om,

van vrijheid, de regering inrigten naar de constitutie; waarheid en leven brengen en houden in de staatslichamen die het tegenwigt van zijn gezag behoorden te vormen; de drukpers loslaten, zich onder de wet, in plaats van boven de wet stellen. Schoone ontwerpen inderdaad; losmaking van het gedrocht, zoo even, met toejuiching van gansch Frankrijk, aan ketenen gelegd. Zijne weigering steunde op ervaring en gezond verstand. De scherpheid van zijn blik doet te meer de verblinding uitkomen der onverbeterlijken die, zwevende in den liberalen dampkring, waanden dat, als de drukpers ontboeid wierd, het Vaderland zou gered zijn! „Ce sont les hommes de 1791 qui veulent revenir, Roederer, Mounier et autres. On composerait les grands corps de tous ces hommes, de Lafayette, de Latour-Maubourg. Eh bien! ces deux-là m'ont écrit, au sujet du consulat à vie, qu'ils disaient oui, à condition que *la liberté de la presse* serait rétablie. Jugez maintenant ce qu'on peut espérer de ces hommes, qui sont toujours à cheval de leur métaphysique de 1789. La liberté de la presse! je n'aurais qu'à la rétablir, j'aurais de suite trente journaux royalistes et quelques journaux jacobins. Il me faudrait gouverner encore avec une minorité, une faction, et recommencer la révolution, tandis que tous mes efforts ont tendu à gouverner avec la nation" [1]. De staatkunde van Napoleon behield het merk van reactionairen oorsprong. Op zijn standpunt, was het natuurlijk en prijzenswaard dat hij afkeer van ideologie had; dat hij de Vergaderingen, bestemd om hem te bedwingen, liever zelf bedwong; elke instelling tot lijdelijk werktuig van zijn eigen wil, elke in naam vrij gebleven stem tot weêrklank herschiep; dat hij,

---

toen reeds, den grondtoon der eeuwen boven den grondtoon der eeuw te kunnen stellen. — Napoleon was „le despote, *fils* et *dompteur* de la révolution;" volgens Guizot, *Mém.* I. 68. — Bedwinger, ja, maar zóó dat hij zijn eigen magt, tegenover Frankrijk en Europa, ontleende aan de kracht die hij bedwong, en die, in zijn persoon, als alleenheerscher, als veroveraar, en als verbreider en profeet *(propagateur)* der revolutieleer, gecentralizeerd werd.]

[1]) Wachsmuth, III. 241.

zooveel mogelijk openbaarheid, in bijeenkomsten, of geschriften, belette; geen enkel middel, noch policie, noch conscriptie, noch centralisatie, noch zelfs de godsdienst [1]), ongebruikt liet om volledige autocratie te vestigen en te versterken.

Deze *autocratie* over eene republiek, dit eenhoofdig bewind, zeer ongelijk aan wezenlijke monarchie; deze dictatuur, dit zamenvloeijen van alle magten onder één despoot, was onvermijdelijk gevolg der revolutie-leer; haar toepassing zoo als ze, om de omstandigheden, zich als eenig redmiddel voordeed. Er was van de revolutie-leer geen verzaking, verre van dien! veeleer een naar de behoeften eener volstrekte alleenheersching gewijzigd gebruik. Niemand heeft zich meer dan Napoleon op de volkssouvereiniteit beroepen. Denk aan de plegtige afkondiging in den *Moniteur:* „le premier représentant de la Nation, c'est l'Empereur; car tout pouvoir vient de Dieu et de la Nation" [2]). Denk aan de vertrouwelijke aanbeveling om het decreet over willekeurige opsluiting in staatsgevangenissen, bittere kost voorwaar! met een smakelijke saus van liberale denkbeelden te overgieten. „Il faut deux pages de considérans qui contiendront des idées libérales." Men heeft dergelijke zorg om zich met het volksgezag in verband te stellen voor veinzerij, bijkans voor spotternij gehouden. Ten onregte. Dit beroep was opregt; hierin lag de oorsprong zijner kracht. Dit beroep was regtmatig en juist. Het volk was souverein; de keizer de eerste vertegenwoordiger van het volk; op hem was het alvermogen, uit den boezem der natie, over-

---

[1]) [Eigenlijk: „la Nation (l'État) c'est moi."]

[2]) [Als aanhangsel der volkssouvereiniteit, werd ook *le droit divin* niet versmaad. In den door den keizer medegeredigeerden catechismus voor de roomschgezinden leest men: „D. Que doit-on penser de ceux qui manqueraient à leur devoir envers notre empereur? R. Selon l'apôtre St. Paul, ils résisteraient à l'ordre établi de Dieu même et se rendraient dignes de la damnation éternelle" — „Sous le règne de Napoleon I (schrijft d'Haussonville, in zijn merkwaardig werk *l'Église romaine et le premier Empire*) le chapitre relatif au quatrième commandement s'étend prodigieusement, et prend les plus singuliers développements."]

gedragen door den volkswil. Hij was in het bezit hiervan, met gelijk regt als de gansche reeks der revolutionaire gouvernementen; met meer regt, omdat, uit verwarring en ellende, de onmisbaarheid was gebleken van het eenhoofdige bewind. Derhalve heeft de tirannij van Napoleon, als voortbrengsel der revolutie-leer, niets dat ons kan bevreemden; niets dat hem, wanneer we de leer goedkeuren, mag worden ten kwade geduid. Dwang was noodig, om hernieuwing van gruwelen te vermijden, om rust te handhaven, om het uitzigt op verwezenlijking der revolutie-begrippen te behouden. Het algemeen welzijn bestond nu in het ten onder houden der partijen, ten behoeve van orde en rust. Al het hiervoor noodige was billijk, regtmatig, prijzenswaard. Enkel naar de wet der *noodzakelijkheid* mogt uitspraak worden gedaan; het al dan niet aanwezig zijn dezer noodzakelijkheid werd door het individueel gevoelen van den geweldhebbenden beschermheer beslist [1]).

Niet enkel als magthebber, niet enkel als tiran, ook als veroveraar, was Napoleon kind der Revolutie. Hij werd, zegt men, door onverzadelijke eergierigheid verteerd; elke overwinning werd hem ten prikkel tot verdubbeling zijner

---

[1]) [„Par Napoléon s'accomplit l'oeuvre que la France invoquait vainement depuis la fin de la Terreur, la réaction de la Révolution par elle-même contre elle-même; c. à, d. la consolidation de ses principales conquêtes avec l'abandon de quelques unes de ses plus légitimes promesses et de ses plus belles espérances." Guizot, *Hist. Parl.* I, Introd. p. 33. — „Dans cette phase, la première place, la place unique appartient à Napoleon. Il a reconstruit en France la charpente sociale.... Il rappela et remit en haut ce qui est naturellement en haut.... Il réhabilita en France le pouvoir méconnu, abattu, humilié, dégradé, tour à tour et quelquefois tout ensemble odieux et ridicule dans le cours de la Révolution.... Le pouvoir reparaissait et se relevait à l'horizon, à mesure que Napoléon lui même s'élevait. Il était *le pouvoir personnifié.*" t. a. p. — In hem herleefde, tegenover een beginsel van anarchie, *le principe d'autorité.* — Kon er door Napoleon meer worden verrigt? was hij tegen den tijdgeest opgewassen? zou het mogelijk voor hem geweest zijn zelf de valsche staatsleer te verbannen, door wier kracht alleen hij alvermogend was en bleef?

Onwedersprekelijk is de opmerking van Fiévée: „Quand on gouverne après de longs troubles civils, on ne doit pas oublier que, si les

ongeëvenaarde veerkracht. Het zij zoo; het is zoo; maar, ook buitendien, door den aard der hem toevertrouwde magt, zou hij, tegen wil en dank, tot oorlogen en veroveren gedwongen en voortgezweept zijn. Om de innerlijke rust te handhaven was geweld noodig; om het geweld dragelijk te maken, krijg. Minder zou de keten knellen, als ze met lauweren bedekt wierd. Frankrijk zou, voor het gemis der vrijheid, door het verslinden van Europa, schadeloos en te vrede worden gesteld. „Bonaparte avait besoin de la guerre pour établir et conserver le pouvoir absolu. Une grande nation n'aurait pas supporté le poids monotone et avilissant du despotisme, si la gloire militaire n'avait pas sans cesse animé ou relevé l'esprit public, Les avancemens continuels dans les divers grades, auxquels toutes les classes de la nation pouvaient participer, rendaient la conscription moins pénible aux habitans de la campagne. L'intérêt continuel des victoires tenait lieu de tous les autres; l'ambition était le principe actif du gouvernement dans ses moindres ramifications; titres, argent, puissancee, Bonaparte donnait tout aux Français à la place de la liberté. Mais, pour être en état de leur dispenser ces dédommagemens funestes, il ne fallait pas moins que l'Europe à dévorer" [1]).

Naarmate de natiën proefondervindelijk met deze taktiek der afleiding bekend raakten, naarmate men begreep dat, in het volkenregt, de fabel van den vratigen Polyfeem gespeeld werd, en dat het grootste voorregt bestaan zou „in het laatst van allen te worden geslacht", kon Europa niet gezind zijn zich naar dezen eisch der onverzadelijkheid te

---

doctrines qui ont détruit le passé restent et *ne sont conenues dans leurs effets que par la puissance d'un homme,* elles reprendront bientôt leur premier ascendant." t. a. p. I. 55. — Napoleon wist dit ook wel („Je suis *le signet*" hierna, blz. 379); maar bovendien wist en ondervond hij dat, ter uitroeijing eener diepgewortelde denkwijs, de magt ook van den magtigste te kort schiet.]

[1]) Mme de Stael, II. 476. — [„Pour gouverner la France en maître absolu, il donnait à la France l'Europe pour esclave. Le despotisme est à ce prix." Guizot.]

voegen. Uitbreiding van aanval moest uitbreiding van tegenstand ten gevolg hebben; oorlog, telkens op uitgestrekter schaal, verpligtte den Keizer tot vermeerdering der lasten welke, in manschappen en in geld, van de rampzalige bevolking gevergd werden. De behoefte aan krijgsmagt werd verdubbeld, naarmate het land uitgeput werd. Teleurstelling en misnoegen maakten verzwaring van het juk noodig; aldus werd, door overmaat van lijden, de ingenomenheid met vrijheidstheoriën wederom levendig gemaakt. — Men zoekt de reden van Napoleons val in den krijg van het spaansche schiereiland, in het continentaal systema, in den oorlog tegen Rusland; inderdaad zijne handelwijs is gedurig meer onvoorzigtig, onregtvaardig, onzinnig geweest; doch wij moeten tot de oorzaak opklimmen. Als voor het *Comité de Salut Public* gestadige werking der guillotine, evenzoo was gestadige schittering van het oorlogszwaard levensvoorwaarde van dit nieuwe soort van schrikbewind. Napoleon was gedoemd vooruit te streven langs een weg naar den afgrond en vermogt niet de toepassing der spreuk te ontwijken: „Tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant" [1]. Door het revolutionaire zijner stelling, vroeger alvermogend geworden, werd hij nu magteloos; omdat tusschen den autocraat en de onderworpelingen geen band dan dienst- en schatpligtigheid was; omdat de duurzaamheid van dezen band aan de bestendigheid zijner zegepralen hing; omdat hij, tegen de afgefolterde fransche bevolking, gelijk tegen de fel getergde natiën van Europa, als de gehate vertegenwoordiger van tiranny en overheersching, alleen stond.

---

[1] [„Vestig op de daden en lotgevallen van Napoleon het oog. Wat willekeurig schijnt, was het, in zeker opzigt, ganschelijk niet; de erfgenaam der Jacobijnen werd, tot herstel en behoud der orde, gedwongen het Souvereine Volk, waarvan hij zich zoo gaarne representant noemde, in schitterende ketenen te slaan, en, misschien uit eigen aandrift, maar zeker *par nécessité de position*, telkens vooruit te streven, op den weg van overheersching en dwingelandij; totdat hij, te midden van Frankrijk en tegenover Europa, alleen stond en, als het eenige beletsel van algemeene vrede en vrijheid, in ballingschap geleid werd." *Grondwetherz. en Eengez.* blz. 214. — *Handboek*, § 913—924].

Met hem bezweek de reactie, nadat ze bijkans het *nec plus ultra* van haar rampzalige loopbaan scheen te hebben bereikt [1]).

---

2. De val van den geweldenaar was de verbreking van het geweld; doch, met het aanlichten van een nieuw tijdperk, was de opkomst der revolutie-leer, die met vrijheidszin verward werd, en de begeerte om andermaal het naleven van haar voorschriften te beproeven, wederom daar.

---

[1]) [Van waar anders, dan uit den aard van de radicale staatsleer, s het verklaarbaar dat er (in stede der getemperde monarchie, in 1789 eigenlijk begeerd; hierboven blz. 273), in 1791 eene *démocratie royale* was, in 1792 eene republiek, in 1793 een schrikbewind, in 1795 een willekeurig beheer, weldra een militair gouvernement, een consul, een keizer, een tiran?

Vergelijk Stahl over het *Imperialisme,* als „die absolute Monarchie auf Grund der Revolution." III. 454, vgg. „Ihr Wesen ist die Gründung der ganzen Staatsordung auf mechanische, statt organische und sittliche Kräfte." — Ook zijne rede van 24 April 1855. „Die Tradition des alten Kaiserreichs ist nicht der *Friede*, sondern die *Eroberung*, und ist nicht die *Konservation*, sondern die *Propaganda der Ideen der Revolution.* Das Kaiserreich war die Vernichtung der alten Grundlagen der Gesellschaft, Aufrichtung gouvernementaler Allgewalt auf den Boden revolutionairer Nivellirung. Es war die Revolution mit Ausnahme der Anarchie, aber auch mit Ausnahme der Freiheit; es schlosz alle Freiheit aus, wie die echte der legitime Ordnung, wie die unechte der Revolution."

Omtrent het *rehabiliteren* en *idealizeren* van het *napoleontische* Frank rijk, dat in de laatste jaren het panegyricum van het *jacobijnsche Frankrijk* verving, zie *Narede*, bl. 73, vg.

Aan den anderen kant wachte men zich van, enkel of vooral, aan den *persoon* te wijten wat, in den levensloop der Revolutie, haar eigenaardige vrucht was. Wanneer door *idéologie* de filozofie van Rousseau c. s. verstaan wordt, dan had Napoleon in 1812, gelijk: „C'est à l'idéologie qu'il faut attribuer tous les malheurs de la France." Laat deze valsche wijsgeerte de atmosfeer zijn der gedachten; straks vindt ge, in het spoor van Robespierre geraakt, het keerpunt slechts in de politiek van Bonaparte. „Quand les idées libérales dominent, les idées napoléonniennes arrivent, l'abîme appelle un autre abîme. Le système de Bonaparte est héritier direct et légitime du système jacobin." *Le parti antirév.* p. 48.

Hernieuwde proefneming [1]) is het begin, hernieuwde teleurstelling het kort begrip, en vooral het einde, van dit vijftienjarig tijdperk (1815-1830). Van waar dit? omdat dezelfde weg naar dezelfde uitkomsten leidt [2]).

De jaren der bevrijding waren een treffend oogenblik in de geschiedenis der volken [3]). Wanneer de gerigten des

---

Spreek met Royer-Collard van *le monstrueux despotisme* de l'Empire; zeg met den generaal Foy: „c'était la carcasse politique de Constantinople:" betreur met Guizot (t. a. p. 39) „les emportemens d'une ambition sans limite et d'un despotisme sans frein." Verklaar met Thiers, op de laatste bladzijde van het laatste (20e) deel van *le Consulat et l'Empire:* „Le jeune héros plein de génie, ce sage, après quelques années devenu fou, fou d'une autre folie que celle de 1793, mais non moins désastreuse, immolait un million d'hommes sur les champs de bataille, attirait l'Europe sur la France qu'il laissait vaincue, noyée dans son sang." Breng op rekening van het *individu* zooveel u billijk voorkomt; maar geef op de les der geschiedenis acht, en vergeet niet dat de reactie, welke het beginsel vasthoudt en de toepassing bestrijdt, *geweld* van binnen en *afleiding* naar buiten behoeft, telkens weer en telkens meer, als voorwaarde der haar opgelegde taak.

Thiers zelf doet opmerken waarom de magtige regent tot het verleenen van vrijheid buiten staat was. „Les amis de la liberté reprochent à Napoléon de ne l'avoir pas donnée à la France. En partageant leurs sentiments, nous croyons qu'ils se trompent. Sous le rapport politique, en effet, il était impossible que Napoléon devint un organisateur définitif, car la forme de notre gouvernement devait varier encore bien des fois sous le vent des révolutions, et la France, tantôt inclinant vers le pouvoir quand elle venait de souffrir des agitations de la liberté, tantôt inclinant vers la liberté quand elle venait de souffrir des excès du pouvoir, la France est allée flottant depuis trois quarts de siècle entre le despotisme et l'anarchie, comme un pendule déplorablement agité."]

[1]) Hierboven, blz. 228 vg.

[2]) [Niet ten onregte had Napoleon voorspeld: „Après moi, la révolution, ou plutôt les idées qui l'ont faite, reprendront leur cours. Ce sera comme un livre dont on ôtera le *signet*, en recommençant la lecture à la page où on l'avait laissée."]

[3]) [Door de oordeelen Gods hadden de natiën verootmoediging en opzien naar den eenigen Redder geleerd. Er was bij velen terugkeer tot het Evangelie, eene christelijke opwekking *(Réveil)*. — Niet van Duitschland alleen gold: „Die nationale Erhebung unseres Volkes (1813) ist vor Allem eine religiös-sittliche Erhebung und Erneuerung gewesen. Alle groszen Zeugen jener Zeit sind erfüllt von diesen Bewusztsein,

Heeren op aarde zijn, leeren de inwoners der wereld geregtigheid. Met den haat tegen Napoleon was (na leed, strijd, en uitredding) geestdrift voor de zaak van godsdienst en vaderland en vrijheid ontwaakt. Om het wegvallen van beletselen, in den storm met wortel en tak uitgeroeid, was het tijdstip voor christelijk-nationale staatkunde, voor toepassing van onvergankelijke waarheden in nieuwe vormen, niet ongeschikt. Ik vermeet mij niet de grondlijnen van dezen wederopbouw te trekken [1]. Als eerste voorwaarde, afzwering van het revolutiebeginsel en onderwerping aan hooger dan menschelijke wet; bevestiging aldus van het gezag, en eerbiediging der verkregene regten van vroeger en later tijd. Die voorwaarde ontbrak. Wèl zou voortaan de godsdienst in eere zijn; wèl zou men de lessen der ervaring te baat nemen; wèl zou er in de staatsregelingen een christelijke en historische tint of vernis zijn; maar de christelijk-historische beginselen als rigtsnoer te erkennen, dit gold, ook nu, voor ongerijmd en verderfelijk bij de magthebbers en schriftgeleerden en wijzen der eeuw. Napoleon was, zeide men, stichter van zooveel onheil, omdat hij de leer welke hem ten zetel verheven had, miskend en, als een ondankbare zoon, in de revolutie zijn eigen moeder vermoord had. Napoleon was, gelijk Robespierre, een man des bloeds en des gewelds. Welnu, de vrijheid, waarvan 1789 de dageraad geweest was, werd nu des te dierbaarder, om de menigvuldige ellende welke, op het misbruik van haar naam en op het beletten of belemmeren van haar zegenrijke werking, gevolgd was.

Waarom had de Revolutie, ondanks haar voortreffelijkheid, droevigen afloop gehad? Omdat ze, zeide men, telkens *te ver* ging. Zij had, door het oude al te zeer te verachten, het staatsgebouw van grondslagen beroofd; daarna

---

dasz der Grund der Freiheit und Grosze Deutschlands in der Tiefe des Gemüths, in dem religiösen Glauben und der sittlichen Erneuerung gelegt werden müssen. Die Männer der Religion standen im Bunde mit dem nationalen Geiste, und die Männer der nationale Idee waren zugleich tief und innig religiös." Luthardt, I, 127.]

[1] Zie evenwel *Handboek,* 2e uitgaaf, § 971 vgg.

werd ze, beurtelings, in tweederlei zin buitensporig. Het Jacobinisme, door vrijheid zonder orde, het Bonapartisme, door orde zonder vrijheid, hadden vrijheid en orde hatelijk gemaakt. De ervaring waarschuwde thans om, met vermijding van droevige bijpaden, weder te keeren en te blijven op den in 1789 ingeslagen weg.

Gewijzigde hervatting der revolutie, geen dolzinnige *radicalisme*, maar liefelijk *liberalisme* (het radicalisme in zijn ontwikkeling gestuit!) zou voortaan de leus zijn.

Aldus bleef het valsch beginsel in eer. Op de almagt der centralizatie, als meest kostbare vrucht der Omwenteling, stelde men hoogen prijs [1]). De eenige vraag was: bij wie het *pouvoir constituant* berustte? door wie de staatsmachine, met haar ingewikkeld raderwerk en onweêrstaan-

---

[1]) [De *Restauratie* is de voortzetting der *Revolutie* geweest. Napoleon, *tiran* in eene republiek, werd (dewijl men in de monarchiën slechts liberale republieken zag) beschouwd als een *monarch*, die misbruik van het gezag had gemaakt. Nu scheen het dat een vorst aan zijne bestemming voldeed, als het ware, wanneer hij een goede Napoleon werd. Aldus werden de napoleontische instellingen bewaard en bleven de liberale begrippen in zwang." *Ned. Ged.* III. 35. — Onder de verwarring van denkbeelden, zelfs bij de wederoprigting van den troon zigtbaar, wordt zeer te regt ook opgeteekend: „le mot de *légitimité*, présenté comme exclusivement applicable aux droits de la royauté, l'idée de *pouvoir constituant* attaché au principe monarchique et à l'homme qui représentait temporairement ce principe; la nécessité d'une *charte octroyée* pour déterminer les formes de la société nouvelle." *Appel*, p. 20. — Tegen het *pouvoir constituant* des konings verhief zich weldra dreigend *le pouvoir constituant* van het souvereine volk.

Niet 1793, niet 1791, maar het guldenjaar 1789 werd regelmaat; *Rousseau* de leermeester niet, maar *Montesquieu*, met zijn splitsing en evenwigt. Hierboven, blz. 203.

„La Restauration ne fut guère qu'un changement de personnes, au profit du libéralisme émancipé, un retour de l'ancienne dynastie, pour continuer l'oeuvre de 1789; le gouvernement des Bourbons appelé, bon gré mal gré, à règner avec les institutions révolutionnaires et d'après le système libéral.... La charte, interprétée d'aprés le sens libéral, c'était encore au fond, comme sous l'Empire, la république, la démocratie centralisée, la souveraineté du peuple, sous des formes parlementaires que Napoléon avait amorties et que, de bonne foi, on voulait vivifier." *Le parti antirév.*, p. 38.]

bare drijfveeren, zou worden bestuurd? wie een gezag zou hebben, waaraan Vaderland en Natie ter willekeurige beschikking overgeleverd zijn zou?

Onder *monarchale firma*. Aan de vorsten werd, in den geest der filozofische theorie, de bevoegdheid toegekend, om het historisch aanzijn der Natie in den vorm die hun goeddacht te brengen, en, waar het noodig bleek, te wringen. De vrijheidszin der volken werd met het representatief systema gepaaid, aan de herinneringen, zoo gezegd werd, der voormalige Stenden en aan de voortreffelijke staatsregeling van Groot-Brittanje ontleend. De nabootsing was caricatuur, waarin het zamenstel der vrijheden, gelijk dit uit natuur en geschiedenis verrijst, onder vertoon van politieke regten, opgelost en weggegocheld werd [1]. Constitutionele kamers, met historische benamingen versierd, waren voortzetting van de revolutionaire vergaderingen sedert 1789. In het middenpunt van den Staat zou, door welberekende werking van verschillende magten, heilrijk evenwigt zijn; men voorzag niet, wat evenwel te voorzien was, dat dit evenwigt, na slingering en botsing, verbroken zou worden; dat er geweld en verdrukking, in naam, óf der vrijheid, óf der openbare rust en veiligheid, telkens zou ontstaan. Het was ook nu weder ontwikkeling of reactie; losbandigheid of bedwang [2]. „Il était démontré que la restauration n'avait plus que deux alternatives devant elle: le triomphe complet de l'école démocratique, qui fesait aboutir la Charte à la souveraineté parlementaire, ou la réaction violente de l'école despotique, qui opposerait l'arbitraire à l'anarchie, la tyrannie à la licence, la force brutale au

---

[1]) [Over de nabootsing van middeneeuwsche toestanden, die èn voorbij, èn ook in onzen tijd niet benijdenswaard zijn, zie *Ter Naged. v. Stahl*, blz. 10. — Over de navolgbaarheid en onnavolgbaarheid der engelsche staatsregeling, *Grondwetherz. en Eengsgez.* (blz. 349— 353].

[2]) Het vorstelijk gezag, met het tweeslachtig charter aan zwakheid of willekeur krank, is onophoudelijk, door revolutionaire toegeeflijkheid of reactionairen dwang, aan het voorbereiden en verhaasten van eigen ondergang werkzaam geweest. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 214.

désordre" [1]). Voor beteugeling was de dynastie, omdat ze van terugkeer naar *l'ancien régime* verdacht werd, te zwak [2]). Zoodanig was het einde van een, om de gezindheid der europésche volken in 1813 [3]), gunstig begin. Zoodanig, onder aankweeking van politieke kunstenarij, de vrucht van veelbelovenden bloesem. Zoodanig, indien men onder *koningen* allen wier invloed op wetenschap en praktijk veelvermogend is, omvat; de verwezenlijking van het gezegde: zoo dikwerf de koningen onzinnig zijn, wordt het volk gestraft. „Quidquid delirant Reges, plectuntur Achivi."

De geschiedenis der Restauratie is gestadige zelfverdediging van het gouvernement tegen de gevolgen der theorie. De liberale denkbeelden waren eene flaauwe copie der jacobijnsche begrippen met eenzelvigheid van beginsel en strekking. De monarchie, volgens het charter, was revolutionair gemeenebest. Onder eenhoofdig bewind, zou men voor een slechten, ditmaal een beminnenswaardigen regent hebben; een Vorst, geen tiran. Men vergat dat, op revolutionairen bodem, ook de wettige vorst onweêrstaanbaar of onbedui-

---

[1]) *Gazette de France*, 29 déc. 1840.

[2]) [Ook voor 1813, en voor latere jaren, mag gelet worden op het oordeel van Mallet du Pan in 1799. „Ses espérances," schrijft Sayous, „reposaient tout entières sur *les peuples* qui, selon lui, s'étaient montrés si supérieurs aux *gouvernements;* c'est aux nations qu'il entendait s'adresser bien plutôt qu'aux cabinets," I, 271. — Vergelijk bijv. de zelfopoffering der spaansche natie met de regering van Ferdinand VII, of den duitschen volksgeest in 1813 met de geschiedenis van het Congres van Weenen of van den duitschen Bond.]

[3]) [*L'ancien régime* was een spooksel (hierboven blz. 233), dat in *la comédie de quinze ans* een groote rol gespeeld heeft. „On ne refait pas le passé." — Reeds in 1795 schreef Mallet du Pan: „Il est aussi impossible de refaire l'ancien régime que de bâtir S. Pierre de Rome avec la poussière des chemins." Zinspelend, op eene, onder een centraliserend bewind, *geïndividualiseerde, geätomiseerde* maatschappij (hierboven, blz. 188). Bovendien het regerend Huis was onbekwaam voor al wat naar een forschen maatregel geleek; in die hand *telum imbelle sine ictu.* — „Après ce qui s'est passé en France depuis 1789, le despotisme est impossible aux princes de la maison de Bourbon; une insurmontable nécessité leur impose les transactions et les ménagements; et s'ils tentent de pousser les choses à l'extrême, la force leur manque pour réussir." Guizot, *Mém.*, I, 95.]

dend is; dat hij, of autocraat, of slaaf en slachtoffer wordt. Met geen namen of redeneringen, met geen concessiën of overleg, zou men bestand wezen tegen het beginsel waaraan men hulde gebragt had. Eenigen tijd zou er verademing zijn, omdat het liberalisme de tusschenkomst der mogendheden vreesde en, onder den ijzeren schepter van het voorafgaande tijdperk, aan onderwerping gewend was. Natuurlijk echter dat de kiem, geworpen in eigenaardigen grond, ontkiemen en uitbotten en opgroeijen en vrucht dragen zou. De strijd was onvermijdelijk tusschen de tweederlei uitlegkunde van het charter, naar monarchalen vorm of radicalen eisch. De theoriën, met kunstig overleg naar den achtergrond geschoven, traden van lieverlede weder op den voorgrond. Wat voor den een vorstelijk octrooi was, werd voor den ander bilateraal contract, of eenvoudige lastbrief. Vruchteloos was een stelsel van beurtelings overhellen (*bascule*) naar den linker- of regterzij. De koning stond tegenover de zoogenaamde volksvertegenwoordiging weerloos. In telkens enger kring, werd hij gedreven naar het punt der noodlottige keus tusschen lijdelijke overgaaf en geweld. — De strijd werd ten nadeele van Karel X beslist, en 1830 was doorhakking van den onoplosbaren knoop in 1815 gelegd [1]).

Wankelbaarheid en val van het bewind was, zegt men, gevolg enkel van de dwaze staatkunde der Bourbons. — Zij waren bij de natie in minachting geraakt. — Door de vreemde mogendheden aan Frankrijk opgedrongen, hadden zij niets vergeten en niets geleerd. — Steeds was hun politiek anti-liberaal; hun bestuur voor welvaart en vrijheid nadeelig. — Door geweld en meineed hebben zij hun eigen ondergang bewerkt.

Niet één dezer verwijten heeft genoegzamen grond. De

---

[1]) [De beste poging om het constitutioneel stelsel met het koningschap overeen te brengen is die der zoogenaamde *doctrinaires* (Royer-Collard, Guizot, enz.) geweest. Stahl III. 357; vg. — Doch ook zij waren van aanrakingspunten met het liberalisme niet vrij. *Grondweth. en Eensgez.* blz. 343, vgg.]

herstelling van het aloude stamhuis was niet impopulair; veeleer werd ze door het volk grootendeels met opgetogenheid begroet [1]). De mogendheden hebben, althans niet ten gunste der wettige dynastie, partijdigheid betoond [2]). De Bourbons hebben de les van vergeven en vergeten zoo vlijtig beoefend dat ze meermalen de belangen van vaderland en dynastie onder den invloed hunner vijanden hebben gebragt. Minister van den in 1815 teruggekeerden koning was de koningsmoordenaar Fouché. De staatkunde van Lodewijk XVIII was steeds vrijzinnig, èn in de uitgifte van het charter, èn in de ontbinding der royalistische kamer van 1815, wegens haar bestrijding der centralisatie met den aankleve van dien. Niet minder in de handhaving, zoolang doenlijk, van het ministerie Decazes, dat dezen maatregel aanried en doordreef. Karel X en de bekwame staatsman die hem ter zijde gestaan heeft, Villèle [3]),

---

[1]) [„Dans la redoutable crise de 1815, le rétablissement de la maison de Bourbon était la seule solution naturelle et sérieuse.... Sous l'égide d'institutions mutuellement acceptées, on pouvait en attendre les deux biens dont la France avait le plus pressant besoin et qui lui manquaient le plus depuis vingt-cinq ans, la paix et la liberté. Grâce à ce double espoir, non seulement la restauration s'accomplit sans effort; mais, en dépit des souvenirs révolutionnaires, fut promptement et facilement accueillie en France. Et la France eut raison, car la restauration lui donna en effet la paix et la liberté." Guizot, *Mémoires*, I. 81.]

[2]) [„C'est vraiment une absurde injustice de s'en prendre à la restauration de la présence de ces étrangers que l'ambition insensée de Napoléon avait seule amenés sur notre sol et que les Bourbons pouvaient seuls en éloigner par une prompte et sûre paix." Guizot *Mém.*, I, 29.]

[3]) [„Il avait pratiqué, pendant six ans, le gouvernement constitutionnel sous un prince et avec des amis qui passaient pour le comprendre assez peu et ne l'accepter qu'à regret. Il a préservé son parti des fautes extrêmes qui, après lui, devaient amener sa ruine." Guizot, *Mémoires*, I, 286, 233. — St. Marc-Girardin schrijft in 1859: „Si je jugeais aujourd'hui M. de Villèle, je dirais qu'il n'a pas été seulement *un bon intendant*, comme nous le repétions alors avec une impartialité dénigrante, mais que ça a été l'homme qui, sous une royauté dont le tort était de vouloir rester ancienne, a eu le plus l'esprit de la société nouvelle. Ce n'était pas un ministre libéral, mais un ministre moderne." *Souvenirs d'un Journaliste*, (Paris, 1859) p. 16.]

werden zeer ten onregte van een voorbedachtelijk streven naar ommekeer van den regeringsvorm verdacht. Nooit heeft Frankrijk, sedert 1789, in gelijke mate welvaart en vrijheid gehad. De Ordonnantiën, zelfs wanneer men de aanhaling van art. 14 van het charter ten eenemale verkeerd acht [1], behoorden tot dezelfde categorie als *le* 18 *fructidor* en *le* 18 *brumaire* en de geheele reeks der staatsgrepen of *coups-d'état*, waarmeê, sedert 1789, schier elke wijziging van gouvernement tot stand kwam [2].

Men mag aannemen dat, ook voor Karel X, de handhaving van het charter ernst is geweest [3]. Daarentegen was het meerendeel der wederpartijders onopregt; met het charter ingenomen, slechts in zoo ver men daarin een steunpunt vond om, door logische gevolgtrekking, eene nieuwe omwenteling te bewerken. Onder betuiging van liefde voor het charter, werd vijftienjarige comedie gespeeld [4].

---

3. Nog met een enkelen trek wijs ik op den aard en de uitkomsten der Revolutie van 1830. Ik betwist niet,

---

[1] „Le Roi est le chef suprême de l'État. Il fait les réglements et ordonnances nécessaires pour l'exécution des lois et *la sureté de l'État.*"

[2] [Zie *Handboek* (2e uitgaaf), § 990. — Over het misdadige van een *staatsgreep*, uit een *anti-revolutionair* standpunt, zie o. a. mijn vertoog *Over het ontwerp van wet op het onderwijs* (1857), blz. 149, vg.]

[3] [„En formant le cabinet du 8 août 1829, ni le roi Charles X, ni le prince de Polignac ne méditaient, à coup sûr, la violation de la Charte et les ordonnances de Juillet." Guizot.]

[4] [Van lieverlede wordt over de Restauratie een billijker oordeel geveld. Het is, vergelijkenderwijs, een tijd van welvaart, vrijheid, ontwikkeling geweest. „Illibérale en apparence, elle inaugure parmi nous la liberté, elle ouvre une période d'éveil politique et d'esprit public. La Restauration fonde le vrai développement intellectuel de la France au 19e siècle, et reste une époque chère à tous ceux qui pensent d'une manière élevée." Renan. — Belangrijk is het de verwijten van Guizot, waar hij, als minister, in 1830 en later, tegen de Restauratie polemizeert, te vergelijken met het meer onpartijdig oordeel van denzelfden historiekenner en staatsman, na 1848, in zijne *Mémoires* zoowel als in het overzigt, dat aan zijne *Histoire parlementaire* voorafgaat *(Trois générations).*

veeleer beweer ik, dat bij de meeste drijvers opregtheid en goede trouw was. Ook zij wisten niet dat vrijzinnigheid vrijheid vernietigt; ook zij maakten zich en anderen nog diets dat vrijheid het natuurlijk gevolg is van liberale begrippen; zij waren, ook na al hetgeen sedert 1789 gebeurd was, onvatbaar voor het betoog dat juist de vasthoudendheid aan de leer de verwezenlijking der beloften telkens belet had. Dus waren zij gedrongen, ook nu, in bijkomstige omstandigheden de oorzaak van teleurstelling te zoeken; in het karakter eener dynastie, welke, zeide men, om aloudheid van gezag en erfregt, geschiktheid evenmin als gezindheid scheen te hebben om zich naar volksgezag en volkskeus te voegen. Het geloof aan de theorie hield stand. De schuld lag bij Robespierre, bij Napoleon, en nu, zeide men, bij de Bourbons. Hun verdrijving zou

---

In den strijd der eerste jaren na 1830, was ook Guizot niet spaarzaam met de aanklagt van *meineed*. „Notre révolution a été faite contre le *parjure*." In zijne gedenkschriften evenwel zachter: „Le Roi lisait et relisait l'article XIV, y cherchant avec une inquiétude honnête le sens et la portée qu'il avait besoin d'y trouver. En pareil cas, on trouve toujours ce qu'on cherche." I. 374.

De liberale begrippen hadden, reeds in 1814, den boventoon. Lamennais had (A° 1827) geen ongelijk: „La Charte, c'est la république; des lois complémentaires en harmonie avec la Charte ne peuvent donc être que des lois essentiellement républicaines, qui développent le principe démocratique des institutions, et le fassent pénétrer par mille canaux divers, jusque dans les dernières branches de l'administration publique. De là une opiniâtre résistance du pouvoir, qui ne se soutient devant la démocratie légale que par le despotisme administratif. Il combat pour sa vie contre les conséquences inflexibles de l'ordre qu'il a lui-même créé; ce qui donne à ses adversaires toute la force de la logique, comme ils ont déjà la force des choses, la force de l'opinion, la force des passions, tandis qu'il s'affaiblit de jour en jour par l'apparence d'une mauvaise foi très-éloignée de ses intentions véritables." Aldus in het geschrift, dat ook op het lot van het Rijk der Nederlanden zooveel invloed gehad heeft (*Handboek*, 2e uitg. § 1045), *Des progrès de la Révolution et de la guerre contre l'Église.* — Wel mogt de eerste zinsneê der voorrede zijn: „Que la France et l'Europe s'acheminent vers des révolutions nouvelles, c'est maintenant ce que chacun voit."

Het mag niet onopgemerkt blijven dat, ook in de latere voorstelling van Guizot, het *revolutionair* karakter der crisis van 1829-1830 te

het middel zijn en het was de voorwaarde om een echt-liberaal gouvernement te verkrijgen. De langgedreigde slag werd geslagen, zoodra door de uitvaardiging der Ordonnantiën, zich gelegenheid voordeed. De koning, zoo het heette, eenige bewerker van het kwaad, werd over de grenzen gebragt. Welaan, hoe zou men nu, verlost van die onverdragelijke Bourbons, het heil der natie bewerken? Hier was het gevoelen wederom tweederlei. Ontwikkeling der revolutie-begrippen en felheid eener voorwaartsche beweging was aan de orde van den dag; doch gelijktijdig ook de weêrslag, een stelselmatig verzet. Zoo was er, ook nu, het sedert 1789 telkens terugkeerend en onvermijdelijk antagonisme, *le Mouvement et la Résistance*. Op verre na niet allen wilden vooruitgang. Velen meenden dat men reeds te ver, zeer velen dat men althans ver genoeg was.

---

zeer op den achtergrond raakt. Volgens hem, zou de Julij-uitbarsting veroorzaakt zijn door den hardnekkigen weêrstand des konings tegen de *conditio sine quâ non* van een constitutioneel gouvernement, opgenomen, met bescheidenheid, zegt hij, in het adres van de kamer der gedeputeerden (Mei 1830). Namelijk aldus: „La Charte fait, du concours permanent des vues politiques de votre gouvernement avec les voeux de votre peuple, la condition indispensable de la marche régulière des affaires publiques." Te weinig doet hij uitkomen dat de eisch van gemeen overleg, van een beslissend overwigt der volksvertegenwoordiging op den gang der politiek, slechts een begin was, een *à-compte* op hetgeen straks, naarmate van den vooruitgang der geheele revolutionaire legermagt (sedert lang reeds achter de *doctrinaires* in aantogt) achtereenvolgens zou worden begeerd; met deze hoofdgedachte: onderwerping van het koningschap, als voorbereiding van de republiek. Sedert lang reeds waren de woelingen der republikeinen, bonapartisten, anarchisten, in vollen gang.

Guizot zelf erkent dat er wel grond was voor hetgeen de broeder van den onthoofden koning in 1830 te gemoet zag: „La Révolution et la République lui apparaissaient, à chaque instant, comme deux fantômes menaçants." Met redeneringen uit het dogma der volkssouvereiniteit bestreden, zou hij weldra tot overgaaf van elk zelfstandig gezag, ten verderve van volk en land, verpligt zijn. — In het uitvaardigen der ordonnantiën ging hij aanvallenderwijs te werk, zegt men. O ja! doch het was een aanval, soortgelijk aan dien van Oostenrijk, eerst in 1859 tegen Victor-Amedeus, daarna in 1866 tegen Bismarck. Het was omdat hij, lijdelijk gebleven en aldus omsingeld, weldra, zelfs ter verdediging, onvermogend zijn zou.]

Bij het te voorschijn treden van radicale denkbeelden en eischen, was te Parijs, van waar de stoot uitging, ontsteltenis bij den vermogenden middenstand algemeen. Onverwijld was er slechts ééne hoofdgedachte; namelijk hoe men, met behendig overleg, het duizendhoofdig monster weder leggen zou aan den onvoorzigtig losgemaakten band. De *actie* der laatste dagen van Julij 1830, werd door de *reactie* der eerste dagen van Augustus gevolgd. De voorstanders van stilstand, of zelfs van terugtred, wisten hunne zaak te bepleiten met schijn van waardigheid en regt. Immers was handhaving van het Charter en dit alleen [1]), het motief der losbarsting van den regtmatigen volkstoorn. Dit oogmerk was ten volle bereikt. Thans was er eene revolutiegezinde dynastie; het Charter zou voortaan in meer vrijzinnigen geest worden toegepast. Niets meer kon worden verlangd. Zoo onhandigheid en onwil der Bourbons mistrouwen gekweekt had, de bekwame en vrijzinnige hertog van Orleans was het algemeen vertrouwen allezins waardig; zoo het Charter, reeds in de uitgave van 1814, als palladium der vrijheid geroemd was, in deze editie althans, door de kritiek van 1830 gezuiverd, verkreeg men een meer dan genoegzame waarborg. — Eéne tegenwerping evenwel. Nadat de koning en de naaste erfgenaam beiden vrijwillig afstand hadden gedaan, waarom het erfregt in een kind geëerbiedigd, in den Hertog van Bordeaux? Omdat de ijzeren wet der *noodzakelijkheid*, om der omstandigheden wil, zonder geheele terzijdestelling van het geboorteregt, tevredenheid met een *ten-naasten-bij*-handhaving voorschreef [2]).

---

[1]) [*La Charte, toute la Charte, rien que la Charte* was langen tijd het veldgeschrei geweest.]

[2]) [„Je regarde le gouvernement de juillet, non comme *quasi-légitime,* mais comme pleinement légitime, comme le gouvernement le plus légitime dans son origine, car il a été l'oeuvre de la raison publique et de *la nécessité*." Zoo spreekt Guizot (*Hist. Parl.* II. 189. Zie ook I. 147, 161, enz.). Doch, in het meermalen (zie bijv. blz. 131) aangehaalde merkwaardig artikel *Philosophie de l'histoire contemporaine* door Renan, leest men: „La résistance au coup-d'état de juillet fut, au point de vue constitutionnel, d'une parfaite légitimité. Les ordon-

Nu eerst, nu eindelijk, zou in Frankrijk het toppunt van vrijheid en geluk bereikt worden. — Dit was de belofte, ook van hen die, door de radicalen gevolgd en voortgestuwd, aan de spits der beweging hadden gestaan. Gij weet hoe de belofte vervuld is. Na overvloed van vrijheidlievende betuiging, weldra willekeur, verplettering van elken tegenstand, een *cynisme des apostasies,* tot dus ver zonder weergâ. De burgerkoning, hoofd van een parlementair gouvernement, gesteund door den burgerstand, de burgerwacht en het leger; eene theorie van *l'ordre légal et constitutionnel*, ten gevolge waarvan de Regering, ter zelfverdediging, naarmate der omstandigheden, deed wat ze goed vond. De fraaije terminologie van le *Roi-citoyen*, *la charte-vérité* en *la monarchie entourée d'institutions republicaines* was geen beletsel. Lodewijk Filips, door wien men van de vermeende tirannij

---

nances portaient atteinte au pacte fondamental de l'état.... Mais si la résistance était légitime, jusqu'à quel point convenait-il de la pousser?.... La lutte devait être une *résistance,* non une *révolution.*"

„De tous ceux qui essayèrent de donner la théorie d'une situation dont le malheur était précisément d'être en dehors des théories, M. Guizot fut sans contredit celui qui déploya le plus d'ingénieuse perspicacité. Pour justifier l'acte hardi par lequel les droits de la branche aînée furent transférés à la branche cadette, il invoque la *nécessité.* Cette nécessité était réelle, mais un tel principe impliquait de graves concéquences. L'avantage de la royauté héréditaire est précisément d'écarter ces dangereuses conjonctures où un homme peut se présenter comme *nécessaire* et seul capable de sauver un pays. Si c'est par condescendance pour la révolution triomphante et par égard pour l'opinion que l'on se croit obligé à une dérogation aux lois fondamentales de l'état, ne sent-on pas quel principe de faiblesse on introduisait par là dans le régime nouveau?.... L'avénement de Louis-Philippe inaugura dans les questions de droit constitutionnel le dangereux régime de *l'à-peu-près,* déchira le pacte d'unité de la nation, accoutuma les Français à répondre par un sourire superficiel, quand on leur parle de questions de principes, et enracina cette opinion que les chartes, les traités, les constitutions, tous les sermens, en un mot, ne sont bons à respecter que tant qu'on n'est pas assez fort pour les violer." — In deze dubbelzinnigheid van het „*parceque* of *quoique* Bourbon" was reeds, zoo als Renan het uitdrukt, voor de nieuwe regering eene *blessure an coeur.*

Later (1863) schrijft Guizot: „C'eût été certainement un grand bien pour la France, que sa résistance se renfermât dans les limites du

van Karel X zou worden bevrijd, zeide niet, maar deed, wat Rehabeam gezegd had: „mijn vader heeft uw juk zwaar gemaakt; maar ik zal boven uw juk nog daartoe doen; mijn vader heeft u met geeselen gekastijd; maar ik zal u met scorpioenen kastijden; mijn kleinste vinger zal dikker dan mijns vaders lendenen zijn." — Hij zette de regering voort, met een veerkracht waarvan bij zijn voorganger geen schaduw geweest was; hij verrigtte wat een Karel X niet doen kon. Scherp en juist was het gezegde van Berryer in 1832, toen de vergadering den koning, wegens het dempen van den parijschen opstand, zou gaan geluk wenschen en een ambtgenoot hem glimlachend vroeg, „en gij, wat doet gij?" „ik schrijf aan Karel X dat zijne ordonnantiën ten uitvoer gelegd zijn" [1]. — Geen wonder, zoo dit contrast van belofte en gedrag, van woord en daad,

---

droit monarchique," doch, voegt hij er bij, „Il y a des sagesses difficiles, qu'on n'impose pas, à jour fixe, aux nations et que la pesante main de Dieu, qui dispose des événements et des années, peut seule leur inculquer." — Voorzeker, in de hartstogtelijkheid van het oogenblik, was het strenge erfregt niet houdbaar; misschien was het reeds veel, dat het niet geheel ter zij gesteld, dat het, zooveel doenlijk, nageleefd werd. Maar, wanneer Guizot laat volgen: „Partie du trône, une grande violation du droit avait réveillé et déchaîné tous les instincts ardents du peuple;" wanneer hij daaruit de afwijking van het erfregt afleidt en die op rekening van den koning alleen stelt, dan mag niet onopgemerkt blijven dat de geleidelijke ontwikkeling van het liberalisme uitliep, sedert jaren, en na den val van Villèle, met verhaasten tred, naar eene *démocratie royale*, als voorlooperes van eene *radicale républiek.* Lodewijk-Filips met Guizot heeft de taak overgenomen waarvoor Karel X te onhandig of te zwak was. Het Julij-bewind is insgelijks weggevaagd. Het achttienjarig uitstel eener revolutie, als in 1848, ware niet mogelijk geweest zonder de uitbarsting van 1830, zonder de ontsteltenis daardoor veroorzaakt, en zonder de geweldige maatregelen, waardoor, dien ten ten gevolge, de anarchieke bewegingen in Parijs, Lyon en elders, met toejuiching van het gros der natie, werden gestuit.

Voorts houde men, als de liberalen tegen Karel X zoo fel zijn, steeds in het oog (blz. 385) dat de staatsgreep-politiek, volgens het *vrijzinnig* staatsregt (met de volkssouvereiniteit tot grondslag en het algemeene welzijn tot rigtsnoer) niet *exceptioneel*, maar *normaal* is.]

[1] „J'écris à Charles X que ses ordonnances sont exécutées."

verontwaardiging verwekte, die zich openbaarde in telkens vernieuwden toeleg tot omverwerping van het bewind en tot vermoording van een koning, aan wien men een trouweloos smooren van vrijheid en vrijheidszin verweet.

Billijk is de afschuw tegen opstand en moord. Billijk doorgaans, maar niet altijd. Onbillijk, wanneer men zelf het bewind voert, krachtens een beginsel, dat opstand tot de heiligste der pligten en neêrvellen van den dwingeland, dat is, van elke overheid die zich niet onder het volksbelieven buigt, tot de roemrijkste zelfopoffering maakt. Wanneer wij de Republikeinen, na 1830, met heldhaftigheid den dood zien te gemoet gaan (om eene theorie, toen verloochend door hen die vroeger ze verkondigd hadden, als voorwaarde der volmaking van de menschheid) dan is niet tegen hen vooral de verontwaardiging gerigt. Onvergetelijk is mij hoe ik te moede geweest ben, in 1836 te Parijs, in de vergaderzaal der Pairs, bijkans naast Alibaud; toen hij zich, als martelaar der vrijheid, als geestverwant van Harmodius en Aristogiton, tegen regters beroemde, waarvan de meesten, nog kort geleden, als opposanten, de begrippen vergood hadden, voor wier naleving zij gereed waren over den, bij ieder die hem gekend had, geliefden jongeling het doodvonnis te vellen. Laat ons de dweepzucht die hem en anderen bezield heeft, niet aan de leerlingen alleen, maar ook aan de leeraars, en vooral aan de leerstellingen wijten, en ons niet verwonderen, indien, door zoo verregaande schennis van beginselen die men geprezen, van beloften die men gedaan, van regten die men, vrijwillig en met schijnbare geestdrift, erkend had, de verbolgenheid van argelooze en misleide discipelen gewekt werd.

Doch was er inderdaad, in de handelingen van Lodewijk-Filips en van zijne raadslieden, een zamenweefsel van kwade trouw? zou hij willekeurig gezag begeerd hebben? zou Guizot of zou Thiers geen ander doel dan een overdreven bevoorregting van den middenstand en de oppermagt van haar vorstelijken stedehouder hebben gehad? is er dan, in hun liberalen ophef, misschien bedriegerij, schijnheiligheid, enkel begeerte naar hooge staatsbetrekking? Ik ben van

het tegendeel overtuigd. Zij deden wat, naar de behoefte van het oogenblik, te doen viel; somwijlen althans, met weêrzin. Het ministerie Lafitte had de grenzen eener volslagen verwarring bereikt, eer door Casimir-Périer de staatkunde van bedwang en afschrik ingewijd werd. Verplaatsen we ons in Augustus 1830. Eén mogt het denkbeeld van allen geweest zijn; deze *pensée* werd door een ganschen nasleep van *arrière-pensées* gevolgd. Twee hoofdpartijen stonden tegen elkaâr. De strijd begon. Aan den eenen kant begeerte en eisch, aan den anderen kant vrees en weigering om voorwaarts te gaan. Uit angst voor al wat ultra-liberaal en jacobijnsch was of scheen, nam het bewind, met gretigheid, elk middel ter levensverlenging te baat. Gelijk Napoleon, zoo waren de raadslieden van Lodewijk-Filips en hij zelf van oordeel dat de tijd om vrijheid te verleenen niet daar was; dat de weg naar vrijheid eerst door willekeur zou worden gebaand. En was dit oordeel onjuist? of behoorden zij misschien aanmoediging te verleenen aan den dollen overmoed, die het gepeupel opruide, en die de fransche natie tegen het vredelievend Europa in het harnas zoude hebben gejaagd? was het raadzaam halve maatregelen te nemen, waardoor men met gewisheid ten ondergang geleid werd, of behoorde men onverwijld bedacht te zijn op een tegenstand, evenredig aan de forschheid van den aanval? De onmisbaarheid eener onverbiddelijke politiek alleen verklaart hoe eene op zich zelf laakbare palinodie weêrklank en bijval in de gemoederen vond. Het was, omdat in de overtuiging van het bewind door velen gedeeld werd; omdat de gezeten burger, die geen smaak in volledige gelijkheid van regten of in gemeenschap van goederen had, tot het monopolizeren der omwenteling, door kieswetten en soortgelijke grepen van gouvernementale kunst, genegen en bereid was. Het was ook omdat Lodewijk-Filips, al ware hij van de niet gewone talenten, die hem ten deel zijn gevallen [1]), verstoken ge-

[1]) [Lang heeft Lodewijk-Filips uitnemend gemanoeuvreerd. — „Wäre nicht den Französen das Glück geworden, das regierungsklugste Haupt Europa's zum Könige zu bekommen, so möchte man sehen wohin

weest, als natuurlijke beschermer tegen anarchie, onberekenbare kracht zou gehad hebben. Het was vooral, omdat het geloof aan de onbedriegelijkheid der theorie verdween, omdat het vermoeden van de onuitvoerlijkheid der theorie veld won; omdat aldus menigeen met napoleontischen weêrzin tegen al wat den schijn van ideologie had, vervuld werd. Handhaver voortaan van de tot stand gekomen feiten en van de bestaande orde van zaken, hoedanig ook, verviel de woelzieke liberaal in moedelooze berusting.

Meent iemand dat Frankrijk zich, na de schokken van 1830 en volgende jaren, in bloeijenden en veelbelovenden of althans dragelijken toestand bevindt, hij gelieve dan in het oog te houden dat uitwendige welvaart tegen den prijs

---

dort die parlamentarische Regierung führen würde. Es hat aber dieser König dort die enorme Aufgabe, nicht blosz zu regieren trotz des Widerstandes, sondern auch noch den Schein zu behaupten als regiere er nicht. Dessenungeachtet hat der König einen Willen und einen mächtigen Willen. Das beruht aber nicht auf der Konstitution, sondern es beruht (auszer der bekannten konstitutionellen Mitteln) auf der Persönlichkeit des Königs, auf der Ungeschlossenheit der Parteien und Koterien, und vor Allem auf der Furcht vor neuen Erschütterungen, dem jetzigen Grundmotiv der begüterten Bevölkerung, Stahl, III. 383. — De reden waarom dit alles niet gebaat heeft, laat zich niet beter of korter uitdrukken dan in het ééne woord t. a. pl. „Der König steht mit seiner ganzen Verfassung auf dem Krater der Volkssouveränität." Eene zeer onveilige standplaats!

Ook de verdiensten der raadslieden van den koning moeten niet klein worden geacht. Zie *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 216. vgg. — Renan schrijft: „Disons le bien haut, pour ne pas être injuste envers un roi auguste, une famille accomplie, des hommes éminens, ce gouvernement a donné à la France les dixhuit meilleures années que notre pays et peut-être l'humanité ait jamais traversées."

Gunstig is het oordeel, insgelijks van Stahl, over de *doctrinaires.* „Die gewöhnliche Beschuldigung, dasz sie eine unhaltbare richtige Mitte behaupten ist unbegründet. Die Doctrin hat ein geschichtliches Element aufgenommen das der übrigen Fractionen des neuen Frankreichs fremd is. Sie ist eine grosze Berichtigung falscher Meinungen, ein groszer Fortschritt zur wahren Erkenntnisz. Aber die tiefere sittliche und vollends die religiöse Grundlage der Staatsverfassung gewährt auch sie nicht, wenigstens nicht in wissenschaftlicher Begründung." I. 257. vgg. (Ook reeds in de tweede uitgaaf, 1847). — Vergelijk *Grondwetherz. en Eensgez.* p. 244.]

van regten en vrijheden al te duur betaald wordt. Zijt ge even als ik, van oordeel dat er, minder dan te voren, reden van beklag is, bedenkt dat zachtmoedigheid met lijdelijkheid in verband is. Het juk kan verligt worden, waar moed en kracht is gebroken en men aan buigen en bukken gewend is. Let op een staatsinrigting, waar het kiesregt de Natie onder eene niet zeer talrijke geld-aristocratie brengt [1]; vergelijk dit met den eisch der vrijzinnige theorie en met het radicalisme van Rousseau. Vergeet vooral niet een eigenaardig soort van regeringsmiddelen, als bijv. de September-wetten en de reeks der forten die Parijs omsingelt. Let ook op de wetgevende vergadering, die, zoodra ernstig gevaar zich voordoet, ter afwering van het gevaar, tot alles, ook op reactionairen trant, volkomen bereid is [2].

De toestand van Frankrijk is nu, in 1846, dragelijk; waarom? dewijl men zich niet langer over verloochening

---

[1]) „Nach das Wahlgesetz vom 19 April 1831 giebt es in Frankreich etwa 174.000 Wähler, d. h. der 189ste Theil des souverainen Volkes hat das Recht die Representanten dieses souverainen Volkes zu ernennen, und von den übrigen dreiszig Millionen desselben ist nicht weiter die Rede." *Berl. polit. Wochenblatt*, 1836.

[2]) [Guizot roemt zeer de betrekkelijke zachtheid van de regering, sedert 1830. „Le gouvernement a pratiqué la politique de la résistance avec les seules armes de la liberté, sans recourir à aucune loi d'exception, à aucune violence, à aucun silence, vivant sans cesse en face de la publicité, de la discussion, de la responsabilité, et respectant, au milieu du combat, tous les droits, toutes les libertés de tous ses ennemis." *Trois générations*, p. IX. Evenwel zie ik niet dat er, *na* zooveel meer dan *vóór* 1830, nauwgezetheid betoond is. *L'état de siège* en, ondanks de meesterlijke apologie (*Mém.* III. p. 310 svv.), de september-wetten, deze en dergelijke maatregelen, wier noodzakelijkheid ik niet durf betwisten, waren van tamelijk forschen aard. — Merkwaardig is ook wat Renan omtrent het verbod van *associatie* herinnert. „Plus frappés de l'abus que du droit, les hommes pratiques, dans leurs accès d'ardent égoisme, réclamaient des mesures répressives contre ce qui les effrayait. Deux mois après la révolution de juillet, on déclara parfaitement en vigueur les deux articles 291 et 294 du code pénal... Je ne pense pas qu'aucune nation de l'antiquité ni du moyen-âge ait jamais connu une loi aussi tyrannique Cet article-là, appliqué durant un demi-siècle, suffirait pour éteindre dans une société toute initiative intellectuelle ou religieuse." T. a pl.]

ergert van wat vroeger hoog gewaardeerd werd; dewijl men rust meer dan vrijheid bemint; dewijl men vrede, ook ten koste van het regt, lief heeft; dewijl men de vrijheid, ten lange leste voor een woord zonder beteekenis houdt. Wat is waarheid? wat is vrijheid? Ziedaar de laatste vrucht van het liberalisme, dat de mensch, na de vrijheid verloren te hebben, zelfs geen liefde tot de vrijheid, zelfs geen geloofd aan de vrijheid behoudt [1])!

De Revolutionairen, vooral zij wier toestand van privaat eigendom en individuëlen luister, geen oorzaak van twijfelmoedig beklag geeft, troosten zich met een onwankelbaar vertrouwen op de toekomst. Thiers, die niet onder de misdeelden behoort, heeft een taai geduld, en sluit zijne Geschiedenis der Omwenteling met de uitspraak: „la liberté n'est pas venue, elle viendra." Thans, twintig jaren later,

[1]) [Guizot heeft, vóór en na 1848, met het oog op het in 1830 gebeurde, veel schoons gezegd over de revolutie van 1688, *le gouvernement parlementaire* en wat dies meer zij. Maar dit alles is bijzaak. De sleutel der geschiedenis, ook van dit achttienjarig tijdvak, ligt in *den voortdurenden strijd tegen de Revolutie.* Voor Guizot c. s., gelijk voor iedereen, was het ondoenlijk op den duur den gang der theoretische ontwikkeling te stuiten, waaraan de schok van 1830 een nieuwe veerkracht bijgezet had. *Résistance* was de zinspreuk in het kort begrip der politiek. Alleen in den schrik der Julij-dagen, in de vrees voor anarchie, lag de verdragelijkheid van reactionair bedwang. Vrees voor erger is, in 1830 en daarna, de eigenlijke steun van den waggelenden zetel geweest. Wanneer de laatste dam tegen de anarchie ernstig bedreigd werd, snelden zelfs de meeste vijanden ter hulp; in schijnbare zwakte lag wezenlijke kracht, maar eene kracht enkel aan de omstandigheden ontleend. Daarom kon en moest de Julij-regering wortel schieten, zoolang bijkans iedereen haar val te gemoet zag; daarentegen in een oogwenk bezwijken, toen bijkans iedereen, zoo slechts de koning gespaard wierd, op haar bestendigheid gerust was.

In 1836 reeds schreef Tocqueville: „La nation a été horriblement tourmentée, elle jouit avec délices du repos qui lui est enfin donné; mais l'expérience de tous les temps nous fait connaître que ce repos même peut devenir funeste à ceux qui la gouvernent. A mesure que la fatigue des dernières années cessera de se faire sentir, on verra les passions politiques renaître: et si, pendant le temps où il est

heeft hij voorzeker tot het afleggen van dezelfde hartsterkende belofte den moed. Geen geschikter liedeken is er voor het in slaap wiegen der bedrogene Menschheid. Doch

---

fort, le gouvernement n'a pas redoublé de prudence et ménagé avec grand soin toutes les susceptibilités de la nation, on sera tout surpris de voir quel orage se soulévera tout-à-coup contre lui." VII. 148. — Treffend is ook de wenk van Royer-Collard in 1837. „Ni l'ordre social, ni le gouvernement ne sont assis. Tout s'écroulerait au premier choc. Il est vrai qu'on ne voit pas dans les natures actuelles de main capable de l'imprimer. Mais il n'est pas toujours besoin de marteau contre des édifices mal construits, un coup de vent peut suffire." t. a. p. 158. „Een windvlaag! zoo was het. Want ziet, Één nacht, één uur, één oogenblik, één schot, Gevallen is de slag, geworpen is het lot!" De stam der Orléans is weggevaagd, „En, bij het siddren van den grond, Een fransch gemeenebest op nieuw aan de aard verkond!" Ten gevolge van een verboden gastmaal. „Un misérable enfantillage, un dîner qu'il aurait dû être permis de faire à la seule condition de ne pas gêner la voie puplique suffit pour anéantir le fruit de tant de nobles travaux, et pour ouvrir un abîme dont nous sommes loin encore d'avoir entrevu la profondeur." Renan.

Zeer mogelijk is het dat Guizot te zeer op het *pays légal* gelet, te uitsluitenderwijs den middenstand heeft begunstigd. Hij zelf heeft het herhaaldelijk ontkend. Tocqueville heeft het beweerd. Vóór 1848; zie bijv. het opstel *de la classe moyenne et du peuple;* IX. p. 514 vgg. Na 1848. Tous les droits, tout le pouvoir, toute l'influence, tout les honneurs, la vie politique tout-entière était renfermée dans le sein d'une classe extrêmement étroite; et ,au-dessous rien. Eh bien, voilà ce qui me faisait croire en janvier 1848 que la révolution était à nos portes." T. a. p. p. 548. — Ook Thorbecke zoekt de oorzaak van den Februarij-storm in het al te beperkte kiesregt. „Guizot had Frankrijk in handen, zoo hij de magt waartegen hij het koningschap verdedigde had weten te leiden. Maar orde was in zijn zin wederstand tegen, niet regeling van de vrijheid. Dat de fransche vertegenwoordiging op breeder grondslag moest worden gevestigd, daarvoor is geen ander bewijs noodig dan dat het fransche gouvernement, uit de verstandigste hoofden en meest geoefende talenten zamengesteld, van de nationale stemming geheel onkundig was. Het lot van Guizot is een treffend voorbeeld dat het gevaar, hetwelk men van verandering vreest, soms juist in het niet veranderen ligt. Hij heeft het tijdstip gemist, om de kern der natie, die tusschen hem en de Republiek stond, door uitbreiding van het staats-burgerschap naar voren te brengen." (*Historische Schetsen,* blz. 169). Ik betwijfel de juistheid dezer uitspraak. Het is zeer mogelijk dat Guizot wèl zou hebben gedaan door, in 1847

wij, mijne vrienden! wien het, niet om insluimeren, maar om ontwaken te doen is, veroorloven ons te vermoeden dat de vrijheid, aldus, nooit komt. Nooit, zonder afzwering

---

of vroeger, het initiatief te nemen, en dat, door zoodanig regeringsbeleid, het gezag zich nog eenigen tijd zou hebben gehandhaafd. Maar men make ook hier onderscheid tusschen aanleiding en oorzaak. Uitstel is geen afstel. Het voortduren van onderaardsche gisting maakt eene uitbarsting onvermijdelijk. Niet deze of gene wijziging van den regeringsvorm, maar verwezenlijking, zooveel doenlijk, der theoriën van 1789 was, sedert lang, wederom het oogmerk. Dit „zooveel doenlijk" verkreeg ruimer omvang, naarmate schijnbaar het gevaar van onrust en ommekeer week. — Ook ligt geenszins, in de revolutie van 1848, het bewijs dat de regering met de *nationale* stemming onbekend was. Nooit was er treffender voorbeeld dat eene centralisatie, waarvan de draden zich vereenigen in eene hoofdstad als Parijs, de omverwerping van een gouvernement mogelijk maakt, *bij verrassing*. Ook tegen wil en dank der natie. Al is het dat zij, na de tot stand gekomen ommekeer, ten einde regeringloosheid te ontgaan, zich ter verdediging van de orde (dat is, van *le gouvernement existant*) met de veerkracht van gedwongen noodweer, bereidt toont. „De là ce type fatal sorti de nos révolutions, l'homme d'ordre, comme on l'appelle, prêt à tout subir, même ce qu'il déteste. Dans un état de faiblesse et de corruption une minorité décidée suffit pour renverser le pouvoir établi. Le lendemain de ces sortes de surprises, l'esprit conservateur est en quelque sorte leur complice; car, se laissant égarer par un faux calcul et ne se piquant pas de chevalerie, il trouve plutôt son compte à les accepter qu'à les combattre. Ainsi, en voulant le repos à tout prix, il perd justement ce qu'il voulait acquérir par le sacrifice de son honneur et de sa fierté." Renan. — De omstuimigheid der *nationale reactie* bewees dat het Februarij-bedrijf geen *nationale revolutie* was.

Daarbij vergete men niet dat vóór 1848 welligt de minste concessie, als steunpunt ter verkrijging van meer en altijd meer, zou misbruikt zijn. Hoe dan! zegt men. Daarna heeft, zelfs *le vote universel*, ter bevestiging van de orde gediend. Voorzeker *daarna;* doch gelief te letten op hetgeen tusschentijds geschied is; op de Februarij-dagen, op den junij-burgerkrijg in de hoofdstad, op de bloedige staatsgreep van 2 Dec. *cum annexis*. Misbruik, zelfs der meest losbandige vrijheid, is niet te vreezen, wanneer al wat bij rust en orde belang heeft, in de bevestiging van het gezag, hoedanig ook, het eenige middel van behoud ziet. Dan is de vrijheid even daardoor aan band. Dan is het algemeene stemregt bij uitnemendheid *gouvernementaal*. „Le vote universel fonctionne admirablement dans un cercle de fer." Vrijheid, in de revolutieleer geworteld, is voor geen andere regeling vatbaar.]

van het revolutie-beginsel en terugkeering tot het Evangelie. — Merkwaardig is het getuigenis van Guizot in 1836: „Les efforts de notre époque ont essuyé beaucoup de mécomptes: les espérances étaient immenses, démésurées; elles ont été loin de se réaliser complétement; on n'a pas obtenu pour le genre humain tout le bonheur qu'on s'était promis. Alors je ne sais quel découragement, quelle froideur s'est emparé des coeurs. Après de grands travaux et de grands résultats pour l'amélioration du sort de l'humanité, il semble aujourd'hui qu'on n'a rien accompli, qu'on n'espère plus rien. Cet amour de l'humanité, qui a tant honoré notre époque, a fait place à une timidité glacée; plus de dévouement, plus d'espérance, plus d'ambition pour cette grande et sainte cause. Ne croyez pas que pareil découragement atteigne jamais la charité chrétienne, cet amour qui s'adresse à l'âme de l'homme et à sa destinée éternelle, plutôt qu'à sa condition sur la terre. Là les prétentions, bien que plus hautes, sont moins vastes et moins orgueilleuses; une âme réformée, sauvée, suffit pour combler l'espérance et soutenir le courage du Chrétien. C'est à ce foyer que doivent venir se réchauffer de nos jours les coeurs attiédis. C'est à l'esprit religieux qu'il sera donné de rallumer le flambeau de l'amour des hommes, de diriger de nouveau, vers le bien de l'humanité, des efforts ardents et dévoués, de ranimer enfin parmi nous cette confiance, cette soif, cette espérance d'améliorations qui sont la vie du genre humain. Service immense que notre temps appelle et que l'esprit religieux peut seul lui rendre" [1]).

Alleen uit herleving van christelijke liefde en evangelischen zin kan tegen het ongeloof genoegzame kracht wor-

---

[1]) *Discours du* 28 *Avril* 1836 *à la Société Biblique Protestante de Paris.* [Later heeft Guizot zelf erkend dat in de antichristelijke wanbegrippen de oorzaak ook zijner eigen teleurstellingen ligt. Onder de vele merkwaardige plaatsen zie bijv. *Mém.* VI. 345-351 en 359 sv. — Dit o. a. „Nous avons vécu et agi, de 1840 à 1848, en présence et sous le feu de plusieurs fausses idées. Contemporaines de notre grande révolution, nées dans son berceau ou de son souffle, ces idées qu'il s'agissait de combattre étaient encore, dans la plupart des esprits,

den ontleend. Door het geloof in den Zoon des levendigen Gods alleen, is *de* Revolutie verwinbaar [2]).

---

implicitement admises et liées à sa cause." — Elders: „Nous nous sommes laissés endormir par les apparences de l'ordre. Il peut arriver que l'ordre règne à la surface de la société et qu'en même temps les idées corruptrices, les sentimens pervers se répandent au fond." *De nos mécomptes et de nos espérances* (1855).]

[2]) [De ideën waarin het wegslepende der filosofie lag, waren van christelijken oorsprong; heilzaam, in zoo ver ze aan het Evangelie waren *ontleend*, verderfelijk, omdat ze daaraan werden *ontscheurd*." Hierboven blz. 172. — Ook in Frankrijk wordt dit, gelijk door Guizot, bij toeneming door mannen van naam en invloed erkend. In de beschouwing van het modelcijfer 1789 is, dien overeenkomstig, wijziging en ommekeer merkbaar.

Bijv. St. Marc-Girardin schrijft: „Ces grandes maximes de justice, d'égalité, de liberté, que la société française avait apprises dans l'école *chrétienne,* elle voulait les rapprendre dans l'école philosophique. Mais je ne peux pas ne point regretter qu'il ait toujours manqué à l'esprit du 18e siècle, à l'esprit de 89, la vertu qui vivifie et consolide les grandes doctrines, c. à d. la foi religieuse, cette vertu, et, à vraiment parler, cette force que lui eussent donnée ou les protestants ou les jansénistes, ou Fénélon, et que n'a pu lui rendre le déisme éloquent et presque chrétien de J. J. Rousseau."

„*Presque* chrétien." In dit *bijna* christelijke, in dit *schijnbaar* christelijke, ligt het bij uitnemendheid *antichristelijke* der revolutionaire filozofie der moderne richting. In de *Verscheidenheden van Staatsregt en Politiek* (1850) heb ik eenige treffende wenken desaangaande medegedeeld van den, door geleerdheid, scherpzinnigheid en zachtmoedige wijsheid, vermaarden berlijnschen hoogleeraar Neander; in eene voorrede ter aanbeveling van een der merkwaardigste geschriften van Vinet *(Du Socialisme considéré dans son principe).* — Daar leest men o. a. dit:

„Freilich das Christenthum hat, durch die Schuld Derer, die sich zu demselben bekennen, ohne dasz es in ihnen wahrhaft Fleisch und Blut geworden, lange nicht genug gethan. Was nun auf wahre und gesunde Weise aus dem Christenthum hätte hervorgehen sollen, *tritt als Karikatur gegen das Christenthum auf.* Was im Zusammenhange mit dem Christenthum weltaufbauende und welterhaltende Macht ist, wird, von der Wurzel desselben losgetrennt, im Krieg mit allem Bestehenden, aller gesunden geschichtlichen Entwicklung, allem frischen eigenthümlichen Leben auftretend, nur *eine Macht wilder Zerstörung,* welche, wenn sie nicht durch die höhere Gewalt des Christenthums zurückgehalten und überwunden wird, die europäische Menschheit *zur Barbarei* zurückführt. Wir können die drohende Gefahr nicht für

grosz genug halten, wir stehen am Rande des Abgrundes, in den jene finstere Gewalt, die wir bezeichnet haben, Alles hereinzureiszen droht." — Neander voegt er de vermaning bij: „Es ist für Jeden Zeit, sich zu besinnen, Busze zu thun, und in dem Kampf, auf eine feste und entschiedene Weise, Parthei zu nehmen, Alles daran zu setzen." Want, schrijft hij: „Es bereitet sich die gröszte Schlacht vor, die je in den Jahrbüchern der Geschichte verzeichnet worden. Niederlage oder Sieg bestimmt den ferneren Gang der Weltgeschichte."

Over deze *quasi christelijke-antichristelijkheid,* over dit ongeloof, dat *bij uitnemendheid christelijk* verlangt te heeten, over dit kenmerk der moderne wijsheid, in haar pantheïstische evangelie-bestrijding, vergelijk o. a. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 155, vgg. en *Ter Naged. v. Stahl,* blz. 105, vgg.

XV.

BESLUIT.

Ten besluite, enkele gedachten over 1. het *Volkerenregt*, 2. de *teekenen des tijds*, 3. *het Vaderland in het revolutie-tijdperk*, 4. eigen *roeping en pligt.*

---

1. Het *Volkerenregt*. — Vraagt gij naar de *theorie*, gelijk ze van lieverlede veld won? Zij is op dezelfde grondbeginselen als het revolutionaire staatsregt gebouwd.

Ziet hier het kort begrip dezer diplomatieke wijsheid, waarmeê we van Grotius en van Puffendorf en van den ganschen omslag der folianten en quartynen van vroeger publicisten ons kunnen ontslaan. — Wat de volkssouvereiniteit voor een land is, dat is, voor de wereld, de souvereiniteit der menschheid. Ook op dit uitgestrekter gebied bestaat, tegen den algemeenen wil, geen heiligheid van tractaten of van verkregen regt. Het welzijn van Europa of het heil der wereld is de eenige toetssteen. En vermits nu de meening ook over dit algemeene welzijn, over dit *salut public* in cosmopolitischen omvang, verschilt; vermits ook deze algemeene wil geen voor onfeilbaar erkenden woordvoerder heeft, lost zich ook hier de wil van allen in de willekeur van sommigen op; in het goedvinden van hen die de overmagt hebben. Bij verschil van gevoelens heeft altijd éne meening gereedelijk de voorkeur; namelijk die welke het meest overeenkomt, of met de eigen theorie, of

met het belang van hen, wier kracht van overreding op het zwaard, op het geschut, op het *droit canon*, rust.

Vraagt gij naar de *praktijk?* Zij is in het gedrag van *Frankrijk* en van *de overige Mogendheden* zigtbaar.

Van *Frankrijk.* — Let op al wat tot aan den val van het Keizerrijk, dat is, zoolang Frankrijk eene volkomen suprematie had, geschied is. Uit het revolutionaire standpunt bezien, wordt regtmatig en prijzenswaard, èn de toon en houding der conventie, èn het verbond der volken tegen de vorsten, èn het verspreiden van het vuur der vrijheid, èn het in bescherming nemen van revolutionaire bewegingen in alle landen, èn het streven naar verbroedering der wereld, onder protectoraat van het fransche volk. Ook de handelwijs van Napoleon kwam met den eisch der theorie overeen. De geheele wereld immers had bij later ontwikkeling van de Revolutie, belang; ter voorbereiding strekte de onderwerping der partijen aan het napoleontisch bewind. Om die soort van eendragt te verkrijgen en te behouden, was oorlog, zegepraal, verovering onmisbaar; dit stelsel, eenmaal aangenomen, was voor beperking niet vatbaar, zoolang, om dezelfde reden, dezelfde behoefte bestond [1].

De werking der revolutionaire leerstellingen is evenzeer kenbaar in het gedrag der overige Mogendheden. Tot 1813 (met uitzondering van Engeland) was het voorzeker niet anti-revolutionair.

Ik wijs u op het tijdperk der *voorbereiding.* — Reeds hier ontmoeten wij de staatkunde, welke, door *convenientie* en zucht om zich te *arrondisséren* geleid, tegen spelen met tractaten geen bezwaar heeft [2]. Van toen af dagteekent het roofverbond, waardoor Polen verscheurd werd, en de verraderlijke houding tegen het ottomannische rijk, waarbij uitbreiding, minder van het Evangelie dan van aangrenzende staten, bedoeld werd. De warme vrienden der fransche sofisten waren ijverige voorstanders en aanleggers

---

[1]) Hierboven, blz. 375, vgg. [2]) *Handboek*, § 587, 606.

dezer diplomatieke schelmstukken; Catharina II, Jozef II, Frederik II; de laatste te praktisch om zich niet achter vroegere beginsels en vormen te verschansen, zoodra hij ondervond of voorzag dat de regten of belangen van Pruissen of van het Duitsche rijk, in gevaar werden gebragt.

Ontwikkeling. — De vreeselijkheid der revolutie is door de Mogendheden bevorderd, niet uit overmaat, maar uit gemis aan anti-revolutionaire politiek. Waarom zijn de ontwerpen en pogingen der vorsten en staatslieden verijdeld? omdat zij zelf met de vrijheidsleer ingenomen waren; omdat zij de revolutie, in oorsprong en wezen, goedgekeurd, enkel in de gevolgen en in hetgeen men buitensporigheden noemde, hebben tegengewerkt; omdat zij in het revolutionair bewind, niet eene opgeworpen magt, maar Frankrijk, niet eene misdadige *factie,* maar een *wettigen staat* gezien hebben [1]). Al het overige was gevolg dezer opvatting. Het was niet vreemd meer dat men vertegenwoordigers en voorstanders van den historischen staat, dat men slachtoffers van onregt en geweld, voor oproerlingen of bekrompen aanhangers eener wegwerpelijke staatsinrigting hield; dat de deerniswaardige toestand van Lodewijk XVI zaak enkel van persoonlijk

---

[1]) [Zie hierboven, blz. 297. vg. en *Handboek,* § 750, 803. — Treffend zijn, ter aanwijzing van de verderfelijkheid der europésche politiek tegenover de Revolutie, de geschriften van Burke, o. a. zijne *Letters on a regicide Peace* (1796); vooral de derde: *On the genius and character of the French Revolution, as it regards other Nations.* — Daar leest men: „My ideas and my principles led me, in this contest, to encounter France, not as a STATE, but as a FACTION.... The faction is *not local* or territorial. It is a *general* evil.... In the distinctness of their views, the Jacobins are our superiors. They saw that in its spirit, and for its objects, it was a *civil* war, and as such they pursued it. It is a war between the partisans of the antient, civil, moral, and political order of Europe against a SECT *of fanatical and ambitious atheists,* it is a sect aiming at universal empire and beginning with *the conquest of France.*" — Dezelfde beschouwing bij v. Gentz en Mallet du Pan. Zie ook Thorbecke: *Over de verandering van het algemeen statenstelsel van Europa* (Leiden 1831). „De revolutiegeest bleef ook in de Diplomatie zich zelven getrouw.... Hij is de onverzoenlijke vijand van burger- en volkenstaat." Blz. XI].

belang of monarchalen vorm werd; dat elke tusschenkomst de gedaante van oorlog tegen Frankrijk verkreeg. Van daar het steunen, niet op de onveranderlijkheid der beginsels, maar op de wisselbaarheid der omstandigheden; de wensch naar triumf der minst hevige, en even daardoor zwakste, revolutionaire partij; het gebrek aan eenheid en veêrkracht uit miskenning der natuur en der uitgestrektheid van het gevaar; het ontaarden van een krijg, waar belangeloosheid voorwaarde van triumf was, in baatzuchtige speculatie ter vergrooting van eigen gebied [1]; de ontrouw en het verraad aan de fransche royalisten, zoo dikwerf hun bondgenootschap nadeelig of nutteloos scheen; een gruwel die in de vereeniging der Franschen, door landsgevaar en nationaal belang, regtmatige straf vond. Van daar de flaauwe, matte, kleingeestige, laaghartige diplomatie, wier vrucht en welverdiende straf in het aanblazen van den revolutie-gloed en in het ondergaan eener reeks van nederlagen bestaan heeft [2].

Niet beter was de *Reactie.* — De onderwerping van half-Europa aan fransch geweld is grootendeels aan dezelfde wanbegrippen te wijten. De schrandere mannen door wie Groot-Brittannië bestierd werd, begrepen dat de gekroonde Jacobijn tot onophoudelijken krijg verpligt en gezind was [3]. Elders vleide men zich dat hij de revolutie-temmer was, met wien men zich, door secularisatie en inlijving, over

---

[1] [„It would answer no great purpose to enter into the particular errors of the war. *The whole was but one error.*" Burke. — Al wat *profijtelijk* scheen, was welkom. „There could be no tie of *honor*, in a society for *pillage.* The partition of Poland offered an object of *spoil* in which the parties might agree."]

[2] [„A sure destruction impends over those infatuated princes who, in the conflict with this new and unheard of power, proceed as if they were engaged in a war that bore a ressemblance to their former contests" Burke.]

[3] [„In 1799 en vroeger begreep ook Pitt, wat Burke, reeds in 1790, voorspeld had; de verderfelijkheid van het jacobinisme, onder elken staatsvorm: „We are not in arms against the opinions of the closet, nor the speculations of the school. We are at arms with armed opinions." June 1799. „How did one discover that the *jacobinism* has all

de verdeeling van Europa in groote arrondissementen, zou kunnen verstaan. Geen wonder dat Napoleon aldus, representant der omwenteling, van beschermer en scheidsregter, spoedig verdrukker en opperheer werd. Coalitiën van den beginne af, ja! dit is zoo; doch wien is de treurige historie dezer kortstondige vereenigingen onbekend? de lijdelijkheid van elk, zoo lang het regt van anderen, niet het zijne aangerand werd; het gretig medewerken, waar men kans zag, al was het door zamenspanning met de revolutionaire vrienden, op een deel van onregtvaardigen buit; het heulen van Oostenrijk met Bonaparte, toen het België losliet en Holland prijs gaf, zich verblijdde in de vernietiging van Venetië, om te berusten in de slooping van het duitsche Rijk, en, voor de schandelijkheid van zoo veel onregt, in de smakelijkheid van den toegeworpen brok schadeloosstelling vond; de loosheid en baatzucht en lafhartigheid van Pruissen; de dienstvaardigheid van duitsche vorsten, satrapen van den geweldenaar, te buigzamer voor den tiran, om, door zijne gunst, op hun beurt tirannen te zijn van hun eigen volk. Er kon geen duurzame coalitie zijn, zoolang menigeen, door zich tot in het stof en in het slijk te buigen, het slagzwaard van den overheerscher dacht te ontwijken. Geen doeltreffend verbond, eer het bleek dat de gestadige vermeerdering van het napoleontisch geweld, in de aangelegenheden zelfs van persoonlijk eigenbelang, voor allen, voor koning en daglooner, verderfelijk werd. Toen is het egoïsme zelf de drijfveêr tot edelmoedigheid geworden; het zelfbehoud der vorsten dwong hen, om, gewekt door de vrijheidskreet der volken tegen den gevreesden overweldiger, een kamp op leven en dood, te beproeven en, onder blijkbaren zegen Gods, ten einde te brengen.

---

vanished and disappeared, because it has all been centered and condensed into one man, who was reared and nursed in its bosom, whose celebrity was gained under its auspices, who was at once the child and the champion of all its atrocities and horrors? Our security in negotiation is to be this *Buonaparte*.... Jacobinism is allowed formerly to have existed, because the power was divided. Now it is single, and it no longer lives. This discovery is new." Febr. 1800.]

En wat is er van 1815 tot 1830 gebeurd? De strekking der gouvernementen om elkander de hand te bieden ter gematigde toepassing van liberale begrippen, is grondslag geworden ook van het volkerenregt. Ik zwijg van het Heilig Verbond. De beschouwing van eenige fraaije alexandrynen is voor mijn betoog overtollig; het Heilig Verbond heeft Europa geenszins tegen onheilige maatregelen in veiligheid gesteld. De noodlottige liberale willekeur is openbaar in het zonderling, onregtmatig, somtijds hemeltergend overleg, dat de natiën, als koopwaren of als kudden, verdeeld en verruild heeft. In de wijs waarop vrijheid en gezag, door liberale constitutiën, verdween. In de congressen en gewapende interventiën, om opstanden te dempen waarvan men zelf de zaden gelegd had [1]; en, om bij deze punten van aanklagt er nog één uit velen te voegen, in de aanmoediging welke de europésche diplomatie steeds aan de liberale partij in Frankrijk verleend, en waardoor ook zij 1830 voorbereid en bewerkt heeft.

De voortzetting van deze politiek ligt in de ergerlijke tooneelen, waarvan wij sedert toeschouwers en gedeeltelijk slagtoffers zijn. De Julij-omwenteling was een geweldige schok, dien de diplomatie niet gewenscht had; doch er was, uit het liberale standpunt, geen reden, geen regt, geen kracht om haar te bestrijden. Dezen opstand, dien men onvermogend was te bedwingen, was men, met wedijverende

[1] [Over interventie zie hierboven blz. 297. „Die *Nichtintervention als Grundsatz* ist irrig; aber die Intervention darf doch nur in seltenen Fallen eintreten." Stahl, III. 15. — Na 1830, werd *niet-interventie* door het fransche gouvernement ten regel gesteld. Een woordenspel; want dit verbod van hulpbetoon was reeds zeer krachtige interventie, ten voordeele der europésche propaganda. Een spelen met beginsels; want straks zou worden geintervenieerd, als het door en voor Frankrijk oorbaar gekeurd werd. „Le gouvernenent français de 1831 était bien résolu à se mêler de ce qui se passerait chez ses voisins si les intérêts de la France étaient évidemment et gravement compromis." Guizot, *Mém.* II. 291. — Niet onaardig is de apologie: „Les principes généraux ont presque toujours le tort de ne pas l'être assez pour embrasser tous les faits et convenir à tous le cas; aussi sont-ils d'ordinaire des *armes de discussion* plutôt que *des règles de conduite*."]

overhaasting, gezind en bereid te erkennen. Onverwijld immers kon het gewrocht eener overmagtige rebellie, als gewijzigde voortzetting van den omvergeworpen staat, opgenomen worden in de europésche maatschappij, wierd slechts de driekleur niet als sein van algemeenen opstand tegen de gouvernementen gebruikt en gewapenderhand ondersteund. Aan de gematigde partij werd de hand gereikt. Behoud van den vrede was de grondslag eener Alliantie, welke in gemeenschappelijk belang waarborg van opregtheid en duurzaamheid had. Lodewijk-Filips was *le Napoléon de la paix.* In zijn persoon, in de bevestiging van zijn gezag, was de vraag naar beteugeling of loslating der revolutie geconcentreerd. Om hem te steunen, werd elke maatregel goed. Zoo werd convenientie rigtsnoer. Zich telkens voegen naar het *fait accompli;* van belemmerende vriendschap met den magthebber van gisteren ontheven, met den hedendaagschen magthebber in verbindtenis staan; den burger-koning in de rei der vorsten begroeten; aan het revolutionaire Frankrijk toegang en dus overwigt in de Conferentie van Londen verleenen; de regten en belangen der getrouwe nederlandsche bevolking aan de eischen van het oproerige België ten offer brengen; Spanje prijs geven aan den innerlijken krijg, dit alles werd onvermijdelijk. Koers houden naar den parijschen windwijzer, was voortgang op het sedert vele jaren ingeslagen pad. Kon en kan het anders, zoolang, door gebrek aan deugdelijken grondslag, telken male met den val van het te Parijs opgeworpen contra-revolutionair staketsel, welvaart en beschaving van Europa op het spel schijnt! [1]).

---

2. Men vraagt, met het oog op de toekomst, naar *de teekenen des tijds.* Niet ten onregte. Wie eenigszins helder-

---

[1]) [Vereenzelviging van de *Fransche Natie* met het *revolutionair gouvernement,* stelselmatige verwarring van *staat en factie*, van *volk* en *secte* (hierboven, blz. 404. vg.) is het bewijs geweest van den triumf der Revolutie in het volkerenregt. Het was een onvermijdelijk uitwerksel der sympathie voor de begrippen wier verwezenlijking in 1789

heid van vooruitzigt wil verkrijgen, schiete geen wieken der verbeelding aan, om in het onmetelijke rijk der gissing onvruchtbare reizen te doen; hij brenge veeleer de waarschijnlijkheid van hetgeen wij te gemoet gaan met de zekerheid van hetgeen wij nu reeds aanschouwen, in verband. Ik althans vermeet mij geene profetie dan die in de aanwijzing ligt der reeds nu zigtbare hoofdtrekken, waarvan rigting en werking door de omstandigheden ge-

---

beproefd werd. Ten gevolge van den geheelen loop der ongeloovige wetenschap, was in Europa de vrijzinnigheid algemeen. Een antirevolutionair als Burke, stond, in zijn verzet tegen het *beginsel*, bijkans alleen. Zoo desniettemin bijval hem van zeer velen te beurt viel, is dit verklaarbaar enkel uit de verontwaardiging, zelfs van de voorstanders der theorie, tegen de afgrijselijkheden reeds der aanvankelijke praktijk (hierboven, blz. 295 vgg.). Tegen de zoogenaamde overdrijving. Het bestendig ideaal, telkens illusie, was de gematigde toepassing eener wijsbegeerte, wier uitnemendheid, dacht men, door de harmonie van orde en vrijheid zou worden gestaafd.

Ingenomenheid met het *beginsel* bragt telkens adhaesie meê aan het dienovereenkomstig in Frankrijk tot stand gekomen *feit*. Telkens waren de Mogendheden bereidvaardig tot een feitelijk erkennen, dat met *zedelijk consolideren* van het gouvernement gelijk stond. De ontwikkeling eener betere en nationale orde van zaken werd aldus onmogelijk gemaakt. De fransche natie werd *overgeleverd aan het revolutionair gouvernement*. Het revolutionair gouvernement werd *tegenover het buitenland genationalizeerd*.

Frankrijk, vroeger reeds zoo ontzachelijk, was nu doorgaans onweêrstaanbaar. Om eigen kracht niet alleen (ten gevolge ook der toegenomen centralisatie verdubbeld), maar vooral ook om geestverwantschap. Europa was, theoretisch, aan het revolutionaire Frankrijk geassimileerd. Vrede was gevaarlijker nog dan krijg. Zoolang men in de toepassing achterlijk bleef, zoolang men met den modelstaat in revolutionaire pligtbetrachting niet gelijken tred hield, gaf Frankrijk voorbeeld en toon. — Vg. *Handboek*, 3e uitg. § 841 en 842.

Wijduitgestrekt waren de gevolgen van deze europésche populariteit der ideën van 1789. Immers, zoodra men in beginsel homogeen was, werd elke revolutie in Frankrijk een wijziging, slechts van *regeringsvorm*, dus een vraagstuk van zuiver *binnenlandsche* politiek. Daarbij kwam geen bedenking van het buitenland te pas; eerbiediging veeleer der *actuele* belichaming van den souvereinen volkswil, in 1799, in 1830, in 1848. Geen deernis dan ook voor den magthebber van gisteren, thans balling en, zoo hij zich verzet, rebel.

Adhaesie niet slechts, maar ondersteuning was er. Uit welbegrepen

wijzigd, maar geenszins te niet kan worden gedaan. — Onder deze hoofdtrekken tel ik *a.* de kracht der ***conservatieve*** begrippen, *b.* den voortgang van het ***radicaal*** beginsel, *c.* de woelingen der ***roomsche*** kerk, *d.* de herleving van ***christelijk*** geloof.

a. Veel is er dat rust en eendragt, of althans ***conservatie*** der tegenwoordige staatsinrigtingen voorspelt. Afgematheid

---

eigenbelang om het vuur te dempen, uit vrees eener nieuwe losbarsting, in Frankrijk, en dan ook elders. Handhaving van al wat bovenop raakt. Zonder aanzien des persoons. Want, aan het bewind gekomen, wordt elke partij, zelfs de meest radicale, *le parti de l'ordre*; ze wordt gouvernementaal, vergelijkenderwijs en *par nécessité de position,* antiradicaal en reactionair.

Uitnemend, *pourvu que cela dure!* Doch één van beide. Of de reactie is te zwak, en dan volgt 1830 en 1848; een oorlog der *propaganda,* zelfs tegen wil en dank van het fransche gouvernement. Of de reactie is sterk genoeg, doch waardoor? omdat ze in glansrijke afleiding steun zoekt. Dan wordt, op napoleontischen trant „la guerre l'antidote de l'anarchie," zelfs wanneer men „l'Empire, c'est la paix!" tot leus neemt.

Van 1815 tot 1848, is er doorgaans nog een overblijfsel van eerbied voor regtsbeginselen geweest. Sedert had de revolutie wederom, in het volkenregt, vrijen loop. Vroeger was Europa op beteugeling van franschen overmoed bedacht. Zelfs in het wijzigen van tractaten, bleek nog dat daaraan althans eenige verbindende kracht toegekend werd. Sedert niet meer. Eerst liet men begaan. Thans wedijvert men in de loopbaan der ongeregtigheid. „*The crowning trait in the policy of Bismarck is to attack the revolutionary influence of France in Europe by acts more revolutionary than her own.*" Zie *Parl. Stud. en Sch.* II. 383.

De *volkssouvereiniteit* (in de laatste jaren vooral onder den valschen titel van *nationaliteit*) is de wortel van het hedendaagsche volkenregt. Voortreffelijk zijn de wenken hierover van Albert de Broglie, kleinzoon van Mme de Stael, in het onlangs uitgekomen opstel *Diplomatie de la révolution* (*Revue des deux Mondes,* 1 Févr. 1868). Namens den voorgewenden volkswil, worden straks alle regten en tractaten de uitdrukking slechts van den voorbijgaanden luim eener omnipotente bevolking, gelijk ze, in haar gouvernement vertegenwoordigd, heden goed vindt, wat ze morgen welligt terugneemt. Aldus wordt kwade trouw stelselmatig en bedriegerij normaal. „Autant vaut dire sans plus de façon que le régime de la souveraineté populaire est le régime de la déloyauté systématique et de la perfidie en permanence. Que Dieu alors préserve la terre de ces souverains anonymes et irrespon-

bij het herdenken aan de worstelingen van den revolutietijd; verdriet in theoriën, welke teleurstelling en jammer hebben gebaard; vrees voor beroeringen, waardoor welvaart en crediet verloren kan gaan; ingenomenheid tegen eene oppositie, dikwerf masker van baatzucht en middel tot omkeering van den Staat; overmagt van een albeheerend gouvernement, dubbel krachtig om het streven enkel naar stoffelijke welvaart, dat dagelijks meer in de hoogere en middelbare standen karaktertrek wordt.

b. Het kan ons echter niet ontgaan dat weêrzin tegen theoriën voornamelijk op gronden van eigenbelang rust. Doch, wanneer wij lager afdalen en op de volksmassa het oog gerigt houden, zou er dan ook niet dáár een eigenbelang zijn, waaruit veeleer liefde en geestdrift voor *radicale* begrippen kan ontstaan? Met de losmaking van velerlei banden heeft de Revolutie spanning tusschen rijken en armen ge-

---

sables, qui, affranchis de tous les freins de la faible humanité, n'ayant ni renommée à perdre ni conscience à mettre en paix, se portent au devant du parjure aussi bien que du crime sans craindre l'infamie ni le remords!"

Met billijken afschuw van een stelsel, dat op wettiging van elk diplomatiek misdrijf, op een *grande latrocinium*, uitloopt, eischt de edelmoedige schrijver regularisatie van de volkssouvereiniteit. Hij begeert onderwerping, ook van deze, gelijk van elke aardsche oppermagt, aan de eischen van regt en goede trouw. Vruchtelooze wensch! Immers die regeling is juist in strijd met het *primum verum* der revolutie; met losbandigheid van een volkswil, die oorsprong van het regt is, die geen wet boven haar eigen wet kent, die zich, ook van de souvereiniteit Gods, onafhankelijk stelt. Daarom (zoolang dit collectief absolutisme, naar de leer van het *contrat social*, normaal is) blijft het alternatief tusschen twee soorten van dwingelandij. Of het welbehagen van één persoon, „qui concentre dans sa personne toute la souveraineté populaire," en doet wat Napoleon deed; of de willekeur, die de Broglie zoo juist als kernachtig beschrijft: „le despotisme illimité d'une majorité de hasard dominée par une minorité criminelle." — Altijd bedriegelijk woordenspel en huldebetoon. Slavernij der bevolking onder een staatsalvermogen, uitgeoefend telkens in naam van *de natie*, en in qualiteit van het *souvereine volk*. — „Bonaparte ou Bismarck," zegt de Broglie, „ce qu'il faut condamner partout, c'est l'hypocrisie qui fait sortir l'oppression des peuples de l'hommage exagéré rendu à leur souveraineté même."]

boren doen worden, welke, om den gestadigen aanwas van het pauperisme, telkens onrustbarender gedaante verkrijgt. Te meer, omdat, bij het toenemen van verlichting zonder hooger licht, de minvermogenden, welligt rijk aan kundigheden en zeker aan beginselen arm, door een onderwijs waaraan de christelijke gehalte ontbreekt, meer dan te voren vatbaar voor de prediking van verderfelijke leerstellingen zijn [1]). En wanneer men dan op den voortgang van *Communisme* en *Socialisme* het oog slaat; op ongodisterij en menschvergoding, in Duitschland en elders

[1]) [Over het *Socialisme*, als de staathuishoudkunde der Revolutie, zie hierboven blz. 207—210. — Deze leer, die veld wint, is *a*. „appel énergique, continu, immodéré aux passions matérielles de l'homme; *b*. attaque, tantôt directe, tantôt indirecte, mais toujours continue aux principes mêmes de la propriété individuelle; *c*. confiscation de la liberté humaine, une nouvelle forme de la servitude;" — ziedaar, volgens Tocqueville, de trekken der radicale *oeconomia politica*. IX. 559, vgg. — Hij zelf sprak in 1848 de Revolutie en de democratie vrij van socialistische strekking. „La révolution de février doit être chrétienne et démocratique, mais elle ne doit pas être socialiste." Edoch de schrandere redenaar die zich, toen, als lid der constituerende vergadering, een illusie opdrong, zal spoedig hebben ingezien dat de apologie ongegrond was en de wensch onvervulbaar, omdat sedert 1789 juist dat éene noodige, het *christelijke*, ontbrak. Ook hier komt de vraag op *christelijk* of *antichristelijk?* neêr. — Chalmers gaf les en voorbeeld. „We look on the good moral condition of human beings as hopeless, save by the instrumentality of religion — and then, this being admitted, those temporal blessing which form the unfailing inheritance of a virtuous and well-taught peasantry, the diffused comfort and sufficiency which are the sure attendants of a people's worth along with a people's intelligence, should be regarded as exemplifications of the Scripture sayings, that if we seek first the kingdom of God and His righteousness, all other things shall be added unto us, and that godliness hath the promise of the life which now is, as well as of that which is to come." — Leerrijk zijn over de *Arbeiterfrage* de geschriften van Freiherr v. Ketteler, bisschop van Mainz: „Alle volkswirthschaftliche Bestrebungen, die sich von der sittlich-religiösen Grundlage dieser Frage entfernt haben, reiszen die Kluft zwischen Reichen und Armen immer weiter und führen die grosze Masse der Menschen, die dem besitzlosen Arbeiterstande angehören, einem Zustande der Entbehrung der nothwendigsten Lebensbedürfnisse entgegen, der nicht nur an sich eine Unmenschlichkeit

aan de orde van den dag, en daarin stelselmatige voortzetting ziet van het door Robespierre en Babeuf onafgedane werk, herhaalde poging om, door volledigheid der toepassing, de verwezenlijking van droombeelden, wier najaging reeds zooveel onheil wrocht, te bewerken; wanneer men bedenkt dat deze leerstellingen, voor hen die overvloed hebben dreigend, te vleijender voor onvermogenden en behoeftigen zijn; dat ze, uit het ongeloovig standpunt onbetwistbaar, de geschiktheid hebben om een fanatisme te ontsteken, te ligter ontvlambaar, omdat het door uitzigt op verzadiging van driften en begeerlijkheden aangevuurd wordt; dan blijkt het dat er reden van ongerustheid bestaat; dan doet zich de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid, de onvermijdelijkheid van nieuwe uitbarstingen aan ons voor; dan ontwaren wij dat, ofschoon de verwezenlijking der idealen van den godverloochenden mensch onoverkomelijke beletselen in de natuur zelve der dingen ontmoet, de vernieuwing der proef, al weder, met verdubbelde

---

ist, sondern auch endlich zu jenen furchtbaren inneren socialen Kämpfen zwischen Armuth und Reichthum führen musz, wie sie uns in den Staaten der alten Welt zur Zeit ihrer Auflösung entgegentreten." *Deutschland nach dem Kriege von* 1866 (1867). S. 221.

In de oplossing dezer sociale vragen ligt, ook voor de botsingen met het buitenland, de sleutel der toekomst. Sedert 1789 was voor geheel Europa de innerlijke toestand van Frankrijk, in verband met de revolutionaire theorie, beslissend. Het was een zinrijk gezegde van Mallet du Pan, toen hij tegen de bekrompen politiek der emigranten en der meeste staatslieden opkwam, „Ce n'est pas à nous à diriger *l'intérieur*, c'est lui qui doit nous diriger." II. 179. — Na 1830 zeide Guizot: „La question réside véritablement dans notre *état intérieur*. C'est du dedans de la France, du sein de son gouvernement, que nous viendra la paix ou la guerre; elle ne nous viendra pas d'ailleurs." *Hist. Parl.* I. 206.

Naarmate de revolutiegeest ook andere Staten bij toeneming bezielt, is deze aanmerking thans van meer algemeene toepasselijkheid. Innerlijke gisting zal, even als in 1789—1792, sterker zijn dan alle berekeningen der diplomatie. De merkbaar gewijzigde verhouding der Staten van Europa, sedert 1866, is ook voornamelijk welligt het gevolg der woelingen van het liberalisme in Pruissen. Zie v. Ketteler, S. 20—28.]

hevigheid en op uitgestrekter schaal, naar alle soort van schrikbewind en despotisme zou kunnen brengen. Dan is de vrees zoo ongerijmd niet voor tooneelen van verwarring, plundering en moord, bij wier tragischen afloop de geschiedenis der fransche revolutie bijkans als eene liefelijke Idylle zal worden beschouwd [1]).

c. De vermeerderende werkzaamheid en aanmatiging van het *Pausdom* is niet ter bemoediging geschikt. Wat heeft men te denken van den ijver in de roomsche kerk? is die enkel aan bijgeloof te wijten, of is het ook loffelijke ongeloofsbestrijding en overgebleven gehechtheid aan het Evangelie? zijn de bewegingen in Duitschland, onder veel gebrekkigs, voorteeken van betere dingen? kunnen de verliezen welke Rome in sommige landen ondergaat, als tegenwigt der aanwinsten elders in rekening worden gebragt? — Zooveel is bij al dit onzekere zeker, dat de verjeugdiging van het Papisme met terugkeering van op den achtergrond geraakte jammerlijke bijgeloovigheden gepaard is; dat, waar Rome gebied voert, vervolging naar tijdsomstandigheden gewijzigd, gezien wordt; dat zij tot hernieuwing van vroeger schriktooneelen den wil heeft; en dat er voor haar in den aard en geest onzer tijden kans van overmagt ligt [2]). Bij de algemeene behoefte aan religie, hoedanig ook, kan verbeelding, smaak en geweten in slaap worden gewiegd, zelfs door eene gedaante van godsdienstigheid, welke vrijheid van denken en ook van handelen verleent. Aldus zou, juist wegens het overgebleven verband met onuitroeibare herinneringen der christenheid, het ultramontanisme, welligt meer dan eenig ander kerkgeloof, de geschiktheid hebben om, na toegenomen ontaarding, eenmaal, door verbindtenis van jesuitische en jacobijnsche meeningen en belangen, de algemeen-burgerlijke godsdienst, *religion civile*, te worden, voor den Staat noodig, en die elke dienst van God in geest en in waarheid, rustverstorend en dus straf-

---

[1]) Uitdrukking van het *Berliner politisches Wochenblatt.*

[2]) [Zie hierover en over de vereeniging van Papisme en Bonapartisme, *Narede op vijfjarigen strijd*, blz. 27—34.]

waardig, in het belang van den Staat, als onverdraagzaam en onverdragelijk, verbant [1]).

d. Ook van de herleving van ***christelijk geloof*** sprak ik; even onloochenbaar als heugelijk verschijnsel. Door de gansche Christenheid wordt, in de laatste dertig jaren, wederaanneming bespeurd der waarheden, welke, onder

---

[1]) [Nooit is, om de waardering der uitnemendheid van de Reformatie, de christelijke betrekking op de roomschgezinden, tegenover het ongeloof, bij mij in vergetelheid geraakt. Sedert 1829 zijn de blijken hiervan in schier elk mijner geschriften. Liefst verwijs ik naar de *Beschouwingen over Staat- en Volkenregt* (1834), *Het regt der Herv. gezindheid* blz. 169—176, de *Narede op vijfjarigen strijd* (1855) blz. 24—34 en *le Parti anti-révolution*, (1860) p. 61—75. — De Revolutie is vijandig tegen elken evangeliebelijder. „Siegt die Macht dieser Zeit, Unglaube und Gotteshasz, dann werden die glaübigen Katholiken und die glaübigen Protestanten Hand in Hand das Schavot besteigen.” Stahl. — „N'allez pas croire que le catholicisme soit seul en cause, que lui seul excite des colères et que la guerre ne soit faite qu'à lui. C'est le christianisme lui même, la foi chrétienne tout entière, sous toutes ses formes, qu'on se promet d'anéantir. Sans être dans leur foi ni moins zèlés, ni moins ardens, les protestants éclairés et sincères ne croient plus que *l'antechrist* et l'église romaine soient une seule et même chose.” Bij deze woorden van Vitet schreef ik: „L'antechrist c'est le scepticisme philosophique. Il sape le christianisme, il détruit la religion. Dans le naufrage de la foi et le chaos de la pensée il fait disparaître jusqu'à la croyance en Dieu.” Un écrivain allemand résume exactement son opinion et la mienne: „So viel antichristische Züge das Papstthum auch an sich trägt und einen so bedeutenden Factor im antichristischen Reich dasselbe auch abgeben mag: Das *Papstthum* is nicht *der* Antichrist.” *L'Empire Prussien* (1867) p. 28. — De vraag naar mogelijkheid van assimilatie met eene aan de christelijke kerk bij uitnemendheid vijandige magt, zal afhankelijk zijn van de uitroeijing of ontwikkeling van hetgeen aldaar door *anti-christische Züge* in het Pausdom bedoeld wordt.

Vernedering van het Pausdom is niet altijd winst voor het evangelie. En het *jozéfisme* in Oostenrijk, èn in Frankrijk *les libertés gallicanes* (naar de opvatting van onzen tijd, aan staatsalvermogen dienstbaar) hebben een gevaarlijker strekking dan het *ultramontanisme* dat, onder pauselijke alleenheersching, onafhankelijkheid der kerk voorstaat. Dit is het oordeel ook van Tocqueville: „L'église peut être asservie quand le pape devient un despote absolu qui commande directement en toutes choses, sans rencontrer d'obstacle dans les libertés générales ou locales des fidèles. *C'est la tendance de nos jours.* Mais il y

den invloed der valsche wijsbegeerte, voorwerp waren van verwaarloozing en minachting, zoo niet van vijandschap en spotternij [1]). Doch wij zien ook de werking der wanbegrippen, die zich van vele protestantsche kerken meester hebben gemaakt [2]). Waar het regtzinnige geloof te voor-

a une autre forme de la servitude de l'église, qui consiste à placer tellement cette dernière dans les mains de l'État, qu'elle devienne un pur *instrumentum regni.* Il n'y a rien à mon sens de plus redoutable et de plus détestable au monde que cette servitude-là. Je vous avoue que j'aime encore mieux l'asservissement de l'Église à son chef spirituel, et en ce sens la séparation exagérée des deux puissances, que *la réunion des deux dans les mains d'une dynastie laïque.*" VI. 352, sv.

Over *la religion civile*, als staatskerk, naar den stelselmatigen eisch van het radicalisme, zie de wenken en waarschuwingen van Naville, gedeeltelijk opgenomen in de bijlage van mijne *Studien en Schetsen ter schoolwetherziening* (1865), blz. 132—154. „L'État organisera un établissement qui, par respect pour la liberté de pensée et l'égalité civile, mettra à la base de l'Église la négation même du fondement à la fois rationnel et historique de toute communauté réligieuse." — Eene *nationale kerk*, met *de verloochening van alle geopenbaarde waarheid* ten hoeksteen. Dit is „l'élément de *théocratie panthéistique* que les systèmes socialistes essayent de développer." Vinet, *Questions ecclésiastiques*, p. 455.]

¹) [Ook onder de roomschgezinden mogen wij het niet voorbijzien. Een voorbeeld van onpartijdigheid geeft Guizot, *Méditations sur l'état actuel de la religion chrétienne* (Paris 1866). „Au sein de l'Église catholique de France, à travers les obstacles, les oscillations, les déviations, les fautes qui s'y rencontrent, le réveil chrétien est évident." p. 189. — Van haar, zoowel als van „le protestantisme français" getuigt hij: „Il y a progrès de foi chrétienne, progrès d'oeuvres chrétiennes, progrès de science chrétienne, progrès d'influence chrétienne." „Que les ennemis du christianisme ne s'y trompent pas; ils lui font une guerre à mort, mais ils n'ont pas affaire à un mourant." T. a. p. — Evenzoo een duitsch geleerde: „Der christliche Geist ist in der Gegenwart von einer Klarheit und Stärke, wie nur selten vordem. Man darf nur den Ernst der theologischen Arbeit betrachten, oder die Predigt der Gegenwart mit denen der Vergangenheit, oder die grosze Rührigkeit auf dem praktischen Gebiete und die opfervollen Arbeiten der aüszeren und inneren Mission mit früheren Zeiten vergleichen, um zu erkennen dasz der christliche Geist eine Macht ist." Luthardt, *Apolog. Vortr.* 1864. S. 1.]

²) [Wij zien. In 1845. — En hoe was het daarna? Vergelijk o. a. het vlugschrift: *Is er geen oorzaak?* 's Hage 1864.]

schijn treedt, blijft nog de vraag: is het, in den evangelischen zin van leven en liefde, regtzinnig? is het, waar tegen de wereld gestreden moet worden, krachtig om op de menigvuldige zwakheden en den tragen onwil der Christenen zelven de overhand te behouden? Het voegt mij niet wat wij hier en elders aanschouwen aan dergelijke vragen ter toetse te brengen. Ook is van dit christelijk element wèl het aanzijn, de natuur, de strekking, maar geenszins de eigenlijke hoeveelheid en de juiste verhouding, tegenover de andere bestanddeelen der tegenwoordige wereldcrisis, bekend [1]).

Het kan zijn dat, door het radicaal beginsel, zonder in evangelisch geloof noemenswaardigen wederstand te ontmoeten, voor een tijd, een volledige triumf worde behaald. Het kan zijn dat we, met meer uitbreiding dan in de eeuw der Hervorming, zonder gevaarlijke spanning en botsing, reformatie van geloof en zeden te gemoet gaan. Het kan zijn, en deze kans schijnt in *le calcul des probabilités* den voorrang te hebben, dat wij leven in een *temps d'arrêt*, in

---

[1]) [„Der *nicht-christliche* Geist ist auch eine Macht wie nie zuvor... Früher bildete die Macht der *kirchlichen Sitte* noch einen Damm gegen die Geister der Verneinung, aber von dem Strom der neuen Zeit brechen diese Dämme der festen Formen dem Ueberlieferung immer mehr zusammen. Sodann waren die Angriffe früher mehr sprunghaft, jetzt sind sie systematisch.... Seit jenen Angriffen des französischen Geistes in den Tagen Voltaires hat die Verneinung des Christenthums eine Schule durchgemacht, die philosophische Schule des deutschen Geistes, und ist zu einem System geworden, welches sich an die Stelle des Christenthums zu setzen den ernsthaften Versuch macht" Luthardt t a. p. — Voeg daarbij eene scheiding van Staat en Kerk, die op vijandschap eener humanistische staatskerk tegen alle geopenbaarde waarheid uitloopt. „A l'incrédulité négative et sardonique a succédé une incrédulité qui croit, un athéisme fervent, un matérialisme enthousiaste. L'impiété, de nos jours, est une religion. Lasse de démolir, elle bâtit, rassasiée de dissoudre, elle organise. Ses adeptes forment une Église. Jamais le mal ne fut si audacieux, car, chose horrible! il est convaincu. Il se fait fort de tous les mauvais penchants qu'il érige en principes, et de toutes les misères auxquelles il promet un terme et une vengeance." Het was in 1845 reeds, dat Vinet dit schreef!]

een stationairen toestand, die tevens voorbereiding en overgang is; zoodat de gisting van allerlei begrippen en de reeds dreigende houding van strijdige beginsels de aannadering verkondigt en bewerkt eener worsteling tusschen licht en duisternis, waarvan de wereldhistorie tot dusver, in omvang en felheid, de wedergâ niet gekend heeft. Ook hier, bij zooveel twijfelachtigheid, ligt de vastheid in de Heilige Schrift. Het licht van Boven doet niet alleen in de gebeurtenissen van den vervlogen tijd de vervulling zien der raadsbesluiten Gods; het schittert (gelijk de straal in het onweder de zwarte wolken van een scheurt) op de duistere paden der toekomst, als uit de verborgenheden van hoogere sferen, ons te gemoet. Wij weten wat *voorspeld* is: toeneming van het bederf; algemeenheid van den afval, menigvuldigheid der verzoeking; werking desgene die zich vertoont als een engel des lichts; de verdrukking van hen die aan den Heer getrouw zijn; benaauwdheid der tijden; zekerheid, in den bangsten nood, der meest onverwachte verlossing; zegepraal der geloovigen, wanneer Hij wien zij lief gehad en gediend hebben, den ongeregtige verdoen zal, door den geest zijnes monds, en te niete maken, door de verschijning zijner toekomst [1]).

---

3. Genoeg, misschien te veel reeds (wij loopen hier zoo ligt gevaar in vermetelheid te vallen) over de teekenen des tijds. Nog iets, ten derde, over de vraag. ***Welken invloed heeft het revolutie-beginsel in Nederland gehad?***

[1]) [Voorspellingen, die men te somber en bijkans onzinnig waande, schijnen thans zoo ongerijmd niet meer, en werden aanvankelijk reeds op treffende wijs vervuld. — Zoo bijv. Niebühr in 1830: „Das Ende vom Liede wird Despotismus auf den Ruinen. Wer da glaubt es sey von Freiheit die Rede, ist ein Thor: Formen halten nichts mehr, wir werden den Despotismus segnen, wenn er unser Leben schützt, wie die Römer den des Augustus segneten. Es bilde sich Niemand ein, dasz wenigstens freie Constitutionen daraus hervorgehen würden: es wird sehr schnell zu einem absoluten militairischen Despotismus führen, der sich schwerlich auch nur so viel wie der Napoleonische mit aüsseren Formen geniren wird.” *Lebensnachrichten von Niebühr*

Het is een beweeren aan onze nationale ijdelheid welgevallig, dat wij, door eigen voortreffelijkheid voor revolutionaire gruwelen bewaard, door vreemde tusschenkomst en overmagt tot revolutionaire dwaasheden verleid zijn. Dit is een, om de behoefte ook der natiën aan zelfkennis, schadelijk zelfbedrog. Aan geloofsverzaking, te schandelijker naarmate Nederland meer bevoorregt was, hebben ook wij de vernedering en ellende, die het streven naar grootheid en volksheil buiten God gehad heeft, te wijten. De invloed der revolutionaire geschriften is krachtiger ten verderve dan de overmagt der revolutionaire wapenen geweest. Het

---

(Hamburg, 1839), III. 271, 275. Zoo schreef de schrandere historiekenner. Na 1848 wees men niet ten onregte op „l'ère des Césars," op het uit de democratie verrijzend *Césarisme:* hierboven blz. 377. — In 1861 schrijft Stahl: „Die Signatur der Weltlage is der ungeheure Abfall vom Glauben an Gottes Offenbarung und dadurch von Gehorsam gegen alle gottgesetzte Ordnung."

Evenwel Tocqueville schrijft: „Je suis réellement persuadé qu'au delà de cet horizon où s'arrêtent nos regards, se trouve quelque chose d'infiniment meilleur que tout ce que nous voyons. J'ai la conviction que notre société est fatiguée, épuisée, si vous voulez, mais non pas caduque: elle est malade, mais elle a une constitution vigoureuse. Je crois sincérement que toutes les comparaisons qu'on fait entre nous et le monde romain sont fausses. Le christianisme, les lumières modernes, l'énergie latente qui se réveille à chaque instant, l'absence de l'esclavage, les liens de patrie, tout est différent. Il n'y a rien de plus trompeur que les analogies de l'histoire. Non, il y a autre chose dans notre avenir que la Rome des Césars, et parceque je ne vois pas le jour nouveau qui doit s'élever, je ne crois pas aux ténèbres." (*Corresp.* II. 406). — Hier is, wat hem zelden gebeurt, Tocqueville welligt te optimistisch. In de aanwijzing van historische analogiën kan zeer ligt worden gedwaald; dit is zoo; doch onloochenbaar is het dat de eigenaardigheid van een beginsel telkens in de gevolgtrekking, en de eigenaardigheid van hetzelfde zaad telkens in dezelfde vrucht openbaar wordt. Ook wij weten dat, verder dan onze gezigteinder reikt, een toekomst ligt, die onze aanschouwing en bevatting overtreft; maar tevens is het ons niet onbekend dat het doorworstelen van de duisternis aan de zonne-opgang moet voorafgaan, en dat wij desaangaande het *profetisch woord* hebben, dat zeer vast is. Zoo als de dichter zegt: „De orakels spreken: Die Schriften, aan wier woord geen tittel mag ontbreken. Voorzegd, *de donkre nacht,* voorzegd, HET MORGENLICHT!"]

is zoo, van 1795 tot 1813, liepen wij de gansche baan der reactie, aan de leidband of keten onzer vriendnabuurlijke beschermheeren af; maar wat hebben wij, voor en na, toen we van uitwendige banden vrij waren, verrigt? we draafden uit vrije beweging in hetzelfde gareel rond. Nederland heeft, van 1780 tot 1787, het tijdperk zijner eigen revolutionaire ontwikkeling gehad, eer in Frankrijk de losbarsting plaats had. Zoo de voortzetting van het vergevorderde werk niet, evenzeer in 1795 door de Franschen als in 1787 door de Pruissen, met argumenten waartegen niet te redeneren viel, gewapender hand belet was [1]), het zou te bezien staan of de aaneenschakeling der syllogismen zich niet in een schrikbewind vertoond, of ook wij niet onzen Robespierre en onzen St. Just, die het bloeden uit de goudaderen en het verbrijzelen der Oranje-ressorts en het ophangen van de hoofden hunner tegenpartij verlangden [2]), aan het roer van staat zouden gezien hebben. In 1813 riepen wij Oranje terug; maar, wanneer we, met terzijdestelling van zooveel dat deze ommekeer heugelijk maakt, ons bij de wijziging van den regeringsvorm bepalen, dan was het, als of de erfgenaam van het stamhuis, dat de Heer zelf in vroegere dagen ten wachter over godsdienst en vrijheid gesteld heeft, terug kwam, om den revolutionairen zetel te beklimmen, door de uitdrijving van Napoleon vacant; om eene grondwet te verleenen waardoor, in uitlegging en praktijk, aan Rousseau, althans aan Montesquieu, hulde gebragt werd; terwijl men de kracht van het gezag stelde in een centralizerend beheer en de weldaad der vrijheid in eene vergadering, gevaarlijk ligchaam voor den vorst, of kostbare overtolligheid voor het volk. Begrijpelijk is het alzoo dat we, lijdelijk en zonder merkbaren, althans zonder werkza-

---

[1]) [*Handboek*, § 771*a* en § 772.]

[2]) Uitdrukkingen van „een der bekwaamste hoofden der heete omwentelingsgezinden van 1795," Valckenaer, in een brief die een treffend blijk is van het bestaan, ook in Nederland, eener beredeneerde *terroristische* gezindheid. Deze karakteristieke epistel is opgenomen in het belangrijke werk: R. J. Schimmelpenninck *en eenige gebeurtenissen van zijn tijd.* 's Hage en Amst. 1845. I. 52—62.

men weêrzin, in de opgedrongen vereeniging met België berust hebben; in dat zamenkneeden van tweeëlei bevolking, waarbij de liefde voor het liberalisme wel blind moet geweest zijn, om niet in eenheid het onoverkomelijk beletsel van eendragt, in dit gedwongen huwelijk, waar de *incompatibilité d'humeur* openbaar was, de onvermijdelijkheid der scheiding, in de constitutie van 1815 de voorbode der revolutie van 1830 te zien. Den koning, indien hij tot christelijk-historische staatkunde ware te bewegen geweest, zou het niet aan constitutionele waarborgen en welligt, bij de liefde en trouw van een groot deel der belgische bevolking, niet aan fyzieke overmagt hebben ontbroken; doch ook hij vermogt niet zich aan de boeijen van opvoeding en tijdgeest te ontwringen. Kunstgrepen der verlegenheid nam hij te baat, en aldus werd hij, door beurtelingsche werking van vruchtelooze concessiën en ijdele dreigementen, tot die volslagen magteloosheid gebragt, waardoor Nederland, om het vooruitdringen der radicale partij, al ware de opstand te Parijs achtergebleven, in verwarring en regeringloosheid en scheuring en burgerkrijg zou geraakt zijn. Doch ik mag de verantwoordelijkheid niet uitsluitend laten rusten op een vorst, wiens verdiensten ik gewaardeerd, wiens persoon ik lief gehad heb. Nederland is medepligtig geweest. Schoon ik gaarne al het loffelijke prijs dat, in 1813, of 1830, of 1831, ter bevrijding of bescherming van den vaderlandschen grond, tot roem onzer wapenen op eigen of vreemden bodem, verrigt is, mag ik niet ontveinzen dat wij, door de heerschende wanbegrippen bedwelmd, in droomerige en apathieke tevredenheid over eigen bedaardheid, in vergelijking met andere volken, voortgesluimerd hebben; totdat wij, ofschoon wakker geschud door de Belgen, in het drietal jaren dat aan den opstand voorafging, eene lijdelijkheid en vadzigheid, eene ondergeschiktheid hebben betoond, deels uit toegenomen slapheid van den volksgeest, maar grootendeels ook uit matheid en meêgaandheid van het hier te lande heerschend liberalisme verklaarbaar. Let slechts op de gemoedsstemming, waarin wij, sedert het fransche juk verbroken werd, hebben verkeerd. Wij hebben ons door-

gaans in onze politieke vaart, goedschiks en met welbehagen, aan het sleeptouw laten binden der partij, aan welke bij afwisseling de eer der gematigde vrijzinnigheid toegekend werd. In 1813 zouden ook wij eene Constitutie hebben, gelijk andere volken; in 1815 dachten ook wij, de vereeniging met België zou, wanneer slechts onze hoogere bekwaamheid en wijsheid den boventoon had, onschadelijk zijn [1]). Van 1815 tot 1830 hielden wij voor goeden ernst al wat te Parijs door de politieke comedianten vertoond werd; niet zelden werd aan de potsierlijkheden der harlekijnen ons handgeklap verspild. In 1829 was Lafayette onze held; in Julij 1830 werd over de verdrijving der onverbeterlijke Bourbons, onder wier dwingelandij de argelooze liberalen te lang gezucht hadden, gejuicht. Natuurlijk dat we uit hetzelfde standpunt eigen aangelegenheden bestuurd, een redmiddel uit eigen ongelegenheden gezocht hebben. Niet uit beginsel, maar uit zelfverdediging tegen onbroederlijke broeders, uit belang en noodzaak, was het noordelijk deel van het Rijk der Nederlanden vrijzinnig en schroomvallig. De kiemen van weêrstand waren, ook hier genoeg geworteld en ontkiemd om voor het gezag bedenkelijk te kunnen worden; de ontrouw van België was ter versterking van de trouwhartigheid in Holland niet overtollig. De loop der zaken, voor en na 1830, was het gevolg

[1]) [Dat, van *la réunion intime et complète,* zelfs mannen als Falck en D. J. van Lennep zich de bestendigheid van een rijk der Nederlanden (met welgevallen over het *quorum pars magna fui*) konden voorspellen, is een treffend bewijs hoe de illusiën van het liberalisme ook de scherpzinnigsten onzer staatslieden hadden verblind. Vergelijk Thorbecke, *Historische Schetsen*, blz. 177, vgg. — In 1830 herhaalde Bilderdijk het menigwerf door hem gezegde: „Moesten wij uit de tegenwoordige samenstelling en organisatie onzes Vaderlands dit alles niet voorzien? God had ons van de zuidelijke gewesten afgezonderd, en dit wrocht onzen bloei en sterkte: waarom moesten wij door een heterogene verbinding grooter willen zijn? Waarom ons met de paperij en fransche denkwijze van die provinciën vereenigen?" *Brieven* V. 337. Over de vraag of het doel op andere wijs bereikbaar ware geweest, zie mijne bijdrage ter beantwoording van de vraag: *welke behoort de betrekking van België tot Holland te zijn?* in de *Nederl. Gedachten*, III. n° 34—40.]

der dubbele werking van overhelling naar het liberalisme en van reactie tegen den overmoed der Belgen. Toen de theorie van volkssouvereiniteit en maatschappelijk verdrag, van ondergeschiktheid des konings aan de vertegenwoordiging, der vertegenwoordiging aan de publieke opinie en aan den algemeenen wil, weder opgewarmd werd, geraakten wij, met minder veêrkracht, in dezelfde stelling als de mannen van het jaar 1789 tegenover de Girondijnen, en deze tegen de Jacobijnen, en elke schroomvallige tegen elke doldriftige partij. Wij zouden, door de liberale faktie, waarmêe zich de roomsche voor een tijd verbonden en geassimileerd had, weldra, blijkens de beraadslagingen in de Tweede Kamer, overstemd, overvleugeld, overmeesterd zijn geworden, indien niet een in zoo verre heilzame schok te gelijk de verbindtenis met België en dezen band van ultra-liberale overheersching verscheurd had. Evenmin hebben we ons te bevreemden over hetgeen onze binnen- en buitenlandsche staatkunde (met den tijdgeest en de publieke meening, ook ten onzent, homogeen) sedert gedaan en niet gedaan heeft. Ook hier was men overtuigd dat Karel X, door verdwazing en meineed, de kroon verbeurd had; dat op de strenge eischen van het erfregt niet angstvallig behoefde te worden gelet; ook hier was men gereed Lodewijk-Filips dank te betuigen dat hij door bedwang der radicalen, den algemeenen krijg belette. Geen wonder dat men, zonder uitstel of beraad, de reactionaire partij in Frankrijk gehuldigd, en zelf soortgelijke staatkunde gevolgd heeft. Men kende geen vrijheid dan de vrijzinnige vrijheid, niet bondgenoote, maar onverzoenlijke vijandin van regt en gezag. Ontwikkeling der constitutionele instellingen scheen gevaarlijk, althans ontijdig en ongepast: al wat gedaan of toegezegd werd, had de strekking om de opgewondenheid tot bedaren te brengen en in het *statu quo* te berusten. Aldus hebben wij den wasdom aanschouwd van eene *conservatieve* rigting, voor vele misbruiken, ook wel voor constitutionele vormen, maar geenszins voor burgerzin en nationale veêrkracht, voor waardigheid naar buiten, voor welvaart en wezenlijke eendragt, en allerminst voor de financiën, conservatief. Dit

stelsel van *behoud* is voortzetting der revolutie; behoud van den revolutionairen toestand; despotisme van den revolutionairen staat, in den vorm eener revolutionaire autocratie [1]).

---

4. Vergunt mij te besluiten met een woord over de *roeping van den evangeliebelijder*; over de taak van hen die, onder de heerschappij der dwaalbegrippen, met betere beginselen bekend zijn.

Zoo ik niet van uwe welwillendheid overtuigd ware, ik zou hierover, niet zonder huivering, wenken en gedachten in het midden kunnen brengen; vermits, bij zoo teedere stof en gedwongen beknoptheid, men gevaar loopt in een apodictischen toon, vooral ten uwen opzigte onvoegzaam, te vervallen. En echter heb ik geen vrijheid achter te laten wat ons vooral behoort ter harte te gaan. Evenzeer als een iegelijk uwer, heb ik een afkeer van wat in de oratorie der oudheid, als een *genre* op zich zelf, het spreken om vertooning te maken, geroemd wordt [2]). Zoo ik gewenscht heb u, langs het pad der historie, met het licht van het evangelie, door de verschillende tijdperken der revolutionaire overmagt te voeren; het was mij minder om de wandeling zelve dan om haar einde, om het punt waarhenen zij ons gebragt heeft, te doen. Het nut der geschiedenis van de laatste tijden gaat grootendeels verloren, indien men het verband tot de geschiedenis ook van de laatste jaren miskent; indien men niet in het oog houdt dat, ook ten deze, alles gevolg en overgang en aaneenschakeling is.

---

[1]) [Over het *conservatisme,* zonder christelijk-historischen grondslag, als inconsequente fractie van het liberalisme, en over de *conservatieven* die, „hoe conservatief ook, *verloren laten gaan* en zelf medewerken om *verloren te doen gaan* al wat, ook volgens hen, *behoudenswaard* is," zie bijv. *Aan de Kiezers* II. 5, vgg. VI. enz. enz.]

[2]) „Genus quod graece ΕΠΙΔΕΚΤΙΧῸΝ nominatur, quod quasi ad in„spiciendum, delectationis causa, comparatum est." Cicero, *Orat.* 11. — Een der uitleggers voegt er bij: „nam ΕΠΙΔΕΙΞΙΣ est oratio *ostentandae* „eloquentiae et artis causa conscripta."

Om te weten wat ons, in den ernst dezer tijden, te doen staat, behoort op, a. *de behoefte aan verbetering;* b. *de magteloosheid der revolutiebegrippen*, c. *de kracht der christelijke beginselen* te worden gelet [1]).

a. Behoefte aan verbetering. – De gesteldheid van het vaderland is bedroevend. Wat verlangt men? vrede en rust *quand-même*. Rust zou, meent men, bedreigd worden door de vrije werking der constitutionele lichamen; ook heeft deze werking een anders moeijelijk verklaarbaren graad van onbeduidendheid bereikt. Er is, zeide ik meermalen [2]), *revolutionaire autocratie.* — Onnoodig is de betuiging dat ik geen hatelijke miskenning of ongegrond verwijt, maar

---

[1]) [De volgende bladzijden zijn geschreven, ook met toespeling op het kort te voren verworpen voorstel eener grondwetherziening, die, weinige jaren later in de hoofdomtrekken, edoch onder *fransche revolutie-vlag*, haar beslag kreeg. In 1848 is de schrik drijfveer geworden der politiek. Onder den indruk der vermeende onweêrstaanbaarheid van het te Parijs zegevierend radicalisme, kwam, door gebrek aan beginsels en dus ook aan veêrkracht, eene verandering van staatsvorm en regerend personeel tot stand, die door zeer weinigen begeerd werd (Zie de staatshervorming van 1848 *in de eigenaardigheid van haar drijfveer* geschetst: *Grondwetherz. en Eensg.* blz 1—59). Veel scheen in Januarij dwaas en buitensporig wat, zes weken daarna, als politieke wijsheid omhelsd werd; men prees, als het ééne mogelijke, wat kort te voren onuitvoerlijk en ongerijmd heette. Eene zeer geringe minderheid gaf raad en toon en wet.

Toen, en sedert bijkans een eeuw, had Nederland, ten gevolge van den invloed der ongeloofstheorie, Frankrijk tot model. In vroeger tijd, met den standaard van het evangelie, was het voor andere natiën ten voorbeeld. „La Hollande a été la mère de la liberté moderne; l'Angleterre s'est mise à son école, quand elle a voulu constituer son gouvernement. Ce fut sur la Hollande que l'Amèrique jeta les yeux, quand elle institua le congrès." Laboulaye, *Histoire des États-Unis* (1866).]

[2]) Bijv. in de *Bijdrage tot herziening van de Grondwet* (1840). — Wij verlangen een koningschap waarbij, door het overwigt der kroon en den invloed der volksvertegenwoordiging, gemeen overleg tot stand komt. – „Das Naturgemäszeste, Normale ist es, dasz der König die *Macht* habe, und das Parlement den *Einflusz.*" Stahl. — Een eisch van uitnemende juistheid in ons land. Geen Souvereiniteit van Oranje is van echte gehalte, die niet in de nederlandsche vrijheid haar kracht zoekt.

enkel de aanwijzing bedoel der natuur van een uit de omstandigheden en denkbeelden van onzen tijd voortgevloeid gezag. Wij leven eigenlijk niet in eene monarchie, evenmin in een gemeenebest; veeleer onder een centralizerend albeheer, dat men, òf zelf vasthoudt, of gemakshalve tusschen hooge staatsbeambten verdeelt. Wij leven onder het alvermogen van een eenhoofdig revolutionair bewind, *jure* op velerlei, *facto* op geenerlei wijze beperkt. Meent ge dat ik te veel zeg? beantwoordt zelven de vraag: hoedanig is, tegenover het hoofd van den staat, waar het de volksregten betreft, de zelfstandigheid der ministers? Wat dunkt u van de houding der Tweede Kamer en van haar volharding in eenmaal geuite wenschen? zoudt ge kans zien de eigenlijke kracht te berekenen, in dertigjarigen loopbaan, door de Eerste Kamer aan den dag gelegd? welke is, naar uw oordeel, de waarborg van het *de Raad van State gehoord?* vindt gij de autonomie der gemeenten en gewesten, voor vrijheid en ontwikkeling onmisbaar, op volledige wijs met de eenheid van den staat in overeenstemming gebragt? Welligt is, wat ik bejammer, een thans noodzakelijk kwaad. Zelfs kan wegens de omslagtigheid van het raderwerk, het verlamd zijn van sommige springveeren wenschelijk worden geacht. Dit slechts beweer ik, dat onvoorwaardelijke begeerte naar rust zich in de lijdelijkheid en in de zelf-neutralizering der staatsmagten openbaart. De rust zou gestoord worden, wanneer gewigtige vraagstukken, die tot verschillende beschouwingen aanleiding geven, te berde wierden gebragt. Van daar dat men minder op behandelen dan op niet-behandelen van levensquaestiën bedacht is, en dat wie op het onderzoek zou willen aandringen gevaar loopt, al wierd hij door zuivere vaderlandsliefde geleid, van heethoofdigheid en onruststokerij te worden verdacht. Gij weet hoe het met kerk, school, armwezen, hooger en lager onderwijs, lijfstraffelijke wetgeving, stem- en kiesregt, en vele andere belangrijke zaken gesteld is; gij weet hoe weinig, hoe traag, en in vele opzigten hoe ganschelijk niet, aan een doen ophouden der algemeene erkende verwarring zorg en moeite besteed wordt;

gij weet dat voortdurend verzuim voortdurende verergering te weeg brengt; dat het aan den gang blijven der huishouding van staat en de uitsluitende behartiging van stoffelijke belangen geen waarborg van bestendigheid geeft, en dat de gesteldheid van het vaderland, om niet tot bederf over te slaan, verbetering behoeft [1]).

b. Is men *bij magte* eene verandering ten goede te bewerken? wat zal het middel ter verbetering zijn? zal het geleverd worden door het gematigd, en in zijne gematigdheid wegstervend, liberalisme, dat, voor als nog, de overhand heeft? ach neen! het is onvermogend die behoefte te vervullen. Het kent geen beginsel dan welks toepassing leidt tot de verkeerdheden waartegen voorziening vereischt wordt. Waar het om te gemoetkoming aan den afgetobden kranke te doen is, loopt elke nieuwe behandeling op mishandeling uit, op palliatieven zonder geneeskracht, op waarborgen, waarbij men, onwillig, in den ouden sleur raakt. In de werkeloosheid, ook der vrijzinnigen, is eigen moedeloosheid bij toeneming openbaar.

Doch ik vergis mij. Moedeloosheid heeft zich niet van allen meester gemaakt. Er zijn liberalen bij wie de wanhoop geen post vat; volgens wie stilstand aan eigenbaat of lafheid is te wijten; die, was hunne hand vrij, de hand aan het werk zouden slaan; die verlevendiging der constitutionele instellingen verlangen, die radicale herziening der grondwet ten doel hebben, en uit wier hoofd en hart een van alle zijden bezienswaardig ontwerp van echt-liberalen staatsvorm, met ontbindbare kamers en verantwoordelijk ministerie en regtstreeksche verkiezingen, op het papier gevloeid is [2]). Ik breng gaarne hulde aan dezen goeden wil. Ik zou niet durven ontkennen dat hun project boven den tegenwoordigen staatsvorm de voorkeur verdient. Doch, na de wijziging der vormen, zou het wezen der zaak geene

[1]) [Aldus in 1845. Vergelijk den toestand in 1861. *Ter Nage . v. Stahl*, blz. 23. — En in 1868? *circumspice.*]

[2]) [Over aard en strekking van het voorstel van Thorbecke c. s. zie *Verscheidenheden over Staatsregt en Politiek,* blz. 272—283.]

verandering ondergaan. Met behoud van den wortel van het kwaad, is geen herstel denkbaar, dat radicaal, dat is, uit anderen wortel afgeleid zij. Er zal verandering van geweldhebbers zijn met instandhouding van het geweld; hetzelfde despotisme van den revolutionairen staat; dezelfde ongodisterij der wet; dezelfde miskenning van den hoogsten Wetgever en Koning; dezelfde onderwerping van de kerk aan den staat; dezelfde centralisatie, te gelijk zwaard en schild van het bewind; dezelfde willekeur, ook in al wat tot verkregene regten en eigenaardige zelfstandigheid behoort.

Het komt mij voor dat ik tot nader aanwijzing van het onvermogen dezer mannen der toekomst en der belofte verpligt ben. Wilt ge vernemen waarom? Ik twijfel of de partij der beweging, voor het oogenblik, kans op groote voordeelen heeft. Algemeen begrijpt men dat een wankelend gebouw, alleen door onbewegelijkheid, nog eenigen tijd kan blijven staan; het gouvernement vindt aldus een steun, waarbij het schier al wat der regering welgevallig is, zonder tegenspraak, althans zonder tegenstand, zou kunnen verrigten. Zij door wie nog een overblijfsel en schijn van oppositie gevormd wordt, zullen stof hebben, meer tot een klaag- dan tot een triumfzang. De herinnering is niet overtollig dat de oorzaak van dit onvermogen dieper dan in den onwil der menschen, dat ze in de strekking hunner eigen beginselen ligt. Waar is het onderpand hunner fraaije beloften? Ik mistrouw de opregtheid niet der betuiging; doch ik wijs op zoo velen, wier opregtheid evenmin twijfelachtig scheen, en die, aan het bewind gekomen, zich van de magt die zij voor de vrijheid begeerd hadden, tegen haar bediend hebben; ik toon de oorzaak van die gedwongen trouwloosheid en afval in de kracht der begrippen, door welke ook de hedendaagsche staathervormers worden geleid. Zij verwonderen zich dat er, voor al wat, weleer en onlangs nog, geestdrift of althans ijver en aandacht wekte, geen belangstelling is; dat hun stem geen weêrklank vindt; dat het geroep om grondwetherziening, vóór weinige maanden in de Tweede Kamer bijna als de klank eener oorlogstrompet gehoord, gedurig meer naar de naauwelijks ver-

neembare zucht van een zieltogenden gelijkt. Gevoelen zij dan niet dat het vaderland iets meer dan flaauwe uitzigten eener wijziging van het constitutionele lapwerk behoeft? [1]) meenen zij dat dorst naar regt en waarheid gelescht wordt, door eene vertooning als die van 1840; door inlassching van eenige artikels in eene grondwet? zijn zij onbekend met de verbazende vorderingen eener uitlegkunde, die den regel „ieder ketter heeft zijn letter," op politieke ketterijen in de interpretatie ook van grondwetten in praktijk brengt? verwachten zij dat er even lang ligtgeloovigheid wezen zal bij de slachtoffers der politieke experimenten als er, ondanks het verergeren der kwaal, zelfvertrouwen bij de heelmeesteren is? De vrijheid met ophef beloven, dit kunnen zij; de vrijheid geven, dit kunnen zij niet [2]). Zoo ze wisten wat vrijheid beteekent, zouden zij, minder ijverig voor bijkans afgesletene vormen, meer naauwgezet zijn in hetgeen tot de eerste en, waar men door geen valsche theoriën verblind wordt, tot de onmiskenbare elementen van ware vrijheid behoort. Onder de treurige verschijnselen van onzen tijd ken ik er, zoo de diepte van den afgrond moet worden gepeild, geen met de toenemende verstomping van het regtsgevoel vergelijkbaar. Er is nog wel eenige zucht voor de omwerking van kieswetten; er worden nog wel architecten gevonden, ter levering van een politiek papier-gebouw of kaartenhuis, bereid; doch vrijheidszin, waarbij men, niet eigen magt en willekeur, maar eerbiediging der regten ook van anderen ten doel heeft, is er bijkans niet meer: de snaar welke door het onregt in beweging gebragt werd, is gesprongen, en de algemeene onverschilligheid, bij de ver-

---

[1]) [„Quel est le moyen de rendre un pays libre? Est-ce de lui donner une constitution libérale? Non; c'est de lui donner les moeurs de la liberté." Jules Simon, *de la liberté civile* (Paris 1867). — „Eene *Grondwet* hoe voortreffelijk ook, is niets meer dan een *vorm.*" *Nederl. Ged.* 1829. Een vorm dien de vrijzinnigheid, ter ontfutseling van historische en ook grondwettige regten en vrijheden, maar al te dikwerf heeft overmeesterd. *Parl. Stud. en Schetsen* II. 347.]

[2]). Zie bijv. over het regt van vereeniging, *Adviezen*, I. 306. Over de vrijheid van onderwijs, al wat wij hebben beleefd, tot op den huidigen dag.

treding der heiligste regten, zoolang men zelf in het bezit blijft van levensgenot, bewijst den doodelijken invloed eener valsche theorie op de edelste aandoeningen van het menschelijk hart. — Ter verduidelijking, ter regtvaardiging, kies ik twee overbekende voorbeelden, de Hervormde Kerk en het Onderwijs; dewijl ze mij, door opzettelijk onderzoek, van nabij bekend zijn. — De *Kerk.* Ik treed in geene theologische geschillen; ik spreek niet van de eigendunkelijkheid waarmede in 1815, de kerk van regeringswege georganizeerd is; maar dat, wanneer zoodanige organizatie ter vestiging van het alvermogen van hen die aan de leer der kerk ontrouw zijn, gestrekt heeft; wanneer de magt van het gouvernement gebruikt is om de opleiding der toekomstige leeraars te brengen onder vijanden van hetgeen, volgens de leer der kerk, de leer der zaligheid is; dat alsdan aan de getrouwe belijders, reeds aldus schroomelijk verongelijkt, het zamenkomen tot onderlinge godsdienstoefening, langen tijd onvoorwaardelijk verboden, thans, in den regel, enkel op voorwaarde van hun eigen kerk te verlaten, vergund is [1]; dit noem ik overmaat van onregt, mogelijk alleen wanneer bij de meesten het regtsgevoel uitgedoofd is, en de vrijheid hun, zoo niet een gevaarlijke, een lastige en ijdele klank is. — Het *Onderwijs.* Ik spreek niet van de verderfelijke rigting die in het openbaar schoolwezen, minder naar het oorspronkelijke doel dan naar gewijzigde toepassing der wet van 1806, de overhand heeft: ik ben niet voornemens hier de meening te bestrijden, die, om tegen de roomschgezinden ons te beschermen, het Woord waarop de vaderen gesteund hebben, uit de scholen verbant: maar dat, wanneer aan zoodanig systema, niet enkel begunstiging en voorrang, maar overheersching toegekend wordt, aan hen voor wie een ander soort van opvoeding gewetenszaak is, het regt ontzegd wordt, op eigen kosten, voor zich en anderen, ter kwijting van hun geweten, eene schuilplaats in bijzondere scholen te hebben; dat een be-

---

[1] Besluit van 9 Jan. 1841. — Zie bijv. *Adviezen*, II. 285, vgg. en *Grondwetherz. en Eensg.*, blz. 403—468 (*kerkelijk staatsregt*).

sluit [1]), ter gemoetkoming uitgevaardigd, vier jaren achtereen, met steeds vermeerderende willekeur, in tegenspraak met den vorstelijken wil kan worden geïnterpreteerd, en dat, ondanks ernstig beklag van een aanmerkelijk getal onzer landgenooten, weinigen de moeite nemen naar de zaak onderzoek te doen; dit noem ik in ons land een teeken der tijden; een bewijs der verharding, waartoe men, door langdurig spelen met woorden en beginsels, gebragt is. Maar tevens zie ik hierin een blijk hoe weinig wij te hopen zouden hebben van de overmagt der vrijzinnigen, bij wie, gelijk in 1844, ook thans nog eene, naar hun inzien, voorbeeldige grondwet in de maak is. Ik heb regt aan die verdienstelijke kunstenaars te zeggen: ik bewonder uwe onvermoeidheid, en welligt ook uwe talenten, in het vervaardigen, ten minste in het afteekenen, van een werktuig om drenkelingen te behouden; maar ik bid u, terwijl ik in het water lig, reik mij even de hand! Ik ben overtuigd dat ge ons zeer lezenswaardige proeven en schetsen leveren zult, die ik gaarne, met keurigen omslag, in mijne verzameling van politieke alchymistery zal laten prijken; doch laat ook uwe tijdgenooten een weinig van de vrijheid genieten welke gij zoo ruimschoots voor de nakomelingschap bereidt! — Ik heb regt mij te beklagen, wanneer, door hen die op zoo hoogen toon van vrijheid en grondwet gewag maken, bij soortgelijke ergernis een ergerlijk stilzwijgen bewaard wordt [2]).

[1]) Besluit van 2 Jan. 1842. [Zie over de schier ongelooflijke wijs waarop de gunstige bepaling in ongunstigen zin toegepast werd: *Stukken betreffende de afwijzing eener bijzondere school der* 1e *klasse te 's Gravenhage.* ('sHage 1844.) Voorts de rubriek *Lager onderwijs* in mijne *Adviezen*, en al wat verder, te vergeefs tot nu toe, geschreven of gezegd werd.]

[2]) [Die het veeljarig zwijgen der coryfeën van het liberalisme tegenover dezen conscientie-dwang in het oog houdt, zal, naar ik mij vlei, de juistheid erkennen van hetgeen ik, ten jare 1862 in de Kamer teruggekeerd, mij veroorloofd heb aan Thorbecke te doen opmerken: „Wij hebben beiden, ongeveer dertig jaren, gestreden voor de vrijheid van onderwijs. De minister schreef daarover menige uitnemende bladzij. Mijne geestverwanten hebben, door weêrstand aan kleingeestig staatsmonopolie, de zaak voorgestaan op praktisch gebied. De minister vooral heeft de vrijheid van onderwijs in de grondwet gebragt; aan

Evenwel de verontwaardiging, regtmatig en billijk, zou overdreven en onbillijk kunnen zijn. Immers ben ik geneigd te onderstellen dat onze tegenstanders in de verdrukking om der godsdienstwille geen welbehagen zouden scheppen, indien ze hun niet bij uitnemendheid te pas kwam. Ik acht dat zij gaarne vrijheid, met hunne beginselen vereenigbaar, zouden verleenen; maar zij ondervinden dat elke vrijheid, niet ten dienste hunner inzigten gemonopolizeerd, hun meesterschap bedreigt. Dit maakt hen telkens, ook tegen de inspraak van hun gemoed, aan de voorschriften van het liberalisme getrouw. Het valt niet te ontkennen dat elke maatregel van eigendunkelijkheid, hoe afkeurenswaard, evenwel in de denkbeelden van staatseenheid en staatsoppermacht en staatswelzijn en staatsbehoud, verontschuldiging en regtvaardiging vindt. Neen! voorstanders der liberale begrippen, al mogten zij den wil bezitten, zijn onvermogend mij te schenken wat ik behoef; wat ik eisch, wat tot mijne regten als burger, als Nederlander, als Christen, behoort [1]). Zij gaan naar het voorschrift te werk van eene der tallooze secten, wier verscheidenheid telkens naar de eenheid van despotiek gezag voert. Zij maken te zamen de voortzetting uit van de tweeërlei richting der revolutie-leer; ontwikkeling, die het onuitvoerlijke begeert ten uitvoer te leggen; reactie, die op bedwang van het onbedwingbare, op gewetensdwang, bedacht is; terwijl beide vasthouden aan een beginsel, dat, onuitputtelijk in belofte, zelf het onoverkomelijk beletsel van verwezenlijking, zelfs de bron van gestadige teleurstelling is. [2]).

---

mijne vrienden vooral is het te danken dat die vrijheid daarin kwam, niet als corollarium eener theorie, niet als opgedrongen door meer of min revolutionairen en buitenlandschen invloed, maar als eene eigen vrucht van nederlandsche vrijheidsliefde en godsdienstzin." *Parl. Fragment.*, blz. 11.]

[1]) [In het classieke land der vrijheid (*Adviezen.* II. 326, vg.) behoorden althans de vrijheden, ter christelijke pligtbetrachting onmisbaar, niet te worden ontzegd. Menige bladzijde onzer jongste historie toont dat de Nederlandsche Maagd, sedert zij niet meer op de H. Schrift steunt, het beschermen van de vrijheid verleerd heeft. *Ter Naged. v. Stahl*, 24.]

[2]) [Het komt mij voor dat conservativen en radicalen (wier vader-

Waar het de roeping der Christenen geldt, wijs ik op de kracht van het *christelijk beginsel.*

De laatste verschansing tegen de waarheden die wij voorstaan is dat het theoretische begrippen zijn, zonder nut voor de praktijk. Een beweeren, waarbij men uitgaat van de niet zeer aannemelijke onderstelling, dat tusschen denken en handelen geen verband is.

Wij zijn, zegt men, in het staatsregt, ijverige en gestrenge recensenten, wier eigen opstellen men vruchteloos tegemoet ziet. Wel nu, „Fungar vice cotis, expers ipsa secandi" [1]. Ook reeds wederlegging der valsche begrippen heeft zeer groot nut. Het is een niet geringe weldaad, wanneer men den wandelaar waarschuwt tegen een dwaalspoor; den arbeider tegen het verspillen der krachten aan ijdel werk; den hongerige en dorstige tegen het uitwegen van geld voor wat geen brood is, tegen het uithouwen van gebroken bakken, waaruit het water wegvliet. De waarschuwing zelve is drijfveer tot onderzoek naar den goeden weg, naar de voedzame spijs, naar de frissche wateren eener levendige bron.

Doch het christelijk-historisch beginsel leidt ook meer regtstreeks naar politieke winst. De waarheid van een beginsel blijkt ook in het rekbare der toepassing. Zij is velerlei en ik zal niet, in de bijzonderheden, u een utopia schetsen. Wanneer ik op restauratie het oog heb, is het mij niet te doen om terugkeering tot verouderde vormen, om plotselijke omkeering van den maatschappelijken toestand, om miskenning der regten van allen, ten behoeve eener partij. Maar, door de ervaring en het eeuwigblijvend Woord der Openbaring geleerd en geleid, beweer ik de onveranderlijkheid van waarheden, wier verzaking tot dwaalbegrippen gevoerd heeft, waarvan het onvermogen en de verderfelijkheid dagelijks meer in het oog valt. Eene, naar

---

landlievende bedoeling, uit hun oogpunt, ik gaarne waardeer), door de onweêrstaanbaarheid van het gemeenschappelijk beginsel en aan den standaard van 1789 getrouw, in de miskenning zoowel van de regten der kroon, als van de vrijheden der natie, homogeen zijn. *Parl. Fragment.*, blz. 184.]

[1]) „Ook de slijpsteen is nuttig, al snijdt die zelf niet."

de omstandigheden gewijzigde, toepassing van het christelijk staatsregt is de ware behoefte van onzen tijd.

Is dergelijk een toepassing mogelijk? Waarom niet? het nietpraktikale zou alleen uit de *beginsels* zelven, uit de *omstandigheden*, of uit de *personen* ontstaan.

Uit de *beginsels*? Hoe dan? Elke waarheid is praktikaal, èn op zich zelve, èn dewijl zij met andere waarheden in verband is. De waarheid, ook in het staatsregt, heeft onberekenbare kracht, omdat men haar grondslag of afdruksel en wederkaatsing overal terugvindt; in het evangelie, in het regtsgevoel, in de geschiedenis der oudheid of der nieuwere volken, in de lotgevallen van het vaderland, in de historie vooral van die tijden waarin men ze opzettelijk en stelselmatig bestrijdt. Onderwerping aan de waarheid is de eenige ware praktijk. De vermaning van Cassandra was praktikaal, ofschoon ze in den wind geslagen en Troje aldus aan de verdelging prijs gegeven werd. De voorschriften van regt en menschelijkheid waren praktikaal onder Robespierre, de vrijheid der ingezetenen en de onafhankelijkheid der volken onder Napoleon; de verkondiging van het evangelie is praktikaal, ook waar zij enkel tegenstand wekt; de aanprijzing der anti-revolutionaire waarheden praktikaal, ook waar het revolutie-beginsel de overhand behoudt [1].

Maar de *omstandigheden!* zegt men; door deze kan evenwel de praktijk uwer praktikale beginselen worden belet. Voorzeker, indien wij door praktijk eene spoedige, en aldus ook voor ons zelf profijtelijke, overwinning verstaan. Doch, ook bij ongunst der omstandigheden, kan er getuigenis afgelegd worden; dit voortdurend getuigenis zelve is reeds krachtige praktijk. De prediking der geregtigheid is, onder het voortduren der ongeregtigheid, niet overtollig; de taal van hem die zich tegen den alvermogenden dwingeland verheft, gaat niet verloren, omdat hij zelf slachtoffer zijner edele vrijmoedigheid wordt. Doch wij behoeven de kracht van onze beginselen niet tot zoodanig protest te beperken. Gereedelijk

---

[1] [*Adviezen*, I. 17, 93.]

erken ik dat er een tijd geweest is, waarin men weinig meer dan dit kon verrigten; doch ik zou niet durven beweren dat dit, na onze bevrijding van het fransche juk, dat dit in 1813, in 1815, in 1830, in 1840[1]) het geval was. Ik geloof veeleer dat er, reeds bij de heugelijke ommekeer van negentienjarig lijden, en dat er daarna, bij elke crisis, gelegenheid was, door terugkeering tot betere begrippen, wezenlijke verbetering te bewerken. Zoo men die begrippen gekend en gewaardeerd had, zou men niet genoodzaakt zijn geweest zich zóó onvoorwaardelijk over te geven aan het revolutie-beginsel, een zóó bouwvallig rijk der Nederlanden te stichten, de dierbaarste herinneringen der natie zóó geheel ter zijde te leggen; men zou niet alles verkregen hebben, maar er zou niet zooveel verloren zijn geraakt [2]).

---

[1]) [Voeg er thans bij: in 1848, in 1856, in 1866.]

[2]) [Weldra, na 1848, in de landsvergadering gebragt, heb ik, in en buiten de Kamer, het vormen, of laat mij juister zeggen, het tot pligtmatige werkzaamheid brengen eener reeds bestaande *christelijk-historische* en, dien ten gevolge, *antirevolutionaire partij* beproefd. (Zie mijne Adviezen en het betoog: „de *antirevolutionaire partij* hier te lande, in haar beginsel en kracht," *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 61—138.)

Of mij dit eenigermate gelukt is?

Twintig jaren na het schrijven van *Ongeloof en Revolutie* (1865), schreef ik: „De uitnemendste publicisten van onzen leeftijd, Guizot, Stahl, de Tocqueville, een Christen als Vinet, hebben herinnerd, wat ook onze eigen geschiedenis leert, dat de Christenen, ijverende voor de vrijheid om God te dienen, tevens en even daardoor, als stichters van de voortreffelijkste regeringsvormen, het zout der maatschappij geweest zijn. En wij, wier voorbeeld en invloed, wier trouw aan de christelijk-historische rigting, ter bezieling van den constitutionelen staat, ter overwinning van de vrijzinnigheid door de vrijheid, had kunnen en had moeten strekken, wat deden en wat doen wij? Niets. We cijferen ons weg; we maken ons kleiner; we zijn, omdat ons streven geen hooger ideaal kent, een *coterie* in de Kerk, meêloopers of *parias* in den Staat. Wij klagen allereerst en heftigst over Thorbecke, en dan over de Tweede Kamer, en dan over de vrijzinnigen, en dan over de Roomschen, en dan over wat niet al, en wij vergeten te klagen over ons zelf, over eigen lijdelijkheid, laauwheid, lafheid. Wij verdienen welligt in dubbele mate het verwijt dat ik mij in de Tweede Kamer tegen de conservatieven, die het onbeantwoord lieten, heb veroorloofd: van te zijn, niet, „un parti politique actif," maar jammerend aanschouwer, „presque toujours *spectateur désolé*, n'exerçant pas sur les affaires l'influence qui lui appartient." — Ik

Ik mag het antwoord niet onwijken op de vraag wat ik omtrent de geschiktheid van het oogenblik denk. Ik houd het niet voor gunstig. IJdele hoop en fraaie voorspiegeling baat niet. Onnoodig is het ook te herhalen dat we leven in een tijd van verslapping; eene crisis, heilrijk voor het kranke lichaam, hebben wij, binnen kort niet te wachten. Wij beloven u geen volledigen, geen spoedigen, geen ligtverkrijgbaren triumf. Niemand houde zich bezig met antirevolutionaire politiek, indien hij het heil des vaderlands begeert enkel op een weg langs welken de wandelaar voor eigen wenschen en belangen bevrediging vindt; maar, hebt ge van dergelijk een kleingeestigheid afkeer, laat ons dan opmerken wat trouwens in het oog valt, dat het aan gelegenheid ter pligtvervulling niet ontbreekt. Of is het verkondigen van beginsels een weinigbeteekenend werk? Gelooft gij dat er, ik zeg niet enkel in de geschriften, maar in de gesprekken der 18e eeuw, geringe kracht ter voorbereiding van de Revolutie lag? Er ligt ook thans in vrijmoedige belijdenis uwer over-

---

eerbiedig, al begrijp ik ze niet, de gemoedsbezwaren van enkele vrienden, als ware uitoefening van het staatsburgerschap medepligtigheid aan de Revolutie; doch, aan hen die geenzins deelen in dit bezwaar en volgens wie de grondwet geen politieke geloofsbelijdenis voorschrijft, maar alleen tot naauwgezette naleving van haar bepalingen verbindt, aan hen moet ik onder het oog brengen dat het bijkans volslagen gemis aan publieken geest, aan staatsburgerzin, dat de onverschilligheid voor de *publieke* zaak, waarmeê men de toekomst van Nederland aan het ongeloof overlaat en overgeeft, dat die karaktertrek, ook van het christelijk-algemeen onzer dagen, hoogstzorgverwekkend en met *zelfzucht,* de gestadige vijandin ook van den christen, in onloochenbaar verband is. We worden, zeide ik meermalen, hier te lande, in staat en in kerk, door individualistische miskenning van den meest eenvoudigen eisch van vaderlandsche en christelijke pligtbetrachting verteerd; doch het is niet enkel wetenschappelijk dwaalbegrip dat ik hierdoor versta. Al zijn we voor de *individualistische theorie* niet ten onregte beducht, laat ons vooral waken tegen het *individualisme* van eigen hart, dubbel groeikrachtig, omdat het wortelt in de gebreken van onzen landaard en van onzen leeftijd. Beter dan met eigen woorden, zal ik meêdeelen wat ik bedoel en gevoel, in de taal van een schrijver aan wien ik onder mijne geliefdste auteurs een eersten rang toeken, van de Tocqueville, waar

tuiging een vermogen, waarvan de werking alleen aan Hem, die den wasdom geeft, bekend is. Wij hebben lang genoeg gesproken en geschreven, hoort men somwijlen; de tijd van handelen is daar! als of spreken en schrijven geen handelen was, en alleen de zaaijer niets deed. Ik erken dat die aansporing ook een gezonden en veelbeteekenenden zin heeft; wanneer ze ons wijst op de noodzakelijkheid om niet bij bespiegeling te blijven, waar beoefening vergund is. Laat ons getrouw zijn, een iegelijk op eigen post; laat ons bedenken dat, zoo het ons niet gegeven wordt groote dingen te verrigten, de ergste ontrouw in de kleinste zaken kan worden gepleegd; dat, zoo de prediking *daad* mag heeten, ook de daad *predikt;* laat ons, bij de zeer geringe opofferingen waartoe wij voor als nog geroepen worden, ter pligtbetrachting en zelfverloochening in het oog houden dat de heerschappij der waarheid veld gewonnen heeft door getuigen die de kracht hadden om, waar het noodig was, getuigen tot in den dood, in den meest praktischen zin, martelaars te zijn.

---

hij van de praktische wijsheid eener ontzenuwde maatschappij deze karakterschets geeft: „L'individualisme est un sentiment réfléchi et paisible qui dispose chaque citoyen à s'isoler de la masse de ses semblables, et à se retirer à l'écart avec sa famille et ses amis; de telle sorte que, après s'être ainsi créé une petite société à son usage, *il abandonne volontiers la grande société à elle-même.*" De vaderlandsliefde lost zich op in huisvaderlijk familiezwak. *Aan de Kiezers*, XX. 19.

Verre van mij evenwel deze soort van philippica die tegen den individualist-*egoist* gerigt is, toepasselijk te maken op elk, die liever in onopgemerkten kring zijn kracht aan evangelischen arbeid besteedt. Veeleer waardeer ik den voor mij althans beschamenden ijver van menigeen die, zonder zich in eenig strijdgewoel te mengen, door eigen werkzaamheid onberekenbaar nut sticht. In zoo ver alleen moet ik het afkeuren, als het somtijds met principiëlen afkeer van al wat naar politieke en kerkelijke partij zweemt, vergezeld is. Want, onder de oorzaken van onze magteloosheid, reken ik vooral ook het stelselmatig *individualisme,* waardoor men, ten gevolge van misbegrip omtrent *kerk* en *staat,* beiden, van lieverlede, aan de ongeloofstheoriën prijs geeft. — Zie hierboven, blz. 54, alsmede het vertoog: „over de schadelijke werking der *individualistische theorie* in het politiek over leg zigtbaar," in mijne beschouwingen *over het ontwerp van wet op het lager onderwijs.* 1857.]

Onmogelijkheid der toepassing kan het gevolg worden van de gezindheid en handelwijs der *personen*, òf omdat zij de beginsels niet kennen, òf omdat veerkracht ontbreekt om ze in beoefening te brengen. Zou welligt het laatste bij ons het geval zijn? Zelfverheffing wordt dikwerf, somtijds zeer ten onregte, somtijds zeer te regt, aan Christenen te laste gelegd; dit is zeker dat, zoo het bedorven hart hoogmoedig maakt, de waarheid naar verootmoediging leidt. Naarmate wij meer kennis bezitten, valt het contrast van weten en doen meer in het oog. Hoe meer kracht er in de belijdenis erkend wordt, des te waarschijnlijker komt het onvermogen op rekening van den belijder. Wat mij betreft, *habetis reum confitentem.* Doch zelfbeschuldiging, wanneer zij opregt is, bepaalt zich niet bij ijdel beklag. Beter is het elkander op den eenigen springader te wijzen, waaruit al wat wij ter bekrachtiging behoeven, mildelijk vloeit. Niet in het rijk der bespiegelingen eener hoogdravende wijsheid ligt de oorsprong dezer levensfontein, maar aan den voet der kruispaal, door de barmhartigheid van God onzen Zaligmaker tot levensboom gemaakt. — Gij kent nu de gedachte waarop al wat ik tot u gesproken heb neêrkomt; dat de Revolutie het gevolg is der revolutie-leer en die leer zelve het gevolg der evangelie-verwerping. De evangelische waarheden, wier onmisbaarheid nooit treffender dan in hun gemis bleek, zijn geene mysteriën, waarin men, door diepzinnigheid of ligtzinnigheid eener menschelijke filozofie, ingewijd wordt; het zijn de verborgenheden welke de Heer den nederige en zachtmoedige bekend maakt; de waarheden welke, even stellig als eenvoudig, in de Heilige Schrift uitgedrukt zijn: vrede door het bloed des kruises; een offer waardoor het rantzoen voor velen betaald is; verandering des harten, zigtbaar in de werkzaamheid der liefde en in het licht der goede werken; voorwerp der veelsoortige bestrijding, doch waarvan de Zaligmaker zegt: „Ik danke U, Vader! Heer des hemels en der aarde! dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt ze den kinderkens geopenbaard." De kinderlijke aanneming dezer dingen is de eerste voorwaarde om

de verborgenheden der wetenschap te leeren verstaan. Van mij hebt gij geen geringschatting te wachten van eenigen arbeid waaraan de wereld gewoon is, en met regt, uitstekende waarde te hechten. Veeleer ben ik overtuigd dat, voor zoo ver we, door aanleg, studie, maatschappelijke betrekking, er toe worden geroepen, wij verpligt zijn, op het veld der wetenschap en staatkunde, wat onze hand vindt om te doen, met alle magt te verrigten: maar tevens wordt in mij de overtuiging dagelijks vaster, dat al ons zwoegen vruchteloos blijft, zoolang, door de staketselen van menschelijke wijsheid, de koesterende zonneschijn van den akker geweerd wordt. Laat ons, wat de wereld, zoo niet verderfelijk, althans klein acht, niet verachten. Veel wat de wereld groot acht, is klein; veel wat ze klein acht, is groot. „Tracht niet naar de hooge dingen, maar voegt u tot de nederige." Naar de nederige zich te voegen is het middel om ook wat de wereld het hoogere noemt, te verkrijgen en te bewerken. Indien wij, bewust dat verstandelijke overtuiging omtrent de waarheid van het evangelie ons te beurt is gevallen, desniettemin een kleine kracht en magteloosheid ontwaren, die ons dikwerf bedroeft en ontmoedigt, laat ons, met biddenden ernst, onderzoeken of, al dan niet, de vonk ontbreekt, die het doode en dorre zamenstel der godgeleerdheid levend en vruchtbaar maakt. Het geloof overwint de wereld. Om de wereld te overwinnen, is het noodig vooraf in ons eigen gemoed de overleggingen ter neder te werpen, en alle hoogte die zich verheft tegen de kennisse Gods, en alle gedachten gevangen te leiden tot de gehoorzaamheid van Christus. Laat ons in het oog houden dat, aan de kreet „kom mijne ongeloovigheid te hulp!" het „ik geloove, Heer!" voorafgaat. Laat ons nooit vergeten dat geenerlei werkzaamheid in de schatting van den Kenner der harten waardij heeft, indien ze niet geheiligd wordt door de tweeërlei bede „wees mij zondaar genadig!" en: „mijne ziel kleeft aan het stof; maak mij levendig naar uw Woord."

REGISTER.

AANGEHAALDE SCHRIJVERS.

ONGELOOF EN REVOLUTIE.

INHOUD.